

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН ИНСТИТУТИ
ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРИИ
БА НОМИ АКАДЕМИК БАҲОДУР ИСКАНДАРОВ**

МАСЪАЛАҲОИ ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ

**Маҷалла аз тарафи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми декабри
2023 тахти рақами № 318/МҚ 97 ба қайд гирифта шудааст.
Маҷалла ба Феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии
аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил аст.**

Сармуҳаррир:

Қаландариён Ҳоким Сафар

Муовини сармуҳаррир:

Абдулназарзода Абдулназар Абдулқодир

Котиби масъул:

Ризвоншоева Нуринисо Нуралишоевна

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Офаридаев Назрӣ (д.и.филол., профессор), **Ҷонмамадов Шермамад** (д.и.и., профессор), **Охониёзов Варқа** (д.и.филол.), **Мирзоев Шохназар** (н.и.филол.), **Шоидарвозова Марзия** (н.и.и.), **Шоинбеков Алоvidдин** (н.и.т.), **Абдулназаров Абдулназар** (д.и.филол.), **Ниёзбеков Давлат** (н.и.ф.), **Мажнунов Абдуламин** (н.и.филол.).

ҲАЙАТИ МУШОВИРОН:

Зелнер Е.Я. (д.и.и., профессор, ҚТ), **Искандарова Д.М.** (д.и.филол., профессор, ҚТ), **Муҳаммадҷонзода О.О.** (д.и.филол., профессор, ҚТ), **Плунгян В.А.** (д.и.филол., академик, ФР), **Пирумшоев Ҳ.** (д.и.т, профессор, аъзои вобаста, ҚТ), **Раҳматуллозода С.Р.** (д.и.филол., профессор, аъзои вобаста, ҚТ), **Сатторзода А.** (д.и.филол., профессор, ҚТ), **Суфизода Ш.** (д.и.филол., профессор), **Улмасова З.** (д.и.филол., профессор, ҚТ), **Шамбезода Ҳ.** (д.и.филол., профессор, ҚТ), **Эделман Ҷ.И.** (д.и.филол., профессор, ФР).

Нишони мо: 736001, шаҳри Хоруғ, кўчаи У. Холдоров 4,
Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
тел.: (+992) 93 489 26 26

Сомонаи мо: www.ign.tj;

E-mail: hokim_k@mail.ru

Суроғаҳо барои тамос:

Бахши фолклор ва адабиёт

Қурбонхонова Нуриҷаҳон

Мирасановна

(+992) 934609093;

ms.nurijakhon@mail.ru

**Бахши таърих, мардумшиносӣ
ва бостоншиносӣ**

Шоинбеков Алоvidдин

Абдуллобекович

(+992) 93 600 19 70

aloviddinshoinbekovaa@gmail.com

Бахши забонҳои помирӣ

Назаршоева Чилла Раҳимбековна

(+992) 935261982;

chilla1982@mail.ru

© Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови АМИТ,
2025

© Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК
ИМЕНИ АКАДЕМИКА БАХОДУРА ИСКАНДАРОВА**

**ВОПРОСЫ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК
ISSUES OF HUMANITARIAN SCIENCES**

**Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан
от 1-го декабря 2023 под номером №318/МЧ 97.**

**Журнал включен в Перечень рецензируемых научных журналов Высшей
аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан**

Главный редактор:

Каландариён Хоким Сафар

Заместитель главного редактора:

Абдулназарзода Абдулназар Абдулкодир

Ответственный секретарь:

Ризвоншоева Нуринисо Нуралишоевна

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Офаридаев Назри (д.филол.н., профессор), **Джонмамадов Шермамад** (д.э.н.), **Охонийёзов Варка** (д.филол.н.), **Мирзоев Шохназар** (к.филол.н.), **Шоидарвозова Марзия** (к.э.н.), **Шоинбеков Аловиддин** (к.и.н.), **Абдулназаров Абдулназар** (д.филол.н.), **Нийёзбеков Давлат** (к.ф.н.), **Мажнунов Абдуламин** (к.филол.н.).

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Зельнер Е.Я. (д.э.н., профессор, РТ), **Искандарова Д.М.** (д.филол.н., профессор, РТ), **Мухаммаджонзода О.О.** (д.филол.н., профессор, РТ), **Плунгян В.А.** (д.филол.н., академик, РФ), **Пирумшоев Х.** (д.и.н., профессор, чл.-корр., РТ), **Рахматуллозода С.Р.** (д.филол.н., профессор, чл.-корр., РТ), **Сатторзода А.** (д.филол.н., профессор, РТ), **Суфизода Ш.** (д.филол.н., профессор, РТ), **Улмасова З.** (д.филол.н., профессор, РТ), **Шамбезода Х.Дж.** (д.филол.н., профессор, РТ), **Эдельман Дж.И.** (д.филол.н., профессор, РФ).

Наш адрес: 736001, город Хорог, ул. У. Холдорова 4,
Институт гуманитарных наук им. академика Б.Искандарова
Национальной Академии наук Таджикистана,
тел.: (+992) 93 489 26 26

Наш веб-сайт: www.ign.tj;

Е-mail: hokim_k@mail.ru

Контакты:

Отдел фольклора и литературы

Курбонхонова

Мирасановна

(+992) 934609093;

ms.nurijakhon@mail.ru

Отдел памирских языков

Нуриджахон Назаршоева Чилла Рахимбековна

(+992) 935261982;

chilla1982@mail.ru

**Отдел истории, этнографии
и археологии**

Шоинбеков Аловиддин

Абдуллобекович

(+992) 93 600 19 70

aloviddinshoinbekovaa@gmail.com

© Институт гуманитарных наук им. академика Б.Искандарова НАНТ, 2025

© Вопросы гуманитарных наук

МУНДАРИЧА ЗАБОНШИНОСӢ

Офаридаев Н. <i>Аз таърихи забониносии пайкаравӣ</i>	9
Некушоева Ш. <i>Усулҳои корпусӣ ва онлайн-лексикографӣ дар тадқиқоти когнитивии концепти «хона»</i>	17
Зоолишоева Ш. <i>Вожагони марбут ба ҳӯрокворӣ дар таркиби зарбулмасалу мақолҳо (дар мисоли забони шӯғнониёни соҳили чапи рӯди Панҷ (Афғонистон))</i>	34
Назаршоева Ч. <i>Таснифи семантикӣ ва нақши фарҳангии воҳидҳои фразеологӣ бо маънои маҳруб дар забони шӯғнонӣ</i>	44
Даминова М. <i>Таснифоти мавзӯии истилоҳоти меъморӣ</i>	57

ФОЛКЛОР ВА АДАБИЁТ

Қаландариён Ҳ. <i>Нигоҳи тазкиравӣ ба адабиёти шӯғнон: баррасии осори удабои маҳаллӣ дар «Армуғони Бадахшон»</i>	71
Охонниёзов В. <i>Арзиши як мақолаи муҳаққиқ Н.А.Кисляков барои омӯзиши ҳаёт ва фарҳанги язғуломиҳо</i>	83
Абдулназарзода А. <i>Тадқиқу наشري шеърӣ муаллифӣ ба забонҳои помирӣ то солҳои 80-уми қарни XX ва саҳми муҳаққиқону муаллифон дар он</i>	96
Асомиддинзода Ш. <i>Мундариҷа ва унсурҳои тасвир дар «Маснавӣ дар васфи Сабғатуллоҳхон Мирсомон»</i>	107
Ҳошимова Ҳ. <i>Падари романаписии тоҷик</i>	116
Асомиддинзода Шарофиддин. <i>Мундариҷаи ғоявӣ, мавзӯ ва бадеияти рубоӣҳои Воқифи Лоҳурӣ</i>	128
Сарахонзода М. <i>Хусусиятҳои лингвофарҳангии тарҷумаи Адам Олеариус: инъикоси ҷаҳонбинӣ ва воқеиятҳои фарҳангии Аврупо</i>	139
Қурбонхонова Н. <i>Арзиши пажӯҳиши профессор Нисор Шакармамадов дар таҳқиқи зиёратгоҳҳои Кӯҳистони Бадахшон</i>	156
Ғафурова Ч. <i>Оҳангҳои иҷтимоӣ дар рубоӣҳои Мирзо Сиддиқи Фано</i>	162
Шодиева С. <i>Таъсири унсурҳои фолклорӣ дар ашъори Лоиқ Шералӣ вобаста ба шакли мазмун (дар мисоли дубайтию рубоӣ ва суруду таронаҳои халқӣ).</i>	169

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Қаландариён Ҳ. <i>Тазкираи «Армуғони Бадахшон» ҳамчун асари таърихӣ</i>	181
Ҷонбобоев С. <i>Баррасии масъалаи субъекти таърифат (эпистемология) дар китоби «Нафс»-и Абуалӣ ибни Сино</i>	188
Ниёзбеков Д. <i>Омӯзиши хатарҳои муосир ба ҳифзи ҳувиёти фарҳангии Помири Ғарбӣ</i>	205
Азорабекова Ш. <i>Анъана ва маросимҳои мардумии марбут ба об ва ҳифзи тиряхҳо</i>	212

Қоидаҳои наشري мақолаҳо барои муаллифон	222
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Офаридаев Н. Из истории развития корпусной лингвистики.....	9
Некушоева Ш. Корпусные и онлайн-лексикографические методы при когнитивно-лингвистическом исследовании концепта Дом.....	17
Зоолишоева Ш. Гастрономическая лексика в составе пословиц и поговорок (на примере языка шугнанцев левобережья реки Пянджа (Афганистан)).....	34
Назаршоева Ч. Семантическая классификация и культурная роль фразеологизмов с семантикой деструкции в шугнанском языке.....	44
Даминова М. Тематическая классификация архитектурных терминов	57

ФОЛЬКЛОР И ЛИТЕРАТУРА

Каландариён Х. Литературное наследие Шугнана в контексте тазкиры «Армугони Бадахшон».....	71
Охонниёзов В. Значение статьи Н.А. Кислякова для изучения быта и культуры язгулямцев	83
Абдулназарзода А. Исследование и публикация авторизованной поэзии на памирских языках до 1980-х годов XX века и вклад в него исследователей и авторов	96
Асомиддинзода Ш. Содержание и образные элементы в «Маснави во хвалу Сабгатуллаххана Мирсамана»	107
Хошимова Х. Отец таджикского романа.....	116
Асомиддинзода Шарофиддин. Идейное содержание, тематика и художественность рубаи Вакифа Лахори.....	128
Сарахонзода М. Лингвокультурологические особенности перевода Адама Олеариуса: отражение европейского мировоззрения и культурных реалий.....	139
Курбонхонова Н. Значение исследований профессора Н. Шакармамадов в исследовании святынь Горного Бадахшана.....	156
Гафурова Дж. Социальные мотивы в рубаи Мирза Сиддика Фана	162
Шодиева С. Влияние элементов фольклора в стихотворениях Лаика Шерали в отношении формы и содержания (например, куплеты, рубаи, народные песни и гимны).....	169

ИСТОРИЯ, АРХЕОЛОГИЯ, ЭТНОГРАФИЯ И ФИЛОСОФИЯ

Каландариён Х. Антология «Армугони Бадахшон» как историческое произведение	181
Джонбобоев С. Обсуждение проблемы субъекта познания (эпистемологии) в книге «Нафс» Абуали ибн Сина	188
Ниезбеков Д. Изучение современных угроз сохранения культурной идентичности Западного Памира	205
Азорабекова Ш. Народные традиции и обряды, связанные с водой и защитой ледников	212
Правила публикации для авторов	222

ТДУ: 81'322.3(091)

АЗ ТАЪРИХИ ИНКИШОФИ ЗАБОНШИНОСИИ ПАЙКАРАВӢ Офаридаев Назрӣ¹

*Институти илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б. Искандарови АМИТ*

Инкишофи забоншиносии пайкаравӣ масъалаи муҳим буда, дар он имкониятҳои зиёди илмҳои гуманитарӣ ва технологияи муосири иттилоотӣ якҷоя кор фармуда шудаанд. Вале он ба наздикӣ пайдо шуда, пурра ҳоло шакл нагирифтааст ва мақоми он ба сифати илми алоҳида то ҳоло муқаррар нагардидааст. Баъзе аз олимони забоншиносии пайкаравиро як қисми забоншиносии анъанавӣ медонанд ва иддао доранд, ки он танҳо ҷанбаи амалӣ дошта, асоси назариявии он вуҷуд надорад. Ба ақидаи бархе аз олимони забоншиносии пайкаравӣ усули беҳтари ҷамъоварӣ ва коркарди мавод тавассути воситаҳои нави иттилоотӣ мебошад. Аз тарафи дигар агар забоншиносии амалии пайкаравӣ мавҷуд бошад, пас асосҳои назариявии он низ бо мавзӯи баҳси хоси худ, методҳо ва назарияҳои худ вуҷуд дошта метавонанд.

Дар мақола масъалаи таърихи забоншиносии пайкаравӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст, ки он ба инкишофи технологияи муосири иттилоотӣ алоқаманд аст.

Калидвожаҳо: забоншиносии пайкаравӣ, рушд, илмҳои гуманитарӣ, технологияҳои иттилоотӣ, усулҳо, асосҳои назариявӣ, самти амалӣ, маводи забонӣ, ҷамъовариҳои маълумот, коркард.

Из истории развития корпусной лингвистики

Развитие корпусной лингвистики — важный вопрос, в котором совместно используются многие возможности гуманитарных наук и современных информационных технологий. Однако это направление лингвистики появилось недавно и ещё не сформировалось в качестве отдельной отрасли науки.

Некоторые учёные считают корпусную лингвистику частью традиционной лингвистики, которая имеет лишь практическую

¹**Офаридаев Назрӣ** - Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ, шӯбаи забонҳои помири, доктори илмҳои филологӣ, профессор. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи Карамшоев, 265. Тел.: (+992)939314032; e-mail: ofarida_n@mail.ru.

Офаридаев Назри – Институт гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ, отдел памирских языков, доктор филологических наук, профессор. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. Карамшоева, 265. Тел.: (+992)939314032; e-mail: ofarida_n@mail.ru.

Ofaridaev Nazri – Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST, Department Pamir languages, doctor of philological sciences, professor. Address: GBAO, Khorog, st. Karamshoev, 265. Tel.: (+992)939314032; e-mail: ofarida_n@mail.ru.

направленность и лишена теоретической основы. По мнению других учёных, корпусная лингвистика является хорошим методом сбора и обработки языковых материалов с помощью новых информационных средств.

С другой стороны, если существует практическая корпусная лингвистика, то могут существовать и её теории, и предмет, и методы, и теоретические основы.

Статья посвящена рассмотрению истории развития корпусной лингвистики, которая связана с развитием современных информационных технологий.

Ключевые слова: корпусная лингвистика, развитие, гуманитарные науки, информационные технологии, методы, теоретические основы, практическая направленность, языковые материалы, сбор данных, обработка.

From the history of the development of corpus linguistics

The development of corpus linguistics is an important issue in which many possibilities of the humanities and modern information technologies are used together. However, this branch of linguistics has appeared recently and has not yet been formed as a separate branch of science. Some scientists consider corpus linguistics to be a part of traditional linguistics, which has only a practical focus and lacks a theoretical basis. According to other scientists, corpus linguistics is a good method of collecting and processing linguistic materials using new information tools. On the other hand, if there is a practical corpus linguistics, then there may be its theories and subject, methods and theoretical foundations. The article is devoted to the history of the development of corpus linguistics, which is associated with the development of modern information technology.

Keywords: corpus linguistics, development, humanities, information technologies, methods, theoretical foundations, practical focus, linguistic materials, data collection, processing.

Инкишофи забоншиносии пайкаравӣ ва таҳияи пайкараҳо дар марҳилаи имрӯза яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносии муосир мебошад. Дар марҳалаи ҳозира пайкара дар таҳқиқи бисёре аз таҳқиқоти забоншиносӣ нақши муҳим назаррас дорад. Дар давраи нимаи якуми асри XX мураттабсозии пайкараҳо дастӣ анҷом мешуд, ки қувва ва вақти зиёде талаб мекард. Аз ин рӯ истифодаи матнҳои зиёд имконнопазир буд. Дар сурате ки одамони зиёд машғули кор буд. Аммо бо инкишофи забоншиносии пайкаравӣ ба истифодаи пайкараҳо барои самтҳои гуногуни илмҳои гуманитарӣ мусоидат намуд. Танзиму таснифи мавод хеле осон гардида, сарфиёти низ зуд кам гардид.

Инкишофи забоншиносии пайкаравӣ масъалаи муҳим буда, дар он имкониятҳои зиёди илмҳои гуманитарӣ ва технологияи муосири иттилоотӣ якҷоя кор фармуда шудаанд. Вале он ба наздикӣ пайдо шуда, пурра ҳоло шакл нагирифтааст ва мақоми он ба сифати илми алоҳида ҳоло муқаррар нагардидааст. Бисёре аз олимони забоншиносии пайкаравиро як қисми забоншиносии анъанавӣ медонанд ва иддао

доранд, ки он танҳо ҷанбаи амалӣ дошта, асоси назариявии он вучуд надорад. Ба ақидаи бархе аз олимони забоншиносии пайкаравӣ усули беҳтари ҷамъоварӣ ва коркарди мавод тавассути воситаҳои нави иттилоотӣ мебошад. Аз тарафи дигар агар забоншиносии амалии пайкаравӣ мавҷуд бошад, пас асарҳои назариявии он низ бо мавзӯи баҳси хоси худ, методҳо ва назарияҳои худ вучуд дошта метавонанд. Мавҷуд набудани асосҳои назариявии он дар марҳалаи имрӯза имконияти коркардҳои назариявии онро инкор намекунад.

Миёнаи асри XIX дар доираҳои илмӣ ақидаи солиме ҳукмрон буд, ки ба “зеҳнӣ забоншиносӣ оид ба тафовути байни қолабҳои дуруст ва нодуруст “асос ёфта буд [1, 14]. Дар муқобили он усули таҷрибавӣ пайдо шуд, ки забонро чун “захираи маҷмуи имкониятҳои таъмини муошират” пешниҳод менамуд [1, 14]. Инкишофи ин усул ба мураттабсозии пайкараи забоншиносӣ ибтидо гузошт. Технологияҳои зиёде, ки имрӯз барои мураттабсозии пайкараи забонӣ истифода мешаванд, пеш аз пайдоиши компютер ва захираҳои электронӣ коркард ва ихтироъ карда шудаанд. Баъзе аз чунин усулҳо ҳанӯз дар асрҳои XVIII - XIX истифода шуда буданд, замоне, ки забоншиносӣ чун илми мустақил шинохта шуд.

Захаров В.П. технологияҳоро ном мебарад, ки ба таъсиси пайкара мусоидат намудаанд. Ӯ се соҳаи асосии таҳқиқоти забоншиносиро ҷудо мекунад, ки асоси пайкараро ташкил додаанд. Илова бар ин қайд мекунад, ки чунин усулҳо зиёдтар буданд [2, 25].

Соҳаи якум забоншиносии муқоисавӣ ба шумор мерафт. Олимоне, ки дар ин соҳа кор мекарданд, ба миқдори зиёди матнҳои гуногун муроҷиат мекарданд. Истифодаи усулҳои гуногун барои барқарор сохтани нахустзабон дар забоншиносии муосир низ ба кор бурда мешаванд.

Соҳаи дуюм таълифи грамматикаҳо, фарҳангномаҳо ва таълими забон ба ҳисоб мерафт. Ҳар як қоидаи грамматикиро бояд дар асоси мисолҳо нишон дод, ки дар ин маврид мисолҳо аз матн метавонанд кӯмак кунанд. Пайкараҳо ба сифати далелҳои амалӣ дар таълими забони хориҷӣ аҳамияти калон доранд.

Соҳаи сеюм, ки ба рушди пайкараҳо мусоидат намуд, сотсиалингвистика (забоншиносии иҷтимоӣ) буд. Ҳанӯз дар асри в XIX олимони ба коркарди харитаҳои ғӯйишҳо, лаҳҷаҳо ва тартиб додани маҷмуаҳои муносибатҳои лаҳҷаҳо машғул шуда буданд. Дар ин маврид тафовутҳои лаҳҷавӣ ва меъёрҳои муайян намудани чунин тафовутҳо ба назар гирифта шуда, дастурҳо тартиб дода мешуданд, ки ба оғози забоншиносии пайкаравӣ мусодат намудаанд.

Дар марҳалаи кунунӣ забоншиносии пайкаравӣ дар асоси технология ва усулҳои муайян инкишоф меёбад ва рушди технологияи компютерӣ ва иттилоотӣ ба рушди пайкарасозӣ мусоидат мекунад. Технологияи муосири компютерӣ дар забоншиносӣ ба таври васеъ ба кор бурда мешавад. Рушди фарогири Интернети ҷаҳонӣ имконият медиҳад, ки истифодабарандагон беше аз далелҳои пайкараҳои мавриди истифода қарор медиҳанд. Таҳқиқоти зиёд дар соҳаи забоншиносии пайкаравӣ дар асоси маводи забони англисӣ анҷом дода шудаанд, ки ба сабабҳои муайян вобаста мебошанд. Аввалан ба инкишофи техникаи компютерӣ дар Амрикои Шимолӣ ва Аврупои ғарбӣ ва сонӣ барои рушди забоншиносии бритониёӣ дар солҳои 60-80-уми асри XX шароити мусоид фароҳам оварда шуд.

Нахустин пайкараи забоншиносӣ пайкараи Браун мебошад, ки соли 1963 аз тарафи кормандони Донишгоҳи Браун У. Френсис ва Г. Кучер мураттаб шудааст. Ҳаҷми нахустин пайкара 1 млн калимакорбурд, яъне таркиби он аз 500 порча бо 2000 калимакорбурд аз матнҳои дар солҳои 1961 дар ИМА нашр шудаанд ва жанрҳои гуногун: матнҳои бадеӣ аз эҷодиёти нависандагону шоирони маъруфи амрикоӣ, мақолаҳо аз рӯзномаҳо ва маҷаллаҳо, матнҳои хаттии коргузорӣ, матнҳои мавзӯи диниро дар бар мегиранд. Мураттабсозии пайкараи Браун чанд омили муайян дошт. Аввалан таҳқиқи муназзами матнҳои англисиро таъмин менамояд, ки ба жанрҳои гуногун тааллуқдоранд. Дуюм, маводи зиёд барои муқоисаи далелҳо имконият медиҳад. Сеюм, тавачҷуҳи олимони метавон ба самти нави илм ҷалб намуд. Мураттаб сохтани ин пайкара марҳалаи навро дар забоншиносии амалӣ боз намуд ва боиси ба вуҷуд омадани баҳсу мунозираҳои гардид. Мураттабсозии ин пайкара аз як тараф дар асоси далелҳои оморӣ, аз тарафи дигар дар асоси таҷриба ва зеҳни олимони сураат гирифтааст. Бо мақсади таъмини айният истифодаи матнҳои оддӣ ва возеҳ мавриди корбурд қарор гирифтанд.

Баъдтар солҳои 1971-78 дар ҳамгирӣ бо ҳамкории амрикоӣ олимони аврупоӣ ба мураттабсозии пайкараи матнҳо машғул шуданд. Ин пайкара номи Ланкаслестер-Осло-Бергенро гирифт, ки гунаи британии забони муосири англисиро дар бар мегирифт. Пайкараи мазкурро олимони британи ва норвегӣ тартиб додаанд, ки аз усули мураттабсозии пайкараи Браун истифода бурдаанд. Дар давраи мураттабсозӣ он аз 500 матн, ки ба жанрҳои гуногун тааллуқ доштанд ва 2000 корбурдкалимаро дар бар мегирифт.

Ҳоло яке аз пайкараҳои машҳур - Пайкараи миллии Бритониё мебошад, ки солҳои 1991-1994 бо сазои кӯшиши таҳқиқгарони Донишгоҳи Оксфорд ва Донишгоҳи Лаенстер мураттаб шудааст.

Ҳаҷми он 100 млн. корбурдкалима буда, нисбат ба пайкараҳои қаблӣ бузургтар мебошад. (0 фоизи матнҳои он аз матнҳои хаттӣ иборат буда 10 фоизи онро матнҳои шифоҳӣ ташкил медиҳанд). Матнҳо ба охири асри XX тааллуқ дошта, аз жанрҳои гуногун иборат аст. Дар пайкара метавон бо мақолаҳои рузномавӣ, адабиёти илмӣ-оммавӣ, мисолҳои мактубҳои расмӣ-коргузорӣ, матнҳои динӣ, сабти нутқи ғайрирасмӣ, барномаҳои мунозиравии радиой, суҳанронии ҳукумати ва ғайра. дучор омад [10].

Қобили тазаккур аст, ки Пайкараи Бритониё нахустин маротиба мақоми “пайкараи миллӣ”-ро соҳиб шуд. В.А. Плунгян менависад: ки “барои бритониёҳо калимаи “миллӣ” дар навбати аввал маънои доро будан ба хусусияти гунаи миллии забони англисии британи”-ро дорад”. Дар баробари ин пайкараҳои гунаҳои амрикоӣ ва австралии забони англисӣ низ вуҷуд дорад. Пайкараи миллӣ гуфта он пайкараеро меноманд, ки хусусияти забони мамлакатро инъикос мекунад. Пайкараи миллӣ на танҳо бузург бошад, балки матнҳои жанрҳои гуногунро дар бар гирифта, вижагии забонро дар давраи муайян инъикос мекунад [3, 7].

Бисёре аз мамлакатҳо дар пайравӣ аз Пайкараи миллии Бритониё пайкараҳои миллии худро мураттаб сохтанд. Дар Россия ҳам чунин пайкараеро мураттаб намуданд. Дар тӯли солҳои 2003 то 2010 олимони ба мураттаб сохтани пойгоҳи ягонаи матнҳо машғул шуда буданд [12]. Ассотсиатсияи “Пайкараи миллии забони русӣ” дар ҳамкорӣ ва дастгирии техникии ширкати “Яндекс” сомона коркард шуда, варианти кунунии пайкараи миллии забони русӣ дар он ҷойгир карда шуд. Дар таркиби он зиёда аз 163 млн. корбурдкалима аз миёнаи асри XVIII то аввали асри XXI мавҷуд аст. Матнҳо ба давраҳои гуногун тааллуқ дошта, мисолҳоро метавон аз матнҳои муосир ва таърихӣ пайдо намуда, матнҳо ба услубҳои бадеӣ, гуфтугӯӣ, расмӣ–коргузорӣ, илмӣ мансубанд. Пайкараи миллии забони русӣ мисолҳои нутқи оммавӣ, жаргонизмҳо, ва лаҳҷаҳоро дар бар мегирад. Дар сомонаи расмии Пайкараи миллии забони русӣ мақолаи маълумотӣ оид ба маънои истилоҳи “пайкара”, оид ба қоидаҳои истифода ва мақсади мураттабсозии он оварда шудааст. Инчунин сохтори Пайкараи миллии забони русӣ оварда шуда, дар марҳалаи кунунӣ пайкара аз фаслҳои зерин иборат аст:

- пайкараи синтаксисӣ (дар он барои ҳар як ҷумла тарҳи сохтори пурраи морфологӣ ва синтаксисӣ нишон дода шудааст);
- пайкараи рӯзнома (мақолаҳо аз ВАО, солҳои 1990 – 2000);
- пайкараи мувозӣ (тамоми тарҷумаҳои калимаи муайян ё ибора ба забони русӣ ё аз забони русӣ ба забони дигар);

- пайкараи матнҳои лаҳҷавӣ;
- пайкарҳои матнҳои назмӣ;
- пайкараи таълимии забони русӣ (пайкара бо нишондоди омонимҳо, нишондодҳо барои барномаҳои таълимии мактабии забони русӣ);
- пайкараи нутқи шифоӣ;
- пайкараи мултимедӣ (порчаҳои тасвирӣ ва овозии кинофилмҳои солҳои 1930 – 2000);
- пайкараи задаи забони русӣ (матнҳо оид ба таърихи задаи забони русӣ).

Аз сохтор маълум мешавад, ки Пайкараи миллии таълимии забонро дар бар мегирад [13; 15].

Бояд қайд кард, ки ба ғайр аз Пайкараи миллии пайкараҳои дигари забони русӣ низ дида мешавад. Пайкараи Упсала, ки охири солҳои 80-ум олимони Донишгоҳи Упсалаи Шветсия тартиб додаанд. Ин пайкара дорои 600 порчаи матнҳои бадеӣ ва иттилоотӣ мебошад, ки 1 млн. корбурдаликима дорад [16].

Пайкараи дигар низ вучуд дорад, ки дар солҳои 1999 – 2004 дар Донишгоҳи Тюбенгеми Германия коркард шудааст. Миқдори корбурдаликамаи пайкара 25 млн-ро ташкил медиҳад [15].

Даҳсолаҳо қабл оид ба мақоми пайкара ҳамчун фанни мустақил баҳсҳо авҷ гирифта буданд. Ёдоварӣ намудан ба маврид аст, ки солҳои 60-70-уми асри XX вақти таҳияи нахустин пайкараҳо дар ИМА ва Аврупои ғарбӣ дар доираҳои илмӣ усули ратсионалӣ (хомский) бартарӣ дошт. Наом Хомский ва ҷонибдорони ӯ чунин андеша доштанд, ки сохтани қолабҳои дуруст ва нодурусти забонӣ танҳо дар заминаи интуитсияи соҳибзабон амалӣ мегардад.

Забоншиносии амрикоӣ муқобили усули пайкаравӣ буд. Ва дар ин маврид далелҳои зиёд меоварданд. Дар савол оид ба муносибати ӯ ба забоншиносии пайкаравӣ посух медиҳад, ки чунин чиз вучуд надорад [5, 195]. Дар яке аз телеконференсияҳо ҷонибдорони Н. Хомский оид ба алоқамандии пайкараҳо баҳс карданд [6, 334]. Ҷонибдори Хомский профессор Роберт Лиз дар яке аз конференсияҳо дар Донишгоҳи Браун изҳор дошт, ки тартиб додани пайкара сарфи беҳудаи вақт ва маблағи ҳукумат мебошад. “Шумо соҳиби забони англисӣ ҳастед ва метавонед дар муддати даҳ дақиқа мисолҳои бисёре оид ба дилхоҳ ҳодисаи забони англисӣ пешниҳод намоед, нисбат ба пайдо намудани миллион калима дар матнҳои тасодуфӣ” [7, 26]. Дар иддаҳои онҳо баъзе ҷанбаҳои ҳақиқат вучуд дошт, вале байни олимони ва дар дораҳои ҳукумати ҷонибдорони забоншиносии пайкаравӣ зиёд шуданд. Барои пайкараҳо ва такмили он маблағҳо ҷудо шудаанд. «Дар марҳалаи ҳозира

забоншиносӣ аз мафҳуми генеративӣ тоза шуда, механизми забоншиносӣ метавонад ба воситаи мисолҳои камшумор муайян карда шавад. Ба ҷойи ин мафҳуми содалавҳона имкони гузарондани таҳқиқот оиди масъалаи кучак тавассути матнҳои зиёди ифодашуда сурат мегирад. Маҷмуи матнҳо пайкараи забоншиносиро ташкил медиҳанд. Пайкара бояд дорои аломатҳои миқдорӣ ва сифатӣ бошад, ки луғат ва грамматикаи забонро нишон медиҳад [8, 93].

Олимон дар андешаи он буданд, ки Пайкараи милли барои кӣ ғоида доранд? Дар кадом соҳаҳои ҳаёт он зарур аст? В.А. Плунгян ба ин саволҳо посухи пурра медиҳад. Дар навбати аввал пайкара олои муҳимест барои забоншиносони касбӣ, ки онҳо бо далелҳои забонӣ сару кор доранд, ки онҳоро ҷамъоварӣ намуд ва ба танзим даровард [3, 8]. Дигар пайкара барои барномасозон муфид аст. Барномасозон дар сохтани пайкараҳо саҳм дошта, онро ҷонибдорӣ намуданд. Албатта, аз пайкараи забоншиносон онҳое, ки бо сухан сару кор доранд, нависандагон, муҳаррирони рӯзномаҳо ва маҷаллаҳо метавонанд дар ҳолати зарурӣ ба пайкара муроҷиат намуда, аз он истифода баранд.

Пайкара ба омӯзгорони мактабҳо ва МТО низ кумак мерасонад. Дар МТО далелҳои пайкараро ба сифати мавод барои курсҳои лексионӣ, вазифаҳои донишҷӯӣ, ва корҳои мустақилона мавриди истифода қарор мегиранд.

Дар марҳилаи кунунӣ яке аз самтҳои равиши таълими забонҳои хориҷӣ таълим бо кумаки пайкараҳо мебошад *data-driven learning (DDL)*. Моҳияти ин тарзи таълими забон дар он зоҳир мегардад, ки донишҷӯён далелҳои “хоми” забониро аз пайкара мегирад. Донишҷӯён аз пайкара далелҳои забониро мустақилона интиҳоб мекунанд. Ба қоидаҳои забониро аз худ мекунанд. Дар раванди таълим маводи корпус барои корҳои мустақилона метавон истифода кард.

Равиши пайкаравии таълими забони хориҷӣ фаъолияти таълимии шогирдро тағйир дода, ўро дар маркази раванди таълим қарор медиҳад. Нақши омӯзгор бояд ташкил ва назорати фаъолияти таҳқиқотии шогирдон бошад. Ёдоварӣ намудан ба маврид аст, ки пайкара на ҳама вақт далелҳои мутобиқ ба фарҳанги тафсири дорад. Донишҷӯён баъзе мисолҳо барои шогирдон метавонад душвор бошад.

Ҳамин тариқ, пайкараи забон на танҳо барои ҳалли масоили илмӣ, балки барои иҷрои вазифаҳои таълимӣ-методи низ мавриди истифода қарор мегирад. Аҳамияти истифодаи пайкара барои соҳаҳои гуногун маълум аст, вале асосҳои назариявии он то ҳол кор карда нашудааст. Саволҳои то ҳол матраҳ мегарданд, ки пайкараи забоншиносӣ соҳаи мустақил мебошад ё танҳо захираи иттилоотӣ махсуб мешавад? Дар оянда ба ин саволҳо посух пайдо мешавад ва

пайкараи забоншиносӣ чун фанни мустақили илмӣ ҷойгоҳи худро пайдо мекунад.

Китобнома:

1. Шаров, С.А. Представительный корпус русского языка в контексте мирового опыта / С.А. Шаров // Научно-техническая информация. – Сер. 2. – 2003. – № 6. – С. 12–16.

2. Захаров, В.П. Корпусная лингвистика: учеб.-метод. Пособие / В.П. Захаров. – СПб.: Изд-во СПб. ун-та, 2005. – 48 с.

3. Плунгян, В.А. Зачем нужен Национальный корпус русского языка? Неформальное введение / В.А. Плунгян // Национальный корпус русского языка: 2003 – 2005. – М.: Индрик, 2005. – С. 6-20.

4. Венцов, А.В. Национальный корпус русского литературного языка: некоторые результаты, приложения и задачи / А.В. Венцов, Е.В. Грудева, В.Б. Касевич, Е.В. Ягунова // Научно-техническая информация. – Сер. 2. – 2003. – № 6. – С. 35–36.

5. Венцов, А.В. О корпусе русского литературного языка / А.В. Венцов, Е.В. Грудева // Russian Linguistics. – 1991. – № 2. – С. 195 – 209.

6. Фрэнсис, У.Н. Проблемы формирования и машинного представления большого корпуса текстов / У.Н. Фрэнсис // Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск Проблемы и методы лексикографии. – М.: Прогресс, 1983. – С. 334 – 335.

7. Венцов, А.В. Корпус русского языка и восприятие речи / А.В. Венцов, В.Б. Касевич, Е.В. Ягунова // Научно-техническая информация. Сер. 2. — 2005. — № 6. — М.: Индрик. – С. 25 – 27.

8. Грудева, Е.В. Корпусная лингвистика: учеб. пособие / Е.В. Грудева. – 2-е изд., стер. – М.: ФЛИНТА, 2012. – 165 с.

9. Байдикова, Н.Л. Формирование учебной компетенции у студентов языковых факультетов вузов в процессе обучения теоретическим дисциплинам / Н.Л. Байдикова // Актуальные проблемы международного сотрудничества в области науки и образования: Материалы III международной научно-практической конференции (заочной). – Тамбов: ТГУ им. Г. Р. Державина, 2022. – С. 105 – 109.

10. Brown Corpus: [электронный ресурс]: <http://clu.uni.no/icame/brown/bcm.html#bc3> (дата обращения: 05.04.2017).

11. The Lancaster-Oslo/Bergen Corpus of British English, LOB: [электронный ресурс]: <http://clu.uni.no/icame/manuals/LOB/INDEX.HTM> (дата обращения: 05.04.2017).

12. British National Corpus, BNC: [электронный ресурс]: <http://www.natcorp.ox.ac.uk/> (дата обращения: 05.04.2017).

13. Национальный корпус русского языка: [электронный ресурс]: <http://www.ruscorpora.ru/index.html> (дата обращения: 05.04.2017).

14. The Uppsala Russian Corpus: [электронный ресурс]: <http://www.slaviska.uu.se/korpus.htm> (дата обращения: 05.04.2017).

15. Тюбингенский корпус русского языка: [электронный ресурс]: <http://www.sfb441.uni-tuebingen.de/b1/-en/korpora.html> (дата обращения: 05.04.2017).

ТДУ: 811.581.47'373.612.2

КОРПУСНЫЕ И ОНЛАЙН-ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ ПРИ КОГНИТИВНО-ЛИНГВИСТИЧЕСКОМ ИССЛЕДОВАНИИ КОНЦЕПТА ДОМ

Некушоева Шахло Саиднуриддиновна²

*Институт гуманитарных наук им.
академика Б. Искандарова НАНТ*

Усулҳои корпусӣ ва онлайн-лексикографӣ дар тадқиқоти когнитивии концепти Хона

Дар мақола равандҳои аз даст рафтани лексика ва тағйироти он, ки ба консепсияи Хона дар забонҳои шугнону рӯшонии Помир марбутанд, бо истифода аз усулҳои корпусӣ ва онлайн-лексикографӣ баррасӣ мешаванд. Муаллиф маълумоти пурсишномавии суханваронро таҳлил намуда, онро бо маводи манбаи рақамии *Patiri.online* муқоиса мекунад, ки пастишавии шинохти лексемаҳои аслий ва иваз шудани онҳо бо муодилҳои иқтибосиро нишон медиҳад. Тадқиқот нишон медиҳад, ки аз даст рафтани лексика на танҳо тағйироти забоншиносӣ, балки равандҳои амиқи фарҳангиро низ инъикос мекунад. Ба нақши платформаҳои рақамӣ ва корпусҳо дар сабт, ҳифз ва эҳё намудани лексикаи дорои аҳамияти фарҳангӣ тавачҷуҳи махсус дода мешавад. Тадқиқот зарурати ҳамгироии

²Некушоева Шахло Саиднуриддиновна – Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ, шуъбаи забонҳои помирӣ, номзади илмҳои филологӣ. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи У. Холдоров, 4. Тел.: (+992)935971176; e-mail: nekushoevash@gmail.com.

Некушоева Шахло Саиднуриддиновна – Институт гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ, отдел памирских языков, кандидат филологических наук. Адрес: ГБАО, г. Хоруг, ул. У. Холдорова, 4. Тел.: (+992)935971176; e-mail: nekushoevash@gmail.com.

Nekushova Shahlo Saidnuriddinovna – Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST, Department Pamir languages, candidate of Philological sciences. Address: GBAO, Khorog, st U. Kholdorov, 4. Tel.: (+992)935971176; e-mail: nekushoevash@gmail.com.

маълумоти саҳроӣ ва иштироки ғазоли суханваронро дар навсозии захираҳои лексикографӣ таъкид менамояд.

Калидвожаҳо: забонҳои шугнано-рушанӣ, консепсияи Хона, аз даст рафтани лексика, Pamiri.online, эҳё.

Корпусные и онлайн-лексикографические методы при когнитивно-лингвистическом исследовании концепта Дом

В статье рассматриваются процессы утраты и трансформации лексики, связанной с концептом «Дом» в шугнано-рушанских языках Памира, на основе корпусных и онлайн-лексикографических методов исследования. Автор анализирует данные анкетирования носителей, сопоставленные с материалами цифрового ресурса Pamiri.online, что позволяет выявить снижение распознаваемости исконных лексем и их замену заимствованными эквивалентами. Показано, что утрата лексики отражает не только языковые изменения, но и более глубокие культурные процессы. Особое внимание уделяется роли цифровых платформ и корпусов в фиксации, сохранении и ревитализации культурно значимой лексики. Работа подчеркивает необходимость интеграции полевых данных и активного участия носителей языка в обновлении лексикографических ресурсов.

Ключевые слова: шугнано-рушанские языки, концепт Дом, утрата лексики, Pamiri.online, ревитализация.

Corpus-based and online lexicographic methods in the cognitive linguistic study of the concept Home

The article examines the processes of lexical loss and transformation related to the concept of Home in the Shughni-Rushan languages of the Pamirs using corpus-based and online lexicographic research methods. The author analyzes survey data from native speakers in comparison with the materials of the digital resource Pamiri.online, which reveals a decline in the recognition of original lexemes and their replacement with borrowed equivalents. The study shows that lexical loss reflects not only linguistic changes but also deeper cultural processes. Particular attention is paid to the role of digital platforms and corpora in documenting, preserving, and revitalizing culturally significant vocabulary. The research emphasizes the necessity of integrating field data and actively involving native speakers in updating lexicographic resources.

Keywords: Shughni-Rushan languages, concept of Home, lexical loss, Pamiri.online, revitalization.

В условиях глобализации и активных культурных контактов многие языки, включая не только малые, но и средние, сталкиваются с риском исчезновения. Основной причиной этого выступает ограниченная сфера их функционирования: они редко имеют официальный статус и не используются в системе образования. Параллельно наблюдается утрата ключевых социально-коммуникативных функций, что выражается в сокращении их применения в семье, повседневной жизни и традиционной

хозяйственной деятельности, а также в постепенном исчезновении фольклорного наследия носителей. «Когда язык умирает, мир теряет уникальную коллекцию речи, структур и данных, которые, возможно, никогда больше не будут существовать...» [9].

Корпусные и онлайн-лексикографические методы анализа концептов представляют собой эффективный инструмент исследования малых языков: быстрое сокращение их лексического запаса, изменение образа жизни носителей и их переход к более доминирующим языкам и культурам значительно затрудняют традиционные способы изучения. В то же время применение корпусных и онлайн-лексикографических подходов обеспечивает оперативное и достоверное описание, систематизацию и анализ языковых единиц даже в условиях ограниченных ресурсов. Известный русский ученый Плунгян В.А., который стоял у истоков создания онлайн словаря Карамшоева Д., точно заметил, что «... компьютерная обработка значительных массивов информации при низкой стоимости, высокой скорости позволяет избежать субъективных человеческих ошибок» [7, 105–122]. Высокая масштабируемость и скорость обработки данных, а также снижение субъективности исследований при работе с малыми языками, находящимися под угрозой исчезновения, являются убедительными аргументами в пользу применения корпусных и онлайн-лексикографических методов.

Бахтуева Е.С. специализирующаяся на корпусной лингвистике и филологической топологии и рассматривающая вопрос как электронные корпуса позволяют объективно анализировать языковые и лингвокультурные явления методом топологии текста, пишет, что «Корпус позволяет с применением статистических методов всесторонне и максимально объективно проанализировать языковые и лингвокультурные явления, характерные для данного языкового коллектива на определенном этапе его развития» [3, 6].

Для определения динамики традиционной лексики памирского дома, в частности ее утраты, лексического сдвига и заимствования было проведено исследование на основе анкеты, которая была направлена на изучение того, какие слова, связанные с традиционным памирским домом, известны и употребляются носителями языков и культуры. В анкету были включены 6 вопросов, определяющих знание слова, исконность и заимствование лексемы, ее семантические сдвиги и социальные факторы. В рамках анкетирования одной из ее задач, проведенной среди респондентов в возрасте от 20 до 60 лет, стало установление соответствий между 10 базовыми понятиями, представленными на таджикском и русском языках на основе их определений. Полученные результаты показали значительное снижение уровня распознавания корневой лексики, обозначающей

ЗАБОНШИНОСИ

элементы традиционного дома. В частности, такие лексемы, как *pušdā*, *sūlak*, *lêr*, *luk*, оказались полностью или почти полностью нераспознаваемыми, несмотря на их значимость в традиционном культурном пространстве.

Анализ полученных данных показал, что носители шугнанского языка в значительной степени заменяют исконные наименования реалий домашнего пространства заимствованными эквивалентами из доминирующих языков (таджикского, русского, арабского). Это проявляется как в снижении частоты активного распознавания корневой лексики, так и в устойчивом закреплении заимствований в повседневном употреблении. Результаты представлены ниже:

Таблица 1

№	Исконное слово и количество ее использования	Заимствованное слово и количество ее использования	Перевод на русский
1	<i>wiðũm</i> – 40	<i>потолок</i> (рус.) - 45	потолок
2	<i>luk</i> – 11	<i>qulf</i> (араб.) - 74	замок
3	<i>sūlak</i> – 2	-	заслонка (камень у очага)
4	<i>lêr</i> – 0	<i>полка</i> (рус.) - 85	полка (подставка для книг)
5	<i>rêx̌</i> – 8	<i>шкаф</i> (рус.) - 77	ниша, углубление в стене
6	<i>pušdā</i> – 0	-	отверстие под кладовкой
7	<i>pasāk</i> – 7	-	помещение перед хлевом
8	<i>xilā</i> – 25	<i>werũnā</i> (тадж.) - 60	руины, разрушенное помещение
9	<i>dišĩd</i> – 42	<i>крыша</i> (рус.) - 43	крыша, кровля
10	<i>parðĩr</i> – 9	<i>dewol</i> , <i>burj</i> (тадж.) - 76	стена, забор

*Составлено автором на основе онлайн ресурса Pamiri.online и результата анкетирования

Таблица, составленная на основе анкетирования 85 носителей шугнанского языка, показывает дифференцированную степень сохранности традиционной лексики, обозначающей элементы дома. В большинстве случаев предпочтение респонденты отдают заимствованным эквивалентам, что отражает процессы языкового сдвига. Так, арабское *qulf* (74) значительно преобладает над исконным *luk* (11), таджикские *dewol*, *burj* (76) – над *parðĩr* (9), а русские *шкаф* (77) и *полка* (85) вытесняют *rêx̌* (8) и *lêr* (0). Даже при сравнительно высокой

узнаваемости некоторых корневых слов, например *widûm* (40) и *dišîd* (42), их частота почти равна частоте русских соответствий (*потолок* – 45, *крыша* – 43), что указывает на активное двуязычие. В отдельных случаях исконные слова (*sûlak* – 2, *pušdā* – 0, *pasāk* – 7) почти не употребляются и не имеют устоявшихся заимствований, что связано с утратой самих предметов, которые они обозначают. Лексема *ġilā* демонстрирует промежуточную ситуацию, т.е. ее используют 25 человек, но большинство респондентов (60) заменяют её таджикским *werûnā*. Таким образом, анкетные данные фиксируют вытеснение исконной терминологии шугнанского языка заимствованными словами, преимущественно из таджикского, русского и арабского языков. Этот процесс отражает как языковые изменения, так и трансформацию культурной среды, что подтверждает необходимость дальнейшей документализации и ревитализации исчезающего лексического пласта. Фиксация этих слов в словарях, включая *Pamiri.online*, не обеспечивает их сохранения в живой речи, что подтверждает разрыв между документированием и реальной языковой практикой. Выявленные результаты подчеркивают необходимость разработки стратегии ревитализации, включающей активное вовлечение носителей, расширение онлайн-лексикографических баз и интеграцию полевых данных, что становится важным условием сохранения культурной и языковой самобытности шугнанского языка.

Все лексемы, использованные в анкете, были отобраны из онлайн-лексикографического ресурса *Pamiri.online* [12], а их определения приводились в соответствии с данным словарем. Этот ресурс, являясь на сегодняшний день единственной открытой цифровой платформой, систематизирующей лексику памирских языков, сыграл ключевую роль в подборе материала для исследования. Вместе с тем *Pamiri.online* остается ограниченным как по объему представленных данных, так и по охвату отдельных семантических полей. Полученные результаты анкетирования позволяют не только продемонстрировать, как фиксируемые в словаре слова распознаются или утрачиваются носителями, но и подчеркнуть необходимость дальнейшего развития подобного ресурса. Анкетные данные показывают, что даже при наличии словарной фиксации многие лексемы (например, *sûlak*, *pušdā*, *lêr*) остаются малознакомыми респондентам, что указывает на разрыв между лексикографической документацией и живой языковой практикой. Следовательно, *Pamiri.online* может рассматриваться как важная основа для будущих лексикографических инициатив, развитие которой должно опираться на регулярное обновление словаря с учетом полевых данных и исследований языковой компетенции носителей.

Таким образом, анкетные данные становятся важным эмпирическим основанием для **дальнейшего пополнения и расширения**

лексикографической базы шугнано-рушанских языков. Корпусные и онлайн-лексикографические методы, при всей их значимости, не могут в полной мере отразить современное состояние языкового сознания носителей без активного привлечения полевых данных, полученных через интервью, анкетирование и фиксацию устной речи. Показанные расхождения между знанием слов носителями и их представленностью в цифровых словарях свидетельствуют о необходимости интеграции эмпирических методов в процесс создания и развития онлайн-лексикографических платформ. В этом контексте платформа Pamiri.online может рассматриваться как важная, но пока что незавершенная инициатива, требующая системного научного сопровождения и расширения на основе полевых лингвистических данных, тем более что почти все 10 лексем, включенных в анкету для шугнанского языка, не имеют зафиксированных соответствий для других языков шугнано-рушанской группы, которые в последние годы также пополняются на этом ресурсе.

Применение корпусных методов (анализ частоты лемм, коллокационный анализ, динамика n-грамм) в сочетании с результатами анкетирования и данными Pamiri.online позволяет не только количественно зафиксировать масштабы и темпы лексического «рассеивания», но и выявить семантические поля, в которых исконные единицы утрачивают свою активность. Сопоставление этих показателей с информацией, зафиксированной в традиционных и онлайн-словарях, открывает возможность описать разрыв между словарной фиксацией и живой языковой практикой.

Важную роль в этом процессе играет использование онлайн-лексикографических ресурсов, таких как Pamiri.online и Tajik National Corpus, которые при всех ограничениях служат отправной точкой для документирования лексики. Их сочетание с построением специализированных микрокорпусов, ориентированных на ключевые культурные концепты, например «дом», позволяет оперативно фиксировать существующий лексикон и отслеживать изменения его структуры во времени. Такой подход подчеркивает необходимость разработки стратегий по ревитализации утрачивающейся лексики, активного пополнения словарных статей на основе полевых данных и привлечения самих носителей языка к созданию и обновлению электронных лексиконов.

Исчезновение исконных лексических единиц, зафиксированное как в результатах анкетирования, так и в сопоставлении с данными онлайн-ресурсов, отражает не только языковые изменения, но и более глубокие культурные процессы. С одной стороны, утрата корневых слов ведет к сокращению и унификации традиционного пласта языка, с другой стороны, обедняет уникальные знания, закодированные в этих

словах. Особенно наглядно эта тенденция проявляется в малых языках шугнано-рушанской группы, где вместе с исчезновением исконной лексики утрачиваются сведения, связанные с культурой, религией, этическими нормами и мировоззрением носителей.

Концепт *Дом*, являющийся ключевым артефактом традиционного мировосприятия этих народов, иллюстрирует данную зависимость наиболее явно. Лексика, связанная с домом, хранит не только обозначения материальных объектов, но и философско-религиозные представления, традиционные знания о строительстве, сакральное восприятие пространства и ценности, формирующие картину мира. Следовательно, фиксация и сохранение этих лексем через цифровые платформы, такие как Pamiri.online, и корпусные методы исследования становится не только лингвистической задачей, но и частью более широкой стратегии сохранения культурного наследия.

Сами слова, их семантические значения и вариативность использования имеют ключевое значение для сохранения самобытности языков и культур. Будучи основной единицей языка и речи, а также узловой единицей всей языковой системы [9, 3–49], слово в большей степени, чем другие уровни языка, подвержено изменениям. Результаты анкетирования, сопоставленные с данными онлайн-ресурсов, показали, что многие лексемы, связанные с традиционным домом, находятся на грани утраты, а их активное распознавание носителями снижается.

Исходя из этого, актуальным становится вопрос ревитализации лексикона памирских языков, особенно в отношении слов, обозначающих объекты традиционного быта. В рамках данного исследования были рассмотрены около 70 лексем шугнано-рушанской группы, включающих обрядовую лексику, термины, описывающие процесс строительства, а также наименования архитектурных элементов традиционного памирского дома. Анализ показал, что значительная часть этих слов уже перешла в пласт архаизмов или полностью забыта носителями. Эти данные подтверждают необходимость интеграции полевых наблюдений, анкетных исследований и онлайн-лексикографических инициатив для сохранения и актуализации культурно значимой лексики.

Для шугнанского языка в ходе исследования использовался онлайн-словарь Карамшоева Д., который совмещает функции словаря, морфологического анализатора и корпуса шугнанского языка, а также включает материалы по другим языкам шугнано-рушанской группы, объем которых по сравнению с шугнанским языком остается незначительным. Шугнанский корпус на платформе Pamiri.online [12] представляет собой коллекцию устных и письменных текстов разных жанров (сказки, проза, поэзия и др.), включая транскрипции устных

рассказов, синхронизированные с аудиозаписями, а также параллельные тексты на шугнанском и таджикском языках. Тексты аннотированы на нескольких уровнях (токен, морфема, глосса, часть речи, значение); глоссы даются преимущественно на английском языке, переводы – на русском. Метаданные содержат сведения об авторе или информанте, названии, источнике, месте и дате записи, жанре и факте ручной аннотации.

Корпус функционирует на открытой платформе Tsakorpus, разработанной Тимофеем Архангельским, и в настоящее время содержит около 40 000 токенов. Несмотря на ценность этой базы для изучения шугнанского языка, ее ограниченный объем и неполное покрытие семантических полей, связанных с концептом *Дом*, подтверждают необходимость дальнейшего расширения ресурса. Использование корпуса совместно с результатами анкетирования позволяет выявить как зафиксированные, так и утраченные элементы традиционного лексикона, что делает его важным инструментом, требующим дальнейшего развития.

Особенностью платформы Ramiri.online, помимо ограниченности корпуса, является и сложность орфографической системы, применяемой для памирских языков. Орфография остается дискуссионной темой, так как для этих языков используется несколько алфавитов, из которых две основные системы – таджикская кириллица и латиница. В онлайн-словаре применяется кириллическая орфография, содержащая латинские буквы и диакритические знаки, характерные также для латинского алфавита памирских языков. Для обеспечения сопоставимости данных словарь снабжен конвертором орфографии, который распознает вариации отдельных символов и соотносит их с фонемами Международного фонетического алфавита [13, 61–64].

Следует подчеркнуть, что успешное изучение, сохранение и ревитализация языков, находящихся под угрозой исчезновения, невозможны без создания условий, способствующих их поддержанию и использованию в современной среде. Первостепенную роль в этом процессе играет документирование, так как без системной фиксации языкового материала любые попытки восстановления утраченных элементов остаются неполными.

В этом контексте онлайн-словарь Карамшоева Д. является не только ценным инструментом для описания шугнанского языка, но и важным шагом к ревитализации всей группы памирских языков. Платформа регулярно пополняется материалами по рушанскому, хуфскому, бартангскому, сарыкульскому и ваханскому языкам, что открывает возможности для их комплексного изучения. Однако результаты проведенного исследования показывают, что одного

документирования недостаточно: необходимо активно интегрировать полевые данные, в том числе анкетные результаты, и разрабатывать стратегии по возвращению утраченных лексических единиц в языковую практику. Таким образом, ревитализация выходит за рамки лингвистики, становясь междисциплинарной задачей, где восстановление и активизация лексического запаса является одним из ключевых шагов.

Лингвисты, как правило, разницу между языками видят в их грамматическом строе. Однако, для говорящих и изучающих язык лексика является важнейшей частью языка. Это утверждение обосновывается тем, что, во-первых, большая часть информации этнографического и культурологического характера, которая передается посредством языка, кодируется именно посредством лексики и отдельные слова в разных языках могут быть наполнены совершенно разным объемом информации того или иного характера. Поэтому одни и те же слова или конструкции слов для одних народов могут быть пустым звуком, а для других преисполнены значимой информацией.

Во-вторых, лексика языка, являясь самым подвижным языковым уровнем, быстрее меняется, чем грамматика языка. Словарный состав языка изменяется непрерывно и обновляется гораздо быстрее, чем другие языковые уровни, что обосновано тем, что лексика языка, которая напрямую отражает предметы и окружающую среду, в силу изменения и появления новых объектов, реалий и процессов, неизбежно каждый раз обновляет свой состав новыми словами, наравне с чем отодвигает в сторону ряд других слов – обозначения предметов и явлений, которые утрачены носителями языка и культуры. Утверждение этнографа М.С. Андреева о том, что во время второго его приезда в долину Хуф, имевшая место в 1929 году, он обнаружил отсутствие в быту хуфцев многих обычаев, о которых ему рассказывал информант в Ташкенте (в 1911г.), является наглядным примером сказанного выше. Впечатления от третьей поездки М.С. Андреева в долину Хуф в 1943 году оказались еще более ошеломляющими. Новый советский быт, новые отношения между людьми стали причиной исчезновения ряда других обычаев, зафиксированные им самим в 1929 году [1, 9-10]. Трудно не согласиться с этнографом, высказывания которого напрямую указывают также на естественную причину утраты слов и появление новых в силу исчезновения предметов быта и изменения стиля жизни носителей языка и культуры.

В-третьих, лексика больше подвержена влиянию других языков при контактном взаимодействии, в результате чего в уязвимом статусе находятся языки, которые контактируют с наиболее сильной языковой средой. Артамонова Т.С. со ссылкой на Хаугена Э. термин языковой

контакт определяет, как процесс поочередного использования двух или более языков одними и теми же лицами, которых называют двуязычными носителями или билингвами [2, 51-55]. Профессор Карамшоев Д. в предисловии своего трехтомного словаря констатирует, что «... когда речь идет о бесписьменном языке, затруднительно провести четкую грань между устойчивым и окказиональным заимствованием лексических единиц ... За вычетом относительно небольшого количества лексем едва ли не любое таджикское и русское слово может быть употреблено окказионально в шугнанской речи, ...» [5, 12].

В мире огромное количество сообществ, где используют два или более языка, и эти языки на равных могут считаться родными языками их носителей. Согласно некоторым научным исследованиям родной язык можно определить по следующим четырем условным критериям: 1) возраст освоения языков – какие языки были выучены человеком в раннем детстве; 2) какие языки были выучены человеком от родителей (или людей, их заменяющих); 3) языковая компетенция – какими языками человек владеет с максимальной свободой и глубиной; 4) этническая идентичность – с какой языковой группой человек себя отождествляет [4, 10].

Этот процесс практически реален и для носителей памирских языков, в том числе шугнано-рушанской группы языков, для которых все факторы языкового контактирования, такие как экономический, политический, религиозные моменты и фактор престижа имели и имеют место. Поочередное использование двух или более языков билингвами «в условиях языкового контакта предполагает наличие кодового переключения» [3, 10], что сильно ускоряет изменение словарного состава языка в уязвимом статусе. Памирские языки находятся в постоянном контакте с более мощными иранскими языками. На территории Таджикистана таким языком является таджикский язык, но следует отметить, что в силу фактора престижа языковое контактирование ярко проявляется с русским и английским языками. Памирские языки подвергаются существенному и постоянно растущему влиянию этих языков, которое в первую очередь затрагивает именно лексику, и только затем – грамматику. Влияние состоит не только в том, что заимствуется конкретное слово, однако в силу данного процесса исконное памирское слово теряется безвозвратно, а остается только слово доминантного языка. Примером могут послужить следующие подобранные исконные слова – термины традиционного памирского дома из словаря Д. Карамшоева: *pigal* «край крыши»; «край стены» (*ar pigal na-diʔi* – как-бы тебе не упасть с края (крыши)), на данном этапе развития шугнанского языка носители склоны использовать лексику *parā* <тдж. парра «край», *widūm* – *patalok*

(<рус. потолок), *zidûn* «кладовая», «кладовка»; «чулан», чаще в замен носителями используется тдж. *oʻxûnā*; давно забытое слово *luk* «замок» сменен арб. *qulf*, такие исконные лексемы, как *pardîr* или *safil* «забор», «стена», «ограда» заменены словом *dewol* <тдж. *devor* и многие другие.

Данные анкетирования, сопоставленные с материалами Pamiri.online, подтверждают, что значительная часть лексики, связанной исключительно с традиционным памирским домом, уже вышла из активного употребления или находится на стадии утраты. Утрата этих слов напрямую связана с исчезновением самих предметов и архитектурных элементов, которые они обозначают.

Показательны примеры лексем, сохранившихся лишь в словарной фиксации: шугн. *čagas* – переключатель между столбами в сенях (для сушки белья), шугн. *omurzā*, руш. *marza*, хуф., бр., рош. *marzā* – поперечная доска вдоль стены, шугн. *sûlak* – заслонка, камень перед очагом, шугн. *darbučā* – дверца, калитка, ведущая в сеновал, шугн. *xûnabandi* – приспособление под отверстием крыши дома, шугн. *darak-divi* – дверца или калитка, шуг. *gow-xûnā*, руш., хуф. *gōxōnā* – телятник внутри жилого дома, шуг., руш., хуф. *obxîn*, бр., рош., сар. *obxîn* – водосток, отверстие в полу дома для стока воды (*obxîn-žîr* – плоский камень с отверстием для стока), шугн. *rêx*, руш., барт. *ron*, сар. *run* – небольшая ниша в стене, шугн. *zîn-xûnak* – ниша для хранения седельных принадлежностей. Наличие таких слов в словаре, но не в живой речи респондентов, еще раз подтверждает разрыв между лексикографической фиксацией и активной языковой практикой, а также необходимость интеграции полевых данных для сохранения этого культурного пласта.

Выявленные процессы утраты лексики сопровождаются не только исчезновением слов, но и изменением их значений. В ряде случаев исконное слово сохраняется в языке, однако его семантика претерпевает сдвиг: оно начинает обозначать другие реалии или употребляться в новых контекстах, отличающихся от традиционных. Подобные изменения невозможно искусственно остановить, особенно в современных условиях интенсивных культурных контактов и глобальной интеграции, однако работа по сохранению и ревитализации лексикона памирских языков остается необходимой.

Среди памирских языков лексикон шугнанского языка является наиболее полно документированным. Важнейшим примером такого документирования служит трехтомный двуязычный шугнано-русский словарь Д. Карамшоева, включающий около 16 000 словарных статей, систематизированных на основе полевого материала, собранного в 1960-е годы. Этот словарь содержит не только лексические единицы, но и грамматические и стилистические пометы, синонимы, устойчивые

сочетания, идиомы, сложные глаголы, диалектные различия, а также иллюстративный материал в виде пословиц и фразеологизмов.

Однако за более чем семьдесят лет, прошедших с момента сбора материала, шугнанский язык претерпел значительные изменения. Многие слова, зафиксированные Карамшоевым Д., утратили активное употребление, другие изменили свои значения, а лексикон языка пополнился многочисленными заимствованиями, отсутствующими в словаре. Эти изменения подчеркивают необходимость актуализации лексикографической базы с учетом современных данных, полученных как из онлайн-ресурсов, так и в результате полевых исследований.

Современная лингвистика, фиксируя процессы утраты языков и лексических пластов, выработала противоположную тенденцию – ревитализацию или обратный языковой сдвиг. Под этим понимается сознательная деятельность носителей культур и языков, находящихся под угрозой исчезновения, направленная на восстановление утраченных элементов языка и его активное использование в различных сферах. Такая деятельность способна замедлить процессы языковой ассимиляции и, в отдельных случаях, привести к частичному восстановлению языковой системы [4, 16–17].

В связи с этим возникает закономерный вопрос: какие пути могут быть применимы для ревитализации памирских языков и возрождения их лексикона? Исторический опыт показывает, что случаи полной языковой ревитализации крайне редки. Наиболее известным примером является возрождение иврита, начавшееся в конце XIX века, когда из языка богослужения он превратился в национальный язык миллионов людей. Однако успех этого процесса был обусловлен не только лингвистическими усилиями, но и мощным политическим движением — сионизмом, для которого возрождение языка стало одним из ключевых принципов. Важную роль сыграли совместная работа лингвистов, педагогов, образовательной системы и политиков [11].

При этом многие исследователи отмечают, что современный иврит существенно отличается от классического, однако данный случай остается вдохновляющим примером того, как комплексные меры, объединяющие культурную и языковую политику, могут привести к успешной поддержке и развитию языка [7, 74–81]. В контексте памирских языков этот опыт демонстрирует, что эффективность ревитализации возможна лишь при сочетании научного документирования, полевых исследований, цифровых инициатив (таких как Pamiri.online) и активного участия самих носителей.

Несмотря на отсутствие официального статуса памирских языков и ограниченное административное использование, современное развитие технологий открывает новые возможности для их поддержки и частичного возрождения. В этом контексте особенно значимы

цифровые инициативы, включающие создание двуязычных и толковых словарей для мобильных устройств, построение корпусов, содержащих фольклорные, литературные и этнографические материалы, а также разработку интерактивных приложений и образовательных игр для детей на языках, находящихся под угрозой исчезновения.

Использование интернета, виртуальных платформ и мобильных технологий позволяет сделать язык доступным для более широкого круга носителей и стимулирует его возвращение в активное употребление. Опыт Pamiri.online демонстрирует, что даже ограниченный по объему ресурс может стать отправной точкой для подобных инициатив. Однако решающим фактором в успехе любых программ ревитализации остается стремление и заинтересованность самих носителей, от которых зависит сохранение культурной и языковой самобытности.

Важным шагом в развитии корпусных и онлайн-лексикографических методов для шугнанского языка стало создание онлайн-версии трехтомного шугнано-русского словаря Д. Карамшоева, осуществленное исследователями Школы лингвистики факультета гуманитарных наук Высшей школы экономики (Москва). Эта работа основана на оцифровке словаря и интеграции его данных в единую платформу Pamiri.online. На данный момент ресурс активно пополняется материалами не только по шугнанскому, но и по рушанскому, хуфскому и бартангскому языкам.

Платформа выполняет двойную функцию: с одной стороны, она служит удобным инструментом для лингвистов, этнографов, историков и студентов, предоставляя доступ к достоверным данным, а с другой – представляет собой потенциальный механизм ревитализации шугнано-рушанских языков. Однако, несмотря на более чем трехлетнее существование ресурса, широкие круги носителей языков остаются мало задействованными в его использовании.

Редактирование и пополнение онлайн-словаря осуществляют исключительно его разработчики, которые вводят новые данные о заимствованиях, утраченных лексемах и примерах их употребления. Одновременно проводится сопоставление шугнанского материала Карамшоева с данными из словаря Соколовой В. С. по рушанскому языку и словаря И. И. Зарубина, что позволяет формировать более полную картину взаимосвязей внутри шугнано-рушанской группы.

Таким образом, платформа Pamiri.online, совмещая функции словаря, корпуса и морфологического анализатора, становится ключевым инструментом для системного изучения, актуализации и документирования лексикона, а ее дальнейшее развитие в сочетании с результатами полевых исследований, включая анкетные данные,

способно существенно способствовать сохранению и ревитализации памирских языков.

Работа с лексикой онлайн шугнано-русского словаря также пересекается с задачами смежных областей, таких как история, этнография и культурология. Для этих дисциплин словарь представляет ценную базу, поскольку позволяет не только извлекать информацию о народе, его быте и культуре, но и дополнять словарные статьи отсутствующими этнографическими и историческими сведениями через взаимодействие с редакционной группой.

Онлайн-версия предоставляет широкие исследовательские возможности благодаря встроенному инструментарию поиска, что делает ее удобной не только для лингвистов, но и для специалистов других гуманитарных направлений. Так, этнограф может легко отобрать, например, все слова, связанные с понятием *дом*, выбрав соответствующую категорию в поисковой системе словаря: *čīd*, *mala*, *xūnā* «дом», *dar-at palandar*, *dar-at dargat* «дом со всем хозяйством» и др. Аналогично можно получить перечень лексем, обозначающих разновидности балок: *wūs*, *ɔorg*, *darsarā*, *miyūna-wūs*, *owaħk*, *omurzā*, *peħ-čūb*, *sipožč* и т. п.

Таким образом, онлайн-словарь служит не только инструментом лексикографической фиксации, но и платформой для междисциплинарных исследований, способных дополнительно способствовать сохранению и актуализации культурного наследия памирских языков.

Для когнитивной лингвистики онлайн-словарь и корпус памирских языков представляют собой удобную платформу для мгновенного статистического и лексико-семантического анализа. Эти инструменты позволяют выявлять связи между языковыми знаками и культурными реалиями, которые в них отражены, а также исследовать синонимические ряды и экспликативы концептов. В случае концепта *Дом* в шугнано-рушанской группе через материалы Pamiri.online можно обнаружить разнообразные экспликативы, отражающие разные аспекты жилища: *burguc*, *burgucak* – маленький дом; *palandari* – жилье, местожительство; *dar-at-palandar* – дом с двором, усадьба; *piḡal/pagal/sarpagal/sarpegal* – край крыши, перен. двор; *hasxūnā* – лачуга; *xūnawodā/xonawodā* – семейство, семья; *dargo* – пространство перед домом; *awli/aweli* – двор, усадьба; *obodi* – благоустройство, дом; *rēz* – нора, логовище; *xičīfrēz* – тесное помещение, конура; *wužrā/wujrā/ujra/ūjro* – комната, келья; *werūnā* – развалины, хижина; *xiłā/xilāyak* – полуразрушенное помещение, сарай; *makūn* – местожительство; *joy-jigīr* – двор, усадьба; *joy-at-makūn/joy-at-makon* – пристанище, жилье.

Анализ таких лексем демонстрирует, что в словаре часто отсутствует этнографическая информация, необходимая для полного понимания их культурной значимости. Поэтому важным направлением развития онлайн-ресурса является дополнение словарных статей этнолингвистическими комментариями, которые позволят точнее реконструировать мировоззрение носителей шугнано-рушанских языков. Вовлечение когнитивистов в этот процесс могло бы существенно расширить ценность ресурса, сделав его инструментом не только лексикографической фиксации, но и глубинного анализа культурных концептов.

Сам словарь как электронный инструмент для анализа языков с разных направлений дал возможность путем сравнительного анализа лексики, составляющая ядерную и приядерную зону концепта *Дом*, обнаружить 48 лексем синонимов и экспликаторов исследуемого нами концепта в шугнано-рушанской группе памирских языков. Посредством этого инструментария было определено, что описание существующих в словаре лексем и синтаксических конструкций не всегда содержит разные оттенки значения дом, тогда как ряд других единиц, выявленных в полевых условиях, вовсе в ней отсутствуют. Поэтому здесь некоторые из этих слов и устойчивых сочетаний мы предлагаем на рассмотрение в следующих двух группах:

1. *единицы, которые имеются в словаре*, однако в статьях не зафиксирован тот или иной оттенок значения «дом», обнаруживающееся в их семантике в речи носителей языка. В число этих единиц входят такие лексемы, как: *piḍīnd* – «порог», который имеет оттенок значения дом в следующем контексте: *Māš-am ṡal wi piḍīnd-aḡ na-wīnč*. букв. Мы еще не видел его порога, т.е. Мы еще не были у него дома; *rêž*, согласно словарю, «нора», «гнездо», «логовище». Собранный нами материал показывает, что данное слово также имеет пренебр. оттенок значения «дом», т.е. «убогий, маленький домик», «домишка»: *Deḡ-et tar xu rêž-ak xu ačaḡ azed-and na-naḡti-yet* - Зашли в свой домик и никак не выходите оттуда. Или в выражении грубой формы: *Tar xu rêž deḡ xu qaror niḡ!* – Зайди в свой (убогий) домик и молчи!; слово *qasri* – согласно словарю «дворец», в речи носителей языка в переносном значении используется как «большой состоятельный дом». К примеру, *Yā čiz gilā kiḡt, dirang qasr-en wam-ard mīzj, dūn-ta boft* – Что она так жалуется, такой дворец (шикарный дом) ей построили, что больше некуда. Тоже самое с единицей *qalā* – «крепость» имеет переносное значение «большой дом», «крепкий дом». К примеру, *Qobil čorik yu vud, xu zindagindi-ḡi xu ziryot-en-ard qala-yen mīzd* – Умелый он был мужчина, еще при жизни своим детям построил крепости (крепкие дома), *qalā-t qiblā* – (утойч.сочет.) согласно словарю Карамшоева Д. имеет значение «резиденция»; «все имущество», «все

имение», тогда как собранный в полевых условиях языковой материал показывает, что данное выражение отражает значение «состоятельный дом с хозяйством»: *Wi-nd ared qalāt-qīblā-yīdi ačaθ mā-peχc* – У него там такой (состоятельный) дом, что не спрашивай. Или слово *nêχ*, который согласно словарю «нары внутри жилища», в разных контекстах может иметь значение «родной дом», «свой дом». Ярким примером для этого может послужить формулировка *tar xu nêχ-um xu difirêpt* – мне бы только дойти до своего дома.

2. *единицы, которые небыли обнаружены в словаре.* В число данной группы единиц входят ряд слов и синтаксических конструкций, которые наравне с основным значением в разных контекстах приобретают оттенок значения дом: *sarpano* – «укрытие», «убежище»: *Dūndik sarpano-eu xurd di mīzd* – Им бы только домик себе построит, также в контексте *xu sar-en pano di čūd* – им бы только укрыться где-нибудь, шуг. *panogo* – «укрытие», «дом»: *wef panogo yi ku xīlayak vud* – Их домом была та хибара. Метафоризированная синтаксическая конструкция *aft dar-abodūmi* очевидно к тдж. *haft dari obod* букв. семь дверей благосостояния, не обнаружена в словаре, однако полевой материал показывает, что данная конструкция имеет значение как «зажиточность», так и «большой богатый дом»: *Tu dod-and pi di māš qīšloq-aθ aft dar-abodūmi vud* – У отца твоего не только в нашем кишлаке был состоятельный дом. Очевидно, более поздние образования как: *bob zamīn* – букв. «дедовская земля», *dod zīngak* – букв. «отцовская передняя часть очага», *nān zīngak* – букв. «материнская передняя часть очага» в разных контекстах передают значение свой дом, своя территория. Такая синтаксическая конструкция, как *kas-at kū* <тдж. *kas* «человек» и *kūh* «гора» букв. род и гора аналогично предыдущим единицам ситуативно носит значение «дом»: *Ero, Šhogado māš-and be kas-at kū* – Ну, Шогадо у нас без рода и дома (двора).

Наряду с анализом языкового материала, собранного в полевых условиях среди носителей, для выявления различных ситуативных реализаций экспликаторов концепта *Дом* также был использован и онлайн-словарь Д. Карамшоева. Проведенный на его основе лексико-семантический анализ показал высокую эффективность этого инструмента: словарь позволил проследить не только основные значения лексем, но и выявить их коннотативные оттенки, проявляющиеся в разных контекстах, приведенных в словарных примерах. Это подтверждает значимость цифровых ресурсов для глубокого изучения концептов, отражающих культурно значимые реалии шугнанского языка.

Лексические системы памирских языков очень самобытны и, в этом плане, очень важно было бы их и восстановить, и описать самым тщательным образом – не только для того, чтобы лексическое

богатство вернулось к носителям в полном объеме, но, и чтобы создать базу для сравнения этой необычной лексики с лексикой других языков. Замечательным примером лексического своеобразия в этом отношении являются шугнанские глаголы падения, которые профессор Рахилина Е.В. описала в одной из работ на фоне систем падения в более чем 40 других языках мира [8, 9-63.].

Подобный подход не только сильно может развить и обогатить словарные статьи, но и предоставить новую информацию указанным смежным наукам и в результате данный электронный словарь постепенно привратится в культурно значимый онлайн ресурс, в инструмент для сохранения и возрождения не только языков шугнано-рушанской группы, но и других малых языков Памира. Проведенный анализ впервые показал особенности утраты и трансформации лексики, связанной с концептом Дом, на материале шугнано-рушанских языков, что ранее не становилось предметом комплексного когнитивно-лингвистического исследования.

Литература:

1. Андреев, М.С. Таджики долины Хуф (Верховья Аму-Дарьи). Вып. I. / М.С. Андреев. – Сталинабад: Изд-во АН ТаджССР, 1953. – 247 с.
2. Артамонова, Т.С. Процессы контактирования языков: билингвизм, переключение кода / Т.С. Артамонова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Ч. 1. – Тамбов: Грамота. - 2016. – № 4(58). – С. 51–55.
3. Бахтуева, Е. С. Национальный корпус языка как инструмент филологической топологии / Е.С. Бахтуева // Язык. Культура. Перевод. Коммуникация: сб. науч. трудов. - Вып. 2. - 2022. - С. 6
4. Замятин, К. Как и зачем сохранять языки народов России? / К. Замятин, А. Пасанен, Я. Саарикиви. – Vammala: Vammalan Kirjapaino Oy, 2012. – 180 с.
5. Карамшоев, Д. Шугнано-русский словарь. Т. I. / Д. Карамшоев. – М.: Наука, 1988. – 576 с.
6. Манджиева, Ц. Д. Методы ревитализации языков / Ц.Д. Манджиева // Вестник Калмыцкого университета. – 2021. – № 4(52). – С. 74–81.
7. Плунгян, В.А. Корпусная лингвистика: теория vs методология / В.А. Плунгян // Вестник РУДН. Серия: Теория языка, семиотика, семантика. - 2021. - № 1. - С. 105–122.
8. Рахилина, Е.В. Глаголы падения в языках мира: фреймы, параметры и типы систем / Е.В. Рахилина // Acta Linguistica Petropolitana. Труды института лингвистических исследований. – 2020. – Т. XVI. – С. 9–63.

9. Смирницкий, А.И. К вопросу о слове (проблема «тождества слова») / А.И. Смирницкий // Труды Института языкознания АН СССР. Т. 4. – М.: Наука, 1954. — С. 3–49.

10. Урбие-Йонгблуд Э. (Enrique Uribe-Jongbloed). – 2007.

11. Hebrew is not dead [Электронный ресурс]. – URL: <https://nplus1.ru/material/2019/07/04/Hebrewnotdead> (дата обращения: 12.10.2023).

12. Makarov, Y. Pamir Languages / Y. Makarov, M. Melenchenko. [Электронный ресурс]. – М.: School of Linguistics, HSE University, 2021. – URL: <https://pamiri.online/> (дата обращения: 13.10.2023).

13. Makarov Y. Digital Resources for the Shughni Language / Y. Makarov, M. Melenchenko, D. Novokshanov // Proceedings of the EURALI Workshop @LREC2020. – Marseille, 20 June 2022. – P. 61–64. – URL: <https://publications.hse.ru/pubs/share/direct/669809670.pdf> (дата обращения: 13.10.2023).

ТДУ: 811.581.47'373.421:39

ГАСТРОНОМИЧЕСКАЯ ЛЕКСИКА В СОСТАВЕ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОВ

(на примере языка шугнанцев левобережья реки Пянджа (Афганистан))
Зоолишоева Шамшод Фаросатшоевна³

*Институт гуманитарных наук им.
академика Б.Искандарова НАНТ*

*Вожжони марбут ба хӯрокворӣ дар таркиби зарбулмасалу мақолҳо (дар
мисоли забони шугнониёни соҳили чапи рӯди Панҷ (Афғонистон))*

*Зарбулмасалу мақол бо номгӯи хӯрок дар забони шугнӣ (соҳили чапи дарёи
Панҷ (Афғонистон)), ки бо фарҳанги сокинони вулусволии Шугнон зич*

³Зоолишоева Шамшод Фаросатшоевна – Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ, шӯбаи забонҳои помирӣ, номзади илмҳои филологӣ. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи У. Холдоров, 4. Тел.: (+992)933557875; e-mail: sh.2006-2007@mail.ru.

Зоолишоева Шамшод Фаросатшоевна – Институт гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ, отдел памирских языков, кандидат филологических наук. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. У. Холдорова, 4; Тел.: (+992)933557875; e-mail: sh.2006-2007@mail.ru,

Zoolishoeva Shamshod Farosatshoevna – Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST, Department Pamir languages, candidate of Philological sciences. Address: GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov, 4. Tel.: (+992)933557875; e-mail: sh.2006-2007@mail.ru.

алоқаманданд, бори аввал мавриди тадқиқ қарор гирифтаанд. Дар баробари дигар жанрҳои фольклорӣ, зарбулмасалу мақолҳо муҳимтарин сарвати забониҳои сокинони минтақаи таҳқиқшуда буда, дар ин мақола аз ҷиҳати этнолингвистӣ баррасӣ шудаанд.

Калидвожаҳо: зарбулмасал ва мақол - *matāl-at maqōl-ēn*, воҳидҳои лексикии номгӯи хӯрок, калимаҳои иқтибосӣ.

Гастрономическая лексика в составе пословиц и поговорок (на примере языка шугнанцев левобережья реки Пянджа (Афганистан))

Пословицы и поговорки с наименованиями еды в шугнанском языке (левобережья реки Пяндж, Афганистан), тесно связанные с культурой жителей вулусови Шугнана, впервые стали объектом исследования. Наравне с другими фольклорными жанрами, пословицы и поговорки являются важнейшим языковым богатством жителей исследованного региона и в данной статье рассматриваются в этнолингвистическом аспекте.

Ключевые слова: пословицы и поговорки – *matāl-at maqōl-ēn*, лексические единицы наименования еды, заимствование слова.

Culinary vocabulary in proverbs and sayings (based on the example of the Shughni language of the left bank of the Panj river (Afghanistan))

Proverbs and sayings with names of food in the shughni language (left bank of the Panj River (Afghanistan)), closely related to the culture of the inhabitants of the Shughnan, became the object of research for the first time. Along with other folklore genres, proverbs and sayings are the most important linguistic wealth of the inhabitants of the studied region and are considered in this article in the ethnolinguistic aspect.

Keywords:: proverbs and sayings - *matāl-at maqōl-ēn*, lexical units of food naming, word borrowing.

Актуальным направлением современного языкознания является исследование взаимовлияния, взаимодействия культуры и языка. Внимание ученых все больше привлекает традиционная культура народа, охватывающая все сферы жизни человека. В качестве объекта исследования часто выступают пословицы и поговорки, поскольку в них отражается исторический опыт, традиции того или иного народа.

Пословицы и поговорки - *matāl-at maqōl-ēn* шугнанцев левобережья реки Пяндж (Афганистана), так же как и у других народов мира, являются творением самого народа и выражают их мировоззрения. Названный жанр, существовал у них с давних времён, и многие из этих высказывания без каких либо изменений дошли до наших дней. Именно этот жанр фольклора, отражает конкретные моменты, происходящие в их жизни, высказывается словесно в повествовательной или побудительной форме: «Искусство слова родилось в глубокой древности из процессов труда людей. Причиной возникновения этого искусства служило стремление людей к

организации трудового опыта в словесных формах, которые наиболее легко и прочно закреплялись в памяти, в формах двустиший, пословиц, поговорок, трудовых лозунгов древности» [6, 3].

Этот жанр, так же как и многие другие малые жанры, изучается паремиологией, подразделом лексикологии и фразеологии. Действительно паремии можно считать, не только лингвистическим источником, но и этнокультурным: «... паремии отражают нормы морали, нравственность народа, его дух и мудрость, его отношение к людям и различным жизненным ситуациям... Паремии и поговорки отражают языковую картину мира народа, так как содержат информацию о культуре и истории в виде языкового кода» [15, 296-297].

Пословицы и поговорки, говорят о народной мудрости, и их не так легко отличить друг от друга. По мнению А.И. Молоткова, они формируются в форме предложения [9, 20]. Е.М. Верещагин и В.Г. Костомаров пишут, что: «Пословицы бытуют в виде устойчивых, завершённых фраз, а поговорки допускают варьирование своего состава и не всегда выражают законченное суждение. Поговорки – это мост, переход от фразеологизмов к пословицам» [3, 163].

Исследованием пословиц и поговорок в памирских языках наравне с фольклористами занимались и лингвисты, изучая этот жанр в большинстве случаев в сопоставительном плане. Большой вклад в изучение этого жанра внесли такие ученые, как: Н. Шакармамадов, Р. Ширинова, Н. Рахмонова, Н. Джонбобоев и др.

В работе С. Алихоновой приведены лексико-грамматические особенности шугнанских пословиц и поговорок. [2, 3].

Пословицы и поговорки шугнанцев Афганистана, охватывают разные темы, но в данной работе мы анализируем только те пословицы и поговорки, в которых основным компонентом является наименование еды.

Matāl-at maqōl-ēn – пословицы и поговорки с наименованием еды простым выражением, но с конкретным смыслом вошли в речь шугнанцев, и сохранились в этом бесписьменном языке до сегодняшнего дня. В этом фольклорном жанре встречается много заимствованных слов, особенно из языка дари (фарси), так как шугнанцы левобережья реки Пяндж (Афганистана) являются носителями двух основных языков. Первый - родной для них шугнанский, и второй государственный язык - дари. Известный таджикский фольклорист Н. Шакармамадов писал: «Двуязычный характер фольклора этой области, с одной стороны, указывает на то, что на этой земле с незапамятных времён поселились люди, с другой стороны, они находились в постоянных отношениях с фарси-язычными народами...» [16, 140].

В шугнанском языке (л.р. Пяндж (Афганистана)) слова «пища», «блюдо» и «еда» обозначаются такими синонимичными единицами, как *xarč* - خرج, *awqōt* - اوقات, *xurōk(ā)* - خوراك, и как отглагольные существительные имеют одинаковое значение.

Пословицы и поговорки с наименованиями основных продуктов питания, необходимых для жизни человека, имели и имеют главное место в их традициях и обрядах, символизируя верность, любовь к близким, детям, изобилие, счастье, радость, заботу и защиту от нечистых сил. В них заложены моральные уроки, жизненные советы, основанные на опыте предков.

Указанные пословицы и поговорки с наименованиями еды, уходят корнями в глубокую древность. В некоторых случаях, их сочинили, когда сталкивались с трудностями, например, в весенний период, при нехватке хлеба, мучаясь голодом. Доказательством этому является пословица «*jangí xūnā az be nūnī* – ссора в доме от нехватки хлеба». Но в ответ на эту пословицу существует такого рода антонимия с красиво подобранными лексическими единицами «*ar jo garḁā yamand sozat nayorā* – где хлеб, там музыка и песня».

В некоторых пословицах и поговорках основными словами являются названия мучных продуктов и блюд. Например: *garḁā* - лепёшка, *kilēžcak* – лепёшка из проса, *nūn* - نان лепёшка, *xamēr* - тесто, *bāt* – мучная похлёбка, *bōj* - обрядовое кушанье из пшеничных зёрен [5, 114].

Наличие хлеба означает благополучие в доме. Хлеб – *garḁā* для жителей Шугнана был и остаётся важнейшим продуктом питания. О важности этого продукта для них свидетельствует то, что порою, в определенных случаях они даже клянутся хлебом: *garḁā-tí qasam xam* – клянусь хлебом или *garḁā tu (tu) did* – да пусть хлеб меня (тебя) накажет; *tu garḁā tu kūr kižt* – да ослепнет меня твой хлеб.

Теперь приведем пословицы и поговорки, в которых содержатся наименования мучных продуктов и блюд:

–*lap ziryot niḁemčīn garḁā pi kīcor* – много детей – благодать, благополучие в доме, букв.: «много детей, как прилепленные лепёшки в очаге»;

–*ar jo garḁā wamand sozat nayorā* – с хлебом в доме и веселье и радость, букв.: «там где хлеб – там музыка и песня»;

–*tar mardun garḁa xu ḁust maader* – нельзя брать чужое, кто-то хочет получить что-либо ему не предназначенное, букв.: «не протягивай руку к чужому хлебу»;

–*tanuk garḁā solí pewistā, farbí garḁā doim žarmanda* – с умом расходуешь муку, не будешь голодать, букв.: «тонкая лепёшка на весь год – пышная всегда опозоренная»;

–*moʻzand garḍa qatí tu arḍisen* – во время голода всякая мысль о еде, букв.: «в голод мучают сны о хлебе»;

–*awal nūn bad emūn* – сначала хлебом накорми, а потом о вере спроси, букв.: «сначала хлеб - потом вера»;

–*guḥna tar piro kiležcak jōzd* – у голодного гроши уходят из рук, букв.: «перед голодным бегают лепёшки из проса»;

–*šarob mast viyat xamēr mast nay* – летишь высоко, падаешь низко, букв.: «будь опьянён алкоголем, а не мучным тестом».

–*kižerc az tu yēv-and garḍā yest* – даже глупость не причина, букв.: «ворона даже хлеб из-за рта может унести»;

–*fuk ošard qatay* – суёт свой нос не в своё дело, букв.: «каждому (похлёбке) кушанью – приправа»;

–*xamermo yinik ḍust-and* – благосостояние в руках хозяйки (женщины) дома, букв.: «тесто в руке женщины»;

–*tu bat ḍākum* – повидать мне смерть твою, букв.: «облизывать по тебе похлёбку»;

–*boj miyūnd worvd* – не сидится на месте (о беспокойном человеке), букв.: «вариться как похлёбка»;

–*tu boj furum* – повидать мне смерть твою, букв.: «хлебать по тебе похлёбку».

Существует ещё группа пословиц, где основным лексическими единицами являются *žūvd* – молоко и молочные продукты, как: *tužp* – сушеное пахтанье, *ḍūy* – пахтанье (продукт, остающийся после сбивания масла) [5, 139], *širbiring* – молочная рисовая каша. Молоко, как первая пища, которую принимает человек, имея белый цвет, является символом белизны, чистоты, спокойствие.

–*yí yōr xu žūvd tužp nalūvd* – все скрывают свои недостатки, букв.: «никто не назовёт своё молоко кислым»;

–*žūvd darūn nižor* – плохой нрав, отличающаяся черта от родных, букв.: «сажа в молоке»;

–*moʻzānd širbiring žikirt* – во время голода всякая мысль о еде, букв.: «во время голода ищет рисовую молочную кашу»;

–*qār xuzjat tužp xuxj-en yiwath* – в гневе все налицо, букв.: «держат обиду и есть сушеное пахтанье одно и то же»;

–*yid ca lōvd žūvd safēd bowār tak* – вун с большим опытом, букв.: «если он говорит, что молоко белое не верьте»;

–*as bodí na ḍūyat⁴⁵ na fūy* – высокомерие - всегда безрезультатно, букв.: «от высокомерного человека никакой пользы»;

⁴ *Ḍūy*- пахтанье (продукт, остающийся после сбивания масла) [5, 139].

–*as tu na dūyat na fūy* – лентяй ищущий лёгкий путь, букв.: «от тебя не дождёшься пахтанье, ни какой пользы»;

–*wí čib pāy-and* – жизнь без проблем, букв.: «его ложка в простокваше».

Вода – *žac* один из основных ресурсов выживания человека, также наравне с хлебом и молоком занимает особое место в пословицах и поговорках жителей исследованного региона, так как, она символизирует чистоту и здоровье:

–*daryo wird čib-tí žac* – смелый готов ко всему, букв.: «река ему как ложка воды»;

–*narm žac birin čūnt* – подлость тихони остаётся не раскрытой, букв.: «тихая вода роет глубоко»;

–*tu kōr yalbēl-and žac* – конец дела без венца, букв.: «твоя работа как вода в решете»;

–*yin vid xolí žac birēžt nist* – создать семью целая наука, букв.: «жениться - не только пить воду»;

–*žac pis xu dargoyaδ čis* – не суди других, а следи за собой, букв.: «следи за водой перед своим домом»;

–*žac yev-and pur* – молчание - золото, букв.: «в рот воду набрал».

Наравне с вышеперечисленными лексическими единицами наименования еды в пословицах и поговорках у жителей Шугнана встречается – *namak* – соль. В прежние времена у предков шугнанцев этот продукт был наравне с золотом, добывался с большой трудностью. Многие боялись проклятия соли, а другие считали его оберегом в доме:

–*tu kaltí (mayztí) namak yanēn* – доведут до стресса, букв.: «молотят соль на голове»;

–*tu dust-and namak nist* – упорно трудиться, но без благодарности, букв.: «в моих руках нет соли»;

–*namak at xūd ar namakdūn tuf māk* – быть благодарным, тому, кто поддержал в трудные дни, букв.: «ель соль, не плюй в солянку»;

–*zaxmiyard namak pirežtow* – бить по больному месту, букв.: «сыпать соль на рану»;

–*namak wí kūr kižt* – неблагодарного даже земля не носить, букв.: «чтобы соль ослепила его»;

–*wí namak ta tu did* – за неблагодарность получишь все плохое, букв. «чтобы его соль наказала тебя».

В следующих пословицах и поговорка наименованием еды является масло – *ruyān*, как символ здоровья и богатство:

–*benistindí zōy mis zird ruyān* – в нищете и говяжий жир, как топленое масло. (топленое масло по качеству ценится выше, чем, говяжий жир).

–*dumbāruyān jonat* – *chipoc wi nižon* – курдючный жир – натуральный продукт, а хлопковое масло лишь его оттенок, букв.: «курдючное масло душа – хлопковое его признак».

В пословицах и поговорках, которые символизируют плодородие и изобилие, основным наименованиями еды выступают тутовник и бобовые продукты:

–*tuḍta jarin dūr pur nakižt* – трудно накормить обжору, букв.: «тутовник не пополняет осыпь желудка»;

–*pižt pi yev dām čak* – упорное молчанье, букв.: «тутовая мука во рту – не отдышатся»;

–*maž ar dūr žozd* – от голода журчит в животе, букв.: «горох бежит в желудке»;

–*az ísobí žindam dežcak mis žac xirt* – жить за чужой счет, букв.: «благодаря пшенице и овес поливается»;

–*bewā pur mēwā* – в одиночестве женщина имеет умелые руки, букв.: «вдова плодородна»;

–*yí mūnat ḍu čažč* – трудно различаемые во всем, букв.: «две половинки одного яблока»;

–*žar bunard mūn žikid* – ищет там, где не надо, букв.: «искать яблоко у подножья кустарника шиповника».

Лексическая единица *gužm* – мясо, встречается в следующих пословицах и поговорках.

–*moýí turd fort ar žac ziban* – для хорошей жизни надо трудиться, букв.: «рыбу хочешь - прыгай в воду»;

–*as murzak līng-tí kabōb čid* – человек, ищущий во всем выгоду, букв.: «приготовить кебаб из голени муравья»;

–*tamēt tilu cemūs⁶ xuŋj* – находиться в постоянных ссорах, букв.: «вы как будто съели глазное яблоко». По традиции, после варки головы барана, только один человек должен съесть оба глазных яблок. Считается, если их едят два человека, они всю жизнь будут враждовать между собой;

–*gužm āt xun aralaš* – о неразрывности от родни, плоти и крови, букв.: «мясо и кровь смешаны»;

–*noxūn az gužtí judo čid* – невозможно отделить детей от родных, букв.: «разделить мясо от ногтя».

Среди вышеуказанных жанров можно выделить следующие пословицы и поговорки, которые не содержат конкретное название еды, например как:

–*xidow-and cēm torik* – букв.: во время еды глаз слеп;

⁶ *Цем уусен хуŋj* – о резко враждебных отношениях [8, 109].

- ar noy na nayjīst* – букв.: еда в глотку не лезет;
- γev-ard salūm* – *qič-ard peγūm* – букв.: рту привет - послание животу или дразнить пустыми обещаниями [8, 126];
- mayzūnjindī fukwāxt awqot bamazā* – букв.: в голод еда всегда вкусна;
- ar wēv žīv purg noγd* – букв.: в их закроме бегают мышь;
- čib tar lāxat yata tizd* – обижаться по мелочам, букв.: – не дождавшись передачи ложки она уходит (когда, из-за небольшой ссоры жена уходит). По традиции, когда едят из одной тарелки, ложка передается по очереди.
- rizīn pūnd-tī tuza* – букв.: дочь, как провиант по дороге;
- as gap dēd qič sēr nasōd* – букв.: разговорами живот не насытится;
- tu γēv žūvd bōy ded* – букв.: молоко на губах ещё не обсохло;
- xu risq-ard māda* – букв.: не перешагни через хлеб насущного [50 126 41 09].

Многую были анализированы опубликованные работы [1-2005; 2-2006; 8-2013; 10-2012; 17-1975; 18-1985] о пословицах и поговорках в шугнанском языке, посвящённые разным темам.

В результате моих исследований выявлены пословицы и поговорки, содержащих наименования продуктов питания и еды, которые до сегодняшнего дня сохранились только в языке шугнанцев Афганистана:

- lap ziryot niḍemčīn garḍā pi kīcor* - много детей – благодать, благополучие в доме;
- ar jo garḍā wamand sozat nagorā* – с хлебом в доме и веселье;
- tar mardun garḍa xu ḍust maader* – нельзя брать чужое;
- xamermo yīnik ḍust-and* – благосостояние в руках хозяйки (женщины) дома;
- benistindī zōy mis zird ruγān* – в нищете и говяжий жир, как топленое масло;
- tuḍta jarīn dūr pur nakīzt* - трудно накормить обжору;
- dumbā ruγān jonat* – *chipoc wi nižon* – курдючный жир – натуральный продукт, а хлопковое масло лишь его оттенок;
- qār xuzj-at tužp xuxj-en yiwath* – в гневе все налицо;
- max ar dur žozd* - от голода журчит в животе;
- moyī turd fort ar žac ziban* - для хорошей жизни надо трудиться;
- gužtāt xun aralaš* - о неразрывности от родни, плоти и крови;
- žar bunard mun žikid* - ищет там, где не надо;
- tu kōr γalbēl-ānd žac* - конец дела без венца;
- as bodī na ḍūyat na fūγ* - высокомерие - всегда безрезультатно;
- daryo wird čib-tī žac* - смелый готов ко всему;

–*zūvd darūn nižōr* - плохой нрав его отличающаяся черта от родных;

–*čib tar lāxat yata tizd* – обижаться по мелочам;

–*moʻʒ-and garḁa qatī tu arḁisen* - во время голода всякая мысль о еде.

Эти пословицы и поговорки ранее не были описаны в научной литературе.

В ходе исследования также были выявлены заимствованные слова с дари (фарси) как: *nūn* – نان – лепёшка, *ruḡān* - روغن - масло, *guḡm* - گوشت - мясо, *namak* - نمک - соль, *tewa*- میوه - фрукты, *moʻy* - ماهی - рыба, *kabōb* – کباب – жареное мясо, *širbirinj* – شیربرنج – рисовая молочная каша, которые в речи шугнанцев, подвергаются небольшим фонетическим изменениям. Это свидетельствует об их постоянном контакте с соседями, носителями языка дари.

Из выше изложенного нами материала, выяснилось, что пословицы и поговорки с наименованиями еды у шугнанцев левобережья реки Пяндж (Афганистана) являются ценным источником знаний о культурной традиции питания этого народа. В них раскрываются обычаи и традиции, особенности мировоззрения, трудные и благоприятные периоды в их жизни, народная мудрость и опыт, которые передаются из поколения в поколение.

Литература:

1. Алихонова, С.А. Мавқеи калимаҳои иқтибосӣ дар зарбулмасалу мақолҳои шуғнонӣ / С.А. Алихонова // Масъалаҳои помиршиносӣ. - Душанбе. - 2005. - №6. - С. 106-112.

2. Алихонова, С.А. Лексико-грамматические особенности шугнанских пословиц и поговорок: дис. ... кандидата филологических наук (PhD): 10.02.22. / С.А. Алихонова; [Место защиты: Таджикский государственный национальный университет]. – Душанбе, 2006. - С.126.

3. Верещагин, Е.М. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е.М. Верещагин В.Г. Костомаров. – М.: Русский язык, 1976. - С. 248.

4. Жуков, В.П. Словарь русских пословиц и поговорок / В.П. Жуков. – М.: Русский язык – Медиа, 2007. - С. 534.

5. Зарубин, И.И. Шугнанские тексты и словарь / И.И. Зарубин. – Москва-Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1960. -С. 289.

6. Калонтаров, Я.И. Мудрость трёх народов (таджикские, узбекские, русские пословицы, поговорки и афоризмы в аналогии) / Я.И. Калонтаров. – Душанбе: Адиб, 1989. - С. 432.

7. Калонтаров, Я.И. Таджикские пословицы и поговорки в аналогии с русскими / Я.И. Калонтаров. – Душанбе: Ирфон, 1965. - С. 180.

8. Мирзоев, Ш. Краткий словарь фразеологизмов шугнанского языка и их эквиваленты в русском языке. / Ш. Мирзоев И. Карамова. – Душанбе: Сифат-Офсет, 2013. - С. 261.

9. Молотков, А.И. Основы фразеологии русского языка / А.И. Молотков. – Ленинград: Наука, 1977. - С. 284.

10. Назардод, Ҷ. Мунтахаби панду ҳикматҳои Бадахшон / Ҷ. Назардод. – Хоруғ: Мероси Аҷам, 2012. - С. 113.

11. Некушоева, Ш. Лексико-семантические особенности наименований традиционных блюд (шугнано-рушанской группы памирских языков) / Ш. Некушоева // Вопросы гуманитарных наук. - Душанбе: Сифат-Офсет. - 2024. - №3. - С. 16-44.

12. Парваева, Н.З. Национально-культурные особенности пословицы и поговорки ваханского языка в сравнение с английским (культурные и этнолингвистические исследования): дис. ... доктора философских наук (PhD): 6D021300 - доктора филологических наук: 6D021302 / Н.З. Парвоева; [Место защиты: Институт языков им. С. Улугзаде]. – Душанбе, 2022. - С. 153.

13. Рахмонова, Н.Б. Отражение концепта «Свадьба» в таджикском и памирских языках (на материале прецедентных текстов): автореферат дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.20 / Н.Б. Рахмонова; [Место защиты: Российско - Таджикский (Славянский) Университет]. – Душанбе, 2019. - С. 167.

14. Стеблин-Каменский, И.М. Этимологический словарь ваханского языка / И.М. Стеблин-Каменский. - СПб.: Петербургское Востоковедение, 1999. - С. 480.

15. Ходжаева, С.О. Отражение концепта «Деньги» в таджикских и английских поговорках / С.О. Ходжаева, Ю.Е. Бегмуродов // Журнал ИНАНТ. - Душанбе. - 2021. - № 2. - С. 296-300.

16. Шакармамадов, Н. Назаре ба аҳамияти таърихи асарҳои фолклорӣ / Н. Шакармамадов // Масъалаҳои Помиршиносӣ. – Душанбе: Дониш. - 2005. - № 6. - С. 137-152.

17. Ширинова, Р. Оид ба зарбулмасал ва мақолҳои Шуғнон / Р. Ширинова // Масъалаҳои Помиршиносӣ. Душанбе: Дониш. - 1975. - № 2. - С. 122-127.

18. Ширинова, Р. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикии аҳолии Шуғнону Рӯшон / Р. Ширинова // Вопросы памирской филологии. – Душанбе: АН РТ. - 1985. - № 3. - С. 160-163.

19. Abdullah, S.B. A dictionary of some languages and dialects of Afghanistan / Sh. B. Abdullah. – Kabul: Pashto Tolana, 1960. - P. 258.

20. Morgensterne, G. Indo-Iranian frontier languages /G. Morgensterne. – Oslo. Vol. II. Iranian Pamirian Languages. Instituttet for Sammenlignende Kuiturforskning, 1973. - P. 117.

УДК: 811.222.1'373.2:81'42

**СЕМАНТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ И КУЛЬТУРНАЯ РОЛЬ
ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С СЕМАНТИКОЙ ДЕСТРУКЦИИ В
ШУГНАНСКОМ ЯЗЫКЕ**

Назаршоева Чилла Раҳимбековна ⁷

*Институт гуманитарных наук им.
академика Б. Искандарова НАНТ*

***Таснифи семантикӣ ва нақшии фарҳангии воҳидҳои фразеологӣ бо маънои
махруб дар забони шуғнонӣ***

Дар мақолаи мазкур воҳидҳои фразеологӣ бо маънои махруб дар забони шуғнонӣ мавриди пажӯҳиш қарор мегиранд. Таваҷҷуҳи асосӣ ба таснифи семантикии ин воҳидҳои устувор равона шудааст, ки доираи васеи падидаҳо ва равандҳои харобкориро инъикос мекунанд, ки маъноҳои аз зӯрвариш ҷисмонӣ ва осебҳои баданӣ то дуриш эҳсосӣ, осеби равонӣ ва бухронҳои иҷтимоиро инъикос мекунанд. Дар асоси таҳлили системавии маводи забонӣ гурӯҳҳои асосии семантикии фразеологизмҳо муайян карда мешаванд ва ин имкон медиҳад, ки ин воҳидҳои забониро аз рӯи намудҳои деструктивӣ ва таъиноти функционалӣ табақабандӣ намоем.

Дар мақола вазифаҳои чунин фразеологизмҳо дар контексти фарҳангии маскунони Помир ба таври муфассал баррасӣ мешаванд. Нишон дода мешавад, ки онҳо на танҳо ҳамчун воситаи ифодаи ҳолатҳои эҳсосӣ ва таҷрибаҳо хизмат мекунанд, балки ҳамчун танзимгари иҷтимоӣ низ амал намуда, меъёрҳои рафторро мустақкам месозанд ва дар бораи оқибатҳои манфии амалҳои муайян ҳушдор медиҳанд. Ғайр аз ин, ин воҳидҳои забонӣ ҳамчун ҳифозаткунандаи хотираи фарҳангӣ хизмат намуда, анъанаҳо, таҷрибаи таърихӣ ва шуури ҷамъии ҷомеаи соҳибзабонро интиқол медиҳанд.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки фразеологизмҳои дорои маънои махруббуда ҷузъи муҳими тасвири ҷаҳонбинии забонӣ буда, хусусиятҳои маънавӣ ва фарҳангии халқи Помирро инъикос мекунанд. Умуман, мақола дар рушди таҳқиқоти лингвокултурологӣ ва когнитивӣ саҳми назаррас гузошта, фаҳмиши

⁷Назаршоева Чилла Раҳимбековна – Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ, шӯбаи забонҳои помирӣ, номзади илмҳои филологӣ. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи А. Мародасейнов, 19. Тел.: (+992)935261982; e-mail: chilla1982@mail.ru.

Назаршоева Чилла Раҳимбековна – Институт гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ, отдел памирских языков, кандидат филологических наук. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. А. Мародасейнова, 19. Тел.: (+992)935261982; e-mail: chilla1982@mail.ru.

Nazarchoeva Chilla Rahimbekovna – Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST, Department Pamir languages, candidate of Philological sciences. Address: GBAO, Khorog, st. A. Marodaseynova, 19. Tel.: (+992)935261982; e-mail: chilla1982@mail.ru.

механизмҳои ифодаи таҷрибаи манфиро дар забон васеъ намуда, нақши фразеологияро дар ҳифзи ҳувиати миллӣ ва муоширати байнифарҳангӣ таъкид менамояд.

Калидвожаҳо: забони шугнонӣ, воҳидҳои фразеологӣ, харобкорӣ, таснифи семантикӣ, нақши фарҳангӣ.

Семантическая классификация и культурная роль фразеологизмов с семантикой деструкции в шугнанском языке

В данной статье проводится комплексное исследование фразеологизмов деструктивного характера в шугнанском языке — одном из языков памирской группы. Основное внимание уделяется семантической классификации этих устойчивых выражений, которые отражают широкий спектр разрушительных явлений и процессов, начиная от физического насилия и телесных повреждений и заканчивая эмоциональным отчуждением, психологическими травмами и социальными кризисами. На основе системного анализа языкового материала выявляются ключевые семантические группы фразеологизмов, что позволяет структурировать их по типам деструкции и функциональному назначению в речи.

В статье подробно рассматриваются функции таких фразеологизмов в культурном контексте народа Памира. Показано, что они не только служат выразительным средством передачи эмоционального состояния и переживаний, но и выполняют роль социальных регуляторов, закрепляя нормы поведения и предупреждая о негативных последствиях определённых действий. Кроме того, данные языковые единицы выступают как хранители культурной памяти, передавая традиционные представления, исторический опыт и коллективное сознание шугнаноязычного сообщества.

Исследование демонстрирует, что фразеологизмы с семантикой деструкции являются важным компонентом языковой картины мира, отражающим ментальные и культурные особенности памирского народа. В целом, статья вносит значимый вклад в развитие лингвокультурологических и когнитивных исследований, расширяя понимание механизмов выражения негативного опыта в языке и подчеркивая роль фразеологии в сохранении национальной идентичности и межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: шугнанский язык, фразеологизмы, деструкция, семантическая классификация, культурная роль.

Semantic classification and cultural role of phraseological units with destructive semantics in the shughni language

This article presents a comprehensive study of destructive phraseological units in the Shughni language, one of the Pamir languages. The main focus is on the semantic classification of these stable expressions, which reflect a wide range of destructive phenomena and processes, from physical violence and bodily harm to emotional alienation, psychological trauma, and social crises. Based on a systematic analysis of linguistic material, key semantic groups of phraseological units are identified, allowing their structuring according to types of destruction and functional roles in speech.

The article thoroughly examines the functions of such phraseological units within the cultural context of the Pamir people. It is shown that they not only serve as expressive means for conveying emotional states and experiences but also act as social regulators, reinforcing behavioral norms and warning about the negative consequences of certain actions. Moreover, these linguistic units function as preservers of cultural memory, transmitting traditional beliefs, historical experience, and the collective consciousness of the Shughni-speaking community.

The study demonstrates that phraseological units with destructive semantics are an important component of the linguistic worldview, reflecting the mental and cultural characteristics of the Pamir people. Overall, the article makes a significant contribution to the development of linguistic-cultural and cognitive research, expanding the understanding of mechanisms for expressing negative experiences in language and emphasizing the role of phraseology in preserving national identity and intercultural communication.

Keywords: *Shughni language, phraseological units, destructiveness, semantic classification, cultural role.*

Язык является универсальным средством выражения национальной идентичности и культурных особенностей народа. Как отмечает Н.А. Симонова, «в языке народ выражает себя полнее и многостороннее, чем в чем-либо другом... всё, что есть у народа в его быте и понятиях, и всё, что народ хочет сохранить в своей памяти, выражается и сохраняется языком» [12, 131].

Язык во всем своем многообразии передает сущность любого аспекта, в первую очередь через языковые единицы, в которых отражено развитие и функционирование общества, его особенности, его индивидуальность. Одними из таких единиц являются фразеологизмы. Они выражают не только национальную самобытность народа, но и отражают в своей семантике длительный процесс развития культуры народа. Они укрепляют и передают из поколения в поколение культурные установки, образы, нормы поведения, обычаи, традиции, то есть целое мировидение, а кроме этого, они служат показателем богатства выразительных средств языка [13, 214-215].

Фразеологические единицы, как устойчивые компоненты языковой системы, играют важную роль в репрезентации культурного опыта и отражении мировоззренческих установок этноса. По наблюдению Ш. Мирзоева, автора «Словаря фразеологизмов шугнано-рушанской группы памирских языков», научные данные подтверждают универсальность фразеологизмов: они присутствуют во всех языках — как письменных, так и бесписьменных — и выступают маркерами национальной специфики их носителей. При этом «многие фразеологические единицы своим возникновением обязаны национальным обычаям и традициям, народному быту, особенностям уклада жизни, этнографии, духовной жизни, культуре народа» [8, 8].

Шугнанский язык, относящийся к группе иранских языков, является бесписьменным и широко распространён среди жителей Памира. Изучение его фразеологизмов представляет особый интерес, поскольку именно в образных выражениях особенно ярко отражается культурный и жизненный опыт народа.

В данной статье рассматриваются фразеологизмы шугнанского языка с семантикой деструкции — разрушения, распада, повреждения, конфликта и иных негативных изменений. Деструкция трактуется как лингвокогнитивный концепт, отражающий процессы разрыва целостности; в фразеологии она кодируется через метафорические и сравнительные модели, а также устойчивые формулы, репрезентирующие негативные явления в природе, социальной жизни и межличностных отношениях. Анализ таких единиц позволяет выявить когнитивные механизмы категоризации отрицательного опыта и культурно-специфические модели восприятия реальности в шугнаноязычном сообществе.

В качестве основного исходного материала для исследования использована база фразеологизмов шугнанского языка, сформированная на основе двух авторских словарей Ш. Мирзоева: «Словарь фразеологических синонимов шугнано-рушанской группы памирских языков» [9] и «Словарь фразеологизмов шугнано-рушанской группы памирских языков (значение, употребление)» [8], а также четырёхязычного фразеологического словаря Ш. Аламшоева «Шугнано-таджикско-русско-английский фразеологический словарь» [2]. В то же время, ряд исследователей памирских языков, включая представителей шугнано-рушанской группы, обращались к изучению фразеологии с позиций сопоставительного, когнитивного и семантического анализа. Однако их научная деятельность ограничивалась преимущественно публикацией отдельных статей. Среди таких исследователей следует выделить С.В. Хушенову [14], А. Каримову [6], Т. Бахтибекова [4], М. Аламшоева [3], М. Броимшоеву [5], Н. Ризвоншоеву [11] и других, при этом они не предлагают столь масштабных и систематизированных лексикографических изданий, как рассматриваемый словарь.

Анализ проводился методом семантической классификации с выделением тематических групп на основе лексического и контекстуального значения выражений. При этом учитывались культурные и коммуникативные функции фразеологизмов, что позволило глубже понять их роль и значение в языке и культуре шугнанского народа.

Нужно отметить, что фразеологизмы со значением деструкции охватывают различные аспекты разрушительных процессов, такие как физическую смерть и болезни, психологические переживания,

социальные недуги и материальные вред, а также саморазрушительные действия.

Особое место среди собранного шугнанского языкового материала занимают глагольные фразеологические единицы, которые занимают важную часть нашего научного анализа, и которые занимают основную часть нашей статьи. Как отмечает Ш. Аламшоев «... ГФЕ насчитывают более 40% из общего числа ...» [2, 15]. В нашем случае мы выделили около 80 фразеологизмов с семантикой деструкции которое составляет примерно 2,67%. Структура приведения фразеологизмов в нашей статье такова, сначала приведём фразеологизмы с указанием словаря, и с примерами. затем их семантический анализ.

В собранном шугнанского языкового материала особое место занимают глагольные фразеологические единицы, которые составляют значительную часть нашего научного анализа и являются основной темой настоящей статьи. Как отмечает Ш. Аламшоев, «глагольные фразеологизмы насчитывают более 40 % от общего числа фразеологизмов» [2, 15]. В рамках данного исследования нами выделено больше 200 фразеологизмов с семантикой деструкции, что составляет примерно 10% от общего числа глагольных фразеологических единиц. Структура изложения материала в статье предусматривает последовательное представление фразеологизмов с указанием источника словаря и примеров употребления из этих же словарей, за которым следует их семантический анализ.

В результате анализа выделены следующие основные семантические группы:

Фразеологизмы физическо-психологической деструкции. Фразеологизмы, входящие в эту семантическую группу обозначают разнообразные формы разрушительного воздействия, затрагивающие здоровье, телесное и психоэмоциональное состояние человека. Данную группу объединяет общий семантический признак – присутствие компонентов, отражающих причинение боли и ухудшение физического состояния объекта воздействия. Эти единицы не только описывают реальное нанесение телесного вреда, но и включают смысловые оттенки моральных мучений и страданий.

Синонимические фразеологизмы *murδā pitēwdow* // *murδā rost čīdow* -побить, отлупить, выпороть, спустить шкуру, исколотить [7, 68] метафорически и метонимически передают не только факт побоев, но и степень физического разрушения организма, приводящую к значительному ухудшению физического состояния объекта. Аналогично, фразеологизмы *ližo virižtow* / *ḡumačuk δēdow* -сломать кости, избить до смерти [65] как в примере *tund tu ližo virižtow* / *ḡumačuk δēdow darkor bāda odam sāwi* - тебе нужно разок челюсть сломать, тогда

ты станешь человеком [там же] несут выраженную негативную оценку и подчёркивают трагичность последствия насилия.

Также фразеологизмы *kāl zêztow* - отрубить голову [2, 191]; *zārat mor ċîdow* - сильно ушибать, ранить, причинять боль [2, 158]; *mîd ċuk weddow* - мучить работой, работать до усталости, издеваться [2, 214]; *narmā ċîdow* - избивать, измельчать, искалечивать [2, 225]; *māk virižtow* - сломать шею, бить, хорошенько проучить [2, 210] формируют семантическую подгруппу, где переносное значение включает физическое наказание с моральным оттенком «проучить» подразумевающим извлечение урока через причинение вреда. Лексические компоненты данных фразеологизмов часто связаны с уязвимыми частями тела, что усиливает их выразительность. В целом, семантика данных фразеологизмов отражает культурный аспект, в котором причинение вреда выходит за рамки чисто физического воздействия и затрагивает социальный и эмоциональный уровни, иллюстрируя глубокие традиции восприятия насилия в шугнанской культуре.

Фразеологизмы социальной деструкции. К данной группе входят синонимичные фразеологизмы *ar yað dêdow* // *ar pastî dêdow* - потерять уважение среди кого-то, упасть низко [6, 18]. Обозначает потерю социального статуса, уважения в глазах окружающих, что приводит к негативным последствиям для личности. Например, *wind mis wi bodigari tayor ar yað dod* // *ar pastî dod magma tîxd azûd* - закончились его капризы, сняли с работы теперь ему лучше убраться отсюда [там же]. Деструктивность проявляется в разрушении социальных связей, снижении самооценки и ограничении возможностей дальнейшей реализации. Данные синонимические фразеологизмы обладают такие семы как «потеря», «статус», «уважение», «падение».

Фразеологизм *wî pāren žičužčîn* - кто-либо лишен возможности проявить себя, развернуть какую-либо деятельность. Крылья обрезаны [6, 102] метафорически описывает ситуацию, когда человек лишен свободы действий, его возможности ограничены внешними или внутренними факторами. Эту ситуацию мы прослеживаем на примере: *nuren šič wî pāren žičužčîn yî ċizta yu navārdeð...* - сегодня его крылья обрезаны, теперь он ничего не сможет... [там же]. В данном фразеологизме деструктивность проявляется в подавлении личности, препятствовании ее развитию и самореализации.

Фразеологизмы *yalbel dêdow* - обчистить, забирать все [119]; *bun šošti firêptow* // *šito sêdtî nêddow* - разорят, доводить до нищенства [91]; *kapol sittî firêptow* - разорять [2, 187] обозначают полное лишение имущества, ресурсов, доведение до нищеты. Например, *yu carāngin odam idî māš buni šošti firêpt xu ayî ċûd* - что он за человек, пускал нас по миру и удрал куда-то [там же]. Данные фразеологизмы с семами

«потеря», «имущество», «бедность» метафорически описывают полное разорение, потерю всех материальных ценностей, доведение до крайней бедности. Деструктивность таких единиц проявляется в лишении средств к существованию, ухудшении условий жизни и увеличении уязвимости.

Фразеологические единицы, обозначающие прекращение существования. Данные фразеологизмы занимают важное место в шугнанском языке и отражают культурно-семантическую концепцию окончания жизни. Так, фразеологизм *as miyũn andīdow* - сходить в могилу, сойти в могилу, умирать; *as miyũn andũy* - обычно о давно умершем. Слит вечным сном [6, 30] иллюстрируют концепцию окончания жизни. В примере *murd ƣal rost ca lũm ac miyũn andīdow čandũn nafort mu ziryotenen ƣal zalik* - мне, если, по правде сказать, сходить в могилу не так уж хочется, ибо мои дети еще маленькие [там же] прослеживается метафорическое представление могилы как конечного пункта жизненного пути, а процесс «ухода» представлен как переход из мира живых к иной мир. Центральная сема фразеологизма связана с корнем «*mīdow*» (смерть), которая характеризует окончание существования. В культурном контексте народов Памира, в частности в шугнанском языке данная фразеологическая единица функционирует как эвфемизм, заменяющий прямые обозначения смерти, такие как «*mūd* или *mīdow*».

В свою очередь, фразеологизм *dumbũq sitow // buq sitow* - подохнуть, сдохнуть (о животных) [138] используется для описания физического прекращения жизни животных. Например, *ida zũvden māšard nadākčũd wev žow dumbũq sic* - вот молоко нам не давали, корова ихняя подохла [там же]. Эти выражения часто используются неформально и в разговорной речи.

Фразеологизмы социально-реляционной деструкции. Фразеологизмы *bulodand žīr garđentow // bulodand žac garđentow // yoc weđdow* - наносить ущерб, причинить вред, делать пакости, подставлять ножку [91], подливать масло в огонь [178] иллюстрируют концепцию деструктивных действий в социальном воздействии, и выражает деструктивных значений, связанных с эскалацией конфликта. Например, *tu di mardum bulodand žac garđentow bās ki qišloq as tu xu tora yoc kižt* - прекрати излить воду в основу домов жителей кишлака, кишлак уже терпеть тебя не может [там же]; *māšām dūs šarāt satat yu ded yoci weđd xu yu mutdēdak sar sut* - мы слегка поссорились, зашел он и подливал масло в огонь, и начали бить кулаками [178]. Эти единицы обозначают действия, направленные на причинение вреда другому человеку, создание препятствий. Данные фразеологические единицы образуют ядро группы социально-реляционной деструкции. Они

концептуализируют вред как скрытое физическое препятствие, приводящее к падению, неудаче или провалу жертвы. Метафорическая основа этих фразеологизмов является наглядной и интернационально понятной, что подтверждает общность человеческих моделей осмысления вреда и вражды. Деструктивность в этих фразеологизмах проявляется через элемент коварности.

Фразеологизмы социально-экономической деструкции.

Фразеологизмы *bun šošti firêptow* // *bun sêdti nêḍdow* - разорять, доводить до нищенства. Пускать по миру [91] представляют собой синонимическую пару, описывающую активные действия, направленные на полное уничтожение экономической основы жизни человека. так, в примере *yu carāngin odam idī māš buni šošti firêpt, xu ayi ċi* - что он за человек пускал нас по миру и удрал куда-то [91] отражается именно такой смысл. Фразеологизм *dar ba dar sitow* - нищенствовать, просить милостыню. Идти по миру [129] акцентирует внимание не на процессе разрушения, а на итоговом состоянии жертвы, что соответствует завещающей стадии социально-экономической деструкции. Например, в выражении *dar ba dar sitow nur rûzand lap wazminat iloĵ nist* - идти по миру на сегодня тяжелое бремя, но выхода нет [там же] это состояние ясно отражается. Таким образом, первые синонимичные фразеологизмы описывают активные действия, направленные на разрушение экономической основы жизни человека, в то время как второй фразеологизм (*dar ba dar sitow*) фокусируется на конечном положении пострадавшего субъекта.

Фразеологизмы экзистенциальной деструкции. Данная группа фразеологизмов представляет собой наиболее глубокий уровень деструкции, затрагивающий разрушение духовных основ, воли к жизни и связей с окружающим миром. Данная группа включает следующие фразеологические единицы: фразеологизмы *zimāḍ-ard xu ḍêḍow* - биться об землю, сожалеть о совершенном [162] отражает внутреннюю деструкцию, направленную на саморазрушение через чувство вины. Например, *tu šiċ ċîz zimāḍard xu ḍāḍi, piro fikri ċîḍow darkor vud, šiċ der sut* - что ты бьёшься об землю, надо было думать раньше, теперь поздно [162];

- фразеологизм *zindagûr xu ċîḍow* - отказываться от общения с другими, с внешним миром. Заживо хоронить себя [162] воплощает идею намеренного ухода из социальной связей, духовном самоубийстве и отказе от жизненной активности. Например, *cûnd wird lûvām nažti tar mardum ċîz xu zindagûri, nay yu nanažtîzd* - сколько ему говорили, выходи к народу, зачем заживо хоронить себя, нет он стоит на своем [162]; Дефиниционные семы данного фразеологизма подчеркивают самоограничение и духовный отказ от жизни в обществе.

- фразеологические единицы *qasdi xu jûn ċîdow // xafâ xu ċîdow// xu mârġ žirîdow* - кончать жизнь самоубийством. Накладывать на себя руки. (200) описывают акт конечной, тотальной деструкции, представляющий высшую форму экзистенциального кризиса. Например, *di yiðā ċiset yid qasdi xu jûn kižt...* посмотрите за юношу, он собирается накладывать на себя руку [200] и т.д.

В фразеологических единицах *qasdi xu jûn ċîdow // xafâ xu ċîdow// xu mârġ žirîdow* - кончать жизнь самоубийством. Накладывать на себя руки наблюдается акт конечной, тотальной деструкции, высшая форма экзистенциального кризиса.

Таким образом, в первом фразеологизме акцент сделан на внутреннем саморазрушении через вину, во втором на разрыве социальных связей и духовном отказе от жизни, а в третьем на крайней, необратимой форме экзистенциального кризиса. Эти фразеологические единицы иллюстрируют градацию от эмоционального страдания к полному отчуждению и окончательному акту деструкции.

Фразеологизмы ситуативной деструкции. К этой группе относятся синонимичные фразеологизмы *ârofund dêdow// yocat žac bayn-and* в таком положении, когда опасность или неприятность угрожает с двух сторон. Между силой и угрозой [57] обозначающие положение, в котором индивид оказывается между двумя противоположными опасностями или угрозами. например, *piroyum fikri naċûd yam zindagi tarkâ tîzd nurum* *добђ yocat žac baynand nafâm ċîrum* - *раньше не подумал, куда жизнь идет, сегодня я нахожусь между силой и харбидой, не знаю как быть* [там же] Данные фразеологизмы описывают деструктивную ситуацию, в которую попадает субъект, оказываясь под воздействием внешних разрушительных сил, несущих угрозу и характеризующихся отсутствием выхода. Таким образом, они отражают состояние внешнего давления и безвыходности, обусловленное противоречивыми опасными обстоятельствами.

Фразеологизмы психологической деструкции. Данная группа фразеологических единиц объединена общим семантическим ядром отражающим процесс или результат негативного воздействия на эмоционально-психического состояние субъекта. В этом случае деструкция здесь проявляется не в физическом разрушении тела, а в надрыве души, утрате радости, охлаждении чувств и глубокой обиде. К данной группе относятся фразеологизмы в основном содержащие компонент *zorð* - сердце, который выступает метафорическим символом центра чувств и души. Так, *zorð virižtow* - все стало не мило. Противно кому-либо. Свет померк в глазах [162], обидеться на кого-то, терять интерес [2, 164] означает отражение, утрату интереса и обиду.

Например, *di wīntum wef zindagi mu zorδ mis viružt...* - как увидел ихнюю жизнь свет померк в глазах моих;

- фразеологизм *zorδ šito sitow* - охладеть к кому-то, чему-то [163] фиксирует снижение эмоциональной привязанности и мотивации. Например, *tund mu zorδ as kor viružt, kor nafort* - мое сердце охладело к работе, работать не хочется [там же];

- фразеологизм *zorδ xafā sitow* - обидеться, сильная обида [163] выражает глубокую состояние глубокой душевной раны и негативных переживаний, что подтверждается примером: *dis ki xu dodat nān zorδ xafā māk bebarakat sāwi* - поступай так, чтобы не обидеть родителей, останешься без благословения (там же);

- фразеологизм *zorδ žičēftow/zorδ žičoft* означает вызывать душевные страдания, муки. Надрывать душу [164]. Данный фразеологизм отражает экстремальные эмоциональные страдания, от до доведения до смерти, что иллюстрируется примерами: *tām wam ziryotenen oqibat wam zorδ žičēft* - в конце концов, ее дети надрывали ей душу; или *oqibaten wam γāc zorδ žičēft xu tūmatat gār qati* - в конце концов, ту девушку вгоняли в гроб своими сплетнями [164]. Таким образом, данная группа фразеологизмов демонстрирует широкий спектр проявления психологической деструкции от временной потери интереса и охлаждения чувств (*zorδ virižtow*) до фатального исхода в виде душевных мук и разрушения личности (*zorδ žičēftow/zorδ žičoft*). Устойчивые метафоры с компонентом *zorδ* служат ключевым средством кодирования эмоционального разрушения.

Фразеологизмы физической деструкции. В эту группу включаются фразеологические единицы, обозначающие разрушение, раздробление или разрыв предметов на части, что является классическим проявление деструкции. Фразеологизмы типа *tikā čīdow* - рвать на куски, разрывать в клочья [73] *darawodi wiyow zi, dew xu būten vo tikā māk* - поднимай ноги повыше, не изорви опять свои ботинки [там же]; *xīč čīdow* - растирать в порошок, мельчить, молоть; раскалывать на мелкие части [213] *ar di žindam rezgi reg vud, xidorj dew xīči čūd* - в пшенице были мелкие камешки, (но) мельница размолочила (их) [там же]; *tilīm čīdow* - делить, дробить, разбирать по частям. *dām gilīm tor tilīm* - разбери основу этого сукна [76]; *tuk-tukak sitow* - изорваться, порваться, оторваться [107]. *īy žīč dobč ar kū xu, tuk-tukak sudč* - бык свалился с горы и совсем разбился [там же] относятся к такой группе. Данные фразеологизмы отражают представления о разрушении как о процессе, который может иметь как негативный характер (*tikā čīdow, xīč čīdow*), так и нейтрально-позитивный — в случае подготовки материала к дальнейшему использованию (*tilīm čīdow* и т.д.). Аналогичные положения были изложены в статье, посвящённой классификации

деструктивных глаголов шугнанского языка, на которую целесообразно ссылаться в данном контексте [8, 108].

Таким образом, фразеологизмы с семантикой деструкции в шугнанском языке представляют собой сложную и многогранную систему языковых единиц, которая отражает широкий спектр разрушительных процессов, охватывающих как физическую, так и психологическую, социальную, экономическую, экзистенциальную и ситуативную сферы жизни. Эти устойчивые выражения не только фиксируют факты насилия, страдания, утраты и конфликта, но и служат важным инструментом когнитивного осмысления негативного опыта, формируя у носителей языка определённые модели восприятия и интерпретации разрушительных явлений.

Фразеологизмы деструктивного характера в шугнанском языке выполняют несколько ключевых функций.

Во-первых, они служат средством эмоциональной экспрессии, позволяя ярко и образно передать чувства боли, страха, отчаяния или обиды.

Во-вторых, эти выражения выступают как социальные регуляторы, отражая нормы и запреты, предупреждая о последствиях определённых действий и укрепляя коллективные ценности, связанные с сохранением целостности личности и общества.

В-третьих, они являются важным элементом культурной памяти народа, передавая из поколения в поколение исторический опыт, традиции, представления о добре и зле, жизни и смерти.

Кроме того, анализ фразеологизмов с семантикой деструкции позволяет выявить особенности менталитета и мировоззрения шугнаноязычного сообщества. Например, широкое использование метафор, связанных с телесным повреждением и смертью, подчёркивает особое значение физической неприкосновенности и здоровья в культуре Памира.

Экзистенциальные фразеологизмы, связанные с самоубийством и духовным разрушением, отражают глубокие внутренние конфликты и сложные отношения человека с судьбой и жизнью.

Социальные и экономические выражения демонстрируют осознание уязвимости и взаимозависимости личности в коллективе, а ситуативные — восприятие жизненных трудностей как испытаний и вызовов.

Таким образом, фразеологизмы с семантикой деструкции в шугнанском языке не только обогащают языковую картину мира, но и служат зеркалом культурных, социальных и психологических реалий народа Памира. Их изучение способствует более глубокому пониманию языковых и культурных механизмов выражения негативного опыта и расширяет представления о том, как через язык

формируется и сохраняется национальная идентичность. В перспективе дальнейшие исследования в этой области могут способствовать развитию сравнительной фразеологии, лингвокультурологии и когнитивной лингвистики, а также практическому применению в сфере межкультурной коммуникации и сохранения языкового наследия.

Литература:

1. Аламшоев Ш.М. Фразеология шугнанского языка (структурно-грамматический и семантический аспекты) / Ш.М. Аламшоев. – Душанбе: Ирфон, 2018. - 497с.
2. Аламшоев Ш.М. Шугнано-таджикско-русско-английский фразеологический словарь / Ш.М. Аламшоев. – Душанбе: Ирфон, 2021.- 432 с.
3. Аламшоев М.М. Сопоставительный анализ шугнанского и русского фразеологических единиц по отношению к частям речи и земледельческих орудий / М.М. Аламшоев // Вопросы памироведения. – Душанбе: АНРТ. Вып. 6. - 2015. - С. 11-15.
4. Бахтибеков Т. Образцы фразеологизмов шугнанского языка / Т. Бахтибеков // Памирские языки и фольклор: АНТ ССР. Институт языка и литературы им. А. Рудаки. – Душанбе, 1972. - С. 127-138.
5. Броимшоева М. Тахлили семантикии фразеологизмҳои забони шугнонӣ / М.Қ. Броимшоева // Паёми Донишгоҳи Хоруғ. - 2018. -№12. - С. 95-100.
6. Каримова А.Н. Примеры соматических фразеологизмов Рушанского языка / А.Н. Каримова // Памирские языки и фольклор: АНТ ССР. Институт языка и литературы им. А. Рудаки. – Душанбе: Дониш, 1972. - С. 119-127.
7. Мирзоев Ш., Карамова И. Краткий словарь фразеологизмов шугнанского языка и их эквиваленты в русском языке / Ш. Мирзоев, И. Карамова. – Душанбе: Издательство РТСУ, 2019. – 262 с.
8. Мирзоев Ш. Словарь фразеологизмов шугнано-рушанской группы памирских языков (значение, употребление) / Ш. Мирзоев. - Душанбе: Сифат-Офсет, 2025. - 399 с.
9. Мирзоев Ш. Словарь фразеологических синонимов шугнано-рушанской группы памирских языков / Ш. Мирзоев. – Душанбе: Сифат-Офсет, 2022. – 142 с.
10. Назаршоева Ч.Р. Деструктивные глаголы: анализ и классификация (на основе глаголов шугнанского языка) / Ч.Р. Назаршоева // Вестник университета языков (серия филологических, педагогических и исторических наук). - № 2 (58). – 2025. – С. 106-112 (на таджикском языке).

11. Ризвоншоева Н. Фразеологическая репрезентация концепта чон “душа” в шугнанском языке / Н. Ризвоншоева // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ. – 2019. - № 4. – С.47-54.

12. Симонова Н.А. Язык как средство выражения национальных особенностей и культура народа / Н.А. Симонова // Современные методы и модели преподавания. – 2010. - № 3 (18). – С. 131.

13. Халупо О.И. Особенности отражения культурных ценностей во фразеологии / О.И. Халупо // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2013. - № 4 (22). – С. 214-216.

14. Хушенова С.В. О структурных типах фразеологических единиц шугнанского языка / С.В. Хушенова // Памирские языки и фольклор: АНТ ССР. Институт языка и литературы им. А. Рудаки. – Душанбе: Дониш, 1972. - С. 105-119.

ТДУ: 72.03:81'373.45

ТАСНИФОТИ МАВЗУИИ ИСТИЛОҲОТИ МЕЪМОРӢ

Даминова Мадина Зокировна⁸

*Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои
хориҷии Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода*

Мақолаи мазкур ба таснифоти истилоҳоти меъморӣ, алаҳхусус, таснифоти мавзӯӣ ва луғавӣ-маъноӣ он баҳшида шудааст. Дар истилоҳишноӣ барои муайян намудани сохтори мантиқию мафҳумии ҳар гуна низоми истилоҳот таснифоти он нақши калидӣ мебозад. Бояд қайд намуд, ки забонишносон ҳангоми таснифи гурӯҳи калимаҳо ба масъалаи гурӯҳҳои мавзӯӣ, гурӯҳҳои лексикӣ-семантикӣ, майдонҳои семантикӣ, гурӯҳҳои ономасиологӣ, қаторҳои синонимӣ ва ғайра таваҷҷуҳ зоҳир намуданро таъкид мекунанд.

Таснифи мавзӯӣ ва гурӯҳбандии истилоҳоти меъморӣ фарогири ҷанбаҳои зиёде мебошад, ки метавон онҳоро ба тарҳрезӣ, сохтмон ва намуди зоҳирии биноҳо ва иншоот марбут донист. Аз ин рӯ, дар мақолаи мазкур, ҳамчунин, якчанд гурӯҳи мавзӯии истилоҳоти меъморӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: таснифоти мавзӯӣ, майдони семантикӣ, истилоҳоти меъморӣ, бино, иншоот, сохтмон

Тематическая классификация архитектурных терминов

Статья посвящена классификации архитектурных терминов, в частности, их тематической и лексико-семантической классификации. В терминологии классификация играет ключевую роль в определении логической и концептуальной структуры любой терминологической системы.

Следует отметить, что при классификации групп слов лингвисты подчеркивают важность учета тематических групп, лексико-семантических групп, семантических полей, ономасиологических групп, синонимии и т. д.

Тематическая классификация и систематизация архитектурных терминов охватывает множество аспектов, которые можно считать

⁸**Даминова Мадина Зокировна** – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода, кафедраи филологияи англисӣ, номзади илмҳои филологӣ, дотсент. Нишони: ш. Душанбе, кӯчаи Ф. Мухаммадиев, 17/6. Тел.: (+992)988709600; e-mail: madina.daminova@mail.ru.

Даминова Мадина Зокировна – Таджикский международный университет иностранных языков имени С. Улуғзода, кафедра английской филологии, кандидат филологических наук, доцент. Адрес: г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992)988709600; e-mail: madina.daminova@mail.ru.

Daminova Madina Zokirovna – Tajik International University of Foreign Languages named after S. Ulughzoda, Department of English Philology, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor. Address: Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Tel.: (+992)988709600; e-mail: madina.daminova@mail.ru.

связанными с проектированием, строительством и внешним видом зданий и сооружений. Поэтому в данной статье также анализируются несколько тематических групп архитектурных терминов на английском и таджикском языках.

Ключевые слова: тематическая классификация, семантическое поле, архитектурная терминология, здание, сооружение, строительство.

Thematic classification of architectural terms

The article is devoted to the classification of architectural terms, in particular, their thematic and lexico-semantic classification. In terminology, classification plays a key role in defining the logical and conceptual structure of any terminological system.

It should be noted that when classifying groups of words, linguists emphasize the importance of taking into account thematic groups, lexico-semantic groups, semantic fields, onomasiological groups, synonymy, etc.

The thematic classification and systematization of architectural terms covers many aspects that can be considered related to the design, construction and appearance of buildings and structures. Therefore, this article also analyzes several thematic groups of architectural terms in the English and Tajik languages.

Keywords: thematic classification, semantic field, architectural terms, buildings, structures, construction.

Барои муайян намудани сохтори мантиқию мафҳумии ҳар гуна низоми истилоҳот таснифоти он дар истилоҳшиносӣ нақши ҳассосро мебозад. Зеро таснифи истилоҳот як шакли махсуси тақсимои мантиқӣ мебошад, ки муддати зиёд он метавонад устувор монад, агар шакли дигари комилтари он ба вучуд наояд. Дар таснифот, пеш аз ҳама тақсимои иерархӣ (зинавӣ)-и объектҳо, равандҳо ва падидаҳо бар асоси умумияти як гурӯҳ ва фарқияти онҳо аз гурӯҳи дигар бо нишонаҳои муҳиму илмӣ анҷом дода мешавад ва ин имкон медиҳад, ки истилоҳоти ин ё он соҳаро бо низоми муайян тартиб диҳем.

Бинобар ин, тавассути таснифот, пеш аз ҳама имкон пайдо мешавад, ки сохтори мантиқию мафҳумии ин ё он низоми истилоҳот муайян карда шавад ва робитаи байни унсурҳои он, инчунин тарзи фаъолияти низоми мазкур ҳамчун як воҳиди мутамарказ дақиқ карда шавад. Забоншиносони маъруф Суперанская А.В., Подолская Н.В., Василева Н.В. таснифотро ба таври зер шарҳ медиҳанд: «Таснифот – ин усули мураттаби пайвасткунӣ (ассотсиатсия) ва ҷудокунӣ (диссотсиатсия)-и мафҳумҳо ва ҳамчунин ташкили зеҳнии андешаҳо мебошад, ки дар мағзи инсон дар шакли мафҳумҳо ҷой доранд. Ҷамъбасти ҳамаи объектҳои инфиродӣ, ки дорои хосиятҳои муайяне мебошанд, синф номида мешавад. Хусусиятҳои объектҳои намунавии алоҳида ба фаҳмидани моҳияти умумии синф кумак мекунад ва

ҳангоми таснифи мафҳумҳо, онҳоро метавон дар як маҷмӯъ муттаҳид сохт» [9, 137].

Бояд тазакурр дод, ки миқдори зиёди таснифоти истилоҳҳо вучуд доранд, ки хусусиятҳои онҳоро дар низомҳои истилоҳӣ инъикос мекунанд, аммо на ҳар навъи таснифот метавонад бар асоси фаъолияти он мувофиқ ва мақбул бошад. Бинобари ин, забоншиносон чиҳати дуруст ба роҳ мондани таснифот ҳамеша кӯшиш мекунанд маълумоти дақиқи илмӣ гуногунро дар як низом нишон диҳанд ва ҳангоми таҳияи таснифотҳо нишонаҳои муҳимтарини онҳоро асос қарор диҳанд.

Муҳимтарин таснифотҳоеро, ки аксари забонишиносон анҷом медиҳанд – таснифоти мавзӯӣ ва луғавӣ-маъноӣ мебошад. Дар таснифоти мавзӯӣ мавқеи асосиро омилҳои фарозабонӣ (экстралингвистӣ) ишғол мекунанд, ки дар он истилоҳот ҳамаи ашё, объектҳо, равандҳо ва рӯйдодҳоро ифода мекунанд.

Барои анҷоми таснифоти мавзуии истилоҳот, ҳамчун як навъи фаъолияти таснифотӣ, бо роҳи фарқгузориҳои усулҳои таснифи мавзӯӣ аз дигар навъи таснифот ба монанди таснифи луғавӣ-маъноӣ, майдони маъноӣ, ассотсиативӣ ва дигар навъҳои таснифотӣ (таксономия)-и забонӣ муайян карда мешавад.

Боиси қайд аст, ки забоншиносон ҳангоми таснифи гурӯҳи калимаҳо ба масъалаи гурӯҳҳои мавзӯӣ, гурӯҳҳои лексикӣ-семантикӣ, майдонҳои семантикӣ, гурӯҳҳои ономасиологӣ, қаторҳои синонимӣ ва ғайра таваҷҷуҳ зоҳир намуданро таъкид мекунанд, аммо дар бархе аз корҳои илмӣ таснифотҳои мазкур дар маҷмӯъ ҳамчун *рабдаи мавзуии майдони семантикӣ* номида мешаванд.

Ба андешаи В.И. Кодухов гурӯҳи мавзуиро бояд бар асоси тааллуқияташон ба ашёӣ-мавзӯӣ ҷудо кард, зеро ба ин тартиб, метавон онҳоро ҳамчун як низоми гурӯҳҳои мавзӯӣ ба риштаи таҳқиқ кашид. [4, 106]. Яъне, лексикаи ашёӣ (предметӣ) дорои хусусияти денотативӣ мебошад ва ин имкон медиҳад, ки гурӯҳи мавзуиро ҳамчун воҳиди таснифи падидаҳои воқеии ифодаи луғавӣ муайян сохта, интиҳоб намояд.

Гурӯҳҳои мавзӯӣ, ки бо гурӯҳи лексикӣ-семантикӣ дар як марзанд, ҳамчун қисматҳои алоҳида дар сатҳи низоми забон ҷудо карда мешаванд. Маълумот доир ба калимаҳое, ки дар гурӯҳи мавзӯӣ муттаҳид мешаванд, тавассути доминанти семантикӣ дода мешавад ва онҳо барои тавсифи амалии луғат замина ба вучуд меоранд.

Аммо гурӯҳи мавзӯӣ ва гурӯҳи луғавӣ-маъноиро аксари забоншиносон як мешуморанд [3, 8], чунончи Д.Н. Шмелёв низ бар ғамин ақида аст, ки «гурӯҳҳои мавзӯӣ, ҳангоми баррасии амиқ,

инчунин ҳамчун гурӯҳҳои луғавӣ-маъноӣ зоҳир мегарданд» [12, 103–104].

Аммо бо ин андешаи муҳаққиқ розӣ шуда наметавонем, зеро агар гурӯҳи мавзӯӣ ва гурӯҳи луғавӣ-маъноиро як шуморем, масъалаи муҳимме, ки дар пешорӯи мо қарор мегирад, фарқият ва ё умумияти *таснифоти мавзӯӣ* ва *гурӯҳи мавзуиро* наметавонем дақиқ муайян намоем.

Дар таҳқиқоти забоншиносӣ, бахусус вожагонӣ, ки як баҳши онро истилоҳот ташкил медиҳанд, мафҳумҳои *таснифоти мавзӯӣ* ва *гурӯҳи мавзӯӣ* нақши калидӣ мебозанд. Ҳам *таснифоти мавзӯӣ* ва ҳам *гурӯҳи мавзӯӣ* ба гурӯҳбандии лексемҳо ё истилоҳот дар асоси соҳаи фаъолият ва умумияти мазмуни воқеӣ равона шудаанд.

Бояд ёдовар шуд, ки *таснифоти мавзӯӣ* як навъ гурӯҳбандии вожагон (лексика) мебошад, ки дар он на сохтор ва пайдоиши калимаҳо, балки робитаи онҳо бо воқеияти объективӣ ба назар гирифта мешавад ва аз рӯи ҳамин хусусиятҳо онҳо бо ҳам муттаҳид мешаванд. Ҳамин маъноро дар андешаи В.Г. Гак метавон дарёфт, ки қайд кардааст: «Таснифи мавзуии калимаҳо муттаҳидсозии воҳидҳои лексикиро бар асоси соҳаҳои фаъолияти инсон, объектҳои табиӣ, муассисаҳои иҷтимоӣ ва монанди инҳо дар назар дорад» [2, 84]. Яъне лексемаҳо дар асоси як соҳаи муайян ба гурӯҳҳо ҷудо мешаванд. Чунончи, меъморӣ, тиб, кишоварзӣ, чорводорӣ, техникаӣ, муҳандисӣ ва ғайра.

Чунин навъи тасниф бештар ҳоси луғатҳои соҳавӣ ва луғатномаҳои илмӣ буда, барои ҷудо ва таҳлил кардани истилоҳот дар фарҳангномаҳои мазкур тибқи функцияи мавзуиашон истифода мегардад. Барои таҳиягари луғати соҳавӣ ё мавзӯӣ муҳимтар он аст, ки гурӯҳҳои мавзӯӣ метавонанд бо ҳамдигар таносуб дошта бошанд. Ф.П. Филин зарурати омӯзиши таркиби фарҳангномаҳоро бар асоси гурӯҳҳои мавзӯӣ зикр карда, гурӯҳҳои мавзуиро ҳамчун «иттиҳодҳои калимаҳо, ки на бар асоси робитаҳои луғавӣ-маъноӣ, балки бар асоси таснифи худӣ ашё ва падидаҳо ташкил меёбанд» [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, 231], тасниф мекунад.

Аммо *гурӯҳи мавзӯӣ* (тематическая группа) маҷмуи калимаҳоеро фаро мегиранд, ки аз ҷиҳати шакл, сохтор ва пайдоиш гуногун буда, ба як мавзӯи мушаххаси соҳавӣ ё воқеӣ марбут мебошанд. Чунончи, М.И. Степанова зикр мекунад, ки «Гурӯҳи мавзӯӣ – маҷмуи калимаҳост, ки бар асоси умумияти маъноӣ ашёи муттаҳид шудаанд, вале на дар асоси наздикии сохторӣ ё дериватсионӣ (воситаҳои сохташавӣ)» [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, 21].

Ҳамчунин, баъзан дар таснифотҳои муҳаққиқон байни *гурӯҳи мавзӯӣ* ва *майдони семантикӣ* тафриқа гузошта намешавад. Боиси зикр аст, ки *гурӯҳи мавзӯӣ* ва *майдони семантикӣ* ду чизи аз ҳам ҷудоанд: дар *гурӯҳҳои мавзӯӣ* воҳидҳои луғавӣ (лексемаҳо) тааллуқияти ашёро ба навъҳои фаъолият муайян мекунанд, вале *майдонҳои маъноӣ* муносибатҳои маъноии лексемаҳоро ифода мекунанд. Е.С. Кубрякова ҳамин фарқиятро равшан шарҳ медиҳад: «Майдони семантикӣ – ин низоми воҳидҳои лексикӣ мебошад, ки бо ҳам тавассути робитаҳои синонимӣ, антонимӣ, гипонимӣ ва гиперонимӣ пайвастанд. Вале гурӯҳи мавзӯӣ асосан бар асоси умумияти тааллуқияти ашёии калимаҳо ташкил меёбад» [Ошибка! Источник ссылки не найден., 112].

Дар забоншиносии англисӣ низ масъалаи фарқияти *майдони маъноӣ* (semantic field) аз *гурӯҳи маъноӣ* (thematic grouping) мавриди баррасӣ қарор дошта, он бештар дар таҳқиқоти когнитивӣ ва психолингвистикӣ истифода мешавад. Чунончи, Роберт Лангáкер менависад: «Thematic classification of vocabulary is useful in cognitive linguistics to study how concepts are organized around domains of experience. (Таснифи мавзуии калимаҳо дар забоншиносии когнитивӣ барои омӯзиши тарзи ташкили мафҳумҳо дар атрофи соҳаҳои таҷриба муҳим ва муфид аст)» [Ошибка! Источник ссылки не найден., 142].

Забоншиносии дигари маъруфи англис Чин Айтчисон чунин гурӯҳбандии калимаҳоро аз рӯи мавзӯ дар омӯзиши забони кӯдакон низ муҳим меҳисобад: «*Grouping words thematically is helpful for understanding lexical development and semantic acquisition, especially in children's language.* (Гурӯҳбандии калимаҳо аз рӯи мавзӯ барои фаҳмидани инкишофи луғат ва ҳосилкунии маъно, махсусан дар забони кӯдакон, ғоиданок мебошад» [13, 84].

Гурӯҳбандии мавзуии истилоҳоти меъмориро дар ин ҷо дар таъба ба андешаи Н.Ф. Алефиренко ба роҳ мондем. Муҳаққиқи мазкур бар он назар аст, ки таснифоти гурӯҳи мавзӯӣ ё гурӯҳи луғавӣ-мавзӯӣ дар гурӯҳбандии гуногуни калимаҳо зоҳир мегардад: «Низоми воқеияти моро ихотакунанда дар гурӯҳбандии гуногуни калимаҳо зоҳир мегардад, ки онҳо бар асоси умумияти реалияҳои ифодаёфташон мувофиқи шабоҳат, ҳамсоиягӣ, таъйинот, сохтор, функсия ва ғайра ба гурӯҳҳои лексикӣ-мавзӯӣ муттаҳид карда мешаванд» [1, 120].

Гурӯҳбандии мавзӯӣ дар таҳқиқот ва таҳлили истилоҳоти соҳавӣ, аз ҷумла истилоҳоти меъморӣ, барои шиносоии сохтори дохилӣ ва иртиботи байниистилоҳӣ арзиши амалӣ касб мекунад. Ҳамон тавр ки Т.С. Кабардова дар таҳқиқоти худ таъкид мекунад: «Таснифи мавзуии истилоҳҳо ба низомбандии мафҳумҳо мусоидат мекунад ва раванди коркарди терминографиро осон мегардонад» [4, 97].

Барои истилоҳот, ки як бахши лексикаанд, робитаҳои мантиқӣ муҳимтар арзёбӣ мегарданд, зеро муносибатҳои мантиқӣ асосан аз ҳамбастагии мафҳумии падидаҳо ва ашёҳо сарчашма мегиранд. Таҳқиқи баррасии гурӯҳҳои мавзӯӣ имконият фароҳам меовард, ки далелҳои фарозабонӣ бештар ҷамъ карда шуда, бо ҳамин восита меъёрҳои таҳияи вожагон муайян гарданд. Зеро, тавре ки Д.Н. Шмелёв зикр мекунад: «дар доираи гурӯҳҳои мавзӯӣ аломатҳои забонӣ вучуд доранд, ки воҳидҳои ин гурӯҳҳоро бо ҳам мепайванданд. Маҳз бо ёрии ҷудосозии чунин гурӯҳҳои мавзӯӣ дар баъзе ҳолатҳо метавон хусусиятҳои маъноии ҳар як унсуро дақиқ муайян намуд» [12, 14]. Чунин равиш барои таҳияи луғату фарҳангномаи меъморӣ мусоидат хоҳад кард.

Таснифи мавзӯӣ ва гурӯҳбандии истилоҳоти меъморӣ фарогири ҷанбаҳои зиёде мебошад, ки метавон онҳоро ба тарҳрезӣ, сохтмон ва намуди зоҳирии биноҳо ва иншоот марбут донист. Дар робита ба назарҳо ва андешаҳои боло ду гурӯҳи мавзӯии истилоҳоти меъмориро мавриди таҳлил қарор медиҳем:

1. Гурӯҳи мавзӯии «Намуди биноҳо».

Гурӯҳи мавзӯии “Намуди биноҳо”-ро вобаста ба вазифа ва мансубияту созмонёбӣ метавон шартан ба 8 зергурӯҳ тақсим кард, ки ба онҳо дохил мешаванд:

Биноҳои истиқоматӣ: *хона* – *house*; *хонаҳои бисёрхонагӣ* – *apartment buildings / multi-family houses*; *хонаҳои хусусӣ* – *private houses / single-family homes*; *вилаҳо* – *villas*; *коттеҷҳо* – *cottages*; *хонаҳои урфӣ ё суннатӣ* – *traditional houses / vernacular houses*, *хонаи иҷорадиҳанда* / *tenement house*, *изба* (*хонаҳои ҷӯбини русӣ*) – *log hut (izba)*, *мезонет* (*бинои дуошёна (баъзан сеошёна)-и дорои шакли маҳсус*) – *maisonette*, *миза* (*як навъ раббат дар кишварҳои назди Балтика*) – *manor estate*, *нимхона* (*хонаҳои хурд ошёнаи аввал сангӣ ва дувум ҷӯбин*) – *half-house*, *хонаи гилин* – *mud hut (Mazanka)*, *хонаи хусусии калон* – *mansion*, *шале* (*дача-қаср*) – *chalet* ва ғайра.

Биноҳои ҷамъиятӣ. Ин навъи биноҳоро муассисаҳои маъмурӣ, биноҳо барои ҷамъомад, тиҷорат в монанди инҳо ташкил медиҳанд: *мактабҳо* – *schools*; *беморхонаҳо* – *hospitals*; *театрҳо* – *theatres*; *осорхонаҳо* – *museums*; *китобхонаҳо* – *libraries*, *кохҳо*, *қасрҳо*, *амфитеатр* – *amphitheater*, *биржа* – *exchange (stock market)*, *маҷмуи нишооти савдо* (*гостинный двор*) – *guest court (trading rows)*, *пассаж* – *passage (arcade)*, *курдонёр* – *cour d'honneur*, *навилон* – *pavilion*, *трактир* – *tavern (inn)*, *манеж* – *riding hall (manege)*, *эрмитаж* – *hermitage (museum)*, *равоқи нусрат* (*аркаи триумфалӣ*) (*муҷасссамаи аркаи Париж*) – *triumphal arch*, *нишооти нусрат* (*триумфалӣ*) – *triumphal*

column, обелиск (сутуни ёдбӯд) – *obelisk*, муҷассама (монумент) – *monument*, парнас (ноҳияи кӯҳӣ) – *parnassus*, ротонда (иморати гирдаи қаторсутуни гунбаздор) – *rotunda* ва ғайра.

Биноҳои хизмати маишӣ: клубҳо – *clubs*; фурӯшигоҳҳо – *stores / shops*; тарабхонаҳо – *restaurants*; сарпароишхонаҳо – *barbershops / barber salons*; ҷамомхонаҳо – *bathhouses / public baths*; кошонаи ҳусн – *beauty salons / beauty parlors*, боргоҳ – *palace*, анбори озуқа – *food storehouse*, сардхона (анбори ях) – *icehouse/ shed (barn)*, анбори молу амвол (рухлядная палатка – бинои камонишакли сангӣ ё биное бо дару тирезаҳои оҳанин, ки барои нигоҳдории молу амволи хонагии майдаи соҳиби сарватманд пешбинӣ шудааст) – *storage tent*, анбори нақлиёт – *depot*, гриляж (иншооти сохтораи панҷараишакл, ки беиштар дар боғҳо ва гулгаишҳо истифода мешавад) – *grillage*, рига (хирмангоҳ, анборхонаи хӯшккунӣ ҳосил) – *barn (granary)*, устохона – *shed / barn* гармхона (гулхона) – *orangerie (greenhouse)* ва ғайра.

Биноҳои саноатӣ: заводҳо – *plants / factories*; фабрикаҳо – *factories*; анборҳо – *warehouses / storage facilities*; корхонаҳо – *enterprises / businesses / companies* (вобаста ба навъ), анбори силоҳ – *arsenal*, депо – *depot*, силоҳхона – *armory (zeughaus)*, посгоҳи муҳофизатӣ – *guardhouse* ва ғайра.

Иншооти мазҳабӣ: масҷид – *mosque*; калисо – *churche*; маъбад – *temple*; ҷамоатхона – *prayer hall / community worship hall / congregation house*, базилика / *basilica*; капелла – *chapel*; собори кафедралӣ – *cathedral*; кирха (калисои лютерӣ) – *lutheran church*; манора – *minaret*; калисои зангӯладор – *gate church*; калисои болопӯшашон бочкашакл – *barrel-vaulted church*; калисои тобистона – *summer church*; калисои зимистона – *winter church*; даӣр – *monastery*; даӣри маҳсули мардона (лавра) – *lavra*; чиллахона (скит) – *skete*; савмаа (пустынь) – *hermitage*; корвонсароӣ мусофирхона (подворье) – *monastery courtyard*; намозхона (калисои хурд) – *chapel*; калисои рустоӣ (погост) – *churchyard*; қисми паҳлӯии калисо – *side-chapel*; маъбад – *temple*; маъбади толори кушода – *hall-type church*; маъбади гунбаздори салибшакл – *cross-in-square church*; маъбад бо манораи зангӯ – *church with bell tower above*; маъбади чорбарга – *four-lobed church*; собори хаймагӣ – *tent-roofed cathedral*; синагог – *synagogue* ва ғайра.

Иншооти варзишӣ: варзишгоҳҳо – *stadiums*; толорҳои варзишӣ – *sports halls / gyms / gymnasiums*; ҳавзҳо – *swimming pools / pools*; манеж – *riding hall (manege)*; амфитеатр – *amphitheater* (ҳамчунин метавонад барои дилхушӣ истифода шавад) ва ғайра.

Иншооти нақлиётӣ: пулҳо – *bridges*; нақбҳо – *tunnels*; вокзалҳо – *railway stations / train stations*; фурудгоҳҳо – *airports*; бандарҳо – *ports /*

harbors; устгоҳ – railway station; виадукт – viaduct; милҳои Екатерина – Catherine miles ва ғайра.

Иншооти гидротехникӣ: *сарбандҳо – dams; дамбаҳо – embankments / levees / dikes* (вобаста ба шакл ва вазифа); *бурҷи оббардор – water-lifting tower; мино(фонуси роҳнамо) – Lighthouse* ва ғайра.

Иншоотҳои қадимӣ (ёдгориҳои қадимӣ): *коҳ, кӯшк, қаср – palace; қасри сари роҳ – travel palace; ҳарам – harem; диж, қалъа – fortress; бурҷ – tower; шахнишин (белведер) – belvedere; шевона (вежа) – watchtower; дарвоза (врата) – gate; бурҷи дарвоза – gate tower; манораи баланд – watchtower; кремл – kremlin; истехком (девори қалъа; острог) – palisade fortress; димна, хароба – ruin; долмен (гӯрхонаи давраи асри санг) – dolmen; менгир (сағғҳои дарозрӯя) – menhir; ҳерма (сутуни сангӣ ё сангтуда дар ҷойи дафн, ки ҳамчун «нигаҳбон» ё «посбон»-и роҳҳо, марзҳо, дарвозаҳо ва монанди ин истифода мешавад) – herma; дахма – necropolis; мақбара – mausoleum; қабри рамзӣ (бинои ёдгорӣ) – cenotaph; мақбарои оилавӣ – family tomb; сутуни муқаддас (манора) – pillar; муҷассама, обида (монумент) – monument; равоқи нусрат (арки триумфалӣ) – triumphal arch; сутуни нусрат – triumphal column; маъбад бо манораи зангҳо – bell tower; манораи гардандор – watch turret* ва ғайра

2. Гурӯҳи мавзуи «Услубҳои меъморий».

Услубҳои меъморий ҳанӯз дар даврони хеле қадим дар тамаддунҳои Мисри Қадим (аввалин хонаҳои дуошёна маҳз дар Мисри Қадим сохта шудаанд), Юнони Қадим, Рими Қадим, Эрони Қадим, Чини Қадим ба вучуд омада буданд ва услубҳои баъдӣ, ки дар даврони миёна ва мусоир рушд ёфтанд, таҳти таъсир ҳамон услубҳои қадим ташаккул ёфтанд. Бинобар ин, гурӯҳи мавзуи «Услубҳои меъморий» пеш аз ҳама ба давраҳо ҷудо мешаванд, чун давраҳои классикӣ, мувофиқати услубҳо ва муосир ё модерн ва аз рӯи ҳамин таснифот онҳоро дида мебароем:

1. **Даври классикӣ (Antiquity / Classical and Pre-Modern Styles).** Ба ин давра услубҳои даврони қадим (мисрӣ, юнонӣ, римӣ, эронӣ, чинӣ ва ғ.) ва асрҳои миёна то замони Эҳё ва Камолот (охирӣ асри XVII) дохил мешаванд:

Готика / Gothic. Ин услуб дар асри XII дар Фаронса ба вучуд омада, дар асрҳои XIII-XIV дар тамоми Аврупо паҳн мегардад. Хусусияти ин услуб аркҳои нӯгтез (қисми болоии дарҳо ва тиреза), тиреза ва равзанаҳои витражӣ (шишаҳои ранга), қуббаҳои баланд, унсурҳои ороишии мураккаб (ба монанди гаргуйл (ҳайвонҳои мифологӣ)).

Эҳё (Ренессанс) / Renaissance. Ин услуб дар асрҳои XIV-XVI дар Италия пайдо шуда, ба анъанаҳои меъмории Юнону Рими Қадим асос

ёфтааст. Хусусиятҳои асосии онро баргашт ба меъёрҳо, симметрия ва таносуби классикӣ, чун истифодаи аркаҳо, сутунҳо, қуббаҳо, пештоқҳо; шаклҳои равшану мувозинатнок ва ороишҳои содаву равшану мантиқӣ; нишон додани ақл ва зебоии инсонӣ ва шаъну шараф дар ҳар ҷанбаи меъмории ва ғайра ташкил медиҳанд.

Барокко / Baroque. Ин услуб дар охири асри XVI дар Италия пайдо шудааст ва то миёнаҳои асри XVIII дар тамоми Аврупо (Италия, Фаронса, Испания, Австрия, Олмон Руссия ва ғ.) паҳн мегардад. Хусусиятҳои услубии он шукуҳу шаҳомати зиёд ва зебоии пуртакаллуф, ороишоти бой ва мураккаб (пугто, гулкорӣ, тиллоҳо), ҳаракати динамикӣ дар шаклҳо (қуббаҳои печон, сутунҳои қач), истифодаи нур ва соя барои таъсири драматӣ, муттаҳидсозии меъмории, рассомӣ ва ҳайкалтаҷрошӣ дар як муҳит. Ин услуб бештар барои ороиши боғҳо, қасрҳо ва калисоҳо истифода мешуд.

Рококо / Rococo. Ин услуб дар даҳсоли дувуми асри XVIII дар Фаронса пайдо мешавад ва дар тамоми Аврупо низ паҳн мегардад. Дар охири аср ҷойи онро услуби неоклассикӣ мегирад. Хусусиятҳои хоси ин услуб: ороишоти сабук ва мулоим, нозуку нафис; хатҳои қач, асимметрии ва спиралшакл; истифодаи рангҳои пастелӣ (кабудӣ равшан, гулобии нарм, сабзи равшан); мавзӯҳои хурсандӣ, маҳрамона, ишқӣ ва табиатгарой (гулҳо, фариштаҳо, мушакбозӣ); муҳитҳои хурдтар ва маҳрамона дар муқоиса бо барокко; чанд ороиш бо таъсири чинӣ.

Классикӣ / Classicism. Ин услуб дар охири асри XVI дар Италия ва Фаронса ба вуҷуд меояд ва дар асрҳои XVII-XVIII ва ибтидои XIX рушд мекунад. Хусусиятҳои ин услуб, пеш аз ҳама таъба ба меъмории Юнону Рими Қадим; мутаносиб, равшан, сода, муназзам ва созгор; пештоқҳо (тимпанҳо), сутунҳо, қуббаҳо ва пештоқҳо (фронтонҳо) ҳамчун унсурҳои асосӣ; рангҳои муътадил, ҳунари ороишии мувозинатнок; мавзӯҳои таърихӣ, ахлоқӣ ва қаҳрамонӣ дар ҳайкалтаҷрошӣ ва рассомӣ.

Ампири / Empire style. Ин услуб дар ибтидои асри XIX дар Фаронса пайдо мешавад. Хусусиятҳои услуби мазкур: нишон додани қудрат ва давлатдорӣ (тантана ва шукӯҳи императорӣ); илҳом аз санъати Рими Қадим ва Мисри Бостон; сутунҳои баланд, пештоқҳо (фронтонҳо) ва муҷассамаҳои рамзӣ; нишонаҳои ҳарбӣ ва давлатӣ (гулдаҳо, тоҷи лавр, сипарҳо, уқобҳои дубол, шамшерҳо); сарватмандӣ дар ороишоти дохилӣ (аз ҷумла тиллокорӣ); мебел ва унсурҳои дохилӣ бо нақшу ниғори классикӣ ва ҷузъиёти ҷангӣ.

Романтизм / Romanticism. Ин услуб дар охири асри XVIII ва ибтидои XIX падида меояд, ки хусусиятҳои он иборат аз: илҳомгирӣ аз

услубҳо, мавод ва унсурҳои меъмории асрҳои миёна (аз ҷумла, готикӣ, неоготика ва ғ., истифода аз унсурҳои манораҳо, тирезаҳои готикӣ, дарвозаи аркадор); эҳсосоти будани муҳит, орзуҳои шахсӣ ва ҳаёлот; мавзӯҳои миллий, таърихӣ ва табиӣ; асимметрия ва композитсияҳои озод; тарҳрезии романтикии биноҳо (осорхонаҳо, қасрҳо, боғҳо).

2. Давраи «мувофиқати услубҳо».

Дар ин давра, ки асрҳои XVIII-XIX ва ибтидои асри XX-ро дар бар мегирад, асосан услубҳо омехта мешаванд ва боиси пайдоиши услубҳои нав мегарданд, ба монанди:

Эклектика / Eclecticism. Ин услуб дар асри XIX дар муқобили услуби классикӣ ташаккул ёфта, услубе мебошад, ки дар он унсурҳои меъморӣ аз услубҳои гуногун омехта карда мешаванд. Чунончӣ, аз услубҳои готикӣ, ренессанс, барокко, ампир, исломӣ, шарқӣ ва ғайра. Зебоии умумӣ хусусияти асосии ин услуб меошад. Услуби эклектика дар давраи подшоҳии рус дар Осиёи Миёна низ бо истилоҳҳои худ пайдо мешавад.

Ратсионалӣ / Rationalism. Ин услуб дар охири асри XIX дар муқобили услубҳои эклектика ва барокко пайдо мешавад. Хусусияти асосии ин услуб таваҷҷуҳ ба сохтмони мантиқӣ бо тарҳрезии функционалӣ ва дурӣ аз ороишоти зиёдати мебошад. Дар даврони шуравӣ ин услуб хеле муҳим маҳсуб ёфта, биноҳои зиёде бо ин услуб бино ёфтаанд, ҳатто бархе аз биноҳои шаҳрҳои Тоҷикистони даврони шуравӣ бо услуби ратсионалӣ сохта шудаанд.

Конструктивизм / Constructivism. Ин услуб сабки шӯравӣ буда, он солҳои 1920-1921 дар Иттиҳоди Шуравӣ пайдо мешавад, конструксия ва функция муҳим аст. Хусусияти онро функционализм ва содагии геометрӣ ташкил медиҳад. Дар ин давра истилоҳҳо ва мафҳумҳои чун *биноҳои ҳамзистӣ (коммуналка), клубҳои коргарӣ, хонаҳои бисёррошёна барои омма* низ пайдо мешаванд.

Саноатӣ / Industrial. Ин услуб охири асри XIX пайдо шуда, хусусиятҳои ин услубро функционализм, содагии шаклҳо, истифодаи маводи саноатӣ, сохторҳои ошкор (яъне қубурҳо, кандакорӣ, винтҳо, балкаҳои пинҳон карда намешаванд), фазои кушоду калон, равшанӣ ва вентилятсияи беҳтар (тирезаҳои калон, сақфҳои баланд) дар бар мегирад.

Ампири сталинӣ (ё монументалӣ). Ин услуб дар Иттиҳоди Шуравӣ дар солҳои 1930-1950 пайдо мешавад. Хусусияти ин услубро таркиби классикии анъанавӣ ва меъморӣи шӯравӣ, бо шукӯҳи расмӣ, монументализм ва ҳадафи таблиғотии сиёсӣ (ситораҳои сурх, уқоб, парчамҳо, рамзҳои ҳизбӣ) ташкил медиҳад. Бархе аз биноҳои шаҳрҳои саноатии Хучанд, Кӯлоб ва Турсунзода намунаи ҳамин услубанд, ки бо

номи “хонаҳои сталинӣ” машҳур буданд. Аз соли 1955 ин услуб расман манъ шуда, услуби функционалӣ ривоч меёбад ва дар ин давра биноҳое бо номи “хрущёвка (хрушчовӣ)” пайдо мешаванд.

3. Давраи услубҳои модерн ва муосир (Modern and Contemporary Styles).

Модерн (Modern architecture). Ин услуби меъмории дар охири асри XIX пайдо шуда, орошоти классикӣ ва соддагии шаклҳоро рад мекунад ва ба технологияи нав дар меъмории асос мегузорад. Услуби мазкур дар асри XX ба авҷи худ мерасад. Ин услуб аз зеруслубҳо ҷе равишҳои хоси худ иборат аст, ки онҳо чунин номгузори шудаанд: *Баухаус (Bauhaus)*, *Интернационалӣ (International Style)*, *Функционализм, Органикӣ (Organic architecture)*.

Арт-деко (Art Deco). Ин услуб дар асри XX, хусусан дар солҳои 1920–1940 дар Аврупо ва Амрико пайдо мешавад. Услуби мазкур як услуби зебои меъмории, дизайн ва санъати амалӣ аст. Он бо нақшҳои геометрии, шикаста, рангоранг ва намудҳои шоҳона шинохта мешавад.

Хусусиятҳои асосии ин услубҳоро равандҳои навини биносозӣ, зебошиносӣ ва зебопарастӣ, технология ва масъулияти муҳити зист тақдир медиҳад.

Брутализм (Brutalism). Ин услуб дар солҳои 1950–1970 ба вуҷуд омада, бо содагӣ, маводи ошкори сохтмонӣ (бетони нисбатан коркарднашуда) ва намуди сангин, воқеӣ ва бидуни орош шинохта мешавад. Маънои вожаи “*брутализм*” – *бетони дурушт, дағал* буда, аз истилоҳи фаронсавии *béton brut* гирифта шудааст.

Скандинавӣ (Scandinavian style). Ин услуби меъмории ва тарроҳии дохилӣ мебошад, ки солҳои 1930 дар кишварҳои Скандинавия (Норвегия, Шветсия, Дания, Финландия ва Исландия) пайдо шудааст. Ин услуб сода ва равшан буда, аз табиат илҳом мегирад. Навъи биноҳои услуби скандинавиягӣ бо номи “хонаҳои финнӣ” дар собиқ Иттиҳоди Шуравӣ низ машҳур буданд.

Contemporary Styles. Ҷамъи услубҳои муосир дар меъмории мебошад, ки он дар охири солҳои 1980-1990-и асри XX ба вуҷуд омада, дар асри XXI равандҳои гуногун касб кард, ки ба онҳо дохил мешаванд: *хай-тек (high-tech)*, *минималӣ (minimalism)*, *параметрикӣ (parametricism)*, *эко-меъмори (eco-architecture)*, *деконструктивӣ (deconstructivism)*, *блоб меъмори (blob architecture)*.

Бояд зикр кард, ки услубҳои меъмории тамоми давраҳо дар маҷмӯъ қолиб ҷе тарзҳои сохтмондории низоме мебошанд, ки бо ҳамдигар пайванд буда, унсурҳои гуногунро аз якдигар касб кардаанд. Ҷамъи ин усулҳо дар замони муосир дар меъмории барномасозӣ ва дар меъмории биноҳо хеле васеъ истифода мешаванд.

Чунонкӣ дар боло зикр гардид, услубҳои меъмории шарқӣ, бахусус услубҳои меъмории Эрони Қадим сабқҳо ва хусусиятҳои хоси худро доштанд, ки ҳанӯз дар даврони қадим ба вучуд омада буданд. Дар зер бар асоси пажӯҳишҳои мутахассисони эронишинос номгӯи сабқҳои хоси услуби ориёитаборон (Эрони бостон ва даврони баъдӣ)-ро, ки даврони гуногунро дар бар мегиранд, зикр мекунем:

- сабки порсӣ (форсӣ);
- сабки портӣ;
- сабки хуросонӣ;
- сабки розӣ;
- сабки озарӣ;
- сабки исфаҳонӣ

- сабки порсӣ (форсӣ). Ин сабк дар давраи пеш аз милод дар солҳои 550–330 дар замони Империяи Ҳахоманишиён пайдо шудааст. Хусусиятҳои хоси ин сабк истифодаи сутунҳои баланди сабук ва ҳамвор, ҳавлиҳои васеъ бо миёнсаро дар марказ, қабатҳои дурусти шифт ва бом бо нақшу нигори бодом ва гулдор оро додашуда, ороиш бо нақшҳои ҳайвонот, инсон ва ангезандаҳои табиат, истифодаи масолеҳи маҳаллӣ ва усулҳои бунёдии суннатӣ.

Сабки портӣ (портиёнӣ). Ин сабк давраи ҳукмронии портиён (ҳудуди солҳои 247 то 224 пеш аз милод) ва пайдоиши сулолаи Сосониён алоқаманд аст. Хусусияти хоси сабки порсӣ бештар истифодаи ҳучраҳои васеъ бо ҳамвории дохилӣ ва боғҳои хурд дар атрофи онҳо, сохтмони биноҳо бо боми нуқрагин, тарҳи ғайримустаҳкам ва бештар мураккаб барои фасад ва дохили бино, таъсири фарҳангҳои гуногуни Осиёи Миёна ва Эрон дар нақш ва ороишҳо, таваҷҷуҳ ба равшанӣ ва таҷассуми табиат ва зиндагии мардум.

Сабки хуросонӣ. Сабки мазкур дар замони сулолаи Сомониён (асри IX дар Хуросон ва атрофи он ба вучуд омадааст. Яке аз муҳиммиятҳои ин сабк пайванди анъанаҳои маҳаллӣ бо меъмории исломӣ мебошад. Хусусиятҳои асосии сабки мазкур истифодаи қалъачаҳо, масҷидҳо ва мадрасаҳо бо боми гунбазӣ, ороиш бо нақшу нигорҳои мураккаб, махсусан нақшҳои геометрӣ ва хаттотӣ, истифодаи масолеҳи маҳаллӣ хишти пухта ва гил, тарҳи дохилии биноҳо бо ҳавлиҳои муқаррарӣ ва меъмории мураккаб, таваҷҷуҳ ба мувозинат ва симметрия дар меъморий.

Сабки розӣ. Сабки розӣ дар асрҳои XI–XIII дар давраи салтанати Салҷуқҳо ба вучуд омадааст. Хусусиятҳои асосии ин сабк истифодаи ғорҳо ва арқҳои тобнок дар фасадҳои биноҳо, ороишҳои мураккаб бо нақшҳои геометрӣ, каллиграфӣ ва бо нақшҳои набототӣ, боми гунбазӣ

бо услубҳои мутавозин ва назаррас, тарҳҳои мураккаб ва мувозинати дохилӣ ва берунии биноҳо, истифодаи хишти пухта ва дигар масолеҳи маҳаллӣ бо нақшу нигорҳои бодомӣ.

Сабки озарӣ. Сабки озарӣ дар асрҳои миёна то давраи Сафавиён бештар дар минтақаи Озарбойҷон ва атрофи он рушд кардааст. Дар ин сабк таъсири қавии фарҳангҳои мухталифи шарқ ва ғарб ба чашм мерасад.

Сабки исфаҳонӣ. Сабки исфаҳонӣ дар асрҳои XVI-XVIII дар давраи ҳукмронии Сафавиён дар шаҳри Исфаҳон ба вучуд омадааст. Хусусиятҳои асосии ин сабк истифодаи нақшу нигорҳои ҷолиб ва рангин бо истифодаи керамка ва плиткаҳои сафеду кабуд, тарҳҳои бузургу мураккаб бо истифодаи арқҳо, гунбазҳо ва ҳавлиҳои васеъ, мувозинати комил байни қисмҳои бино ва истифодаи муҳити атроф ба таври ҳунармандона, таваҷҷуҳ ба ҷузъиёти ҳунармандӣ ва нақшу нигори дастӣ дар дохил ва беруни бино, истифодаи хиштҳои сафед ва масолеҳи табиӣ бо ҷилои баланд [10, 95].

Муҳаққиқони тоҷик низ сабкҳои хоси тоҷиконро таҳқиқ намуда, хронологияи сабкҳои меъмории тоҷиконро дар асрҳои миёна ба 5 давра ҷудо намудаанд ва ба таври зер номгузорӣ кардаанд:

Сабки барвақтӣ. Ин сабк хоси замони Сомониён буда, дар асри X пайдо шудааст ва гунбазҳои мустаҳкам, пештоқҳои оддӣ, гили пухта, сайқалнокӣ дар тарҳ ва таносуб хусусиятҳои асосии ин давра мебошанд.

Сабки ороишӣ. Ин сабк дар асрҳои X-XII дар замони Қарохониён роиҷ буда, хусусиятҳои онро кошикорӣ, меҳробҳои зеботар, манораҳои баланди нардбондор такшил медиҳанд.

Сабки мураккаб. Дар замони Ғуриён ва Ғазнавиён дар асрҳои XI-XIII роиҷ буда, гулдӯзӣ ва санъати наққошӣ ва муқарнасҳои бештар хоси ин давра мебошанд.

Сабки калонҳаҷм. Хоси замони Темуриён (аср XIV-XV) буда, дар ин давр масҷидҳои азим, кошикории кабуд, пештоқҳои баланди ороишӣ, симметрияи пурра роиҷ мегарад.

Сабки навъи маҳаллӣ. Номи сабки меъмории Бухоро ва Хива буда, дар асрҳои XVI-XIX маъмул будааст. Кошикорҳои маҳаллӣ, айвонҳои кушода, муҳити гарм ва оддӣ хусусияти хоси ин сабк мебошанд.

Китобнома:

1. Алефиренко, Н.Ф. Теория языка: введение в общее языкознание / Н.Ф. Алефиренко. – Волгоград: Перемена, 1998. – 440 с.
2. Гак, В.Г. Введение в лингвистическую семантику / В.Г. Гак. – М.: Просвещение, 1972. - 248 с.

3. Гриценко, Н.И. Названия металлов в русском языке: семантико словообразовательный и лингвокультурологический аспекты: автореф. дис.... канд. филол. наук: 10.02.01 / Гриценко Надежда Ивановна. – Майкоп, 2003. – 18 с.
4. Кабардова, Т.С. Лексикология и терминоведение / Т.С. Кабардова. – М.: Евразийский открытый институт, 2012. – 156 с.
5. Кодухов, В.И. Общее языкознание / В.И.Кодухов. – М.: Высшая школа, 1974. – 303 с.
6. Кубрякова, Е.С. Категории грамматики и лексики / Е.С. Кубрякова // Категории грамматики и лексики в языке и речи: к 70-летию со дня рождения В.В. Виноградова : сборник научных трудов. – Москва : Наука, 1984. – С. 5–18.
7. Пирниё Муҳаммадкарим. Сабкшиносии меъморӣ. (Тадвини Ғуломҳусейн Меъморян) / Пирниё Муҳаммадкарим. – Техрон, 2011 (1389).
8. Степанова, М.И. Тематические группы слов и их изучение / М.И. Степанова // Иностранные языки в высшей школе. – 1968. – Вып. 4. – С. 58–66.
9. Суперанская, А.В. Общая терминология: Вопросы теории / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева. – М.: ЛИБРОКОМ, 2012. – 248 с.
10. Фаллоҳфар Саид. Фарҳанги вожаҳои меъморӣ суннати Эрон / Фаллоҳфар Саид. – Техрон: Нашриёти Комиёб, 2001 (1379).
11. Филин, Ф.П. О лексико-семантических группах слов / Ф.П. Филин // Вопросы языкознания. – 1957. – № 6. – С. 3–14.
12. Шмелев, Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка) / Д.Н.Шмелев. – М.: Наука, 1973. – 279 с.
13. Aitchison, Jean. Words in the Mind: An Introduction to the Mental Lexicon / Jean Aitchison. – 3rd ed. – Oxford ; Malden : Blackwell Publishing, 2003. – 328 p.
14. Langacker, R.W. Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1, Theoretical Prerequisites / R.W. Langacker. – Stanford : Stanford University Press, 1987. – 540 p.

ФОЛКЛОР ВА АДАБИЁТ

ТДУ: 82(575).09:929

БАРРАСИИ ОСОРИ УДАБОИ МАҲАЛЛӢ ДАР
«АРМУҒОНИ БАДАХШОН»
Қаландариён Ҳ.С.⁹

*Институти илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б.Искандарови АМИТ*

Шуғнон, яке аз қадимтарин воҳаҳои фарҳангиву таърихии Бадахшон, на танҳо бо манзараҳои нотақрори табиӣ, балки бо анъанаҳои бойи фарҳангиву адабӣ шинохта мешавад. Дар тазкираи «Армуғони Бадахшон» Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ шеърӯи шоирӣ, адабу ирфони аҳолии ин минтақа ба таври густарда бозтоб ёфтааст. Ин тазкира чун сарчашмаи муҳим дар омӯзиши аҳвол ва осори удабои маҳаллӣ, аз ҷумла Асир ва Муслим хизмат мекунад. Асир, бо номи нурраи Шоҳ Абдулғиёсхон ва таҳаллуси адабии худ, яке аз намоёндагони маъруфи адабиёти Шуғнон дар асри XIX ба шумор меравад. Фараҳманд, бо таҳаллуси Муслим, шоири дигарест, ки аз дохили Шуғнон ба Кобул таъйид шудааст. Осори ин ду шоир фарогири бадеият ва таркибҳои баландпояест, ки нишондиҳандаи дониши мустаҳкам аз адаби классикии форсии тоҷикӣ аст. Асир ва Муслим намунаҳои рӯшане аз онанд, ки Шуғнон на танҳо як маркази маънавӣ, балки макони парвариши шоирони донишманду ҷассос буда. Шеърҳои онҳо на танҳо тарғиби эҳсос, балки нишонаи ҷустуҷӯи маънавият, табаххурии шахсият ва муносиботи мураккаби инсон бо муҳит ва сиёсат мебошанд. Таваҷҷуҳи Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ ба зикри ин шоирон, дар «Армуғони Бадахшон», шоҳиди он аст, ки аҳамияти адабиёти маҳаллӣ дар шаклгирии ҳувиати фарҳангии минтақаҳои кӯҳистон, аз ҷумла Шуғнон, хеле бузург будааст. Тазкираи «Армуғони Бадахшон» бо зикри осори удабои Шуғнон, ба вижа Асир ва Муслим, яке аз сарчашмаҳои муҳим ва бозътимоди таърихи адабиёт дар минтақаи Бадахшон маҳсуб мешавад. Шеърҳои ин удабо ба мо имкон медиҳанд, ки фазои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва адабии давраи охири аморати

⁹Қаландариён Ҳоким Сафар - Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б. Искандарови АМИТ, шуъбаи фолклор ва адабиёти Бадахшон, доктори илмҳои филологӣ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи У. Холдоров, 4. Тел.: (+992)934892626; e-mail: hokim_k@mail.ru.

Қаландариён Ҳоким Сафар - Институт гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ, отдел фольклора и литературы Бадахшана, доктор филологических наук. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. У. Холдорова, 4. Тел.: (+992)934892626; e-mail: hokim_k@mail.ru.

Kalandariyon Hokim Safar - Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST, Badakhshan Folklore and Literature Department, Doctor of Philological Sciences. Address: GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov, 4. Tel.: (+992)934892626; e-mail: hokim_k@mail.ru.

Бухоро ва аввали даврони таъсисёбии ҳукумати марказии Афғонистонро дарк кунем. Баррасии шеърӣ ин шоирон дар мақолаи мазкур нишон медиҳад, ки адабиёти Шугнон, ҳарчанд маҳдуд ва гоҳе дар ҳошияи марказҳои адабӣ қарор доштааст, дорои арзишҳои баланди бадеиву маънависӣ ва дар бозсозии ҳувиёти фарҳангии тоҷикони Помир нақши намоён мебозад.

Калидвожаҳо: Армуғони Бадахшон, Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ, Асир, Муслим, таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ дар Бадахшон, тзакиранигорӣ, адабиёти маҳаллӣ, нақди шеър, Бадахшон, марказҳои адабӣ.

Литературное наследие Шугнана в контексте тазкиры

«Армуғони Бадахшон»

Шугнан — один из древнейших культурно-исторических оазисов Бадахшана, известен не только своими неповторимыми природными ландшафтами, но и богатой культурно-литературной традицией. В тазкире «Армуғони Бадахшон» Шоҳабдулло Бадахши широко отражены поэзия, литература и духовность жителей этого региона. Эта тазкира служит важным источником для изучения жизни и творчества местных поэтов, в частности Асира и Муслима. Асир, полное имя которого Шох Абдулғиёсхон, под литературным псевдонимом Асир, считается одним из выдающихся представителей шугнанской литературы XIX века. Фарахманд, известный под псевдонимом Муслим, — другой поэт, сосланный из Шугнана в Кабул. Творчество этих двух поэтов отличается высокой художественностью и сложной поэтической структурой, что свидетельствует о глубоком знании классической персидско-таджикской литературы. Асир и Муслим являются яркими примерами того, что Шугнан был не только духовным центром, но и местом, где формировались образованные и чувствительные поэты. Их стихи передают не только чувства, но и стремление к духовности, размышления о личности и сложных взаимоотношениях человека с окружающим миром и политикой. Интерес Шоҳабдулло Бадахши к упоминанию этих поэтов в «Армуғони Бадахшон» свидетельствует о высоком значении местной литературы в формировании культурной идентичности горных регионов, в частности Шугнана. Тазкира «Армуғони Бадахшон», с упоминанием произведений шугнанских поэтов, особенно Асира и Муслима, является одним из важных и достоверных источников по истории литературы Бадахшана. Стихи этих поэтов позволяют нам лучше понять политическую, социальную и литературную атмосферу конца Бухарского эмирата и начала становления централизованной власти в Афганистане. Анализ поэзии этих авторов в данной статье показывает, что литература Шугнана, несмотря на свою локальность и иногда маргинальное положение по отношению к литературным центрам, обладает высокой художественной и духовной ценностью и играет важную роль в восстановлении культурной идентичности памирских таджиков.

Ключевые слова: «Армуғони Бадахшон», Шоҳабдулло Бадахши, Асир, Муслим, история персидско-таджикской литературы в Бадахшане, тазкираистика, местная литература, поэтическая критика, Бадахшан, литературные центры.

*The literary heritage of Shughnan in the context of the tazkira
«Armughān-i Badakhshān»*

Shughnan, one of the oldest cultural and historical oases of Badakhshan, is known not only for its unique natural landscapes, but also for its rich cultural and literary traditions. In the tazkira «Armughān-i Badakhshān» by Shohabullo Badakhshi, the poetry, literature, and spirituality of the people of this region are extensively reflected. This tazkira serves as an important source for studying the lives and works of local poets, particularly Asir and Muslim. Asir, whose full name is Shoh Abdulghiyoskhon and who wrote under the pen name Asir, is considered one of the prominent representatives of 19th-century Shughnani literature. Farahmand, known by his pen name Muslim, is another poet who was exiled from Shughnan to Kabul. The works of these two poets are marked by high artistic quality and complex poetic structures, demonstrating their deep knowledge of classical Persian-Tajik literature. Asir and Muslim are vivid examples of the fact that Shughnan was not only a spiritual center, but also a place where educated and sensitive poets were nurtured. Their poems express not only emotion but also a quest for spirituality, reflections on the self, and the complex relationship between the individual, their environment, and politics. Shohabullo Badakhshi's attention to these poets in «Armughān-i Badakhshān» highlights the significant role of local literature in shaping the cultural identity of the mountainous regions, especially Shughnan. The tazkira, with its references to the works of Shughnani poets, particularly Asir and Muslim, is one of the most important and reliable sources on the literary history of Badakhshan. The poetry of these writers allows us to better understand the political, social, and literary atmosphere of the late Bukharan Emirate and the early formation of a centralized Afghan government. The analysis of their poetry in this article shows that the literature of Shughnan, despite its local scope and occasional marginal status relative to major literary centers, possesses high artistic and spiritual value and plays a significant role in the reconstruction of the cultural identity of the Pamiri Tajiks.

Key words: «Armughān-i Badakhshān», Shohabullo Badakhshi, Asir, Muslim, history of Persian-Tajik literature in Badakhshan, tazkira studies, local literature, poetic criticism, Badakhshan, literary centers.

Забони форсии тоҷикӣ дар муҳити иҷтимоиву фарҳангии мардуми Бадахшон мақоми барҷаста дорад ва маҳз тавассути ин забон бештари мероси адабӣ ва фарҳангии минтақа ифода ёфтааст. Адабиёти форсии тоҷикӣ, ҳамчун рукаи муҳимми тафаккури маънавӣ, дар зехн ва зиндагии сокинони Бадахшон решаҳои амиқ гузошта, на танҳо дар шаклирии завқи эстетикӣ, балки дар тарбияи ахлоқиву маънавии ҷомеа нақши муассир дошта ва то имрӯз ин рисолатро идома медиҳад [4, 16]. Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ дар таърихи адабиёт ва фарҳанги форсии тоҷикӣ мақоми вижае дорад. Ӯ дар соҳаҳои адабиёт, таърих, забоншиносӣ ва мардумшиносӣ осори арзишманде ба ёдгор гузоштааст, ки бахши аъзми онҳо дар замони ҳаёташ ва қисмате баъд аз вафоташ дар дохили кишвар ва берун аз он ба нашр расидаанд.

Тазкираи «Армуғони Бадахшон» дар жанри тазкиранигории форсии тоҷикӣ бо сабку услуби наво таълиф ёфтааст. Аксари шоироне,

ки дар он муаррифӣ шудаанд, ба асрҳои XVII, XVIII ва XIX тааллуқ доранд, ҳарчанд аз шоирони асрҳои қабл низ чанд нафар зикр гардидаанд. Қадимтарин шахсияти адабие, ки дар ин тазкира аз ӯ ёд шудааст, Сайидумари Юмғӣ, маъруф ба Малик Ҷаҳоншоҳ мебошад, ки аз муосирони Носири Хусрав ба шумор меравад [2].

Вижагии фарқкунандаи «Армуғони Бадахшон» дар муқоиса бо тазкираҳои анъанавӣ дар он зоҳир мегардад, ки муаллиф на танҳо ба зикри номи шоирон ва намунаи ашъори онҳо иқтифо накардааст, балки бо шарҳи муфассали авзои сиёсӣ ва иҷтимоии замони ҳаёти онҳо, муҳити адабии даврро низ таҳлил кардааст. Дар баробари ашъори манзум, ба осори мансури шоирон низ таваҷҷуҳ зоҳир гардида, муаллиф дар мавридҳои гуногун ба тавзеҳи онҳо пардохтааст.

Яке аз ҷанбаҳои муҳимтарини ин асар дар он аст, ки Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ назари интиқодии худро нисбат ба шеърӣ ҳар як шоир баён намуда, то андозае ҷараёни танқиди адабиро ба намоиш мегузорад. Ғайр аз он, муаллиф шарҳи муфассали вазъи умумии фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии минтақаи Бадахшонро низ баён дошта, муаррифӣи шоиронро дар партави ҳамин шароит анҷом медиҳад.

Аз вижагиҳои ҷолиби дигари тазкира он аст, ки муаллиф ашъори шоиронро, ки бо ғӯиш ва лаҳҷаҳои маҳаллии худ сурудаанд, низ гирдоварӣ кардааст. Ин ба тазкира арзиши иловагии забоншинохтӣ мебахшад [3].

Ҷолиб он аст, ки муаллиф баъзе аз шахсиятҳои адабиро, ки зодаи Бадахшон буданд, вале дар марказҳои бузурги илмиву адабии Бухоро, Исфаҳон ё Дехлӣ машҳур гаштаанд, ба тазкира ворид накардааст. Баръакс, шоироне, ки дар Бадахшон муқим гашта, ҳарчанд шўҳрати камтаре доштанд, ба ин тазкира дохил шудаанд.

Дар «Армуғони Бадахшон» маълумоти ҷолибе перомунӣ ҷуғрофиёи табиӣ, иқлим, тарзи зиндагӣ, дарёҳо, кўҳҳо, дараҳо ва расму ойинҳои мардум пешниҳод гардидааст. Муаллиф бо диққати махсус ба тавсифи вазъи иқтисодии маҳалҳои гуногун мебардозад, нуктае, ки дар дигар тазкираҳои то он замон навишташуда ба нудрат дида мешавад.

Аз ҳамин ҷиҳат, арзёбии муқоисавии ин асар бо вазъи кунунии иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо ҷолиб ва арзишманд арзёбӣ мегардад.

Бо таваҷҷуҳ ба ҳамаи ин паҳлӯҳои илмӣ ва фарҳангии тазкираи «Армуғони Бадахшон», омӯзиш ва таҳқиқи он зарур ва саривақтӣ мебошад. Зеро ин асар танҳо як тазкираи адабӣ набуда, балки ҳуҷҷати таърихӣ, ҷуғрофиёӣ, мардумшиносӣ ва забоншинохтӣ низ маҳсуб мегардад, ки то имрӯз арзиши илмӣ ва фарҳангии худро нигоҳ доштааст.

Бо таъя ба тазкираи «Армуғони Бадахшон»-и Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ, ки яке аз муҳимтарин сарчашмаҳои адабӣ ва таърихӣ

Бадахшон мебошад, метавон ба таври илмӣ тарҷумаи ҳол ва осори адабии ду нафар аз удабои маъруфи Шугнон – Шоҳ Абдулғиёс Асир [9, 209-210] ва Худоёрбеғхон Муслимо [9, 210-211] таҳлил кард. Ин мақола кӯшиш мекунад бо равиши адабиётшиносӣ, нақш ва арзиши адабии эшонро дар таърихи шеърӣ Шугнон ва адабиёти тоҷикии асри XIX баррасӣ намояд.

Шоҳ Абдулғиёсхон, бо таҳаллуси Асир, аз чехраҳои шинохтаи адабиёти Бадахшон дар аҳди аморати Афғонистон ба шумор меравад. Ў фарзанди Юсуфалихон ва аз авлоди Шоҳ Низомиддин Хомуш, яке аз ҳокимзодагони саршиноси Шугнони таърихӣ, буда, дар муҳити ашрофӣ фарҳангӣ ба камол расидааст.

Дар замони ҳокимияти Амир Абдуллоҳхон (подшоҳи марказгарои Афғонистон), Шоҳ Абдулғиёсхон ба ҳайси яке аз намояндагони ашрофи Бадахшон ба Кобул даъват ва муваққатан дар он ҷо муқим мегардад. Вале, бо мурури замон ва дар шароити маҳдудиятҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ, ки бар ӯ дар фазои мусофирату таҳти назорат таҳмил мегардид, эҳсоси маҳрумӣ ва тангдилии равонӣ пайдо намуда, қарор мекунад аз Кобул хориҷ гардад.

Ӯ бо истифода аз роҳҳои кӯҳистонӣ тавассути Шугнони ҳолия (тарабии Афғонистон) ба Хоруғ (Хоруғ), ки дар соҳили муқобили Шугнони Афғонистон воқеъ аст, меояд ва муддате дар он ҷо иқомат мекунад. Сипас, ба ноҳияи Рӯшон, ки он замон бахше аз шуъбаҳои марбут ба Шугнони Афғонистон маҳсуб мешуд, кӯч мебандад ва то поёни ҳаёт дар он ҷо маскан мегузинад.

Шоҳ Абдулғиёсхон соли 1310 ҳиҷрии қамарӣ дар Рӯшон даргузаштааст.

Дар тазкираи «Армуғони Бадахшон» ӯ ҳамчун шахсияти бомаърифат, дорои ахлоқи ҳамида ва фазлу камол тасвир шудааст. Ба қавли муаллифи тазкира “мушорунилайҳ шахсе аст ба адобат ва фазилат машҳур” [9, 209]. Ҳамчунин, таҳаллуси Асир, ки маъноӣ “асиршуда, бандӣ” дорад, метавонад ишорае ба эҳсоси мусибати шахсӣ ва вазъи зиндагии ӯ дар мусофират бошад, ки дар паҳлуи ҷабҳаҳои адабии ӯ паҳлӯи маънавии зиндагӣро низ ифода мекунад.

Аз матни тазкира ва намунаи ғазалҳои овардашуда бармеояд, ки Асир ба мактаби ғазалсароии суннатӣ тааллуқ дорад, вале бо унсурҳои тасвиргароии баланд, истеъмоли ташбеҳоти сероб, ва иттисолоти маънавӣ (таърифу тавсиф) шеърро хосияти зебоии хоси эҳсосӣ дорад.

Дар тазкираи “Армуғони Бадахшон” ду ғазали шоир ба пуррагӣ оварда шудаанд. Яке ин аст:

Касе, ки дида руху орази нақӯи туро,
Зи сар берун накунад ёди орзӯи туро.
Ба ҷон харанд азизони бӯстон дар боғ
Насим агар бирабояд абири кӯи туро.

Бурид нўки забони бунафшаро булбул,
Чу дошт ҳамсарию зулфи мушкбўи туро.
Зи хоки иром азми расмем, ба ҷисму ҷон хезад
Сабо агар бирасонад ғубори кўи туро.
Ба ним ҳабба чу қадри сухан ба Шуғнон нест,
Ба ҳарза чанд бирезанд обрўи туро.
Асир, агар ба гирди шахр ин ғазал гўй,
Ба оби зар бинависанд гуфтугўи туро [9, 209-210].

Ғазали мазкур дар яке аз баҳрҳои маъмули шеъри форсии тоҷикӣ – баҳри мучтасс (мусаммани арӯзу зарб маҳбуни маҳзуф – мафоилун фаилотун мафоилун файлун: V – V – / VV – – / V – V – / V V –) таълиф ёфтааст. Ин баҳр дар адабиёти форсии тоҷикӣ ба баҳши шеърҳои ишқӣ зиёд истифода мешавад ва ба нисбати баъзе баҳрҳо сабук ва мусикаомез буда, бештар бо рӯҳияи эҳсосотӣ ва ғиноӣ истифода мешавад. Агар ба ин байти шоири маъруфи асри XV Бадриддини Ҳилолӣ, ки дар ҳамин вазн суруда шудааст, таваҷҷуҳ намоем, хусусиятҳои ин баҳр ва монандии он ба ғазали мавриди таҳлил низ возеҳ ба назар мерасад:

Биё, биё, ки дилу ҷони ман фидои ту бод,
Саре, ки дар тани ман ҳаст, хоки пойи ту бод [1, 288].

Ин байт бо ҳамон сохтори арӯзии баҳри мучтас баён шудааст ва намуди оҳангин, равон ва пур аз эҳсоси онро ба хубӣ нишон медиҳад. Ба ҳамин тариқ, гузинуши вазни мучтас барои ин ғазал, интиҳоби шоирона ва огоҳонаест, ки дар хидмати мазмуни ишқӣ он қарор гирифтааст.

Истифодаи радифи шахсии ишқӣ («туро») дар ғазали Шох Абдулғиёси Асир, ки яке аз унсурҳои муҳими услуби шахсиятгароёна маҳсуб мешавад, ба шеъри мазкур сатҳи баланди самимият ва ҳассосияти эҳсосиро мебахшад. Ин гуна радиф, ки мустақиман ба маҳбуб ишора мекунад, иртиботи зичи эҳсосии шоирро бо мавриди муҳаббат намоён месозад ва муколамаи эҳсосиро байни ошиқ ва маъшук ба вучуд меорад. Ин равиш хосса дар ғазали классикӣ роиҷ аст, зеро он на танҳо муҳаббати умумӣ, балки муҳаббати шахсӣ ва инфиродии шоирро ифода мекунад. Ба воситаи чунин радиф, ғазал аз як манзараи абстрактӣ ба як таҷрибаи шахсӣ табдил меёбад. Интиҳоби вожаҳои ҳамқофия, аз қабилӣ «накў», «орзў», «кў», «мушкбў», «абрў» ва «гуфтугў» низ дар шаклгирии фазои эҳсосии шеър саҳми муҳиме доранд. Ин калимаҳо бо мусикаи дарунӣ ва бори маънавии худ на танҳо сохтори зебои зоҳирии ғазалро таъмин мекунанд, балки эҳсоси сабукӣ, латофат ва лаззати ботинии шоирро низ ба хонанда интиқол медиҳанд. Ин гуна интиҳоби вожаҳо ва сохтани қолаби қофиявии мутаносиб бо мазмун, яке аз вижаҳои асосии шеъри классикии форсии тоҷикӣ мебошад, ки тавассути он шоирон тавонистаанд

эҳсосоти ошиқонаро бо оҳанги мусиқӣ ва сабки баланди бадеӣ баён намоянд.

Шоир дар ин ғазал муҳаббат ва шефтагии ошиқонаи худро бо истифода аз луғоти пурмаъно, тасвирҳои зебо ва вожагони классикӣ шеърӣ форсӣ ба шакле бисёр дилчасп ва зебо баён мекунад. Гарчанде аз осори дигар ё намунаҳои мукаммали эҷодиёти ӯ (ба истисноӣ як ғазали дигар) маълумоти кофӣ дар даст нест, таҳлили ҳамин ғазали мавҷуд имкон медиҳад, ки баъзе вижагиҳои сабк ва услуби шоир, яъне Асир, муайян карда шаванд.

Аз мазмун, забон ва сохтмони шеър метавон хулоса кард, ки он бо забони сода, раван ва мутобиқ ба меъёрҳои мактаби классикӣ адабиёти форсӣ навишта шудааст. Ин нишон медиҳад, ки шоир ба анъанаҳои устувори шеърӣ форсӣ арҷ гузошта, бо назари эҳсосӣ ва зебоишинсонаи худ муҳаббатро дар қолаби ғазал ба таври равшан тасвир намудааст. Ғазали ғавқуззикр бо вижагиҳои тасвири ишқ бо зебоиҳои табиат, таркиби хуби ҳиссиёт ва шикоят, сохтори муназзами радиф ва қофия ва таъкиди мазмуни баланд бо вожаҳои содаву муассир намунаи равшани сабки маънавӣ-ишқӣ адабиёти форсии тоҷикӣ дар минтақаи Бадахшон аст. Шоҳ Абдулғиёси Асир бо истифода аз забони шоирона, рамзҳои суннатӣ ғазал ва алоқамандӣ ба муҳити зистии хеш, таркиботи нотакрори эҳсосӣ ва иҷтимоиро падида овардааст. Ин ғазал на танҳо ба сабки классикӣ пайванд дорад, балки эҳсоси асолати маҳаллӣ, танқиди иҷтимоӣ, ва худшиносии адабиро ҳам дар худ таҷассум кардааст. Асир ба фарқ аз шоирони маҳаллии ҳамасри худ забони шоиронаашро ба сабки забони адабии классикӣ хеле наздик нигоҳ медорад ва кӯшиш мекунад, ки дар сатҳи олӣ суҳан гӯяд.

Бо он ки Шугнон яке аз минтақаҳои муҳими фарҳангии Бадахшони Афғонистон ба шумор меравад ва таърихан дорои ахлоқи суҳанварӣ, маърифати динӣ ва мероси фарҳангии ғанӣ аст, дар манобаи адабии машҳур, ба вижа тазкираҳо, номи камтарин шоирони он зикр гардидааст. Аз шумори бешумори соҳибдилону соҳибқаламон танҳо ду нафар дар ин тазкира ёд шудаанд, ки ин худ гувоҳи то ҳақде нозуки шароити иҷтимоӣ ва адабӣ дар он минтақа мебошад.

Бо таваҷҷуҳ ба ду байти поёнии ғазали Асир, метавон дид, ки ҳуди шоир ба бетаваҷҷуҳӣ ва беарзишии суҳан дар муҳити зисти худ, яъне мулки Шугнон, ишора мекунад. Ў бо як андешаи интиқодӣ ва илтиҳоби ботинӣ аз он шикоят мекунад, ки суҳани шоирона ва арзишҳои маънавӣ дар байни мардуми минтақа қадриноса намешаванд, балки баръакс, ҳарзаву суҳанони пучу бемантиқ ҷойгузини каломи бадеъ гардидаанд:

Ба ним ҳабба чу қадри суҳан ба Шугнон нест,
Ба ҳарза чанд бирезанд обрӯи туро [9, 210].

Истифодаи ибораи «ба ним ҳабба», ки дар форсии мардумӣ маънии «ҳеч» ё «арзише надошта» дорад, ҳакконият ва самимияти ин шикоятчи иҷтимоии шоирро бештар менамояд. Дар ин мисраъ, «обрӯ» (шаъну эътибори суҳанвар) бо ҳарзагӯии умумӣ дар хатар қарор дорад.

Дар “Ганҷи Бадахшон” ин байт ба шакли зерин оварда шудааст:

Ба ним ҳабба чу қадри суҳаншиносон нест,
Ба ҳарза чанд бирезанд обрӯи тӯро [5, 258].

Дар байти дувум, Асир ба таври рамзӣ пешниҳоди муҳолифа бо муҳити зодгоҳ ва ғузр ба муҳити шоирпарвар менамояд:

Асир, агар ба гирди шаҳр ин ғазал гӯӣ,
Ба оби зар бинависанд гуфтугӯи тӯро [9, 210].

Ибораи «ба гирди шаҳр» нишон медиҳад, ки дар муҳитҳои шаҳрнشين, ки маъмулан маркази адабу фарҳанг ҳастанд, шеър ва суҳани баландарзишро қадр мекунанд. Ифодаи «ба оби зар навиштан» рамзи эътироф, эҳтиром ва ҷойгоҳи волои суҳан аст. Ин муқоисаи ду муҳит, яке ҷафокор, дигаре қадршинос, танқиди муҳити маънавии зодгоҳии шоирро қавитар мекунад.

Бояд таъкид кард, ки ин нигоҳ ва нигаронии Асир танҳо дар як ғазал маҳдуд намешавад. Дар як ғазали дигараш низ, ки дар тазкира ҷо ёфтааст, ӯ бо итминон ба қобилияти суҳанвари худ ва садои устувори шахсиятӣ, худро аз беҳтарин шоирони замони худ медонад ва ҳамзамон ба беарзишии суҳан дар муҳити атроф ишора мекунад:

Чун бихонд ин ғазалу гуфт ҳамепиндорам,
Ки чунин шоири навҳез надидаст касе.
Чун ду дасти шаҳу нутқи туву ашъори Асир,
Чор фаслайн гӯҳарҳез надидаст касе [9, 210].

Дар ин ҷо ҳам Асир бо эҳсоси баланд аз нерӯи шеърӣ худ, каломӣ ҳешро бо фаслҳои табиат, яъне бо чор фасли пурбору гӯҳаррез, муқоиса мекунад, ки ин шеваи суҳан ба шоирони худшинос ва соҳибмақтаб ҳос аст. Ҳамзамон, ишораи ӯ ба он ки “чун ду дасти шаҳу нутқи туву ашъори Асир, чор фаслайн гӯҳарҳез надидаст касе” як эълумии шахсии шоирӣ буда, ҳамзамон танқид аз ҷомеаи бетафовут ба ҳисоб меравад.

Аз ин байтҳо бармеояд, ки Асир танҳо як ошиқи шефта нест, балки шоири таҳлилгар ва танқидгари муҳити иҷтимоӣ ва адабии ҳеш аст. Вай бо қалами пурэхсос ва сабки равон, безътиной ба каломӣ бадеъро танқид мекунад ва эҳтиром ба шеърро талаб дорад. Ин ҳосият ӯро ба силсилаи шоирони ҳудӯгоҳ ва ҷомеашиноси адабиёти форсии тоҷикӣ мепайвандад.

Ин ғазали зебои Шох Абдулғиёси Асир, дар баробари он ки намунаи равшани сабки адабии форсии тоҷикӣ дар шеваи ғазали ғарибонаву ишқӣ аст, аз камбудҳои вазнӣ низ орий нест. Дар мисраи дувуми байти аввал, шояд ба саҳви котибону таҳиягарон бошад, вожаи

“берун”, ки аз ду хичои дароз иборат аст, омадаст ва вазнро халалдор месозад:

Касе, ки дида руху орази накӯи туро,

Зи сар берун накунад ёди орзӯи туро [9, 209].

Чун дар рукни мафоилун аст, бояд “бурун” бошад.

Ҳамчуни мисраи якуми байти чорум ба шакли зерин омадааст, ки ҳам аз назари вазн хато аст ва ҳам мазмун:

Зи хоки иром азми расмем, ба ҷисму ҷон хезад

Сабо агар бирасонад ғубори кӯи туро [9, 210].

Дурусташ бояд чунин бошад:

Зи хок ироми рамимам ба ҷисму ҷон хезад,

Сабо агар бирасонад ғубори кӯи туро.

Муаллифи асари “Ганчи Бадахшон” Амирбек Ҳабибов бо таъя ба маълумоти маҷмӯаи “Афғонистон” ин байтро ба шакли зер овардааст:

Зи хок азми рамимам ба ҷисму ҷон хезад,

Сабо агар бирасонад ғубори кӯи туро [5, 258].

Шоҳ Абдулғиёси Асир бо ин ғазал на танҳо як намунаи классикии шеърро арза намудааст, балки бо тавонмандии истилоҳшиносӣ, маҷоз ва ташбеҳоти зебо ва ҳамзамон бо интиқоди иҷтимоӣ, фазои муҳаббати инсонӣ ва беқадрии суханро дар муҳити хеш тасвир кардааст.

Дар маҷмӯъ, ғазали Асир бар пояи анъанаҳои адабиёти классикии форсии тоҷикӣ устувор аст, вале дар қолаби он садои маҳаллӣ, эҳсоси муҳочират, шинохти муҳити иҷтимоӣ ва дидани воқеиятҳои рӯзгор ба таври нозук ворид гардидаанд, ки онро ҷолиб ва фарқкунанда месозад. Дар мақолаи Амирбек Ҳабибов, ки таҳти унвони “Асир” дар “Ганчи Бадахшон” омада, ба зиндагӣ ва фаъолияти адабии ин шоир бахшида шудааст, маълумоте, ки қаблан дар маҷаллаи «Армуғони Бадахшон» ба таъъ расида буданд, тақрибан бетағйир бозгӯ мешаванд. Тафовут танҳо дар он аст, ки муаллиф як маълумоти нав илова намудааст: «Асир то солҳои 1924 дар қайди ҳаёт буда, дар замони советӣ ҳам чанд вақт ба вазифаи муаллимӣ хизмат кардааст». Ғазале, ки қаблан Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ дар навиштаҳояш оварда буд, низ дар ин мақола тақрор мегардад [5, 258-258].

Дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ, баъзе шахсиятҳо ҳастанд, ки ба сабаби шароити сиёсӣ ва маҳдудияти манобеи хаттӣ, номашон дар саҳифаҳои барҷастаи адабӣ камрангтар инъикос ёфтааст, вале бо вучуди ин, дар доираи маҳаллӣ ва низ дар сатҳи таърихии фарҳанг, нақши шоёне доштаанд. Яке аз чунин ҳеҳраҳои адабӣ Муслим, таҳаллуси Фараҳманд Ҳудоёрбекхони Шугнӣ мебошад, ки номи ӯро дар таъкираи “Армуғони Бадахшон” бо эҳтиром зикр намудаанд.

Ба мисли бисёре аз адибони Бадахшон, Муслим низ дар гирдоби сиёсатҳои ҷоришудаи давраи Амир Абдурахмонхон қарор гирифта, пас аз ҷулуси амир, дар радифи аён ва ашрофи маҳаллӣ ба Қобул таъйид

гардидааст. Вале фарқ дар он аст, ки Муслим тавонистааст аз тариқи ахлоқи нек, илму ғазилат ва истеъдоди шахсии хеш, ба муҳити сиёсӣ ва адабии пойтахт мутобиқ гардад ва тавсиқаи амириро ба худ ҷалб кунад. Гуфта мешавад, ки ӯ бо мурури замон ба аҳли дарбори Амир Абдурахмонхон тақарруб пайдо карда, аз илтифоти амир баҳраманд гардидааст, ки ин худ далели пешрафт ва маъруфияти шахсиятҳои фарҳангӣ дар муҳитҳои қудрат мебошад.

Шеърҳои боқимонда аз Муслим гувоҳи равшани завқи баланд, маҳорати арӯзӣ ва таъаммулоти ошиқонаи ӯ ҳастанд. Ғазале, ки дар тазкира омадааст, зодаи табъи равон ва ҳиссиёти нозуки шоирона буда, бо забони мусаффо ва мазмунӣ ошиқонаву ирфонӣ оро ёфтааст. Гарчанде таърихи вафоти Муслим дар манобеъ зикр нашудааст, эҳтимол меравад, ки ӯ дар охири асри XIX ё аввали асри XX зиндагӣ мекард ва аз шӯҳидони аслии таназул ва табдили муҳити адабии маҳаллӣ ба муҳити сиёсӣ будааст. Муҳимтар аз ҳама, Муслимро метавон намояндаи ҳамоно насли адабӣ шумурд, ки бо вучуди фишори сиёсӣ ва муҳочиратҳои иҷборӣ, кӯшиш кардааст шӯълаи забону адаби форсии тоҷикиро дар муҳити душвор ҳамоно фурӯзон нигоҳ дорад. Ашъори боқимондаи ӯ, агарчи андаку парештаанд, барои пажӯҳиши таърихи шеъри Бадахшон ва шинохти чехраҳои ханӯз дуруст шаинохташудаи адабиёти маҳаллӣ арзишманд ва пураҳамият мебошанд.

Дар “Армуғони Бадахшон” ғазали зерин чун “зодаи табъи шоиронаи ӯ” дарҷ ёфтааст:

Чун қадат андар гулистон сарви мавзун аст, нест,

Ҳамчу рухсорат мунаввар меҳри гардун аст, нест.

Лайлии ман, кулфати шавқӣ ту бар ҷони ман аст,

Сабт дар дебоҷаи авзои Мачнун аст, нест.

Гардиши чашмат тамошоҳонаи машқӣ чунун,

Ҳамчу абрӯят камони ҳалқаи нун аст, нест.

Гарчи шоҳи арғувон чун ғозаи хуни дил аст,

Мисли он рухсори оташранг гулгун аст, нест.

Муслимо, андар ҳузури чашми хунафшони ту,

Дар камоли ашкрэӣ рӯди Ҷайхун аст, нест [9, 210-211].

Ин ғазали нозук ва пуртаъсир, ки аз Муслим, шоири табъишини шӯғнӣ ва намояндаи адабиёти маҳаллии Бадахшон аст, бо истифода аз қолаби классикии ғазал, эҳсоси ошиқона ва завқи баланди тасвириро ба таври хеле зебо баён мекунад.

Ғазал дар баҳри рамал (мусаммани маҳбуни маҳзуф – мафоилун фаилотун мафоилун файлун: V – V – / VV – – / V – V – / V V –) таълиф шудааст, ки бо лаҳни мусикавӣ ва ҷараёни мутаносиб барои эҳсоси ошиқона бисёр мувофиқ аст. Қофия ва радифи тақроршавандаи «нест», ки дар ҳар байт омадааст, таъсири маънавӣ ва зарбаи ҳиссиётиро қавӣ

месозад. Ин шева дар шеърҳои тасвирии ирфонӣ ва ишқии классикӣ ба таври муассир истифода шудааст.

Шоир бо истифода аз ташбеҳ ва таносуби табиӣ, зебоии маъшукро бо унсурҳои табиат муқоиса мекунад. Ташбеҳоти “чун қадат андар гулистон сарви мавзун аст» (ташбеҳи маъруфи сарв ва қад, ки рамзи нафосат ва эҳтироми баланди эстетикӣ аст), “ҳамчу рухсорат мунаввар меҳри гардун аст» (муқоисаи рухсори маъшук бо офтоби осмонӣ; меҳри гардун, ки ишора ба нуру равшании рӯхонӣ ва моддӣ мебошад) ва ғайра рамзҳои нафосат, зебоии рӯхонӣ ва эҳтироми баланди эстетикиро таҷассум мекунанд.

Истифодаи антонимҳои мантиқӣ дар поёни ҳар мисра бо калимаи «нест» як навъ инкор ё нафӣи шабоҳат аст, ки ҳадди ифротии ташбеҳ (hyperbolization) ба ҳисоб меравад. Hyperbolization ё худ истифодаи шакли муболиғавии сухан дар адабиёт нақши муҳим ва муассир дорад. Ин як василаи бадеӣ ва риторикӣ мебошад, ки дар он воқеият бо мақсади таъкид, таъсири эҳсосӣ ё ифодаи ҳунари қасдан аз ҳад зиёд нишон дода мешавад. Шоир мегӯяд: ба назари аввал монанд ҳаст, вале дар асл мислаш нест, маъшук беҳамтост.

Муқоисаи ҳолати ошиқ бо саргузашти Маҷнун, ки рамзи ишқӣ ҷонкоҳу шӯрида аст, мафҳуми ваҳдати таҷрибаи ошиқонаи шоир бо анъанаи ишқӣ тасаввуфӣ мебошад. Аммо боз ҳам бо калимаи «нест» ишора мекунад, ки ишқӣ ӯ беназиртар ва мушқилтар аст.

Лайли ман, кулфати шавқи ту бар ҷони ман аст,

Сабт дар дебоҷаи авзои Маҷнун аст, нест.

Забони ғазал классикӣ ва мусаффост, пур аз истилоҳоти маъмули шеъри ишқӣ ва табиӣ, ки бо образҳои мушаххас ва рамзҳои ошно (сарв, гул, абрӯ, чашм, Ҷайхун) оро ёфтааст. Ҳар байт дар худ як манзараи алоҳида ё як пораи эҳсос аст, ки дар ниҳоят маҷмӯаи пурмаънои муҳаббатро ташкил медиҳад.

Байти охир, ки бо мурочиат ба таҳаллус «Муслимо», анҷом меёбад, ба ғазал ҳузури шахсӣ ва эҳсоси самимӣ мебахшад:

Муслимо, андар ҳузури чашми хунафшони ту,

Дар камоли ашқрезӣ рӯди Ҷайхун аст, нест [9, 211].

Чашми хунафшон рамзи маъшуқи бераҳм ва ашқрезӣ рамзи ҳолати ошиқ аст. Муқоисаи ашқ бо рӯди Ҷайхун, ки аз пуробтарин ва муҳимтарин рӯдҳои таърихӣ аст, як иқдоми баланди тасвирий мебошад. Ва боз таъкиди «нест» гӯё мегӯяд, ки ашқи ӯ ҳам аз Ҷайхун зиёдтар аст, як истиораи ғолиби ишқӣ ботинӣ.

Ин ғазал намунаи барҷастаи шеърятӣ муҳаббатӣ суннатгароёна дар адабиёти форсии тоҷикӣ мебошад. Он, бо калимаҳои бисёр интиҳобшуда, ташбеҳҳои амиқ ва унсурҳои анъанавӣ ирфонӣ, ҳисси муҳаббати ғавқулодаи шоирро бо як эҳсоси фардӣ ва овози шахсӣ баён мекунад. Шоири он, Муслим

Худоёрбегхони Шуғнӣ бо вучуди каммаълум буданаш дар манобеи адабӣ, бо ин гуна ғазалҳо метавонад дар радифи шоирони тавоно ва пурҳассоси мактаби адабии Бадахшон қарор гирад.

Қобили зикр аст, ки Амирбек Ҳабибов дар мақолае таҳти унвони “Муслим”, ки дар асари “Ганчи Бадахшон” ба нашр расидааст, бо истинод ба манобеи маҷмӯаи “Афғонистон” маълумоти пештар аз ҷониби Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ зикршударо бо тағйири шакли баён бозгӯ кардааст. Ҳамзамон, ӯ ҳамон ғазали зикршударо ҳамчун намунаи барҷастаи маҳорати шеърӣ Муслим пешниҳод намудааст. Танҳо дар байти сеवуми ғазали мазкур ба ҷойи “ҳалқаи нун” дар асари Ҳабибов А. “хонаи нун” омадааст [5, 259].

Хулоса, тибқи таъкираи «Армуғони Бадахшон», ҳарду шоир намоёндагони насл аз адабиёти форсии тоҷикӣ дар дохили Шуғнон мебошанд, ки дар авҷи нооромӣҳои сиёсӣ ва таъбид, ба забони классикӣ ва услуби баланд суҳан рондаанд. Ин ду шоир бо сабақҳои нисбатан гуногун, вале бо ҳадафи ягона, яъне ҳифзи забон ва зебӣ, дар таърихи адабиёти Шуғнон ҷойгоҳи барҷаста дошта, дар таҳкими ҳувиёти фарҳангии шуғнониён нақши муассир бозиданд.

Китобнома:

1. Зеҳнӣ, Т. Санъати суҳан / Т. Зеҳнӣ. - Душанбе: Ирфон, 1967. – 302 с.
2. Қаландариён, Ҳ.С. Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ ва ғаболияти эҷодии ӯ / Ҳ.С.Қаландариён, М. Ғиёсов // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ. - 2023. - №1. - С. 57-61.
3. Мамадшерзодшоев, У. Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ яке аз аввалин муҳаққиқони забонҳои помирии Афғонистон / У. Мамадшерзодшоев // Забоншиносии донодил. – Душанбе: Сифат-офсет, 2022. – С.262-269.
4. Охонниёзов, В.Д. Таҳаввули адабиёти Бадахшон дар даврони Истиқлолият / В.Д. Охонниёзов. – Душанбе: Сифат-Офсет, 2023. – 198 с.
5. Ҳабибов, А. Ганчи Бадахшон / А. Ҳабибов. - Душанбе: Ирфон, 1972. -320 с.
6. Шарифов, Х. Каломи бадеъ / Х. Шарифов. - Душанбе: Маориф, 1991. -158 с.
7. Шохуморов, С. Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ / С. Шохуморов // Энциклопедияи Бадахшон. – Душанбе: Андалеб-Р, 2016. – С. 449.
8. Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ. Армуғони Бадахшон. Ба кӯшиш ва тақмили Фарид Бежан / Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ. - Кобул: Ховар, 1387. - 231 с.
9. Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ. Армуғони Бадахшон. Ба кӯшиши Фарид Бежан / Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ. – Техрон: Сурайё, 1385. - 267 с.

ТДУ: 39(575):001.92

**АРЗИШИ ЯК МАҚОЛАИ МУҲАҚҚИҚ Н.А.КИСЛЯКОВ БАРОИ
ОМУӢЗИШИ ҲАЁТ ВА ФАРӢАНГИ ЯЗГУЛОМИӢО**

Охонниёзов Варқа Дустович¹⁰

*Институти илмҳои гуманитарии
ба номи Б. Искандарови АМИТ*

Бадахшон, дар баробари сарзамини сангҳои қиматбаҳо буданиш, аз лиҳози муҳити забонӣ, хусусиятҳои фолклорӣ ва ҷанбаҳои этнографӣ низ ҷолиби таваҷҷуҳ буда, аксари бовару анъана, эътиқоду таомул ва намунаҳои фарҳангу адаби ин диёр далолат ба қуҳантаърихи миллати тоҷик дорад. Аз ин ҷиҳат, аз нимаи дууми асри XIX сар карда, муҳаққиқон ва сайёҳон ба ҷамъоварию омӯзиши тарзи ҳаёт ва муҳити фарҳангии сокинони алоҳидаи он таваҷҷуҳ зоҳир намудан гирифтанд. Мақолаи муҳаққиқ Н. А. Кисляков бо номи «Язгулемцы (Этнографический очерк)» («Язгуломиҳо (Очерки этнографӣ)» аз аввалин таҳқиқу таҳлил роҷеъ ба сокинони ин мавзеъ маҳсуб мегардад, ки дар он ба тариқи умумӣ қариб тамоми тарафҳои ҳаёт ва маънавиёти ин мардум инъикос ёфтааст. Дар мақола маълумоте дарҷ аст, ки барои омӯзиши таърих, забон, фолклор ва расму таомули язгуломиҳо арзиши аввалиндараҷа дорад. Арзиши илмӣ мақолаи мазкур аз ҷониби муаллифи гузориш ба таври ҷузъӣ ва жарф мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Ин мавод як навъ воситаи ҳидояти мутахассисон ва олимони ҷавони соҳаҳои гуногуни илмҳои гуманитарӣ барои омӯзиши ва истифодаи мақолаи муҳаққиқ Н.А. Кисляков мебошад.

Калидвожаҳо: Н.А. Кисляков, мақола, Язгулом, язгуломиҳо, бошишигоҳ, шикор, оила, бовар, эътиқод, анъана, расм, ғавт, таваллуд, хонадоршавӣ, шоғунӣ, мотам.

Значение статьи Н.А. Кислякова для изучения быта и культуры язгульмцев

Бадахшан, известный не только как край драгоценных камней, представляет собой уникальный регион с богатой языковой средой, своеобразным фольклором и многогранными этнографическими особенностями. Верования,

¹⁰Охонниёзов Варқа Дустович - Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б. Искандарови АМИТ, шӯбаи фолклор ва адабиёти Бадахшон, доктори илмҳои филологӣ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи У. Холдоров, 4. Тел.: (+992)935931693; e-mail: shuwoz@mail.ru.

Охонниёзов Варқа Дустович - Институт гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ, отдел фольклора и литературы Бадахшана, доктор филологических наук. Адрес: ГБАО, г. Хоруг, ул. У. Холдорова, 4. Тел.: (+992)935931693; e-mail: shuwoz@mail.ru.

Okhonniyozov Varka Dustovich - Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST, Badakhshan Folklore and Literature Department, Doctor of Philological Sciences. Address: GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov, 4. Tel.: (+992)935931693; e-mail: shuwoz@mail.ru.

традиции, обычаи, а также образцы материальной и духовной культуры данного края свидетельствуют о древности и глубине исторического развития таджикского народа. Именно поэтому начиная со второй половины XIX века регион привлекал внимание исследователей и путешественников, занимавшихся сбором и анализом этнографических и культурологических материалов. В этом контексте особое значение приобретает статья Н.А. Кислякова «Язгулемцы (Этнографический очерк)», которая является одним из первых комплексных исследований, посвящённых жителям Язгуляма. Работа отражает практически все стороны повседневной и духовной жизни язгулемцев, включая хозяйственные занятия, семейные устои, обряды жизненного цикла, верования и элементы традиционного мировоззрения. Представленные в статье материалы обладают высокой ценностью для изучения истории, языка, фольклора и культурных практик этого этноса. Научное значение статьи Кислякова заключается в том, что она не только фиксирует этнографические реалии своего времени, но и открывает перспективы для дальнейшего анализа специфики локальных культурных традиций. В настоящем докладе проведён детальный разбор содержания и научной основы исследования, что позволяет рассматривать его как методологическое руководство для специалистов, а также в качестве ценного источника для молодых учёных, занимающихся гуманитарными дисциплинами.

Ключевые слова: Н.А. Кисляков, Язгулям, язгулемцы, этнография, охота, семейный уклад, верования, традиции, обряды жизненного цикла, рождение, брак, смерть, траур.

The Significance of N.A. Kislyakov's Article for the Study of the Life and Culture of the Yazgulyam People

Badakhshan, known not only as a land of precious stones, is also remarkable for its linguistic diversity, distinctive folklore, and rich ethnographic features. The beliefs, traditions, customs, as well as the tangible and intangible cultural heritage of this region, testify to the ancient and profound historical development of the Tajik nationality (or Tajik people). For this reason, beginning in the second half of the 19th century, the region increasingly attracted the attention of researchers and travelers engaged in the collection and analysis of ethnographic and cultural materials. In this context, particular importance is attached to N.A. Kislyakov's article "The Yazgulyamis (An Ethnographic Essay)", which represents one of the earliest comprehensive studies devoted to the inhabitants of the Yazgulyam valley. This work reflects nearly all aspects of the everyday and spiritual life of the Yazgulyam people, including subsistence practices, family structures, life-cycle rituals, beliefs, and elements of their traditional worldview. The materials presented in the article possess exceptional value for the study of the history, language, folklore, and cultural practices of this ethnic group. The scholarly significance of Kislyakov's study lies in the fact that it not only documents the ethnographic realities of its time but also opens avenues for further investigation into the specific features of local cultural traditions. The present paper provides a detailed examination of the content and academic foundations of the study, thereby positioning it as a methodological guide for specialists and as a valuable source for young scholars engaged in the humanities.

Keywords: *N.A. Kislyakov, Yazgulyam, Yazgulyam people, ethnography, hunting, family structure, beliefs, traditions, life-cycle rituals, birth, marriage, death, mourning.*

Муқаддимаи мақола:

Кӯшиши исботи арзиши беқиёси об барои ҳаёт корест булҷаб ва берун аз тафаккур. Ин баробар аст ба он, ки мо масъалаи мавҷудияти офтоб, моҳтоб, замин ва мисли инҳоро исбот карданӣ шавем. Аммо оё мо медонем, ки об ба чуз аз ғизои тану ҷони инсон ҳайвон, замин олами наботот буданаш, манбаъи донишу маърифати инсон, калиди шинохти оламу одам низ ҳаст?

Дар ин самт гуфтаниҳои зиёде ҳастанд, вале ба ҳайси муқаддимаи масъала, ки дари таҳлилро ба мавзӯи асосии мақолаи манзуршаванда мекушояд, мо ба як сифати маърифатӣ ва худшиносии дарёҳо мурур мекунем, ки воқеан ҷолиб аст.

Ҳар соату ҳар замон мо бо дарёҳо ва ҷӯйу рӯдҳои диёрамон рӯ ба рӯ мешавем, дар онҳо дасту рӯй пок мекунем, ташнагиамоноро мешиканем, ба онҳо изҳори рози дил мекунем, барояшон шеър менависему мехонем. Худи будани онҳо бароямон маънавиёти дигарро тақдир месозад. Рӯдҳо ва дарёҳо, ки Ватани азизи мо аз онҳо саршор аст, вазифаи коммуникатсиониро низ иҷро мекунанд. Онҳо барои донишмандони манзил ва мавқеи топонимҳои дигар, мардумони минтақаҳо ёрӣ расонда, барои дарк ва фаҳмиши муҳит ва олами атроф хизмат мекунанд. Дарёҳо боис мегарданд, ки одамон тавассути онҳо мубодилаи мол намоянд.

Ба як масъулияти таърихиву анъанавие, ки рӯдҳо ва дарёҳо доштанду доранд, муаррифӣ намудани маскунони соҳили хеш барои сокинони минтақаи кишварҳои дигар мебошад. Ин масъулият, аз ҷониби дигар, боис ба худшиносӣ ва маърифати асли худ мегашт. Таърихи ҳазорҳо ҳазор шаҳру деҳ ғувоҳи он аст, ки сокинони минтақаҳои гуногун худ ва номи ҷои зисташонро бо номи рӯд, дарё, кӯл ва баҳрҳое, ки дар соҳили онҳо зиндагӣ доштанд, сабт намудаанд. Аз ин ҷо асли худро бо таърихи номи рӯду дарёву кӯлу баҳр пайванд медоданд, ривояту нақлҳои зиёдро дар ин бора бофтанд ва наслҳои минбаъдашонро дар руҳияи ҳамин таърихи воқеиву сохта тарбия мекарданд.

Сокинони дараи Язғуломи Бадахшони Тоҷикистон, ки имрӯз ҳамчун ҳудуди расмии Ҷамоати Язғуломи ноҳияи Ванҷи ВМКБ-ро ташкил додааст, маҳз ному насаб ва асли пайдоишашонро ба номи дарёи Язғулом пайваست медонанд.

Язғулом дарёест, дар ҳудуди ноҳияи Ванҷ, ки ба Панҷ ҷорӣ мешавад ва мувофиқан, дар соҳили он ҳафт деҳаи хурду бузург: Мотравн, Шавуд, Будун, Вишхарв, Андарбак, Жамаг ва Заич воқеъ ҳастанд. Сокинони ин деҳаҳо худ ва забонашонро “язғуломӣ” мехонанд. Воқеан, забони язғуломӣ яке аз забонҳои гуруҳи шарқи эронӣ (забонҳои помирӣ) маҳсуб ёфта, мисли

дигар забонҳои ин гурӯҳ сатҳи истифодаи маҳаллӣ дорад, яъне ҳангоми муоширати шифоҳӣ байни сокинони ин диёр истифода мешаваду ҳалос. Мувофиқи маълумоти охир, ки муҳаққиқон ба он таваҷҷуҳ варзидаанд, теъдоди ба забони язғуломӣ тақаллумкунанда ба 9 ҳазор нафар мерасад (мувофиқи маълумоти соли 2010) [11].

Дар баробари минтақаҳои гуногуни диёри кӯҳистони Бадахшон, сайёҳон, муҳаққиқони забону фолклор ва мардумшиносон ба сокинони деҳаҳои Язғулом таваҷҷуҳи хосса зоҳир менамуданд. Сабаб он буд, ки сокинони ин диёр ҳам аз ҷиҳати қиёфа, ҳам аз лиҳози забон ва ҳам аз рӯи анъанаҳои маҳаллӣ аз мардуми дигари минтақа фарқиятҳо доштанд. Ҳарчанд аксари ин фарқиятҳо ҷузъӣ буданд ҳам, вале фарқият дар забони муошират хеле баръало буд ва дигар сокинони Бадахшон онро намефаҳмиданд.

Нахустин касе, ки ба хусусияти забонии ин мардум таваҷҷуҳ зоҳир намудаст, сайёҳи рус Г. Арандаренко будааст, ки соли 1882, ҳангоми ҷамъоварии маълумот роҷеъ ба зисту зиндагонӣ ва маънавияти сокинони Дарвозу Ванҷ, 34 калимаи забони язғуломиро ба қайд гирифта манзури аҳли таҳқиқ намуда буд. Аз шахси дигар, Н. И. Косиненко бошад, ҳамчун аз аввалин нафаре аз аврупоиён ёд мешавад, ки соли 1909 тамоми водии Язғуломро аз сарғаҳ то поин гашта будаст, ёд мешавад [11].

Дар ҳар сурат, ба буду бош, фарҳангу забони сокинони ин водӣ таваҷҷуҳ зиёд будааст ва баъдтар ба ин масъала олимони дигар мисли М.С. Андреев [1], Н.А. Кисляков [6], Л.Ф. Моногарова [7; 8], Ҷ.И. Эделман [9; 10] ва дигарон ба таври густурда шуғл варзида, роҷеъ ба таърих, анъанаву маросим ва забони сокинони ин диёр таҳқиқоти лоиқи таҳсинро анҷом доданд. Дар ин миён мақолаи муҳаққиқ Н. А. Кисляков бо номи «Язғулемцы (Этнографический очерк)» («Язғуломиҳо (Очерки этнографий)» [6] аз аввалин таҳқиқу таҳлил роҷеъ ба сокинони ин мавзё маҳсуб мегардад, ки дар он ба тариқи умумӣ қариб тамоми тарафҳои ҳаёт ва маънавияти ин мардум инъикос ёфтааст. Дар мақола маълумоте дарҷ аст, ки барои омӯзиши таърих, забон, фолклор ва расму таомули язғуломиҳо арзиши аввалиндараҷа дорад. Ҷои зикр аст, ки ин мақола аз ҷониби муҳаққиқони минбаъда ҳамчун яке аз сарчашмаҳои асосии омӯзиши масъала қарор гирифт. Мо дар ин гузориши хеш кӯшиш мекунем нафъ ва қимати онро барои таҳлилҳои ҳамсони даврони муосир муайян кунем ва махсусан муҳимияти онро дар дарҷи масъалаҳои анъана, муносибат ва фолклори язғуломиҳо муайян намоем.

Мақола барои илми муосири тоҷик аҳаммияти зиёди таърихӣ дорад, зеро маълумоти дар он дарҷшуда, бо вучуди тафовутҳои ҷузъӣ ва маҳаллӣ, аксар бо маълумоти аз дигар водӣҳо ва минтақаҳои Тоҷикистон ҷамъовардашуда умумият дорад ва ягонагии баромади таърихӣю иҷтимоии сокинони мамлакатро собит месозад.

Шарҳи мақолаи Н. А. Кисляков:

Мақолаи муҳаққиқ Н. А. Кисляков бо чунин изҳор оғоз мегардад:

«Гуруҳи начандон калони этнографӣ бо номи язғуломиҳо, ки қад-қадӣ дарёи Язғулом, яке аз шоҳаҳои тарафи рости Панҷи боло сукунат доранд, то ба замони муосир дар адабиёт аз нуқтаи назари муносибатҳои этнографӣ тавсиф наёфтаст, ҳарчанд муҳаққиқони зиёде бо шумули забоншиносон ба язғуломиҳо, дар бештари маврид ба забони онҳо тавачҷуҳ намудаанд» [6, 361].

Аз ҳамин ҷумлаи аввали мақола ҳадафи муҳаққиқ маълум аст, яъне аксари маълумоти то таълифи мақола бадастомада ба забони язғуломӣ бахшида шуда буданд, ҳол он ки ин диёр бо тамоми ҳасту буди сокинонаш кирои омӯзиш ва пажӯҳиш мекунад. Пас маълум мешавад, ки мақолаи Н.А. Кисляков нахустин маълумот роҷеъ ба тарафҳои гуногун, ба истилоҳ, тарафҳои этнографии сокинони соҳили дарёи Язғулом мебошад. Худи ҳамин масъала арзиши онро барои илмҳои мардумшиносӣ ва филология нишон медиҳад.

Муаллиф худ мақоларо аз ҷиҳати дарбаргирии маълумот ва муҳтаво ба ду қисмат ҷудо намудааст, ки қисмати аввал роҷеъ ба масъалаҳои ҷуғрофӣ, нуфус, тааллуқоти этникӣ, тарҳи хонаҳои истиқоматӣ, зироат ва чорводорӣ, шикор, тарҳи ҷомаву сарпӯш, ғизо ва меҳмондорӣ ва мисли инҳо маълумоти боарзиш медиҳад. Аксари маълумот барои хонандаи муосир нав ба назар мерасад, зеро бисёре аз ғайолиятҳо ва асбобу анҷоми зикршуда дар ҳоли ҳозир ё табдили шакл намуданд ва ё куллан аз байн рафтанд. Ҷои ёдрас кардан аст, ки маълумоти қисмати аввали мақола барои донишмандони тарзи зиндагии иҷтимоиву иқтисодии сокинони водӣ дорои арзиши зиёди илмӣ буда, мардумшиносон ва ҷомеашиносони бо таърихи зисту зиндагонии тоҷикон сарикорғирифта аз он ба таври фаровон мустафод намудаанд.

Дар қисмати дуюми мақола бошад, сухан аз боби ҳифз ва мавҷудияти анъанаҳо, расму таомулҳо ва эътиқоду боварҳои язғуломиҳо меравад, ки барои муқоиса ва омӯзиши бисёре аз масъалаҳои фарҳангу адаби миллиамон аҳаммият доранд. Мо маҳз дар хусуси ҳамин қисмати мақола изҳори бештари андеша мекунем.

Яке аз он маълумоте, ки дар қисмати аввали мақола ҷо дода шудааст ва ба назари мо кирои такрор мекунад, андешаҳои худмуайянкунии этникии ин мардум ва баромади таърихии онҳо мебошад. Муҳаққиқ менависад, ки язғуломиҳо худ худро «юздом» (шакли танҳо), «згамик» (шакли ҷамъ) меноманд. Бинобар маълумоти мӯйсафедон, сокинони Язғулом ба ин диёр аз деҳаи Аскалонии водии Қаротегин (соҳили чапи д. Сурхоб, муқобили Ғарм) омадаанд. Мардуми он деҳа гӯё забони алоҳидаи худро доштаанд, ки бо забони язғуломӣ монанд будааст. Бо тасдиқи сокинони маҳаллӣ, унвони Аскалон баробар ба талаффуз ва маънои

Язғулом аст. Муҳаққиқ ин масъаларо зикр намуда, изҳори назар кардааст, ки нақли муҳочирати кӯхистониён аз дигар ҷойҳо дар ин маврид ягона набуда, чунин ривоятҳо дар миёни аҳолии соири деҳаҳо низ ҷой доранд.

Дар баробари чунин ривоят, нақли дигар низ миёни ин мардум интишор дорад, ки табақаи мирҳо, ки пештар дар Язғулом ҳокимият доштанд, аз Бадахшон - тарафи дигари дарёи Панҷ ба ин ҷо омадаанд. Вобаста ба ҳамин, кулли сокинони водии Язғулом ба чанд гурӯҳи авлодӣ – «қавн» чудо мешаванд. Аз ҷумла, се гурӯҳи авлодӣ: Михрабон, Замон ва Давлат Маҳмуд аз авлоди мирҳо ба шумор меоянд ва намояндагони оилаҳои ин гурӯҳ дар деҳаҳои гуногун, аз Мотравн то Жамаг, тақсим шудаанд.

Қисмати асосии сокинон гуруҳи умумиро ташкил меод, ки то инқилоб онҳоро *фақир* ном мебарданд. Онҳо дар тамоми деҳаҳо ба сар мебарданд, вале дар деҳаҳои калонтарин маҳз авлодони ин се гурӯҳи мирҳо зиндагӣ мекарданд. Ҳар яки гурӯҳҳои авлодӣ калоншавандаи худро доштанд, ки дар масъалаҳои гуногуни ҳаётӣ ҳидоятгар ва роҳбалади мардум буданд.

Дуруст аст, ки дар миёни кулли сокинони Бадахшон ва умуман, деҳаву рустоҳои тоҷикнишини Осиёи Марказӣ доштани шахси куҳансол дар авлод, ки дар ҳамаи умур дуодиханда ва роҳнишондихандаи оила ба ҳисоб мерафт, як анъанаи деринаи қавмӣ буд ва ҳамин вазифаро калоншавандагони авлодҳо дар водии Язғулом низ ба уҳда доштанд. Аммо як факти ҷолиб, ки аз ҷониби муаллифи мақола дар ин самт ба қайд гирифта шудааст, дар баробари маслиҳат роҷеъ ба ҳамаи масъалаҳои зарурии зиндагӣ (хариду фурӯши гову асп, хонадоркунии фарзандон, қалину сарфиёти тӯй ва ғ.), мардум барои ба хондан фиристодани фарзандонашонро низ бо маслиҳати ҳамин калоншаванда анҷом меоданд. Масалан, муаллифи мақола менависад: Инчунин фикри калоншавандаро дар мавриди фиристодани наврасон ба Бухоро барои таҳсил ва дастгирии оила дар ин масъала мепурсиданд. Дар навбати худ, калоншавандаи авлод бо калонсолон (мӯйсафедон)-и дигар машварат намуда, дастгирии онҳоро барои падар дар омода намудан ва ба таҳсил фиристодани писар талаб мекард [6, 363].

Дар давоми ҳамин маълумот, муаллиф аз як суннати дигари мардум ёд овардааст, ки ба ҳангоми таҷлили идҳо аъзои як авлод дар хонаи калоншавандаи ҳамин авлод ҷамъ шуда, баро поси арвоҳи гузаштагон («ба арвоҳи бобо») ибодат мекарданд [6, 363].

Мушоҳидаашро давом дода, муҳаққиқ аз тарҳ ва сохти хонаи язғуломиҳо, зироаткориҳои онҳо, боғдорӣ ва парвариши меваҳо, тарзи ҳосилгундорӣ, парвариши чорво, шикор, ҷӯроббофӣ, ҷомаву сарпӯши маҳаллӣ, намуд ва тарзи оодасозии ғизо ва мисли инҳо маълумот медиҳад. Дар ин миён, агар маълумотро бо маълумоти аз дигар минтақаҳои

Бадахшон чамъоварда дар муқоиса гузорем, фарқияти калонеро мушохида намекунем ва дар ин бора худи муаллиф ҳам изҳори тасдиқ намудааст. Шояд чанд ҷанбаи ҷузъии масъалаи шикор, ки дар Бадахшон ба ҳайси як ҳунари воло барои мард шинохта мешуд ва он ба санъат табдил ёфта буд, барои насли имрӯз боиси тавачҷуҳ бошад. Шарҳи ин ҳунарро муаллифи мақола чунин баён намудааст:

«Шикор, асосан шикори бузҳои кӯҳӣ (нахчир) низ ба иқтисодиёт кӯмаки муайян мерасонад. Шикори буз аксаран дар фасли зимистон иҷро мешавад; шикорчиён дар сари роҳи бузҳо кулбаҳои хурди сангин («чач») месозанд ва дар деворҳо барои туфангҳо равзанаҳоро мемонанд. Шикорчиён, сайдашонро таъқибкунон, дар чунин кулбаҳо то чанд ҳафта мемонанд. Аксар вақт аз кулба ба деҳа рафта ҷарос доштанд, ки мабодо бузҳо бӯи пайи шикорчиёно пайхас кунанд ва ин ҷойҳоро куллан тарк созанд. Ғайр аз ин, дар фасли баҳор, вақте ки нишебҳои кӯҳ аз барф тоза шуда, бузҳои кӯҳӣ ба деҳаҳо наздик мефаромаданд, дар ин вақт шикор ба таври коллективона анҷом мешуд. Гӯшти шикор дар байни ҳамаи шикорчиён тақсим карда мешавад ва касе, ки бузро куштааст, пӯсташро низ соҳиб мешавад. Рӯбоҳ («рупп»), паланг («жавх»), гург («уарч»), сусар («гуач»), юрмон («хукуф»), кабк («ха халч») низ мавриди шикор қарор мегирифтанд» [6, 367].

Чуноне ки зикр кардем, қисмати дуёми мақолаи мавриди назар ба таҷлили ҷашнҳо, бовару эътиқод ва маросими таваллуду ғавт дар миёни сокинони Язғулом ихтисос дода шудааст, ки муқоиса ва таҷлили он барои илмҳои гуногуни ҷамъиятшиносӣ, аз ҷумла, мардумшиносӣ, фолклору адабиёт манфиати беандозаро ба бор хоҳад овард.

Маҷудияти анъанаҳои замони гузаштаро дар миёни аҳли ҷамоаи язғуломиҳо, муаллифи мақола ба мунҳасир будани ин диёр бо кӯҳҳо ва ҷудо буданаш аз олами берун аз худ медонад ва ин масъала то андозае ба ҳақиқат рост аст. Аз ҷониби дигар, анъанаву маросим ва эътиқоду боварҳои ҳар халқ дар масири таърих худшиносии онҳоро шакл медиҳад ва аз ин хотир дар зиндагиашон мавқӣ боризро сазовор мегарданд. Дар ҳар сурат, маълумоте, ки Н.А. Кисляков дар ин қисмати мақолаи хеш манзур гардондааст, дорои аҳаммияти вижа аст ва мо аз он ёд оварда, роҷеъ ба ҳар як нуктаи он изҳори андеша мекунем.

Яке аз симоҳое, ки муаллиф мавқеи зиёд доштанашро дар миёни язғуломиҳо, мисли дар байни дигар мардумони эронисл мушохида намудааст ва онро ниммифологӣ ва нимвоқеъ ном бурдааст, Бобои Деҳқон мебошад. Дар ҳар як деҳа шахси баркамол (мӯйсафед) ва дар миёни ҳама соҳибэҳтиром мавҷуд аст, ки ўро «шогунӣ» ё «файгинай» ном мебаранд ва ў ҳамеша аввалин шуда ба ғайрихалқҳои кишоварзӣ оғоз мебахшад.

Мӯйсафедҳо ҷаҳор иди қадимаро зикр кардаанд, ки мардум онҳоро бо шуқуҳ ва шаҳомат таҷлил мекунанд. Бадеҳист, ки иди аввалин ва бузург

соли нави эронӣ аст («Наврӯз»), ки язғуломиҳо онро «Гирауаш» меҳонанд. Дар ин рӯз одатан дар як ҷои ҷамъиятӣ ва асосан дар масҷид меҳмондорӣ умумӣ барпо мегардид. Барои ин меҳмондорӣ ҳар як хоҷагӣ ғизоеро барои дастархони идона меовард. Аз ҳамир кулчаҳоеро дар шакли бузи кӯҳӣ ва ё бузи хонагӣ («кучқор») мепухтанд ва ғизои ҷашниро бо он оро медоданд. Меҳмондорӣ барои занон ҷудо аз меҳмондорӣ мардҳо ташкил мешуд. Дар ҳамин рӯз муҳорибаи ғӯштингирӣ низ ташкил мегардид. Ба пешвози Наврӯз мардумон либосҳои навро барояшон омода менамуданд ва дар сурати надоштани либоси нав, либоси кӯҳнашонро тозаву озода мешустанд ва ба бар мекарданд.

Иди дигар сирф ҷашни киштукор маҳсуб мешуд ва унвонаш «сабзавот» аст, ки ба забони язғуломӣ онро «савзабус» мегуфтанд. Ин ҷашн ба нахустин обёрии заминҳои кишт иртибот дошт. Дар ин рӯз тамоми аҳли деҳа бо ҳам омада, барзагов ё гови модаро забҳ мекунанд ва меҳмондорӣ умумиро ташкил менамоянд. Дар рӯзи дигар, нахустин шуда «шогунӣ» ба обёрӣ оғоз мекунад ва аз паси ӯ дигарон ҳам ин корро анҷом медиҳанд. Дар қатори ин ду ид ҷашнҳои мусулмонии Рамазон ва Қурбон низ таҷлил мегарданд. Дар давоми ҷашнгирӣ Қурбон рангкунии тухм расм будаст ва наврасон тухмчанг ташкил мекарданд ва тухмҳои якдигарро мешикастанд.

Дар ин радиф таҷлили як ҷашни дигар низ мушоҳида шудааст, ки он ба ибтидои ғайолияти шудгоркунӣ вобастагӣ доштаст. Онро низ «шогунӣ» оғоз мебахшидаст. Дар ин рӯз дар хонаҳо сахари барвақт нон мепазанд ва як дона нонро ба таври дарозшакл мепухтанд ва онро «ғиви зивак» («забони барзагов») меномиданд. Пеш аз сар шудани шудгор ин нонро дар юғи ҷуфтагов баробар пора карда, пораҳоро ба ҳар як барзагов медиҳанд.

Дар идомаи мушоҳидаҳои хеш муҳаққиқ аз он ёдовар мешавад, ки миёни язғуломиҳо, мисли дар миёни дигар сокинони минтақаҳои Помир, ҳисоби сол аз рӯи узви бадани инсон ҳанӯз ҳам роиҷ будаст. Дар асл ин ҳисоб ба се моҳи зимистон ихтисос дода мешавад, ки ба ду тӯли нобаробар тақсим мешаванд: яке ба чил рӯз («чилла») ва дигараш ба панҷох рӯз («панҷоҳи мард»). Дар ин муҳлат, тибқи боварҳои кӯҳна, офтоб дар ҷисми инсон саёҳат мекунад. Дар рӯзи аввал офтоб ба нохуни нарангушти пойи мард («хика пайак») дохил мегардад ва ҳафт рӯз дар он мемонад ва баъд аз он ҳафт рӯзи дигар дар бучулаки пой («хурк») қарор мегирад ва ҳамин тариқ ҳафт рӯзи дигар дар линг («ланг»), ҳафт рӯз дар зонӯ («зин»), ҳафт рӯз дар рон («бухтин»), ҳафт рӯз дар харомез («харомез») ва ҳафт рӯзи охир дар миёни инсон («камар») қарор мегирад. Аз ин ба баъд, офтоб ба муҳлати нӯҳ рӯз дар ҷоҳи меъда («зауз»), гулӯ ва гардан («мак»), даҳон («гах»), ҷашмон («чам»), дар тори сар («капол») қарор мегирад.

Муҳаққиқ нобаробариро дар ҳисоб мешоҳида намудааст ва қайд мекунад, ки ин ба аллакай аз байн рафтани чунин ҳисоб дар миёни мардум вобастагӣ дорад.

Ҳангоме ки фасли зимистон ба сар меояд, замоне оғоз мегардад бо номи «хинган», яъне замин тозаву пок мегардад («хинг» маънои покӣ, тозагӣ дорад). Давомнокии ин муддат номаълум аст ва баъд аз он тӯлҳои «савзмо», «зардмо» ва «бурмо» (ба маънои моҳҳои сабз, зард ва қаҳваранг) меоянд. Ин муҳлат, албатта, бо тӯли моҳҳои фаслҳои муайяни сол мувофиқат намекунанд, аммо тамоми тӯли баҳор ва тобистонро фаро мегирад. Вақти ба моҳи охири тобистон ростомадаро инчунин «хомпаз» ном мебаранд.

Кухансоли «шогунӣ», ки ба ӯ дар боло ишора гардид, инчунин дар ташкил ва гузарондани маросимҳои баровардани мол ба чарогоҳҳои тобистона нақши марказӣ дорад. Дар оғози маросими молбарорӣ ба чарогоҳ қариб аксари аъзои хонаводаҳо ҷалб мешаванд, зеро барои бурдани молу анволи зарурӣ қувваи қорию зиёд талаб мегардад. Бо ба чарогоҳи тобистона расидан, гӯсфандеро забҳ карда, барои ҳамагон меҳмондорӣ анҷом дода мешавад.

Бо ба охир расидани рӯз аз ҳамаи оилаҳо танҳо ду нафар дар чарогоҳи тобистона мемонанд ва дигарон ба деҳа бар мегарданд ва дар муддати ҳафт рӯзи аввал рафтуомад ба чарогоҳ мамнуъ мегардад. Бо ба охир расидани муддати мамнӯӣ, нахустин касе, ки ба чарогоҳ роҳ пеш мегирад, маҳз ҳамон «шогунӣ» аст. Ӯ бо худ меваи тут ва орд ба чарогоҳи тобистона мебарад. Ҳангоме ки ӯ ба бошишгоҳи тобистона мерасад, занони бошишгоҳ ӯро ба ин тарз хайра мақдам мегӯянд: «Варнангаи ҷу мати ланга, сабат мати дам, тут мати кал» («Хуш омадед, мӯйҳо дар поят, хӯрчин бар дӯшат, тут бар сарат»). Ӯро меҳмоннавозӣ мекунанд ва аз рӯзи дигар ҳар кас ҳам метавонад ба дидорбинӣ ва бо қорҳои дигар ба бошишгоҳ омада бошад.

Мардумшиносон ва онҳое, ки бо тарзи ҳаёти сокинони кӯҳистон сари қор доранд, хуб дарк мекунанд, ки чунин тафсилоти суннати ба чарогоҳҳои тобистона бурдани қорво то чи андоза барои таҳлили тасаввур ва мантиқи ҳаёти мардум арзиш дорад, зеро он бо каме тағйиру иловаҳо дар ҳаёти қуллӣ маскунони минтақаҳои кӯҳистон ва махсусан мардуми тоҷиктабори Осиёи Марказӣ мавҷуд аст. Ин маросимҳо дар ҳаёти моддӣ ва маънавии соҳибонаш арзиши алоҳида доранд.

Муҳаққиқ ба як тарафи маънавиёту боварҳои сокинони Язғулом низ дахл намудааст, ки ба тавлиду марғ иртибот дошт. Ӯ менигорад, ки то давраи на он қадар дури таърих дар Язғулом боқимондаҳои боварҳои кӯҳна роҷеъ ба таваллуд ва марғи одамон ҳам вучуд доштанд.

Қои ёдрас қардан аст, ки аксари маросимҳои мардумӣ аз қониби муҳаққиқони даврони Шуравӣ ҳамчун «боварҳои кӯҳна», «боқимондаҳои феодалий» ва «анъанаҳои зарарнок» муаррифӣ мешуданд ва ин, албатта, талаби замон ва системаи мавҷуда буд. Новобаста аз чунин муаррифӣ қардидани аксари анъана, боварҳо ва эътиқодоти мардум, муҳаққиқони

асил онҳоро ба таври комил ва ҳаматарафа дарч менамуданд, зеро аҳаммияти доништан ва нигоҳдоштани онҳоро медонистанд.

Боварҳои ба масъалаи таваллуди тифл дар миёни язғуломиҳо риводоштаро муҳаққиқ чунин ба мушоҳида гирифтаст: Мисли дар дигар минтақаҳои кӯҳистони Тоҷикистон, ҳангоми мушкилӣ дар таваллуд, дар пораи коғаз таъвиз менавиштанд ва онро дар зарфи обдор андохта, обро ба зани таваллудкунанда барои нӯшидан медиҳанд. Таваллудкунандаро инчунин ба иҷрои амалҳои дигар водор месохтанд, то дардаш сабук шавад ва роҳи таваллуди кӯдак кушода гардад. Аз ҷумла, ўро ба гаштан гирдогирди хона, канор гирифтани дарахт ё сутун мефармуданд, аз дасту гарданаши ороишро кушода мегирифтанд, тамоми гиреҳҳои ҷома ва инчунин нӯгҳои мӯйи бофтаашро мекушоданд. Ҳамаи ин амалҳоро барои сабук намудани дарди таваллуд анҷом медоданд.

Пас аз таваллуд, дар давоми се рӯз дар хонаи модару кӯдак аловро хомӯш намесохтанд ва онҳоро танҳо намегузоштанд, то аз ҷониби арвоҳи бад («албасти») ба модару кӯдак зарар нарасад.

Нахустин маротиба хобондани кӯдак дар гоҳвора низ маросимҳои худро дошт. Ин корро бояд духтари наврас, ки падару модари зинда дорад, анҷом диҳад. Модари навтаваллудкарда дар муддати чил рӯз аз хона намебаромад, ба ошхона (омодакунии таом) намерафт, аз болои ҷӯйборҳо ё банду арғамчин намебарид ва нон намепухт.

Маргу дафнро ҳам дар Язғулом анъанаву маросимҳои зиёде фарогир будаст, ки дар минтақаҳои дигари Тоҷикистон низ роиҷанд.

Муҳаққиқ дар ин замина аз як маросими ғавт ёдовар шудааст ва онро маросими заминаи хеле қадимдошта менигорад. Маросимро ба ин тарз тавзеҳ додаст:

Баъди аз муддати муайяни марги шахс, аъзои оилаи ӯ говеро мекуштанд ва намояндагони тамоми авлоди хеш ва низ авлодҳои дигари деҳаро даъват карда, дастархони меҳмондорӣ меоростанд. Меҳмононро дар долонҳои тағ-тағи деворҳои хона мешинонданд ва зан ё модари шахси ғавтида бо ҳамроҳии занони дигар дар пойғаҳи хона, зери оҳанги ҳазин рақси мотам мекарданд. Дар авҷи рақси мотам зани ғамзада бо як ҳаракати тез куртаи дар бар доштаашро медаронад ва занони дигар ҷобукона ўро ихота карда бо ҷодари калоне мепӯшонанд. Модар ё зани ғамдида ин ҷодарро то муддати муайян бар сар мекард ва ин нишони ғамзадагии ӯ маҳсуб мешуд. Аз рӯи ҳамин ҷодар одамони дигар пай мебарданд, ки ин модар ё зан азизи худро аз даст дода будаст.

Роҷеъ ба ривоятҳо ва боварҳои сокинони водии Язғулом дар бораи қувваҳои ғавкуттабӣ сухан ронда, муҳаққиқ боварҳои саҳти онҳоро ба парию ғаришта, чину ачина ва албастиро аллакай бовариҳои ба фаромӯшӣ рафтаистода меномад. Аммо ба назар мерасад, ин боварҳо ҳанӯз дар миёни

маскунони водӣ роиҷ буданд ва маҳкам ҷо дошаанд, ки муҳаққиқ онҳоро бо ибораи «боварҳои саҳт» ном бурда буд.

Мувофиқи маълумоти муҳаққиқ, яке аз бовару эътиқодҳои қавие, ки дар миёни сокинони ин водӣ ривож доштааст, эътиқод ва бовар ба мазорҳо, мақбараҳои шахсони барӯманд, зиёратгоҳҳо будааст. Яке аз мазорҳои қадим, ки дар болооби Язғулом мавҷуд аст ва мӯйсафедон онро ба мазори Искандари Македонӣ – «Искандари Зулқарнайн» мансуб медиҳанд, мебошад, аммо дигарон онро мазори шахси ривоятӣ бо номи Бадрато мегӯянд. Мазорҳо дар тамоми ҷойҳои Язғулом ба ҷашм меҳӯранд ва онҳо аксаран аз сангҳо дар шакли кулбаҳои миниатюрии беболопӯш сохта шудаанд. Дар наздикии онҳо, дар ҷойҳои баландтар саҳраҳои сангӣ сохта мешаванд. Ҷо-ҷои ин сангҳо нақши бузҳои кӯҳӣ ва савораҳои кандакорӣ шудааст, ки гумон меравад барои қувваи муъҷизанок доштани онҳоро дар ин сангҳо нақш менамуданд.

Муҳаққиқ масъалаи серузвиятии як оиларо дар Язғулом ба қайд гирифтааст ва мегӯяд, ки мисли дар водии ҳамсояи Ванҷ дар ин ҷо ҳам то инқилоби Октябр ҷамоаҳои калони оилавӣ фаъолият доштанд. Теъдоди аксари оилаҳо ба 40 нафар мерасид ва баъзан аз он ҳам зиёдтар мешуд. Хоҷагидории чунин оилаҳо ба таври ҷомеавӣ анҷом мегардид ва фаъолиятҳои хоҷагидорӣ дар миёни мардон аз ҷониби калоншавандаи оила – «калонтари хона» тақсим мешуд. Дар миёни занон бошад, ин амалро зани «калонтари хона» ба уҳда дошт. Калоншавандаи чунин оилаи калон аз идоракунии ва ҷағловҳои зиёде бархӯрдор буд ва кулли даромади оила зери дасти ӯ қарор мегирифт. Масъалаҳои занонавӣ аз оила, ба шавҳар додани духтарони ҷавон ва ёфтани арӯс барои ҷавонони оила, гирифтани ё додани қалин низ ба ҷағловҳои ҳамин нафар дохил мешуд. Муҳаққиқ мавҷудияти хонаҳои калонро шояд замоне мавҷуд будани оилаҳои калон гуфтааст, ки то вақтҳои наздик дар онҳо зиндагӣ кардаанд.

Чун анъана ва ҳамчун воқеият, Кисляков Николай Анреевич бо ёд аз дигаргуниҳои сохти иҷтимоии язғуломӣ, ки сиёсати иҷтимоӣ ва иқтисодии Шуравӣ ба вучуд оварда буд, мақоларо анҷом мебахшад. Аз ҷумла, ӯ қайд мекунад, ки акнун Язғуломи як вақтҳо дар бумбасти ҳаматарафа қарордошта тавассути роҳи мошингард бо маркази вилоят ва пойтахти кишвар иртибот пайдо намуда, аз маводи ниёзи мардум таъмин аст. Язғуломиҳои аз мактаби советӣ гузашта натавонанд дар худ Язғулом, балки дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ дигар ноҳияҳои вилоят низ дар хизмат ҳастанд.

Хулосаи мақола:

Пеш аз ҳама, ҳар як маводе, ки роҷеъ ба ҳаёт, маишат, тарзи зиндагӣ, эътиқод, боварҳо маросиму таомул, таърих ва фарҳанги миллати мо, новобаста аз дар қадом вақт ва аз ҷониби кӣ ҷамъоварию таълиф гардидааст, зарурат ба таҳлил дорад. Ин як роҳи дигаре дар таҳкими

худшиносии миллӣ аст, зеро аксари ин мавод далолат ба таърих ва тамаддуни ҳазорсолаҳои мо дорад.

Дар мақолаи мавриди тафсири мо чанд ҷанбаи муҳим барои ба инобат гирифтани дар замони муосир мавҷуданд, ки дар зимн ба таври алоҳида ба ҳар яки онҳо мурур мекунем:

1. Мақола барои таҳлили маводи этнографӣ ва фолклорӣ ҳамчун манба аз лиҳози таърихи эҷодаш арзиш дорад. Агар ба инобат гирифта шавад, ки маводи мақола дар аввали солҳои 40-уми асри гузашта ҷамъоварӣ гардида бошад, пас зиёда аз 80 сол паси сар шуд ва ин маводро дар ҳамин шакл дигар пайдо намудан ғайриимкон аст. Боз, агар онро ба назар гирем, ки сиёсати даврони Шуравӣ бо эътиқоду боварҳои ба истилоҳ «кӯҳна» ҷи гуна мубориза бурда буд, пас аҳаммияти ин маълумот барои мо дучанд меафзояд.

2. Маълумоте, ки муҳаққиқ роҷеъ ба тарзи зиндагии сокинони Язғулом, аз ҷумла бошишгоҳҳо, хонаҳо, муносибат, муошират ва роҳбарии оилаҳо, тарзи шикор ва соири масъалаҳои ҳаёти овардааст, ки рои муқоиса бо тарзи зиндагии сокинони дигари Тоҷикистон ва қавмҳои тоҷиктабори кишварҳои ҳамсоя мекунад.

3. Мақола роҷеъ ба анъана, маросим ва суннатҳои баҳс мекунад, ки аксари онҳо ҳанӯз ҳам дар миёни тоҷикон ҷой доранд (алббата на ҳамаи аломатҳо) ва бисёре аз онҳо реша дар умқи таърих ва худшиносии миллӣ доранд. Аз ин рӯ, омӯзиши жарфтарии онҳо ва ба қор гирифтани онҳо ба мақсади таълим ва тарбияи насли наврас дар рӯҳияи худшиносии миллӣ арзиши алоҳида дорад.

4. Маълумоти муаллиф роҷеъ ба идҳои мавсимӣ дар миёни язғуломҳои боиси пазириш буда, ба таҳлили жарфтар эҳтиёҷ дорад. Ҷунончи, маълумот роҷеъ ба «Бобои Дехқон», «шогунӣ» ё «файгинай», «савзабус» ва «Гирауаш» андешаи хонандаро ба таърихи иди бузурги ниёгон “Наврӯз” ва дигар ҷашнҳои мепайвандад. Бар замми ин, истилоҳҳои мазкур аз андешаву боварҳои ниёгони мо иттило медиҳанд ва сазад, ки ба таври густурда ва васеъ тафсиру таҳлил гарданд.

Маълумот роҷеъ ба Н. А. Кисляков:

Кисляков Николай Андреевич (1901-1973) – мардумшинос, муаррихи фарҳанги халқҳои Шарқи Наздик ва Миёна, Осиёи Марказӣ. Соли 1932 Н.А.Кисляков шӯбаи географияи Институти таъриху забоншиносии Ленинградро хатм кардааст. Мазкур аз соли 1934 ҳамчун ходими илмии Институти этнографияи Академияи Фанҳои СССР ба қор иштиғол варзида, соли 1935 рисолаи номзадӣ «Аломатҳои коммунизми ибтидоӣ дар байни

точикони кӯхистони Вахиёи Боло» (1935)¹¹ ва соли 1952 бошад, рисолаи доктории «Оила ва издивоҷ дар байни тоҷикон»-ро дифоъ кардааст.

Соли 1941 директори музеи филиали тоҷикистони Академияи Фанҳои СССР дар Душанбе таъин мешавад. Дар муддати аз соли 1943 то соли 1945 ба ҳайси корманди сафорати СССР дар Эрон адои вазифа намудааст. Аз соли 1945 ҳамчун ходими калони илмӣ қисми Ленинградии Институти антропология ва этнографияи Академияи илмҳои СССР ва аз соли 1946 то соли 1950 чун директори Осорхонаи антропология ва этнографияи Академияи илмҳои СССР иҷрои вазифа намудааст.

Дар давоми солҳои 1951-1953 ва 1957-1961 корманди ғоибонаи калони илмӣ Институти таърих, археология ва этнографияи Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон буд. Таваҷҷуҳи илмӣ тадқиқоти Н.А.Кисляков дар соҳаи омӯзиши муносибатҳои оилавӣ-никоҳӣ ва патриархалӣ-феодалӣ халқҳои Осиёи Миёна ва Ғарбӣ, инчунин дар соҳаи омӯзиши таркиби этникии ин минтақаҳо, фарҳанг ва зиндагии онҳо, аз ҷумла эътиқод ва анъанаҳои динӣ будааст [2].

Китобнома:

1. Андреев, М. С. Язгулямский язык. Таблица глаголов / М.С. Андреев. – Л.:

Издательство Акад. наук СССР, 1930. – 17с.

2. Кисляков, Н.А. Википедия: <https://ru.wikipedia.org/wiki> (санаи вуруд: 11.06.2025).

3. Кисляков, Н. А. Очерки по истории Каратегина. К истории Таджикистана / Н. А. Кисляков. – Сталинабад: Госиздательство Тадж. ССР, 1941. – 231 с.

4. Кисляков, Н. А. Семья и брак у таджиков. По материалам конца XIX – начала XX века / Н. А. Кисляков. – М.: Академия наук СССР, 1959. – 271 с.

5. Кисляков, Н. А. Следы первобытного коммунизма у горных таджиков Вахио-Боло / Н. А. Кисляков. – М.: Академия наук СССР, 1936. – 160 с.

6. Кисляков, Н. А. Язгулемцы (Этнографический очерк) / Н. А. Кисляков // Известия всесоюзного географического общества. Том 80, вып. 4, 1948, июль-август. – С. 261-372.

¹¹Муаллифи мақолаи мазкур бо чанд андешаи муҳаққиқ Н.А. Кисляков, ки дар монографияҳои аввалинаш роҷеъ ба муносибатҳои оилавии тоҷикон изҳор гардидаанд, эътироз дорад ва нисбати онҳо дар гузориши алоҳида таваққуф хоҳад кард.

7. Моногарова, Л. Ф. Материалы по этнографии язгулемцев // Среднеазиатский этнографический сборник. Т. II. - М.: Академия наук СССР, 1959. – С. 10-11.

8. Моногарова, Л. Ф. Язгулемцы Западного Памира (По материалам 1947-1948 гг.) / Л. Ф. Моногарова // Советская этнография. – 1949. - № 3.

9. Эдельман, Д. И. Язгулямский язык / Д.И. Эдельман. – М.: Наука ГРВЛ, 1966. – 219 с.

10. Эдельман, Д. И. Язгулямско-русский словарь / Д.И. Эдельман. – М.: Наука, 1971. – 354 с.

11. Язгулямцы. Википедия: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (санаи вуруд: 01.06.2025).

ТДУ: 82(575.3)-94:001.92

**ТАДҚИҚУ НАШРИ ШЕЪРИ МУАЛЛИФӢ БА ЗАБОНӢИ
ПОМИРӢ ТО СОЛӢОИ 80-УМИ ҚАРНИ XX ВА САӢМИ
МУӢАҚҚИҚОНУ МУАЛЛИФОН ДАР ОН
Абдулназарзода Абдулназар Абдулқодир¹²**

*Институти илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б.Искандарови АМИТ*

Дар мақола масъалаи тадқиқу наشري назми муаллифӣ ба забонҳои маҳаллӣ дар Бадахшон то солҳои 80-уми қарни XX мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Муаллиф кӯшиши намудааст, ки кори илмии муҳақиқоне, ки марбут ба масъалаи пайдоиши ва руши шеъри муаллифии помиризабон дар давраи мазкурро нишон дода, то андозае арзиши илмии онҳоро баррасӣ намояд. Ҳамзамон дар мақола вобаста ба пайдо шудани аввалин ишораву маълумотҳои кӯтоҳ оиди мавҷуд будани шеъри таълифӣ ба забонҳои маҳаллии Бадахшон ахборот дода шудааст.

¹²Абдулназарзода Абдулназар Абдулқодир - Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б. Искандарови АМИТ, шуъбаи фолклор ва адабиёти Бадахшон, доктори илмҳои филологӣ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи У. Холдоров, 4. Тел.: (+992)934060804; e-mail: abdulnazar9416@gmail.com.

Абдулназарзода Абдулназар Абдулқодир - Институт гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ, отдел фольклора и литературы Бадахшана, доктор филологических наук. Адрес: ГБАО, г. Хоруг, ул. У. Холдорова, 4. Тел.: (+992)934060804; e-mail: abdulnazar9416@gmail.com.

Abdulnazarzoda Abdulnazar Abdulkodir - Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST, Badakhshan Folklore and Literature Department, Doctor of Philological Sciences. Address: GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov, 4. Tel.: (+992)934060804; e-mail: abdulnazar9416@gmail.com.

Дар баробари ин, муаллиф хизматҳои тадқиқгарони хориҷӣ ва маҳаллӣ, ки дар омӯзиши шеъри муаллифии Бадахшон то охири асри гузашта саҳмгузорӣ намудаанд, таҳлил намуда, оиди ташаббусҳои худ муаллифони осори таълифӣ, ки ашъори худро дар шакли дастнавис омода ё ба таври расмӣ нашр намудаанд, маълумот манзур менамояд.

Инчунин, дар мақола оиди баъзе далелҳо, ки исботи таърихи тӯлонӣ доштани шеъри муаллифии помиризнабон шуда метавонанд, андешаронӣ шудааст.

Калидвожаҳо: шеъри муаллифӣ, Бадахшон, назми таълифӣ, адабиёти шиғоҳӣ, Помир, забонҳои помирӣ, рушди назми муаллифӣ, интишори осор, забонҳои маҳаллӣ, тадқиқ, арзиши илмӣ, муҳаққиқ, муаллиф.

Исследование и публикация авторизованной поэзии на памирских языках до 1980-х годов XX века и вклад исследователей и авторов

В статье рассматривается вопрос изучения и публикации авторской поэзии на местных языках Бадахшана периода до 1980-х годов XX века. Автор стремится осветить научную работу исследователей, которые занимались вопросами происхождения и развития авторской поэзии на памирских языках в указанный период, а также частично оценить их научную значимость. Одновременно в статье приводятся сведения о первых упоминаниях и кратких данных, касающихся существования авторской поэзии на местных языках Бадахшана. Кроме того, автор анализирует вклад зарубежных и местных исследователей, внесших свой вклад в изучение авторской поэзии Бадахшана до конца прошлого века, а также предоставляет информацию об инициативах самих авторов, создававших свои произведения в рукописной форме или издававших их официально.

Наравне с этим в статье приводится анализ некоторых фактов, которые могут свидетельствовать о давней истории авторской поэзии на памирских языках.

Ключевые слова: авторская поэзия, Бадахшан, устная словесность, Памир, памирские языки, развитие авторской поэзии, публикация произведений, местные языки, исследование, научная ценность, исследователь, автор.

The Study and Publication of Original Poetry in Pamiri Languages Until the 1980s and the Contribution of Researchers and Authors

This article examines the study and publication of authorial poetry in the local languages of Badakhshan prior to the 1980s. The author aims to highlight the scholarly work of researchers who investigated the origins and development of authorial poetry in the Pamiri languages during this period, and to partially assess its academic significance. Simultaneously, the article provides information on the earliest mentions and brief details concerning the existence of authorial poetry in the local languages of Badakhshan.

Furthermore, the author analyzes the contributions of both foreign and local researchers who have enriched the study of Badakhshan's authorial poetry up to the end of the last century. Information is also provided about the initiatives of the authors themselves, who created their works in manuscript form or officially published them.

Alongside this, the article analyzes certain facts that may indicate a long history of authorial poetry in the Pamiri languages.

Keywords: *author's poetry, Badakhshan, oral literature, Pamir, Pamir languages, development of author's poetry, publication of works, local languages, research, scientific value, researcher, author.*

Нахустин маълумотҳо оид ба мавҷуд будани шеърӣ муаллифии Бадахшонро аз ишораҳои аввалин пажӯҳишгарону сайёҳони хориҷӣ, ки ба минтақа сафарҳои кӯтоҳ ё тӯлонӣ доштанд, пайдо кардан мумкин аст. Бояд қайд намуд, ки тадқиқотҳо дар ин минтақа қабл аз ҳама ба хоҳири мавқеи ҷуғрофии он, масоили сиёсӣ ва забонҳои маҳаллӣ анҷом дода шуданд.

Ба гуфти профессор А. Н. Болдирев: «Ҳамаи адабиётҳои, ки дар илми шарқшиносӣ оид ба Бадахшон ва вилоятҳои атрофи он – болооби Амударё мавҷуданд, аксарияти онҳо асосан ё дар бораи ҳолати сиёсии ин кишвар ва ё доир ба забони аҷибӣ, ки мардуми маҳаллӣ бо он сухан мегӯяд, бахшида шудаанд.

Сарфи назар аз баъзе қайдҳои, ки мазмуни этнографӣ доранд, кори тадқиқотӣ оид ба адабиёти хаттӣ ва фолклори мардумони сершумори Бадахшон, бо маънои васеи ин мафҳум, тамоман вучуд надорад» [2].

Баъдтар дар ёддошту гузоришҳо ва ҳисоботҳои тадқиқотчиён маводҳо аз эҷодиёти шифоии мардуми Бадахшон ва намунаҳои назми халқии Бадахшон ба забони тоҷикӣ ҷой дода шудаанд. Аз ниммаи дуоми қарни XVIII муҳаққиқони алоҳида сирф ба ҷамъоварӣ ва омӯзиши фолклор ва адабиёти Бадахшон оғоз намуданд. Ҷамъовариҳои афсонаҳо аз ҷониби сайёҳи англис Бернард Шоу, гирдовариҳои намунаҳои адабӣ ба забони тоҷикӣ аз ҷониби кӯҳшинос Д. Л. Иванов, гирдоварӣ ва нашри намунаҳои гуногуни эҷодиёти мардумӣ, аз қабилӣ нақлу ривоёт, афсонаҳо ва сурудҳои бачагона аз ҷониби шарқшинос А. А. Семёнов, аз кӯшишҳои нахустин арзёбӣ қарда мешаванд.

Минбаъд дар қарни XX анҷоми қорҳои алоҳида ба монанди «Намунаи фолклори тоҷик»-и А. Н. Болдирев (1938), «Намунаҳои фолклори Дарвоз»-и А.З. Розелферд (1956), нашри китоби “Сказка народов Памира” бо ташаббуси А.Л. Грюнберг ва И.М. Стеблин-Каменский (1976), “Сказки и легенды горных таджиков»-и А.З. Розенфелд ва аввалин мақолаҳои илмӣ ба монанди “Зарбулмасал ва мақолҳои Дарвоз” (1959), “Инъикоси ҳаёт дар фолклор” (1964)-и З. Воҳидов ва “Фолклори Вахон”-и И. М. Стеблин Каменский (1970) заҳматҳои мебошанд, ки ба ҷамъоварӣ ва тадқиқи паҳлуҳои фолклори Бадахшон бахшида шудаанд.

Ташаббусҳо ба монанди мақолаи Тилло Пулодӣ “Назаре ба рубоиёти пеш аз инқилобии Бадахшон” (1954), Шоирони халқии Бадахшон (тартибдиҳанда Т. Пулодӣ, 1954), Н. Шанбезода “Шоири халқии кӯҳистон - Қудратуллобек ва осори ӯ (1958), А. Ҳабибов “Баъзе маълумотҳо дар бораи шоир Назаршо” (1957), А. Ҳабибов “Носири Хусрав ва фолклори Бадахшон” (1960) ва Н. Шакармамадов “Рубоиёт ва сурудҳои халқии Бадахшон” рӯи нашр омаданд, ки аксаран тадқиқи ашъори муаллифӣ ба забони тоҷикиро дар бар мегирифтанд.

Тадқиқи шеъри муаллифӣ ба забонҳои помирӣ нисбати назми маҳаллии Бадахшон ба забони тоҷикӣ хеле дертар ҳусни оғоз ёфтааст. Мутотила ва таҳлили адабиётҳои дастрасгардида аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки нахустин маълумотҳо оиди вучуд доштани шеъри муаллифӣ ба забонҳои маҳаллии помирӣ ин аз оварда шудани намунаҳои осори муаллифӣ дар ҳисоботу гузоришҳои муҳаққиқону сайёҳон, ки ба дигар масъалаҳо аз ҷумла таъриху забон ва фолклори Бадахшон бахшида шуда буданд, мушоҳида мегарданд. Дар ишораҳои нахустин олимони ин ё он осори муаллифӣ ба шахсони алоҳида нисбат дода шудаанд, ки дар ин маврид аниқ будани маълумот оиди муаллиф зери савол мемонад. Муҳаққиқи осори таълифӣ ба забонҳои помирӣ В. Охонниёзов барҳақ ишора мекунад, ки “олимон дар партави он мулоҳизаҳо (оид ба даргилик ва шоириҳо - А. А.) гоҳ-гоҳ аз хусуси ба ин ё он шахс нисбат додани баъзе аз сурудаҳои ӯшзад мекарданд” [10, 12]. Барои далел олим нисбат додани “Суруди журни му ҷӯн” ба Холисамо ё худ Холисаи Дарморахтӣ аз ҷониби муҳаққиқи олмонӣ В. Лентс ё нисбат додани намунаи сурудаҳо ба забони рӯшонӣ аз ҷумла шоириҳои “Шич туйец озор кинам” (Акнун аз ту гила кунем) ва “Живчги ачаб кори зур” (Ошиқӣ кори мушкилест) аз ҷониби И. И. Зарубин ба ҷавони бартангӣ Додихудо мисол мебиёрад.

Ба ҳар ҳол чунин намунаҳо ва ишораҳо имрӯз барои мо чун омилҳои тасдиқкунандаи таърихи тулонӣ доштани шеъри муаллифии помиризабон хизмат мекунанд.

Минбаъд муҳаққиқон ва мураттибони маҷмуаҳо оиди вучуд доштани шеъри таълифӣ маълумоти бештар пешниҳод мекунанд. Маълумоти Тилло Пулодӣ оиди ба забони маҳаллӣ эҷод кардани шоирон дар маҷмӯаи “Шоирони халқии Бадахшон”, аз ҷумла Қудрати Шуғнонӣ, Пулоди Дарморахтӣ, Ширини Шуғнонӣ ва дигарҳо мисоли гуфтаҳои боло мебошад.

Яке аз маводи таҳлили баъзе паҳлуҳои шеъри муаллифӣ ин мақолаи “Назаре ба ашъори шоирони маҳаллизабони Бадахшон”-и забоншинос Д. Карамшоев [3] мебошад. Мақолаи мазкур нахустин маводе буд, ки сирф ба масъалаи назми маҳаллизабони муаллифӣ

бахшида шуда, дар он бори нахуст заминаҳои пайдоиши осори таълифӣ ба забонҳои помирӣ, баъзе хусусиятҳои эҷодии мазкур, фарҳанги дузабонаи назми Бадахшон баррасӣ мегарданд. Ҳамзамон муаллиф доир ба иқдомҳои нахустин дар масъалаи тарҷума гардидани бархе аз осори шоирони шинохтаи классикии форсу тоҷик ба забонҳои маҳаллӣ манзур менамояд.

Ба қавли адабиётшинос В. Охонниёзов “мақолаи номбурдари нахустин мақолаи алоҳида доир ба ашъори таълифӣ ба забонҳои помирӣ номидан мумкин аст” [10, 14].

Бояд таъкид дод, ки мақолаи мазкур дар маҷмуаи “Вопросы памирской филологии», ки ба ифтихори 60-солагии Вилояти Автономии Бадахшони Кӯҳӣ нашр гардидааст, ҷой дода шудааст. Дар маҷмуаи номбурда аввалин бор намунаҳои ашъори помиризабони баъзе шоирон бо тарҷума ба забони тоҷикӣ оварда шудаанд, ки қаблан дар маҷмуаҳои пеш, яъне “Памирский языки и фольклор” (1972) ва “Памироведение (вопросы филологии)” (1975), ки аз ҷониби шуъбаи помиршиносии Институти забон ва адабиёти АИ Тоҷикистон нашр шуда буданд, ин иқдом мушоҳида намешуд.

Ба гуфти Д. Карамшоев “Ходимони шуъба (шуъбаи помиршиносии Институти забон ва адабиёти АИ Тоҷикистон - А.А.) бахшида ба 60-солагии Вилояти Автономии Бадахшони Кӯҳӣ маҷмуаи нисбатан калони навро дар ҳаҷми 18 ҷузъи ҷопӣ ба таърифи расониданд, ки он давоми мантиқии маҷмуаҳои дар солҳои 1972-1975 нашршуда мебошад. Як тафовут махсуси маҷмуаи мазкур аз маҷмуаҳои гузашта дар он аст, ки дар қисми “Фолклор ва адабиёт” аз шоирони Шуғнону Рӯшон ва Вахон намунаҳои ашъори ба забонҳои худӣ помирӣ эҷодкардашон бо тарҷумаи тоҷикӣ оварда шудааст” [6, 3].

Бори нахуст тариқи маҷмуаи мазкур намунаи ашъори ба забони шуғнонӣ аз шоирон Мулло Лочин, Нодир Шанбезода, Адим (Шаҳзамон) Саидзамон, Ширин Бунёд, Ато Мирхоҷа, ба забони рӯшонӣ шеърҳои Сардор Раҳдор, Ғуломҳусейн Мушк, Н. Давлатбекова, забони ишкешимӣ шеъри Р. Нафасбек ва ба забони вахонӣ шеъри Макони Ямғӣ ба хонандагон дастрас мегардад.

Як нуқтаро бояд зикр кард, ки дар охири маҷмуаи мазкур аз ҷониби мураттибон С. Мирзоабдинова ва Н. Шакармамадов библиографияи помиршиносӣ оварда шудааст, ки он 530 корҳои анҷомдодаи муҳаққиқони дохиливу хориҷӣ марбут ба масоили мухталифи минтиқа фаро мегирад. Бояд қайд намуд, ки миёни ин таъдод тадқиқот сирф дар мавзӯи назми маҳаллизабон ягон мавод вучуд надорад. Аз ин рӯ, хулосабарорӣ кардан мумкин аст, ки то

солҳои 1985 вобаста ба назми помиризабон ягон кори алоҳида анҷом дода нашудааст.

Далели дигар оиди то соли 1986 ба ҷузъ аз мақолаи дар маҷмуаи дар боло оварда шуда, дигар ягон маводи таҳлилӣ-илмӣ рӯи кор наомадааст, маълумоти мақолаи Д. Карамшоев “Помир ниғаҳдорандаи тамаддуни бостонӣ” мебошад.

Соли 1984 дар яке аз маҷаллаҳои бонуфузи Англия мақолаи Д. Скотт таҳти унвони “Анъанаи оташпарастӣ дар соҳилҳои сарғаҳи Амударё (аниқтараш Помир ё худ Бадахшон) нашр мегардад. Муаллиф дар мақола Помирро “аз назарҳо дур” ва “бесоҳиб” меномад. Рӯзномаи “Бадахшони советӣ” мақолаи доктори илмҳои филологӣ Д. Карамшоев таҳти унвони “Помир - ниғаҳдорандаи тамаддуни бостонӣ (навигарии помиршиносӣ ё худ ҷавоб ба мақолаи Скотт)-ро чун посух ба мақолаи Д. Скотт нашр менамояд, ки дар он муаллиф оиди корҳои анҷомдода дар бахши помиршиносӣ, алалхусус бахши филология маълумоти васеъро манзури хонандагон менамояд. Дар ин гузориш муаллиф оид ба нашру тадқиқи назми муаллифӣ ба забонҳои помирӣ ба ҷузъ аз маводҳои дар маҷаллаи “Вопросы памирской филологии”, ки дар боло дар хусуси он сухан рафт, ишораи дигаре накардааст. Аз ин рӯ, хулосабарорӣ намудан мумкин аст, ки то охири солҳои 80-уми садсолаи гузашта, оиди назми муаллифии Бадахшон бо забонҳои маҳаллӣ қариб тадқиқот анҷом дода нашудааст.

Дар баробари тадқиқи шеъри муаллифии помиризабон наشري ин осор низ то охири қарни гузашта хеле кам анҷом дода шудааст.

Дар асоси маълумотҳои мавҷуда то солҳои сиёми қарни гузашта шеъри муаллифӣ ба забонҳои помирӣ нашр нашудааст, ки аксари муҳаққиқон иллати онро набудани алифбои алоҳидаи забонҳои номбурда арзёбӣ менамоянд. Профессор Д. Карамшоев доир ба наشري ашъори маҳализабони шоирони Бадахшон то солҳои ҳаштодум андешаронӣ намуда, хеле ба мавқеъ қайд мекунад, ки “Шеъри ба забони маҳаллӣ маҳдудияти ҷуғрофӣ дорад, чунки чунин шеърҳо аз доираи забонҳои помирӣ берун намебароянд. Ба зами ин, назми маҳаллӣ бештар дар шакли даҳонӣ паҳн гашта, дар хат қариб инъикос наёфтааст” [3, 214].

Маълумоти аввалин оиди рӯи когаз оварда шудани назми помиризабон аз ахбори забоншинос Д. Карамшоев ба даст омадааст, ки менависанд: “Аз як порчаи дастхати ба мо расидаи Мулло Лочин маълум мегардад, ки ӯ байни шоирони шуғнизабони охири асри XIX ва ибтидои асри XX аввалин шуда, алифбои арабиро бо аломатҳои иловагӣ ба забони шуғнонӣ мутобиқ сохта, шеъри шуғнониро дар хат инъикос кардааст. [3, 214]. Ҳақ ба ҷониби муҳаққиқ В. Охонниёзов аст, ки нигоштааст: “Мулло Лочин бо ин амалаш худро чун саромади назми

таълифии помиризабон муаррифӣ намуд, ки ба ин ҳодиса маҳз хат сабаб гашт” [10, 92].

Хушназари Давлатназар, ки солҳои 90-уми асри гузашта аспиранти Институти таърихи Академияи улуми Тоҷикистон будааст, дар мақолааш оид ба ҳаёту эҷоди Мулло Лочин ахборот манзур менамояд. Муаллиф оиди ба се забон: форсӣ, туркӣ ва шуғнонӣ эҷод намудани шоирро қайд намуда, оиди девони бо забони шуғнонии Мулло Лочин чунин маълумот овардааст: “Мулло Лочин ба забони шуғнонӣ шеър офарида, девоне бо забони шуғнонӣ доштааст. Магар ин китоб ба дастраси алоқамандон қарор намегирад. Зеро тибқи иддаҳои боқимондагон хонаводаи ӯ ин китоб ба ихтиёри Мирзо Салимшо, ки навосаи духтараш буд ва ин китобро ба Зебок бурдааст. Вақте ки дар Зебок аз писари Мирзо мавзӯи пурсон шуд, ӯ низ ибрози хатарӣ намуд. Мирзо Салимшо аз ин китоб дар танзими қомуси “Луғати забони шуғнонӣ” истифода бурд, ки ба ҳамкории ӯ ин асарро марҳум Шоабдуллои Бадахшонӣ ба нашр расонид [11, 75].

Соли 2004 китоби “Муноҷот ва дигар гуфторҳо”-и Мулло Лочин аз тарафи Хушназари Помирзод дар Покистон нашр карда шуд. Қисмати китоби мазкур “Баҳши забони шуғнонӣ” унвон дорад, ки дар маҷмӯъ дар он 120 байт ба забони шуғнонӣ оварда шудааст.

Баъди дастхати Мулло Лочин дар охири солҳои 20-ум ва аввали солҳои 30-юм замоне, ки алифбои шуғнонӣ аз ҷониби Алексей Михайлович Дяков тартиб дода шуд, 17 китоб ба забони шуғнонӣ нашр карда шуданд, ки дар хусуси онҳо муҳаққиқ Л. Давлатбеков маълумоти зарурӣ додааст [4, 170]. Маҳз дар бархе аз ин китобҳо намунаҳои шеъри шуғнизабон нашр карда мешаванд. Аз ҷумла, шеърҳои шоири шинохтаи шуғнизабон Нодир Шанбезода, ки ӯро муҳаққиқони соҳа поягузори назми таълифии помиризабон меноманд, дар ин китобҳо нашр мешаванд. Чунончӣ Климчитский дар сарсухани китоби “Гулғунча” меорад: “Шеърҳои ҷудогонаи Шанбезода ба забони шуғнонӣ то ҳол дар китобҳои мактабии шуғнӣ чоп карда шуданд” [12, 75].

Ниҳоят соли 1937 аввалин маҷмуаи шеърҳои бо забони шуғнонии Нодир Шанбезода нашр карда мешавад. Нахустин бор маҷмуаи ашъори муаллифии шоири маҳаллизабон Шанбезода Ҷамшед таҳти унвони “Гулғунча” бо ҳуруфоти лотинӣ чоп мешавад. Ба гуфти В. Охонниёзов “бори нахуст (ишора ба Н. Шанбезода - А. А.) дар ҳаёти адабии аҳолии Бадахшон маҷмуаеро бо номи “Гулғунча” бо забони шуғнонӣ аз чоп баровард”.

Маҷмуаи “Гулғунча” ташаббуси аввалин буд, ки соҳибзабонон тариқи он ба назми бо забони маҳаллии хеш дастрасӣ пайдо намуданд.

“Мардум дар ҳастии ин китобча ҳастии забони модарии худро эҳсос менамуданд. Маҳз бо наشري китобчаи мазкур соҳибони забон ба рушду нумӯи минбаъдаи он боварии зиёд ҳосил намуда буданд. Мардуми таҳқой бе мавҷудияти алифбо забони шуғнониро ҳамчун забон эътироф наменабуданд. Аз рӯзи наشري “Гулғунча” аксари соҳибзабонон ақидаашонро нисбати забони модарӣ дигар карданд” [1, 17].

Ҳамаи он назми маҳаллизабон, ки қабл аз маҷмуаи мазкур рӯи коғаз оварда шуданд, аксарияташон дар маводҳои илмӣ истифода гардиданд. Яъне маводе, ки минбаъд бо он танҳо аҳли илм корбарӣ мекард. Қисмати дигари он танҳо дастнависҳо буда, барои оммаи хонандагон дастрас набуданд. Аз ин рӯ, чи аз лиҳози теъдоди осор ва чи аз нигоҳи дастрас будан, маҷмуаи “Гулғунча” ҳадаи аввалини арзишманд барои соҳибони забони шуғнонӣ буд. Қиммати маҷмуаи номбурдари муаллифи сарсухани он С. Климчитский низ хеле равшан баён намудааст: “Ҳамин маҷмуа яке аз муваффақиятҳои аввалин аст, дар ин соҳа (эҷод ба забони шуғнонӣ - А. А.). Ин маҷмуа, ки ба забони шуғнӣ аввалин маҷмуаи шеър аст, то чӣ дараҷаи тараққӣ кардани маданияти миллишакл ва социалистимазми Тоҷикистонро нишон медиҳад” [7, 76].

Арзиши дигари маҷмуаи номбурда барои муҳаққиқон ва соҳибони забон дар он буд, ки он як иқдоми бузург ва ҳамзамон умеди калон барои рушд, интишор ва тадқиқи шеъри таълифӣ ба забонҳои помирӣ дар оянда буд. Ба қавли С. Климчитский “Ҳамин маҷмуаи ашъор тухфаи аввалини адабиёти шуғнӣ буда, чизе дар ин маҷмуа дида мешавад, дар оянда чизи бисёре ваъда мекунад” [7, 76].

Мутаассифона, бар асари сиёсати замон ва кӯшиши бархе аз душманони Нодир Шанбезода барои нашр ва паҳн намудани китоби “Гулғунча” монеаҳо эҷод гардиданд ва наشري маҷмуа ҳатто яке аз ҷурмҳои Шанбезода муаррифӣ карда шуда буд. (китобҳо). Ба гуфти В. Охонниёзов роҳ дода нашуд, ки “гулғунчаи назми шуғнӣ ба тамои бишқуфад ва бор орад” [5, 6].

Ҳамин тариқ, бо назардошти маълумотҳои дар дастдошта доир ба масъалаи тадқиқи интишори шеъри таълифии помиризабон ва саҳми муҳаққиқон ва муаллифон дар ин соҳа ҷунин хулосаҳоро пешниҳод кардан мумкин аст:

1. Назми муаллифии помиризабон таърихи тӯлонӣ дорад, ки чанд далел аз он гувоҳӣ медиҳанд:

1.1. Сайёҳону олимони хориҷӣ, ки ё бо супориш ё аз рӯи завқу шавқи худӣ ба Бадахшон аз аввали асри XVIII сафар карданд, дар гузоришу ҳисоботҳо ва хотираҳо оиди мавҷуд будани шеъри муаллифӣ

ба забонҳои маҳаллӣ ишораҳо намудаанд. Дар баробари ин, замоне, ки вобаста ба масъалаҳои забону эҷодиёти шифоҳии мардуми Бадахшон менавиштанд, шеърӣ муаллифӣ помиризабонро чун далел ё мисол меоварданд.

1.2. Тибқи маълумотҳои муҳаққиқони ҳирфавӣ ва ашхоси алоҳидаи бо шеърӣ шоирӣ муносибатдошта, шоирони зиёди маҳал бо ду забон, яъне тоҷикӣ ва забонҳои маҳаллӣ эҷод мекарданд агарчи, намунаи шеърӣ муаллифӣ помиризабони шоирони мазкурро муҳаққиқону тазкиранависон дар маълумотҳо кам дарҷ намудаанд.

Дар баробари ин, мо зимни тадқиқ бо баъзе аз ишораву қайдҳои аҳли илму адаб дучор меоем, ки онҳо барои исботи фикри боло далели асоснок шуда метавонанд. Барои мисол дар яке аз мусоҳибаҳои шоири халқии Тоҷикистон Ширин Бунёд ба саволи рӯзноманигор оиди вучуд доштани адабиёт ба забонҳои маҳаллӣ Бадахшон чунин посух медиҳад: “Ин баҳс (мавҷуд будани адабиёти помиризабон - А. А.) доманадор аст. Баъзе бо забонҳои помирӣ вучуд доштани адабиётро инкор мекунанд. Охир шеърҳои байни мардум машҳури Бехоб, Ширини Шуғнӣ, Шоҳзӣӣ, Рустам, Ғуломҷону Абдулвосеи шидзӣ, Қудрати Шуғнониву Нодир Шанбезода ва дигаронро чи тавр инкор кунем. Дуруст аст, ки инҳо ба ғайр аз Шанбезода дигарон девон надоштанд, вале шоҳбайти кам надоштанд. Аз ин рӯ, мо ҳақ дорем, ғуём адабиёти адибони помиризабон” [5, 3]. Маълумоти Ширин Бунёд оиди ба забонҳои маҳаллӣ навиштани баъзе аз шоирони дар боло омада дар ягон маъҳаз оварда нашудааст, ки ин масъала тадқиқи алоҳидаро тақозо дорад.

2. Тадқиқи шеърӣ муаллифӣ ба забонҳои помирӣ то нимаи аввали солҳои ҳаштодум хеле кам анҷом дода шудааст. То соли 1985 танҳо як мақолаи “Назаре ба ашъори шоирони маҳаллизабони Бадахшон”-и забоншинос Д. Карамшоев сирф ба масъалаи шеърӣ таълифӣ помиризабон бахшида шудааст. Маводҳои дигари дастрасбуда танҳо маълумоти умумӣ ё худ ишораҳои кӯтоҳ вобаста ба масъалаи номбурда доранд.

3. Дар ҳар сурат ҳар як ишора ё худ намуна аз шоирони маҳаллизабон, ки то солҳои 80-уми қарни гузашта дар маъҳазҳо, гузоришу ёддошту ҳисоботҳо ба мо расидаанд, барои муҳаққиқони соҳа арзиши бузург дошта, барои муайян намудани таърихи назми муаллифӣ минтақа ва паҳлуҳои дигари он хизмат менамоянд.

4. Сабаби кам тадқиқ ва нашр гардидани ашъори муаллифӣ помиризабон то охири қарни гузашта шояд дар баробари аз алифбои алоҳида бархурдор набудани забонҳои мазкур, маҳдудияти сиёсати замони давлати Шӯравӣ ҳам бошад. Маводу мусоҳибаҳои олимону

равшанфикрон аз он далолат мекунад, ки дар ин давра на танҳо барои тадқиқ ва нашри осор ба забонҳои маҳаллӣ маҳдудиятҳо буданд, балки танҳо барои қироату замзамаи ашъор бо ин забонҳо маҳдудият ва ҳатто таъқибҳо вучуд доштанд. Барои мисол соли 1992 рӯзноманигори шинохта Наҷмиддин Шоҳинбод дар рӯзномаи Бадахшон” оиди нашри маҷмуаи шеърҳои Сардор Раҳдор “Номус” навишта, дар оғози мақола овардааст: “Шаби назм поён ёфт. Баъди он ташаббускорони шаби назм Ширин Бунёд, Сардор Раҳдор ва муаллифи ин сатрҳоро ба идораи босалоҳияти бехатарӣ даъват карданд. Гунаҳкорони асосӣ Сардори Раҳдор ва Ҳайрат Шанбезода буданд. Онҳо аз саҳна бо забони модарӣ шеър хонданд. Боз гумон набаред, ки лаҳзаеро аз воқеаҳои солҳои сиёҳ қисса карданиам. Ин воқеа ё худ пешпои фарҳанги Бадахшон - соли 1977 рух дода буд” [8, 3].

5. Таҳлилҳо нишон доданд, ки хизмати сайёҳону олимони хориҷӣ дар тадқиқи масоили зиёди помиришиносӣ, аз ҷумла масоили филологӣ хеле зиёд аст, ки барои омӯзиши шеърӣ муаллифии помиризабон имрӯз маводҳои мондагори онҳо чун сарчашма истифода карда мешаванд. Аз олимони тоҷик бошад, хизмати муҳаққиқони варзидаи соҳа Д. Карамшоев ва Н. Шакармамадов, ки ба ҳайси кормандони Шуъбаи помиришиносии Институти забон ва адабиёт фаъолият доштанд, дар тадқиқу ҷамъовариҳои назми муаллифӣ то солҳои ҳаштодуми асри гузашта калон аст ва онҳоро заминагузори ташаббуси мазкур номидан раво аст.

6. Дар масъалаи рӯи коғаз овардану нашри шеърӣ муаллифӣ қабл аз ҳама худӣ муаллифон кӯшиши бештар кардаанд. Аз рӯи маълумотҳои дастрасгардида, хизмати Мулло Лочин барои мерос мондани аввалин дастнавис ва Нодир Шанбезода барои нашри нахустин маҷмуаи назм ба забони маҳаллӣ хеле калон аст.

Ҳамин тариқ, бо дар назардошти маълумоти боло зикр кардан ба маврид аст, ки шеърӣ муаллифии помиризабон таърихи қадима дорад. Албатта, агарчи то охири асри XX ба андозаи зарурият тадқиқу нашр нашуда бошад ҳам, аз солҳои аввали Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин самт корҳои зиёде анҷом дода шуданд, ки омӯзиши иловагиро тақозо мекунад.

Китобнома:

1. Абдулназаров, А. А. Рӯзгори шоир / А.А. Абдулназаров // Ҳосили умр. -Душанбе, 2008. – С. 4-38.
2. Болдырев, А.Н. Бадахшанский фольклор / А.Н. Болдырев, // Советское востоковедение. Т. V. - М. - Л.: Изд-во АН СССР, 1948. – С. 275-295.

3. Вопросы памирской филологии. – Душанбе: Дониш, 1985. – 317 с.
4. Давлатбеков, Л. Фарҳанги дузабонаи шеърӣ Бадахшон / Л. Давлатбеков. - Душанбе: Эр-граф, 2018. -288 с.
5. Дар сӯҳбати адиби кӯҳистон (мусоҳибаи Азими Амидхон бо Ширин Бунёд) // Бадахшон. - 1992. -14.03.
6. Карамшоев, Д. Помир ниғадорандаи тамаддун / Д.Карамшоев // Бадахшони советӣ. - 1986. - №249(8158) аз 13.12.
7. Карамшоев, Д. Алифбои ғаврии забонҳои помирӣ / Д.Карамшоев. - Хоруғ: Помир, 1992. - 73 с.
8. Наҷмиддин Шоҳинбод. Номус / Наҷмиддин Шоҳинбод // Бадахшон. - 1992. - 29.09.
9. Охонниёзов, В. Нодир Шанбезода ва адабиёти муосири тоҷик / В. Охонниёзов. – Душанбе: ДСРТ, 2012. - 189 с.
10. Охонниёзов, В. Пайдоиш ва ташаккули шеърӣ муаллифӣ ба забонҳои помирӣ (дар мисоли гурӯҳи забонҳои шуғнонӣ-рӯшонӣ) / В. Охонниёзов. - Душанбе: Сифат-Офсет, 2022. - 328 с.
11. Хушназари Давлатназар. Ёде аз шоир ва ориф / Хушназари Давлатназар // Бадахшони советӣ. - 1997. - № 46(9710) аз 28.11.
12. Шанбезода, Н. Гулғунча (ашъори ба забони шуғнонӣ), мурағиб ва муал -лифи сарсухан В. Охонниёзов / Н. Шанбезода. - Хоруғ: Помир, 1998. - 111 с.

ТДУ: 82(=18)-1/-9

**МУНДАРИЧА ВА УНСУРҲОИ ТАСВИР ДАР «МАСНАВӢ ДАР
ВАСФИ САБҒАТУЛЛОҲОН МИРСОМОН»**

Асомиддинзода Шарофиддин ¹³

***Институти илмҳои гуманитарии
ба номи академик Б.Искандарови АМИТ***

Мақола ба таҳлили шакл ва жанри ашъори Воқифи Лоҳурӣ бахшида шудааст ва махсусан ба асари ӯ бо номи «Маснавӣ дар васфи Сабғатуллоҳон Мирсомон Саркор Навоб Шуҷоъ-уд-Давла Баҳодур дар ихзори ҳоли худ» рӯ меорад, ки дорои 42 байт дар вазни хафифи мусаддаси маҳзуф (мақсур) мебошад. Мавзӯи асосии маснавӣ пурсиши кӯмак аз мамдӯҳ ба хоҳири бозгашт ба ватан аз ғурбат мебошад. Таҳқиқи композитсионии асар нишон медиҳад, ки он бо вучуди мансубият ба жанри маснавӣ, сохтор ва устухонбандии дохилиаш комилан тобеи жанри қасида мебошад. Маснавӣ бар пояи ҳамаи унсурҳои анъанавии қасидаи мукамал, аз ҷумла матлаъ, ташиб, насиб, тахаллус (гурез), мадҳ, дуо ва мақтаъ бунёд ёфтааст, ки онро ба як падидаи нодир дар назми классикии форсу тоҷик табдил медиҳад. Мақола имкони нав барои шиносӣ ва таҳлили сохторҳои омехтаи жанрӣ дар адабиёти тоҷик фароҳам месозад. Асари «Маснавӣ дар васфи Сабғатуллоҳон Мирсомон» аз ҷиҳати сохтор ва мазмун яке аз намунаҳои нодири эҷодиёти Воқифи Лоҳурӣ ба шумор меравад. Ин маснавӣ, бо вучуди ном ва зоҳири жанрии худ, дар муҳтавои ботинӣ ва устухонбандии композитсионӣ пурра ба қолаби анъанавии қасида тобе мебошад. Пайравӣ аз унсурҳои классикии қасида – аз матлаъ то мақтаъ – на танҳо навъе таҷрибаи жанрии омехта ба шумор меравад, балки аз назари адабиётшиносӣ имкони нав барои шиносоии чунин ҳолатҳои жанрӣ дар назми классикии тоҷик фароҳам месозад. Аз ҷиҳати мавзӯ ва мазмун низ асар дорои арзишҳои баланд мебошад: нигарии шоирона ба масъалаи ғурбат, пурсиши кӯмак аз шахси мамдӯҳ ва орзуи бозгашт ба ватан бо забоне раван, услубе сӯфта ва тасвирҳои пурэҳсосифода ёфтааст. Ҳамин ҷанбаҳои ин маснавиро ба

¹³**Шарофиддин Асомиддинзода** – Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови АМИТ, шуъбаи фолклор ва адабиёти Бадахшон, номзади илмҳои филологӣ, унвонҷӯй. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи У. Холдоров, 4. Тел.: (+992)939376666; e-mail: mudir7373@mail.ru.

Шарофиддин Асомиддинзода – Институт гуманитарных наук имени академика Б.Искандарова НАНТ, отдел фольклора и литературы Бадахшана, кандидат филологических наук, соискатель. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. У. Холдорова, 4. Тел.: (+992)939376666; e-mail: mudir7373@mail.ru.

Sharofiddin Asomiddinzoda – Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST, Badakhshan Folklore and Literature Department, Candidate of Philological Sciences, Researcher. Address: GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov, 4. Tel.: (+992)939376666; E-mail: mudir7373@mail.ru.

як намунаи шоистаи таҳқиқи академӣ ва намунаи барҷастаи ҳамбастагии шакл ва мазмун дар шеъри классикии тоҷик табдил медиҳанд.

Калидвожаҳо: Воқифи Лоҳурӣ, қасида, маснавӣ, адабиёти форсии тоҷикӣ, адабиёти форсизабони Ҳиндустон, шакл ва мазмун, устухонбандӣ, омезиши жанрҳо.

Содержание и образные элементы в «Маснави во хвалу Сабгатуллаххана Мирсамана»

Статья посвящена анализу формы и жанра поэзии Вакифа Лахури, в частности его произведению под названием «Маснави во хвалу Сабгатуллаххана Мирсамана Саркара Навваба Шуджаъ-уд-Давла Бахадура в выражении своего положения», состоящему из 42 бейтов и написанному в размере хафифа мусаддаса махзуфа (мақсур).

Основной темой маснави является просьба о помощи у воспеваемого покровителя с целью возвращения из изгнания на родину. Композиционный анализ показывает, что, несмотря на принадлежность к жанру маснави, произведение по своей внутренней структуре полностью подчиняется жанру классической касиды. Маснави построено на основе всех традиционных элементов полноценной касиды, таких как матлаъ, таибиб, насиб, тахаллус (переход), мадх, дуа и мактаъ, что делает его уникальным явлением в классической персидско-таджикской поэзии.

Статья открывает новые перспективы для изучения смешанных жанровых структур в таджикской литературе. Произведение «Маснави во хвалу Сабгатуллаххана Мирсамана» также отличается высокой содержательной ценностью: оно представляет собой поэтическое осмысление темы изгнания, просьбы о покровительстве и стремления к возвращению на родину, изложенное ясным, плавным языком с выразительными образами и отточенным стилем. Эти особенности делают маснави ценным объектом академического изучения и ярким примером гармонии формы и содержания в классической таджикской поэзии.

Ключевые слова: Вакиф Лахури, касида, маснави, персидско-таджикская литература, персоязычная литература Индии, форма и содержание, структура, смешение жанров.

Content and Imagery Elements in «Masnavi in Praise of Sabghatullah Khan Mir Saman»

The article is devoted to the analysis of the form and genre of the poetry of Woqifi Lohuri (Woqifi Lohuri), particularly his work titled «Masnavi in Praise of Sabghatullah Khan Mir Saman Sarkār Nawab Shuja'-ud-Dawla Bahadur in the Expression of His State», consisting of 42 bayts (distichs) and written in the meter khafif-i musaddas-i mahdhūf (maqsūr). The main theme of the masnavi is a poetic plea for help from the praised patron with the aim of returning from exile to the homeland.

A compositional analysis shows that, despite its classification as a masnavi (a narrative poem in rhyming couplets), the work's internal structure fully follows the framework of a classical qasida (ode). The masnavi is constructed using all traditional

elements of a complete *qaṣīda*—including the *matla'*, *tashbīb*, *nasīb*, *takhalluṣ* (transition), *madḥ*, *du'ā*, and *maqta'*—making it a rare phenomenon in classical Persian-Tajik poetry.

The article opens new perspectives for the study of mixed-genre structures in Tajik literature. The work «*Masnavi in Praise of Sabghatullāh Khān Mir Saman*» is also notable for its strong thematic depth: it poetically reflects themes of exile, appeals for patronage, and a longing to return home—all conveyed in a fluent, refined language with expressive imagery and polished style. These features make the *masnavi* a valuable subject of academic study and a distinguished example of the harmony between form and content in classical Tajik poetry.

Keywords: *Waqif Lahori, qaṣīda, masnavi, Persian-Tajik literature, Persian-language literature of India, form and content, structure, genre blending.*

Асари «Маснавӣ дар васфи Сабғатуллоҳхон Мирсомон»-и Воқифи Лоҳурӣ аз ҷиҳати сохтори дохилии худ аз вижагиҳои зиёде бархӯрдор аст ва махсусан дар шакл ва устухонбандии жанри қасида эҷод шудани он яке аз ин хосиятҳои аҷиб аст, ки кирои таҳқиқи осори ҳамсон дар адабиёти тоҷик мекунад. Маснавии мазкур аз ҷиҳати мавзӯ ва мазмун низ диққатҷалбкунанда буда, аз лиҳози тасвир яке аз асарҳои раво ва аз лиҳози забон суфта дар миёни ашъори шоир маҳсуб мешавад. Бинобар ин, таҳлили мундариҷа ва бадеияти баёни мақсад дар ин маснавӣ барои ду масъалаи вобаста ба шоир зарур ба назар мерасанд: аввал, муайян намудани яке аз давраҳои ҳаёти шоир, ки ба ранҷи ғурбат тааллуқ дорад; дуюм, ҳунари шоир дар эҷоди ин қабил ашъор ва тасвири бадеӣ.

Дар ибтидо мазмун, мундариҷаи манзума ва ҳадафи шоирро аз иншоӣ чунин як намунаи назм изҳор менамоям ва баъд аз он тарз ва унсурҳои тасвир, саноати бадеӣ ва умуман ҳунари шоирро дар эҷоди он мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Унвони пурраи манзума чунин аст: «Маснавӣ дар васфи Сабғатуллоҳхон Мирсомон Саркор Навоб Шучоъ-уд-Давла Баҳодур дар ихзори ҳоли худ». Аз ин сарлавҳа маълум аст, ки шакли манзума маснавӣ аст ва он дар васфи Сабғатуллоҳхон Мирсомон, вале бо ихзори ҳоли шоир сароида шудааст. Аз ҳуди унвони асар маълум аст, ки ҳадаф ҳоли шоир аст ва мадҳи мамдуҳ ба ҳайси восита баромад мекунад. Яъне шоир меҳода ба ҳоли худ тавассути мадҳ намудани Мирсомон беҳбудӣ бахшад. Вазъе, ки шоир дар он қарор дорад, аз аввалин байтҳои маснавӣ маълум мегардад:

Рӯзгорест к-аз ватан дурам,
Бо ғами рӯзгор маҳшурам.
Гардиши осмон фиканд маро,
Ба диёре, ки нест кас он ҷо [1, 795].

Шоир ба муддате чанд аз ватанаш дур мондаст ва дар диёре ба сар бурдаст, ки дар он ҷо каси наздик ва ҳамфикр барояш мавҷуд набудаст.

Ҳарчанд маълум нест, ки шоир чанд муддат дар ғарибӣ ва дур аз ватан будаст, вале маълум аст, ки ин давра барояш яке аз давраҳои вазнини ҳаёт будааст.

Масъалаи дигаре, ки дар ин миён то андозае номаълум мемонад, дар диёри будааш набудани каси дигар мебошад ва инро як навъ ишора ба надоштани шахси ҳамнишин, ҳамсухбат ва ҳамроз ва шояд ҳатто ҳамзабон бошад, ки шоирро ин қадар пажмурдадил сохтаст. Ба ҳар ҳол, ғурбат ёро саҳт ошuftа соҳта будаст ва Воқиф инро аз тақдири хеш («гардиши осмон») доништааст:

Ғурбатам дода он қадар озор,

Ки дилам реш гашта, сина фиғор [1, 795].

Ғарибӣ ёро «ҳарзағард»-у беқадр кардаст ва орзуи ватанро дар дил мепарварда, аммо наметавонад ба ватан баргардад.

Аз ватан дуру ҳарзағард шудам,

Мушти ҳоке будам, ки гард шудам.

Орзуи ватан ба дил дорам,

Лек дар банд по ба гил дорам [1, 796].

Чӣ мушките доштаст, дар ин бора ба таври ошкор сухан намекунад, аммо мегӯяд, ин мушқилро ҳал кардан ва ба ватан баргаштани ӯ метавонад танҳо бо дастгирии Хонсомон пиёда шавад. Ин матлабро шоир, пас аз изҳори аҳволаш бо як байт чунин баён медорад:

Метавон 3-ин хало ба берун част,

Хонсомон, агар бигирад даст [1, 796].

Воқеист, ки чун матлаб баён шуд, пас бояд мадҳу санои мамдух низ иҷро шавад, то шоир ҳадафи худро ба дили вай ҷо кунонда тавонад. Аз ҳамин ҷо сар карда, Воқиф ба тавсифу мадҳи мамдуҳаш мепардозад ва 14 байти пурраро бо ташбеҳу тавсифу истиора ба қалам меорад.

Чуноне ки аз абёти васфӣ маълум мегардад ва мо низ аз хусуси он ҳарф задем, васфи мамдух дар чанд ҷабҳа иҷро мешавад: хусни мамдух, сахову ҷуди мамдух, хулку атвори мамдух, лутф ва меҳрубонии мамдух, бохирадӣ, комилфикрӣ ва соҳибтадбирии мамдух ва мулксозии мамдух.

Ҷои зикр аст, ки таҳти мадҳи мулксозии мамдух шоир аз ду шаҳр ёд меоварад, ки ё соҳтанашон ва ё обод карданашонро аз амалҳои шоистаи мамдуҳи хеш менигорад. Абёти мазкур инҳо ҳастанд:

Бангаларо, ки ҳаст навбунёд,

3-он ниҳоданд ном Файзобод.

Ҷинадохон, ки хони Сомон аст,

Марҳабо хон, ки ҷони ҷонон аст.

В-ар на ин шаҳр 3-одамӣ ҳолист,

Ин сухан назди одами ҳолист [1, 796].

Чуноне ки мушоҳида мешавад, шаҳри Бангола ё Бингаларо шоир навбунёд гуфтааст ва онро бо номи Файзобод ҳам ба қайд гирифтаст, ҳарчанд метавон файзободро бо ҳарфи хурд навишт ва ба таъбири мардум мафҳум намуд.

Рочеъ ба Бангала ё Бингала маълумоти на он қадар зиёдеро дастрас намудем, вале метавон гуфт, ки ин ҳамон шаҳри Бангола аст, ки Ҳофиз онро дар як мисраи ғазалаш ёд карда буд:

Шаккаршикан шаванд ҳама тўтиёни Ҳинд,

3-ин қанди порсӣ, ки ба Бангола меравад [4, 147].

Ин шаҳр ё музофот аз солҳои пеш макони шуароӣ форсигӯӣ будаст ва ҳадафи Ҳофиз ҳам аз мафҳуми «қанди порсӣ» забони форсист. Аммо мушкили таҳлил дар он аст, ки Бангола навбунёд набуд ва то Мирсомон ҳам вучуд дошт. Метавон тасаввур кард, ки ин Хон онро таъмир ва обод намудааст.

Рочеъ ба шаҳри дигар бошад, умуман маълумот пайдо нашуд. Ҳарчанд бо назари сатҳӣ донишмандони мушаххасоти ин масъала барои таҳлили байтҳои маснавӣ он қадар зарурат надида бошад, вале барои донишмандони он, ки шоир дар қадом минтақа ва маҳал дар ғурбат будаст, зарурати маҳз аст. Аз ин рӯ, ҳалли масъала ва пайдо намудани мушаххасоти зиёдтар вақт ва амали иловагиро меҳосад.

Дар се байти минбаъда аз истеъдоду ҳунари хеш дар васфи мамдуҳ мегӯяд, чунончи:

Хома дар васфи ҳимматаш ронам,

Лаълу гавҳар ба нома афшонам.

Матлаъанворӣ кунам тазмин,

Ки кунад меҳри анварам таҳсин. Гар

дилу даст баҳру кон бошад, Дилу

дасти худойгон бошад [1, 796].

Баъзан дар маснавӣ байтҳои вомехӯранд, ки ба тариқи панду андарз гуфта шудаанд. Албатта, ин байтҳо ба мухотаб нигаронда шудаанд, вале онҳо ҳамчун панд барои ҳамагон қабул мегарданд, чунончи:

Аҷр дорад риояти пирон,

Эй ҷавонон, ҳимояти пирон [1, 796].

Байти дигар:

Зуд дарёб пири фониро,

Ки зақот аст ин ҷавониро [1, 796].

Баъд аз он дар як байт изҳори илтимосаш мекунад ба ин тарз:

Ин қадар аст аз ту мултамасам,

Ки ба ёру диёри худ бирасам [1, 796].

Ва аз ин ба поён аз ҳоли худ гуфта, мамдуҳашро ба дастгирию пуштибонӣ даъват менамояд.

Дар яке аз байтҳои маснавӣ изҳори он шудааст, ки шоир як маротиба бе иҷозати Хон азми ватан карда будааст, вале кораши барор нагирифта буд. Аз ин афсӯс меҳӯрад ва дастгирии мамдуҳашро ин маротиба чашмдор аст:

Бе ризои ту рафта будам ман,
Бадшигун гашт, озмудам ман [1, 796].

Ҳамчунин, шоир таъкид мекунад, ки ӯ маддоҳ нест ва ба мадҳ таваҷҷуҳ надорад, балки ӯ ошиқ аст ва ӯро бояд бо ишқаш воғузошт:

Гарчи маддоҳиям набуд шиор,
Ошиқам ман, маро ба ишқ гузор [1, 797].

Дар мавриди ин мадҳу сано бошад, бӯи лутфу марҳамати Хон ба димоғаш расидааст ва ғунҷаи таъби ӯ беихтиёр во гаштаст:

Бӯи лутфаш ба дил гузор афканд,
Дар дилам фарҳи навбаҳор афканд.
Ғунҷаи хотирам зи бас во шуд,
Таъб беихтиёр гӯё шуд [1, 797].

Шоир худ изҳор медорад, ки саноро бе дуо хатм бахшидан нашояд ва ба дуо дар ҳаққи мамдуҳаш мегузарад, ки аксари байтҳои дуо ба забони арабӣ гуфта шудаанд:

Чун сано гуфтаам, дуо бояд,
Ки сано бе дуо намешояд.
Ҳақтаоло саломатш дорад,
Доимо бокароматаш дорад.
Хони сомонияш басомон бод,
Гули ишқаш ба чайбу домон бод.
Ҳасла Аллоҳу кулла омола,
Аҳсан Аллоҳу кулли аҳвола.
Рафъа Аллоҳу қадраи абдо, Шарҳа
Аллоҳу садраи абдо. Сарнагун бод
душмани ҷонаш, Ғарқи хун бод
душмани ҷонаш. Некхоҳаш ба
ишқ бод қарин, Баннабийи ва олаи
омин [1, 797].

Бо ҳамин мазмуни маснавӣ поён мепазирад ва маълум нест, ки Мирсомон шоирро дар ба ватан баргардондан кумак намудааст ё не.

Дида баромада шуд, ки жанри манзума маснавӣ, мазмунаш ҳасбиҳолӣ ва тавсифӣ аст, сохтори дохилиаш мувофиқ ба талаботи жанри қасида ва вазнаш *хафифи мусаддаси маҳзӯф ва мақсур* аст. Ҳоло ба чанде аз воситаҳои тасвири ин маснавӣ мурур мекунем, ки то чи ҳад барои изҳори матлаб мақбул ҳастанд.

Дар умум маснавӣ бо таъбироту тасвиrotи хеш вижагиҳои зиёде надорад. Аксари абёти он бо забони сода ва санъатҳои на онқадар печида эҷод шудаанд. Ин тарзи баён аз ҳуди ҳадафи шоир дар маснавӣ

арзи ҳастӣ мекунад, зеро мақсади шоир пурсидани кумаки якдаъфина будаст. Бар замми ин, мо дар қисмати зиндагиномаи шоир дида баромадем, ки Воқифи Лоҳурӣ дар ҳеҷ вазъ ва ба ҳеҷ маҳал касеро аз мансабдорон ва ҳокимону амирон мадҳ нагуфтаст. Шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки маснавиро дар васфи мамдуҳ бо таъкиди изҳори ҳоли хеш ном ниҳода будаст.

Изҳори ҳоли шоир бори нахуст яку якбора дар панҷ байти аввали маснавӣ омадааст ва баътар он дар ҷойҳои дигар ҳам мушоҳида мешавад. Изҳори ҳоли нугувор дар ин панҷ байти маснавӣ бо забони содаву фаҳмо ва оҳанги равон ба тасвир гирифта шудааст. Аммо дар ин қисмати маснавӣ санъатҳои бадеӣ на он қадар зиёд ва ҷашмрас истифода шудаанд, шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки тасвири вазъ ба тариқи сода ва бидуни рангу бори бадеӣ сурат гирифтааст.

Пас аз байтҳои шарҳи ҳоли вазнин, ки аз ғурбати ватан ба сари шоир омадааст, байти изҳори мақсад меояд ва пас аз он тавсифи мамдуҳ сар мешавад. Байт ин аст:

Метавон 3-ин хало ба берун ҷафт,
Хонсомон агар бигирад ҷафт [1, 796].

Агарчи вожаи «хало» ба ҷанд маъно ишорат кунад ҳам, вале дар байти боло он ба мафҳуми «танҳой», «ҷое, ки бе одам аст» далолат дорад. Албатта, ҷои беодам гуфта, маънои мустақими он дар назар дошта намешавад, зеро баъид аст, агар мо фикр кунем, ки Воқиф дар ҷое тоқа ва танҳо бо як сару ду гӯш будааст. Ғолибан, шоир мухитеро дар назар доштааст, ки дар он аз мардумии мардум, яъне аз одамгарии атрофиён нишон набудаст. Инро мо аз як байти дигари маснавӣ беҳтар ва ошкоротар дарк мекунем, чунончи:

В-ар на ин шаҳр 3-одамӣ холист,
Ин суҳан назди одами холист [1, 796].

Ин байт дар доираи тавсифи Мирсомон, хоса шаҳрҳои бунёднамудаи ӯ гуфта шудааст ва далолат ба он дорад, ки агар илтифоту марҳамати мир намебуд, ин шаҳр аз одамӣ, яъне одамгарӣ ҳолӣ аст ва ба дарки ин суҳан одамоне мерасанд, ки ҳолдонанд.

Ҳамин тариқ, пас аз байти изҳори аҳвол ва кушодани сари масъала шоир ба тавсифи мамдуҳ мегузарад. Бояд гуфт, ки тавсифи мамдуҳ низ бо сифатҳои ғайриқобили дарк анҷом нагардидаст ва ҳамаи онҳо дар 12 байт ҷамъ омадаанд ва метавонанд хоси ҳар миру хону ҳоким бошанд. Сифатҳои асосии мамдуҳи шоир аз инҳо иборатанд: тахту кулоҳи давлат зебандаи ӯ, хонӣ ва ҳоконӣ аз вай сарфарозанд, ӯ маъдани ҷуду манбаи эҳсон аст, ӯ боиси ҳар ҷеҳрахандонӣ ва шукуфтадимоғиҳост, зеро худ хушхулқу хандонрӯ ва шафику некхӯ аст, аз худписандиву кибру такаббур орӣ аст, хоксории бениҳоят дорад ва комилфиқру соҳибтадбир, дорои лутфи неки суҳан аст ва соҳтану обод намудани шаҳрҳо хунари ӯст ва ғ.:

Он, ки нозад ба номи ў хонӣ,
Сар фарозад ба номи хоқонӣ.
Маъдани ҷуду манбаи эҳсон,
Сабғатуллоҳхони олишон.
Гули боғи шукуфтарӯиҳо,
Тардимоғи шукуфтарӯиҳо.
Ҳусни хулқаш ҷӣ сон баён созам,
Магар аз барги гул забон созам.
Матҳамилҳалиқи хандонрӯ,
Мутавозеҳ шафику неқўхў.
Уҷбро дар дилаш гузоре нест,
Кибро пешӣ ў мадоре нест.
Ба тавозеҳ ҷу қад намояд рост,
Рост гўям, ки сарвро моност.
Чун нишинад, диҳад ба маснад зеб,
Чист як зеб, балки яксад зеб.
Ҳама авзои ў писандида,
Ба тарозуи ақл санчида.
Комилалфӣкр соҳибалтадбир,
Назди ақл аст ў машору машир.
Ў ба лутфу латофат аст ваҳид,
Инҷунин ансиралсиёф кӣ дид.
Бангаларо, ки ҳаст навбунёд,
З-он ниҳоданд ном Файзобод.
Ҷинадохон, ки хони Сомон аст, Марҳаб
хон, ки ҷони ҷонон аст [1, 796].

Яке аз вижагӣҳое, ки метавон онро дар маснавӣ ба мушоҳида гирифт, чанд мавзӯро дар омехтагӣ бо ҳам хунармандона ҷо додан аст. Масалан, дар байтҳое, ки мо онҳоро чун намунаи абёти панду насихатӣ дар боло дида баромадем, бо шумули байтҳои дигари аввалу охири онҳо шоир чанд мавзуи муҳимро яку якбора манзур мегардонад ва ин ҳолат натавон дар байтҳои алоҳида, балки ҳатто дар мисраъҳои алоҳида ҳам мушоҳида гардид. Байтҳои зикршударо оварда, таҳлили мавзӯҳои дохили онҳоро дида мебароем:

Эй ҷавонумри вай ҷавонтолеҳ,
Рушанат бод ҷовидон толеҳ.
Пири аз по фитодаам чи кунам.
Тоқат аз даст додаам, чи кунам.
Аҷр дорад риёяти пирон,
Эй ҷавонон, ҳимояти пирон. Аз
ту ояд, ки лутф фармой,
Дастгирӣ кунӣ зи барной.

Зуд дарёб пири фони­ро,
Ки за­кот аст ин ча­во­ни­ро [1, 796].

Чуноне ки дида мешавад, дар ибтидои ин қисмати маснавӣ дуо дар ҳаққи муҳотаби ҷавон, дар байти дуҷум изҳори ҳол бо дарназардошти ишора ба айёми умри пирӣ, дар байти сеюм хитоб ба ҷавонон ва ҳушдор доданашон аз он, ки эҳтироми пирон мукофот дорад ва онҳо бояд аз пирон ҳимоят кунанд, дар байти чорум ҳамин маъниро дар мурочиат ба муҳотаби мушаххас ва бо ҳадафи мушаххас баён месозад ва байти охир бори дигар ҳам талаб ва ҳам пандро дар бар гирифтааст.

Масъалаи дигаре, ки зикраш дар ин ҷо зарур аст, ин ки шоир зимни баёни аҳволи хеш ва тавсифи мамдуҳ аз ифтихор ба ҳунари суҳангӯии худ низ фаромӯш намекунад. Ба он нигоҳ накарда, ки аҳволи шоир аз ғурбати ватан ва дурии ёри диёр хуб нест ва ӯ ба дастгирии хон ниёз дорад, шоир аз таърифи ҳунараш низ сарфи назар намекунад. Ӯ пас аз анҷоми тавсифи мамдуҳаш бо чунин байтҳо ба фахр мепардозад:

Хома дар васфи ҳимматаш ронам,
Лаълу гавҳар ба нома афсонам.
Матлаъанворӣ кунам тазмин,
Ки кунад меҳри анварам таҳсин.
Гар дилу даст баҳру кон бошад,
Дилу дасти худойгон бошад [1, 796].

Дар ин миён шоир дар байте худро камдимоғу камсухан гуфтаст, вале боз ҳам ҳунар ва суҳаншро ҷаман тасаввур мекунад, чунончи:

Ин қадарҳо бас аст аз ҷамане,
Аз ҷу ман камдимоғи камсухане [1, 796].

Худро «камдимоғ» гуфтан ишора аст ба «камҳавсалагӣ», ки дар айёми пирӣ ба шоир руҳ додаст ва аз ин лиҳоз ӯ «камсухан» ҳам шудааст. Вале як мазмуни дигарро низ аз калимаи «камсухан» дарк кардан метавон, ки он ба байти зерин мантиқ пайдо мекунад:

Гарчи маддоҳиям набуд шиор,
Ошиқам ман, маро ба ишқ гузор [1, 796].

Шоир метавонист худро дар масъалаи мадҳ «камсухан» гӯяд.

Ба ҳар навъ, метавон ҳулоса кард, ки аз эҷоди ин маснавӣ шоир ҳадафи ба маъраз мондани ҳунараш набудааст, балки воқеан ҳам зарурат ӯро ба навиштани он тела додаст. Бовучуди ин, маснавии шоир яке аз асарҳои раво ва ҷолиби Воқифи Лоҳурӣ дар миёни ашъораш ба ҳисоб меравад.

Китобнома:

1. Воқифи Лоҳурӣ, Нурулҷайн. Девони Воқиф [Матн] / Бо кўшиши Ғулом Раббонӣ Азиз. – Лоҳур, 1963. – 845 с.

2. Раҳматова, О. А. Сохт, мавзӯҳо ва поэтикаи қасидаҳои Сайфи Исфараиғӣ [Матн] / О.А. Раҳматова. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илми филология аз рӯи ихтисоси 10.01.01 – адабиёти тоҷик. - Душанбе, 2020. – 167 с.

3. Розӣ, Шамси Қайс. Ал-муъҷам [Матн] / Шамси Қайси Розӣ. Муаллифи сарсухану тавзеҳот ва ҳозиркунандаи чоп Урватулло Тоиров. – Душанбе: Адиб, 1991. – 464 с.

4. Ҳофизи Шерозӣ. Девон [Матн] / Ҳофизи Шерозӣ. Бар асоси нусхаи Аллома Муҳаммад Қазвинӣ. Бо эҳтимоми Ҷаҳонгир Мансур. – Техрон: Нашриёти Даврон, 1389. – 391 с.

5. Ҳусайнӣ, Атоуллоҳ Маҳмуд. Бадоеъ-ус-саноеъ [Матн] / Атоуллоҳ Маҳмуд Ҳусайнӣ / Сарсухан, тавзеҳот ва таҳрири Р. Мусулмонкулов. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 223 с.

6. Шарифов, Х. Балоғат ва суҳанварӣ [Матн] / Х. Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 278 с.

ТДУ: 82(575).09

ПАДАРИ РОМАННАВИСИИ ТОҶИК

Ҳошимова Хуршеда Абдумуноновна¹⁴

*Институти забон ва адабиёти
ба номи А.Рӯдакии АМИТ*

Дар мақола саҳми устод С. Айнӣ дар ташаккул ёфтани насри адабиёти шӯравии тоҷик ва эҷоди жанри муҳташами эпикӣ – роман баррасӣ шудааст. Суннатҳои адабиёти классикӣ ва фолклори тоҷикӣ ба устод С. Айнӣ имкон додааст, ки рӯйдодҳои зиндагӣ, қаҳрамонон ва қисмати онҳо дар жанри роман бо маҳорати баланд реалистона тасвир шуда, ба сабки насрнависони насли ҷавон таъсири амиқ расонад. Дар мақола муаллиф ташаккули тасвири

¹⁴Ҳошимова Хуршеда Абдумуноновна - Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, шуъбаи адабиёти муосир, ходими пешбари илмӣ, номзади илмҳои филологӣ. Нишони: ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел.: (+992)901214148; e-mail: adeshrukh70@gmail.com.

Ҳошимова Хуршеда Абдумуноновна - Институт языка и литературы им. Рудаки, отдел современная литература, ведущий научный сотрудник, кандидат филологических наук. Адрес: г. Душанбе, пр. Рудаки, 21. Тел.: (+992)901214148; e-mail: adeshrukh70@gmail.com.

Khoshimova Khursheda Abdumanonovna - Rudaki Institute of Language and Literature, Department of Contemporary Literature, Leading Researcher, Candidate of Philological Sciences. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21. Тел.: (+992)901214148; e-mail: adeshrukh70@gmail.com.

реалистиро дар романҳои «Дохунда» ва «Ғуломон»-и устод С. Айнӣ таҳқиқ намуда, бандубаст, тарзи таҳқия ва воситаҳои тасвири бадеии асарҳоро муайян намудааст, ки нависанда дар таълифи романҳо истифода намудааст.

Фаъолияти пурсамар ва маҳорати баланди устод С. Айнӣ насри реалистии тоҷикро ташиаккул дода, мактаби бузурги адабиёро бунёд намудааст, ки дар заминаи он насри нави носирон дар тасвири реалистӣ тарбият ёфтаанд. Ҳамчунин тамоми жанрҳои адабӣ ва илмӣ адабиёти муосири тоҷик, аз он ҷумла роман, маҳз дар эҷодиёти устод С. Айнӣ зуҳур карда, ташиаккул ёфтаанд. Аз ин рӯ, бешубҳа дар адабиёти муосири тоҷик ва адабиётшиносӣ устод С. Айнӣ барҳақ падари романнависи тоҷик эътироф шудааст.

Калидвожаҳо: жанр, роман, бандубаст, падари романнависӣ, тасвир, реалистӣ, адабиёт.

Отец таджикского романа

В статье рассматривается вклад устода С. Айнӣ в формирование прозы таджикской советской литературы и создание крупного эпического жанра — романа. Традиции классической литературы и таджикского фольклора предоставили устоду С. Айнӣ возможность реалистически изобразить жизненные события, героев и их судьбы в жанре романа, тем самым глубоко повлияв на стиль прозаиков молодого поколения. Автор в статье, исследуя формирование реалистического изображения в романах «Дохунда» и «Рабы», определяет композицию, способ повествования и средства художественного изображения, которые использовал писатель при создании романов.

Плодотворное творчество и высокое мастерство устода С. Айнӣ сформировали таджикскую реалистическую прозу и основали великую литературную школу, на базе которой воспитывалось в реалистическом изображении новое поколение прозаиков. Кроме того, все современные таджикские литературные и научные жанры, в том числе и роман, сформировались именно в творчестве устода С. Айнӣ. Следовательно, несомненно, что в современной таджикской литературе и литературоведении устод С. Айнӣ по праву признан отцом таджикского романа.

Ключевые слова: жанр, роман, композиция, отец романа, изображение, реалистический, литература.

The father of the tajik novel

The article examines the contribution of Sadriddin Ainī (S. Ainī) to the development of prose in Tajik Soviet literature and the creation of the major epic genre—the novel. The traditions of classical literature and Tajik folklore provided Ainī with the opportunity to realistically portray life events, characters, and their fates within the novel genre, thus deeply influencing the style of the younger generation of prose writers. In this article, the author, by exploring the formation of realistic depiction in Ainī's novels “Dokhunda” and “Ghulomon” (The Slaves), identifies the composition, narrative methods, and artistic means of representation that the writer employed in their creation.

The fruitful work and high mastery of S. Ainī shaped Tajik realistic prose and established a great literary school, which served as the foundation for educating a new

generation of prose writers in realistic depiction. Moreover, all contemporary Tajik literary and scholarly genres, including the novel, were formed and developed in the creative works of S. Ainī. Therefore, it is undeniable that in modern Tajik literature and literary studies, S. Ainī is rightly recognized as the father of the Tajik novel.

Keywords: *genre, novel, composition, father of the novel, representation, realistic, literature.*

Воқеан, чуноне ки М. Шукуров қайд мекунад, «Устод Айни аз ҷумлаи он бузургонест, ки дар адабиёти халқи худ табадуллоти кулӣ ворид кардааст: «Роҳи эҷодии Айни пас аз Инқилоби Октябр роҳи тамоман навест дар адабиёт, роҳи аз худ кардани дастурҳои тасвири реалистӣ буд. Ҳар қадами ӯ дар роҳи санъати тасвиркории реалистии ҳаёт як қадами нав, ҳар сухани ӯ як сухани тоза буд. Ҳар сухани тозаи вай реализми тасвирро дар наср як дараҷа такмил меод ва як поя боло мебард» [11, 11]. Тасвири реалистӣ дар асарҳои калонҳаҷми устод С.Айни воқеан ҳам дар шакли тарзҳои реалистии тасвири нав зухур карда, манзараҳои мураккаби ҳаёт, масъалаҳои иҷтимоӣ ва ҳуди инсон дар воқеият объективона таҳлилу таҳқиқ шудаанд. Илова бар ин, устод С.Айни забони тоҷикӣ, забони омаре хуб медонист, аз ин рӯ, воситаҳои бадеии забонро дар воситаҳои тасвир бо маҳорати баланд ва истеъдоди маҳсус дар асарҳояш ба кор бурдааст.

Дар адабиётшиносии тоҷик бахшҳои адабию илмӣ дар атрофи шаклиҳои жанри романи тоҷикӣ зиёд сурут гирифтааст. Ҳанӯз С.Айни асари «Наводир-ул-вақоеъ»-и Аҳмади Донишро роман ном бурда, қайд мекунад, ки «муҳимтарин ва аз ҷиҳати танқид бераҳмонатарин асари Аҳмад-маҳдум «Наводир-ул-вақоеъ» ном китоби ба тариқи роман навиштаи ӯст. Ин китоб (дастнавис) аз 750 саҳифа иборат буда, мундариҷоташ аз ҳикояҳои парешон, аз саргузаштҳои одӣ ва аз баъзе мақолаҳои илмӣ иборат аст.

Дар натиҷаи дигаргуниҳои бузурги инқилобии таърихӣ дар ибтидои асри XX ба миён омадани адабиёти нав асари аввалини Абдуллоҳи Фитрат бо забони форсӣ «Мунозира» ва китоби баъдӣ «Сайёҳи ҳиндӣ»¹⁵-ро низ С.Айни роман ном мебарад, зеро дар он замон ин китоб шакли нав ва услуби нави навишти асар ба шумор мерафт. Албатта, чунин андешаи устод С.Айни дар натиҷаи мушоҳидаи тағйироти таърихӣ замон ба миён омадааст, зеро Фитрат қобилияти фитрии баланд дошта, бо таъсири сафарҳои дорои

¹⁵С. А й н и менависад: «Сайёҳи ҳиндӣ» ҳам ба услуби роман навишта шуда буд. Дар ин асар аҳволи илмӣ, сиёсӣ ва иқтисодии Бухоро бераҳмона, гоҳо ба тариқи ҳаҷв ва гоҳо танқид шуда буд. Ин асар ҳам ба балои сензор гирифта шуда, як қисмаш талаф ва қисми омада ба Бухоро расидааш ба хонандагон аз «Мунозира» ҳам беҳтар ва муҳимтар таъсир бахшид. («Сайёҳи ҳиндӣ» ба забони форсӣ таълиф ёфта буд. Ин асарро муфти Маҳмудхоҷаи самарқандӣ ба русӣ тарҷумаи кунонида, нашр карда буд). Куллият, ҷ.7.

чаҳонбинии васеъ мегардад ва бо услуби нави навишт асар меофарад. Ба ин маънӣ устод С.Айнӣ ишора карда, дар бораи Фитрат ва аввалин асари ӯ чунин изҳори ақида менамояд: «асари аввалинаш ба забони форсӣ «Мунозара» ном дошт ва дар он низои қадиму қадид мавриди муҳокима қарор ёфта буд. Ин асар азбаски дар забони содаву возеҳи форсӣ бо ба эътибор гирифтани аҳволи руҳияи халқи Бухоро, ба **тариқи роман** навишта шуда буд, ба халқи Бухоро хеле таъсири хубе бахшид»¹⁶.

М.Шукурӣ дар бораи бохтҳои ҷомеаи шуравӣ ва аз бунёди маънавия маҳрум гардидани ҳаёти инсон ва бозҷустҳои адабии нависандагон андешаронӣ намуда, дар бораи муҳимтарин ғазилатҳои адабиёти форсӣ ва намоёндагони пешқадами ибтидоӣ садаи бист чунин изҳори назар мекунад: «Андешаҳои фалсафӣ, моҳиятҷӯӣ ва ҳикматписандӣ аз муҳимтарин ғазилатҳои адабиёти форсӣ буда, андарзномаву ахлоқномаҳо, қасидаи фалсафӣ, адабиёти ирфонӣ аз муҳимтарин шоҳаҳои он буданд ва ба зиндагии рӯзмарраи мардумон сар дароварда, ба тарзи зиндагии онҳо таъсири пурзӯр иҷро намуда, барои амиқрафти тафаккури китобии аҳли ҷомеа мусоидат кардаанд. Адабиёти маорифпарварӣ дар асоси ҳамин хусусиятҳои ҳаёти халқ ва адабиёти он рушд карда, барои навсозии фарҳангиву маънавияи ҳаёт мубориза сар карда ва ба вижа Абдурауфи Фитрат ва Маҳмудхоҷаи Беҳбудӣ барои ба ҳам пайвастании афкори фалсафӣ ва иҷтимоиву сиёсии Шарқи исломӣ ва Ғарб қадам бардоштан» [10, 411].

Адабиётшинос А.О. Худойдодов дар ҳаммуаллифии М.С. Абдурахмонов ақидаҳои адабӣ-эстетикӣ Абдуррауфи Фитратро дар ашъори назмӣ ба баррасӣ намуда, ӯро ҳамчун яке аз чеҳраҳои намоёни ҷомеаи ибтидоӣ асри XX ҳам дар эҷоди ашъори баландмазмун ва моҳирона муаррифӣ мекунад: «Абдуррауфи Фитрат (1886-1938) яке аз чеҳраҳои намоёни ҷомеаи ибтидоӣ асри XX маҳсуб ёфта, чун нависанда, муаррих, адабиётшинос, забоншинос, санъатшинос, сиёсатшинос ва арбоби намоёни давлатӣ ва ҷамъиятӣ эътибору шуҳрат пайдо кардааст. Эҷодиёти ӯ густурдаву фарох буда, масъалаҳои муҳими адабиёти классикиву муосир ва ҷомеаи онрӯзаро фарогир аст. Ӯ дар асарҳои назмӣ насриаш бо як ихлосмандӣ мардуми Бухоро,»

¹⁶Фитрат ба тангдастии модии худ нигоҳ накарда, асарро дар Истамбул бо харҷи худ нашр кунонда, ба Бухоро фиристод. Як микдори нашр дар роҳ дар дасти сензорҳои рус афтада, нест шуда бошад ҳам, он чиро ки саломат омада, ба Бухоро расида буд, тараққипарварона ба таълимоти ҷамъияти маҳфӣ ба ҳар сӯи мамлакат паҳн карданд. Аз мударрисони тараққипарвар Абдулқодир-маҳдум, ки (соли 1918 дар Тошканд вафот кард) садӯ панҷоҳ нусхаи ин асарро ба хурчин андохта, то Шаҳрисабз, Китоб, Чирочӣ ва Яқкабӯг бурда, паҳн кард, ба қасоне, ки хонда наметавонистанд, ҳудаш хонда меод. (Ин китоб аз тарафи Ҳочӣ Муини самарқандӣ ба ўзбекӣ тарҷума ва нашр шуд), Айнӣ, ҷ.7.

дар маҷмуъ ҷомеаи замонашро ба омӯзиши илму маърифат даъват намуда, омӯзишро ягона василаи раҳой ёфтан аз ҷаҳолату гумроҳӣ доништааст» [9, 203]. Доир ба фаъолияти эҷодӣ ва ҷамъиятии Абдуррауфи Фитрат донишмандон зиёд гуфтаанд, хусусан шахсияти ӯ аз нуктаи назари гуногун арзёбӣ гардидааст.

Дар ин замина метавон гуфт, ки таҳаввулотӣ сиёсату мафкуравӣ ва назарии нав ба ҳаёти воқеӣ, зиндагии сиёсату иҷтимоии ҷомеа дар нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX равшанфикрону маорифпарваронро ба майдон меорад, ки дар адабиёти форсии тоҷикӣ бунёдгузори он Аҳмади Дониш шинохта шудааст. Аввалин нишонаҳои тақдирӣ воқеъгаро, ки дар шакли реализм зухур карда буд, китобҳои «Наводир-ул-вақоъ»-и Аҳмади Дониш, «Тухфаи аҳли Бухоро»-и Мирзо Сироч, «Наводири Зиёия»-и Садри Зиё ва ғ. шинохта шудаанд. Аслан ин асарҳо ба равиҳои реализми танқидӣ мувофиқ мебошанд.

Ба ин маънӣ адабиётшинос Ш. Солеҳов низ қайд мекунад, ки «агар андешаи устод С.Айнуро дар назар гирем, таърихи инкишофи насри нави тоҷикӣ хеле пештар аз Аҳмади Дониш, Мирзо Сироч, Фитрат ва осори насрии пеш аз инқилоби ҳудӣ Айнӣ оғоз меёбад» [7, 184]. Бо назардошти омилҳои дигари муҳим дар ибтидои асри XX, ки дар адабиёти форсии тоҷикӣ боиси ба майдон омадани **сабқҳои нави романи реалистии тоҷик** гардид, дар миёни равшанфикрону маорифпарварон, пеш аз ҳама, расидани романҳои адибони маъруфи эронӣ, турку тотор, асарҳои реалистии рус ва аврупо мебошад, аз ҷумла романи «Саҳхатномаи Иброҳимбек»-и Зайнулобиддини Мароғай¹⁷ дар Бухоро зуд паҳн мегардад, ки дар он воқеияту рӯйдодҳои замони *реалистона* инъикос ёфтаанд. Дарвоқеъ, аксари ин асарҳо пояҳои устувори воқеъгарона дошта, ифодагари назари интиқодии муаллифон нисбат ба низомии мавҷудай сиёсату иҷтимоии ҷомеа буданд. Баъдтар, тибқи иттилои Ҷ. Иқромӣ, тарҷумаи туркиро озарии романҳои Толстой, Тургенев, Дюго, Свифт ва дигаронро толибилмони Бухорой бо як шавқу завқӣ махсус мутолиа мекарданд [7, 185]. Ҳамчунин маъруфияти як қатор асарҳои замони ба монанди романҳои нависандаи ўзбек Абдулло Қодирӣ «Рўзгори Мозӣ», «Каждум аз меҳроб», нависандагони рус А. Фадеев «Торумор», Э. Войнич «Занбўр», нависандаи франсавӣ Ф. Дюшен «Қамар» (тарҷумаи ин асарро С. Айнӣ анҷом медиҳад), асарҳои нависандагони араб Зайдон «Узрои курайш», «Сўхтори Карболо», ки устод С. Айнӣ аз онҳо бохабар буд, дар оянда

¹⁷Бино ба маълумоти С. Айнӣ «Саҳхатномаи Иброҳимбек» – романи ҳаҷвӣ, асари Зайнулобиддини Мароғӣ (вафот соли 1910), ки дар он бетартибҳои сохти

ФОЛКЛОР ВА АДАБИЁТ

ичтимой ва тарзи идораи давлатии Эрон дар охири асри XIX тасвир ёфтааст.

ба фаъолияти эҷодии нависанда таъсири амиқ мерасонад¹⁸. Устод С. Айнӣ зери таъсири ана ҳамин омилҳо ва раванди шаклгирии насри воқеъгаро нахустин романи реалистии тоҷикӣ «Дохунда»-ро дар соли 1924 меофарад. Илова бар он, навиштани китобҳои дарсӣ барои мактабҳои усули ҷадидия, силсилаи ҳикояҳои воқеиву ахлоқӣ, таълифи қиссаҳои «Ҷаллодони Бухоро» (1920) ва «Одина» (1924) ба заминаи шаклгирии романи реалистии тоҷик замина мегузорад. Аз ҷониби дигар, тағйирӣ фазои сиёсӣ иҷтимоӣ ва зиндагии мардум дар дигаргуниҳои бузурги таърихӣ дар адабӣ ба шаклгирии нави жанри роман мусоидат менамояд, ки ба ин маънӣ адабиётшинос Ш. Солеҳов низ ишора карда чунин менависад: «...ғолибан таҳаввулотӣ зиндагии инсон бештар дар қолаби роман ва анвои он таҷаллӣ кардааст ва тағйироти иҷтимоии рӯзгори мардум барои тағйирӣ ин навъи ҳамосаи адабӣ танҳо замина гардидаанд» [7, 200-201]. Адабиётшинос А. Сайфуллоев заминаи пайдоиши насри реалистӣ, аз он ҷумла романи шуравӣ тоҷикро аз насри гузаштаи форсу тоҷик доништааст, ки аз насри бадеи аз асри IX то ибтидои асри XX инкишоф ёфтааст [6, 16]. Ба андешаи мо зухуроти ин омилҳо дар асарҳои устод С. Айнӣ комилан ба назар мерасанд, ки жанрҳои адабӣ мазмунану шаклан дар эҷодиёти нависанда така ба суннатҳои адабиёти анъанавӣ дар адабиёти муосири тоҷик дар шакли нав аз зовияи диди воқеъбинонаи нависанда зухур мекунад. Ба қавли А. Набавӣ «...насри Айнӣ дарвоқеъ насри сифатан тозаеро шакл дод, ки онро барҳақ «синтези Шарқу Ғарб» тавсиф кардаанд» [5, 25].

Дар насри тоҷик аввалин асаре, ки замони бунёд ёфтани ҷомеаи нав, дигаргун шудани арзишҳои адабиву эстетикӣ ва муносибатҳои иҷтимоӣ аз диди нав дар жанри калони эпикӣ офарида шудааст, романи «Дохунда»-и С. Айнӣ (1927-1930) мебошад. Вақте ки устод С. Айнӣ ба таълифи романи «Дохунда» шуруъ намуд, – менависад адабиётшинос А. Сайфуллоев, – на фақат аз сарчашмаи муҳимми адабӣ – насри халқӣ классикӣ эҷодкорона истифода менамуд, балки ҳудӣ ӯ чун адиби ҳақиқатназар дар соҳаи насри бадеӣ таҷрибаи муайяне ба даст оварда буд [6, 26]. А. Набавӣ дар бораи истеъдоди бузурги устод С. Айнӣ андешаронӣ намуда, аз суннатҳои адабиёти шифоҳии халқ ва адабиёти классикӣ тоҷик ва аз таҷрибаи адабиёти халқҳои дигар омӯзишу истифода бурдани устодро ёдовар мешавад, ки дар насри нави тоҷикӣ навъҳои калони адабро таълиф намуданд. Дар хусуси романи «Дохунда» адабиётшинос ҳамчун аввалин романи тоҷикӣ дар насри муосири тоҷик ёдовар шуда, менависад: «Нахустин румони тоҷикӣ

¹⁸А. Сайфуллоев низ ба ин масъала ишора дорад, ки аз тарҷимаи «Қамар», таҳрири адабии романи «Занбӯр», «Сом ва Дик» ва шиносӣ бо романҳои Фадеев, очеркҳои мансури Абдулло Қодирӣ ва баъзе нависандагони Озарбойҷону Тотористон такмил ёфтани маҳорати эҷодии устод С. Айнӣ ёдовар мешавад.

асари устод Садриддин Айни «Дохунда» (1930) дар ҳамин замина таълиф гардида буд ва дигар румонҳои тоҷикӣ (румони ҳамосӣ ё румон-эпопеяи «Ғуломон»-и Садриддин Айни, 1943; қисми аввали

«Шодӣ»-и Чалол Иқромӣ, 1936, 1940) низ дар ҳамин равиш ба майдон омаданд» [5, 129-142].

Ҳамин тавр, романи муосири тоҷикӣ ибтидо дар заминаи романи «Дохунда»-и устод С.Айни шакл мегирад. Дар бандубасти романи «Дохунда» барои ифодаи моҳияти зиндагиву муҳити иҷтимоӣ ва таърихӣ ду давр дар ҳатти сюжет унсурҳои лирикиву драмавӣ истифода шудааст. Устод С.Айни дар ҳатти сюжет ҳиссиёти лирикии ду дилдода – Ёдгор ва Гулнорро истифода намуда, воқеаҳо, сарнавишт, портрет, характерҳо, шахсиятҳо, иштирокдорони асарро дар шакли бадеӣ воқеъгарона тасвир намудааст, ки «хусусиятҳои романҳои аврупоӣ ва ҳам шарқиро дар бар гирифтааст».

Мундариҷаи роман аз панҷ қисм иборат буда, ҳар бахши он мувофиқ ба мазмуни ҳатти сюжет номгузорӣ шудааст. Қаҳрамонони марказӣ – Ёдгор ва Гулнор, образҳои асосии бандубасти унсурҳои асар буда, ҳатти сюжет дар алоқамандӣ бо онҳо ва муносибат бо замон таҳрезӣ шудааст. “С. Айни, – менависад адабиётшинос А. Сайфуллоев, – барои мураттаб сохтани сюжети «Дохунда» ба вучуд овардани образи намоёндогани синфҳои гуногун, ки амалиёти онҳо дар доираи ҳамин сюжет аз фактҳои таърихӣ ва воқеаҳои реалӣ истифода кардааст” [6, 42].

Устод С.Айни қабл аз оғози саргузашти қаҳрамонони марказӣ бо тамоми ҷузъиёт манзараи Дарай Ниҳонро тасвир намуда, ҳамчун муаллиф субъективона зимни таҳқия ба хонанда бевосита муроҷиат ва гуфтугӯ мекунад. Ҳар як бахши номгузоришудаи қисмҳо асли воқеаро барои хонанда ошкор мекунад ва дар ин сурат нависанда зимни таҳқия на танҳо ҳолату амали персонажҳоро тасвир менамояд, балки воқеаҳо ва ташаккули характерҳоро дар раванди дигаргуниҳо ва ҳаракатҳои инқилобӣ ба хонанда хеле равшан ва пурҳаҷон шарҳу тавзеҳ медиҳад.

Ҳамин тавр, ишқи Ёдгор ва Гулнор ҳатти сюжети романро ташкил дода, саргузашт ва воқеаҳо дар ду давраи таърихӣ, дар ҳодисаҳои ҷомеаи феодали ва соҳти сотсиалистӣ сурат мегирад, ки тағйир ёфтани соҳти ҷомеа боиси бедории шуури иҷтимоии қаҳрамонон мегардад. Нависанда дар қисми якуми роман дар бахшҳои «Дарай Ниҳон», «Духтари обкаш», «Ясавул», «Одами пасисангӣ», «Далерии навмедона», «Санги ғелон», ки гиреҳбанди сюжети романро ташкил медиҳанд, аз бахши «Хўчаин» сар карда, то бахши 30-юм дар усули *ретроспективӣ* ҳаёти волидони Ёдгор – Бозор ва Меҳрумох, мусибати ба сари онҳо омадаро тадриҷан дар сюжет ба тасвир меорад. Масалан, дар бахши «Хўчаин» С. Айни воқеаи гирифтории мазлумонро аз номи ҷуфтронии یتимӣ бой – Назар чунин меорад: «— Ака Бозор! Агар ба гапи ман дарой, ин корро нақун, хўчаинро аз ту бисёртар ман мешиносам

(чомаи чигда-чигда даридаашро бо эзори аз нифа чудошудааш нишон дода), сол дувоздаҳ моҳ, шабу рӯз кор мекунам, ана ҳолам ҳамин, ишкам бошад, бештарин вақтҳо танбӯр менавозад, дар ин наздикиҳо рӯйи сериро надидаам; хўчаин ҳамеша худро ба ҳар кас раҳмхӯр нишон медиҳад; лекин ҳамааш дурӯғ аст; ин барин одами сахтдили мумсик дар дунё кам ёфт мешавад, ин ҳама ғамхӯриҳо, ки ба ту мекунад, барои ба даст даровардани замин ва милку асбобҳои туст. Ин «як парча хатти дилпурӣ» бисмиллоҳи ҳамин кор аст. Агар дар ҳақиқат бой одами раҳмдил бошад, маро ки ғуломвор ба дари хонааш кор мекунам, чаро сер намекунад, чаро намепӯшонад?» [1, 59-60]. Чунин тавзеҳоти вазъи ҳолати иштирокдорон дар роман зиёданд, ки нависанда ҳолати онҳоро дар зарурат гоҳе ҳамчун ровӣ ва гоҳе аз номи персонаж шарҳу тавзеҳ медиҳад. Дар ин маврид низ нависанда ҳақиқати зиндагии чомаи феодалиро дар мисоли суханони ғуломи бой – Назар ошкор менамояд, ки бо ҳар роҳу восита мардуми одиро бардаи худ гардонда, охирон умеди ҳастӣ ва орою омоли онҳоро мерабуданд. Вале Бозор баринҳо он замон қодир набуданд воқеиятро дарк кунанд, балки танғазарии онҳо боис мешуд, ки ба макри бою амалдорон, табақаи истисморгар гирифтोर шуда, ҳолати худро аз тақдир донанд.

Дар қисми дувуми роман аз бахши «Аз ғӯристон ба гулистон» инкишофи воқеаҳо сар шуда, то бахши ҳаштум «Мадраса» идома меёбад, ки нависанда дар ин бахшҳо саргузашти баъдии Ёдгорро пас аз марги падар дар муносибат бо рӯйдодҳо бо тафсил ба тасвир меорад. Дар ин қисм нависанда муносибатҳои намояндагони истисморгари чомаи феодалӣ, бойҳову эшонҳо, муллобачаҳои мадраса, қозиву муфти, намояндагони амир ясаул, ҳокимони вилоятҳо, юзбошиҳо ва ғ. нисбат ба мардуми одии меҳнаткаш, ки дар зери зулму асорати онҳо азияту чафо мекашиданд, хеле барҷаста ва бо ҷуьйёт моҳирона тасвир менамояд. Дар инкишофи воқеаҳо амалу ҳаракати озодиҳоҳои Ёдгор дар мавриди ба зимма нагирифтани қарзи падар (танҳо раҳму нигоҳи падар ўро маҷбур мекунад, ки қарзи падарро бар уҳда гирад), гурехтан аз бой ба Дараи Ниҳон, аз сарбозии амир, аз зиндон аввалин нишонаҳои зиддиятҳо ва талошҳои ўро дар роҳи наҷот ва халосӣ ёфтани аз ҷабру зулми замона нишон медиҳад, ки нависанда ин амалу ҳаракатҳоро пайи ҳам зимни таҳкия дар диалогҳои персонажҳо кушодааст. Кулминатсияи романро қисми савуми роман ташкил дода, бедории шуури иҷтимоиву сиёсии мардуми меҳнаткашро дар образи Ёдгор умумият мебахшад, ки аз зулму асорати замона роҳҳои халосиро меҷуст. Дар тасвири бадеӣ нависанда хусусият ва таъсири ҳаракатҳои инқилобиро ҳамчун қувваи бузурги озодбахши мардуми мазлум дар сарнавишти Ёдгор тасвир намуда, ҳақиқати ҳаёт ва хусусияти сохти чомаи феодалиро дар роман воқеъгарона ва ошкоро нишон додааст. Образи Ёдгор, – менависанд Л.Н.Демидчик, – намунаи барҷастаи паси

сар кардани чунин анъанаи кӯхнаи насри милли буд, ки дарки бадеии инсон ва тамоми гуногунии диалектикаи алоқаҳои ботинию зоҳирии ӯро маҳдуд намуд, ба принсипи инъикоси воқеият бо пешрафти революсионии он зид буд. Нависанда бо он ҳатти сужет, ҳамбастагии табиӣ ҳодисаҳои хусусӣ ва ҷамъиятиро зоҳир кардааст [2, 64]. Тафаккури бадеии нависанда дар роман воқеӣ нишон додани ҳаёти мардуми одӣ, беадолатиро, зулму асорати табақаҳои ҷомеаи феодалий, аввалин нишонаҳои зуҳур намудани зиддият ва ташаккули шуури ҷамъиятию сиёсӣ ва инқилобии меҳнаткашон дар мисоли образи Ёдгор ва намояндагони ҳаракатҳои нав ифода ёфтааст. Зиддияти ду қувваи ба ҳам зид дар муборизаҳои синфӣ дар ҳатти сужети роман дар гиреҳкушоӣ сужети роман конфликтро ташкил дода, дар ҳикояҳои ҷудогонаи асар, аз ҷиҳати музмуну мундариҷа ба ҳам алоқаманд, ягонагии бандубасти романро ташкил додааст. Ба ақидаи А. Сайфуллоев «зиддияти синфӣ бо тамоми шаклҳои худ зуҳур мекунад ва ба андозае пухта мерасад, ки ҳатман революсияро талаб менамояд ва Революсияи ҳақиқии Бухоро он конфликти сиёсӣ иҷтимоиро ба манфиати меҳнаткашон ҳал мекунад... ва тасвири характер ва қисматҳои шабеҳу мувозии одамон, ки минбаъд дар романи «Ғуломон» вусъат ёфтааст, ҳамин гуна шакл аст» [6, 49]. Дар роман вусъат ёфтани зиддиятҳо зимни ташаккули шуури синфӣ намояндагони озодихоҳ, куштори бераҳмона ва ваҳшиёнаи режими амирӣ ва таъсири инқилоби русҳо, рӯй додани Инқилоби Бухоро ба тасвир гирифта шудааст.

Ҳамин тариқ, романи «Дохунда» нахустин асарест, ки дар шаклгирӣ романи нави тоҷик ва инкишофи жанри роман дар насри муосири тоҷик қадами аввалин ба шумор меравад, ки воқеаҳои 30 соли мардуми тоҷикро дар охириҳои давраи феодалий ва замони бунёди ҷомеаи шуравӣ зимни ташаккули ҳаракатҳои инқилобӣ ва бедории шуури синфӣ миёни намояндагони пешқадами ҷомеа дар бар гирифтааст, ки таърихияти тасвир дар он амиқ ифода ёфтааст.

Баъд аз панҷ сол устод С. Айнӣ роман-эпопеяи «Ғуломон» (1934)-ро эҷод мекунад. Романи «Ғуломон» дувумин романи реалистии тоҷик буда, дар он «сарнавишти наслҳои гуногуни якҷанд хонавода» ба тасвир гирифта шудааст. Ин романро эпопея ном бурдаанд, зеро воқеаҳо ва рӯйдодҳо беш аз сад сол (1825-1934)-ро дар гирифта, ҳаёти чанд наслро фаро гирифтааст. Иштирокдорони роман беш аз 400 нафарро ташкил додаанд, ки шахсони воқеӣ буда, воқеаҳои таърихӣ асоси воқеӣ доранд.

Роман аз панҷ ҷисм иборат буда, дар чор ҷисм он ҷомеаи пурзидияти феодалий тамоми зулму асорат, беҳуқуқии мардуми мазлум дар муносибати ҳокимияти ҳукмрон ва амалкунандаи замон, ки аз амиру амалдорони ӯ, ғуломфурӯшон, бойҳои феодалу савдогар, руҳониён, даллолҳо, оқсақолҳо иборат буд, дар шакли бадеӣ

воқўъгарона инъикос ёфтааст. Дар фасли панҷум масъалаи муҳимми коллективонидани колхоз яке аз асосҳои назарии реализми шуравиро ифода кардааст.

Ба ақидаи Л.Н. Демидчик «аз давоми дуру дарози амалиёти романи «Ғуломон» ва асоси ҳуччатии материалҳои таърихӣ он чунин тахмине ба миён меояд, ки С. Айнӣ дар сохти сужети бандубасти асар, аз як тараф, то андозае ба принципҳои композитсияи эпоси адабиёти хаттӣ ва эҷодиёти даҳанакии халқ ва аз тарафи дигар, ба анъанаи таърихномаҳои пештара, ки низ давоми тўлониҳои нақбро бо асоси ҳуччатӣ пайваस्ताанд, таъя кардааст» [2, 65]. Албатта, асарҳои бузурги адабиёти классикӣ ва омӯзиши сарчашмаҳои зиёди таърихӣ дар эҷоди романи «Ғуломон» таъсири мусбат гузоштаанд, вале сужети роман нисбат ба романи «Дохунда» мураккаб буда, сарнавишти чандин насл (Ҳасан, Некқадам (Раҳимдод), Зебо, Эргаш, Ашӯр, Фарҳод, Ризо, Рустам, Сафар, Ғулом, Ҳайдар, Қулмурод) ва гуруҳҳои мухталифи иҷтимоиро дар тасвири нави бадеӣ фаро гирифтааст. Хатти сужети роман эпизодҳои зиёдеро дар бар мегирад, ки сарнавишти насли ғуломон, тадриҷан инкишоф ёфтани норозигии онҳо ва инкишоф ёфтани шуури иҷтимоии мардуми меҳнаткаш ва камбағалро зери таъсири инқилоби Октябрии соли 1917 нависанда бо маҳорати бузург дар шакли бадеӣ тасвир намудааст. Устод С. Айнӣ дар ин романи аз ҷиҳати сохтор мураккаб ва пурвусъат воқеаҳои муҳимми таърихиро дар усули ретроспективӣ бедории шуури синфӣ ва дигаргуниҳои бузурги иҷтимоиро дар амалиёту диалогҳои персонажҳо, ҳолати руҳия ва дар муносибатҳои табақотӣ нишон додааст.

Мазмуну мундариҷа ва бандубасти бадеии романи «Ғуломон»-ро И. Брагинский, М. Шакурӣ, Л.Н. Демидчик, С. Табаров, А. Сайфуллоев, А. Набавӣ ва дигар адабиётшиносон хеле муфасссал ва ҳамаҷониба баррасӣ намудаанд, аз ин рӯ, такроран таҳқиқу таҳлил намудани асарро дубора зарур нашуморидем. Танҳо ҳаминро гуфтаним, ки ба ақидаи М. Шакурӣ «нигориши рӯйдодҳои зиндагӣ дар бахшҳои чоруму панҷуми романи «Ғуломон», ки давраи инқилоби Бухоро ва солҳои пас аз онро дар бар гирифтаанд, гоҳ-гоҳ чандон муътамад нест, воқеаҳо ва ғайритабӣ ва сохта менамоянд. Гумон меравад, ки ин нигоришҳои ғайритабӣ ва сатҳӣ на аз он ҷо сар задаанд, ки қалами Айнӣ аз тасвири эътимодбахш очиз омад, балки шояд натиҷаи он бошанд, ки нависанда аз тасвири ҳаққонӣ худдорӣ кардааст, воқеияти зиндагиро он тавр ки буд, нишон додан нахостааст» [3, 268]. Дар ин сурат адабиётшинос ба сиёсати солҳои 30-юм замони шуравӣ ва даҳсолаи баъдии қарни XX ишора мекунад, ки тундравии сиёсӣ тамоми ҷумҳурии шуравиро фаро гирифта буд ва устод С. Айнӣ бо ҳамин сабаб аз тасвири воқеии рӯйдодҳои бахшҳои чоруму панҷуми романи «Ғуломон» худдорӣ кардааст. Бо вучуди он дар

романи «Ғуломон» масъалаҳои бузурги замон, аз ҷумла давраи ғуломдорӣ авлодӣ, ки сад солро дар бар мегирад, сар задани аввалин нишонаҳои зиддият нисбат ба ҳаёти ғуломӣ, ташаккули ёфтани шуури синфӣ мардуми азияткашида, воқеаҳои инқилобӣ, ҷангҳои зидди босмачиён, ислоҳоти замин ва колхозсозӣ, муборизаи синфӣ дар колхоз ва монанди инҳо тасвир шудааст, новобаста аз он ки роман оҳанги публицистӣ дорад.

Дар мавриди услуби устод С. Айнӣ адабиётшинос М. Шукуров қайд мекунад, ки «дар услуби Айнӣ кӯшиши ҳар чӣ васеътару амиқтар фаро гирифтани воқеият ва тадқиқи иҷтимоӣ фалсафӣ бо тасвирҳои пурҳаяҷон ва рангину пуртаъсир, бо унсурҳои романтизми классикӣ тоҷикӣ бо ҳам омадааст» [2, 40]. Ин услуб дар ташаккули инкишофи реализм дар эҷодиёти устод С. Айнӣ ҳалалдор нашуд, балки тасвири таъсирбахши воқеият, ҳиссиётҳои пурҳаяҷону пурэҳсосро дар асар таъвият бахшид.

Адабиётшинос Ш. Солеҳов ташаккули тафаккури романнигорӣ устод С. Айнӣро баррасӣ намуда, дар насри тоҷикӣ қарни XX марҳалаи нави муҳимми шаклгирӣ романи вуқӯъгароро бо эҷоди романи «Ғуломон» чунин арзёбӣ мекунад: «Айнӣ ба воситаи романи

«Ғуломон» на танҳо маҳорати баланди романнависии худро ошкор сохт, балки тавассути ба ҳам омезиш додани суннатҳои қадимаи тафаккури ҷамосии халқ, анъанаҳои достоннависии классикӣ форсӣ тоҷикӣ ва имкониятҳои дохилижанрии романи нави русию аврупоӣ ба марҳилаи ҷадиди инкишофи ин навъи ҷамосаи адабӣ роҳ кушод ва пайравони мактаби адабии ӯ ин кашфиёти адабиро дар шакли шеваҳои ба худ хос идома додаанд» [7, 236]. Адабиётшинос дар асоси нуктаи назари Л. Демидчик оид ба шаклгирӣ жанри роман дар насри бадеии тоҷик чунин ақидаро низ менигорад: «Дар насри бадеии тоҷик роман на якбора ба мақоми асосӣ ва пешбар расидааст. Адибони ҷавон барои ба ин поя расидан даҳ соли расо ҷиддан меҳнат карданд, дар ҷустуҷӯҳои эҷодӣ роҳ паймуданд, барои аз худ кардани материали ҳаёти дар жанрҳои насри хурд қувваозмоя кардаанд» [7, 236]. Воқеан мактаби адабии устод С. Айнӣ романнигорони насри нави ҷавонро тарбият мекунад, аз ҷумла байни солҳои 1940-1949 шогирдони устод Ҷ. Иқромӣ, Р. Ҷалил, С. Улуғзода аввалин романҳоро вобаста ба сиёсати давр ва воқеияти замон эҷод карда, дар шаклгирӣ романи тоҷикӣ замина мегузоранд.

Дар ҷашни 30-солагии фаъолияти инқилобӣ ва адабии устод С. Айнӣ дар рӯзномаи «Тоҷикистони сурх» [6, 1]. дар саҳифаи аввал зери унвони «Падари романнависи тоҷик» суҳанвари адабиёти давра ба ҷоп расидааст, ки дар он дар бораи хидматҳои шоистаи фаъолияти инқилобӣ ва адабии устод С. Айнӣ гуфта шуда, ӯро ҳамчун «падари романнависи тоҷик» ном мебаранд, ки воқеан ҳам чунин мебошад.

Китобнома:

1. Айнӣ, С. Дохунда / С.Айнӣ. – Душанбе: Дониш, 2021. – 503 с.
2. Демидчик, Л.Н. Насри солҳои 30. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Инкишофи жанрҳо. Иборат аз 6 ҷилд / Л.Н. Демидчик. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 260 с.
3. Муҳаммадҷони Шакурии Бухорой. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / Муҳаммадҷони Шакурии Бухорой. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 456 с.
4. Набавӣ, А. Чусторҳо ва ибтикорот дар наср: маҷмуаи мақолаҳо / А. Набавӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – 324 с.
5. Набавӣ, А. Нигоҳе дигар ба рӯзгору осори устод Садриддин Айнӣ / А. Набавӣ. – Душанбе: Дониш, 2023. – 380 с.
6. Сайфуллоев, А. Романи устод Садриддин Айнӣ «Дохунда» ва хусусиятҳои ғоявӣ ва бадеии асар / А.Сайфуллоев. – Душанбе, Дониш, 1966. – 265 с.
7. Солеҳов, Ш. Роман дар адабиёти тоҷики қарни XX (масъалаҳои ташаккули жанр) / Ш. Солеҳов. – Душанбе: Дониш, 2011. – 332 с.
8. Тоҷикистони сурх. – 1935 (26.10). - №269(2166). – С.1.
9. Худойдодов, О.А. Ақидаҳои адабӣ ва эстетикӣ Абдуррауфи Фитрат / О.А. Худойдодов, М.С. Абдурахмонов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе. - 2022. – №6-1(101). – С.203-210.
10. Шакурии Бухорой. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / Шакурии Бухорой. – Душанбе: Пайванд, 2006. – С.199.
11. Шукуров, М. Диди эстетикӣ халқ ва насри реалистӣ / М. Шукуров. – Хучанд: Нури Хучанд, 2006. – 190 с.

ТДУ: 82-1/-9(=18)

**МУНДАРИЧАИ ҒОЯВӢ, МАВЗУӢ ВА БАДЕИЯТИ РУБОИӢОИ
ВОҚИФИ ЛОӢУРӢ**

Шарофиддин Асомиддинзода¹⁹

*Институти илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б.Искандарови АМИТ*

Ҳадафи асосии таҳлили ин фасл баррасии ҷойгоҳ ва нақши жанри рубой дар ифодаи ғояҳо ва мавзуҳои мебошад, ки аз нигоҳи Воқифи Лоҳурӣ маҳз тавассути ин шакли лирикии назм қобили баён доништа шудаанд. Дар заминаи омӯзиши рубоиҳо муайян мегардад, ки то чӣ андоза шоир дар истифодаи ин жанр муваффақ буда, бо қорбурди унсурҳои бадеӣ, тавсифу таъбири шоирона ва нақл аз эҳсосоти шахсӣ тавонистааст андешаҳои фардӣ ва иҷтимоиро ифода намояд. Дар ҷараёни таҳқиқ, тавачҷуҳи махсус ба таҳлили сохтор, мазмун ва сабки баёни рубоиҳо равона гардида, заъфу камбудииҳои эҳтимолии услубӣ ва фикрӣ низ мавриди арзёбӣ қарор мегиранд. Ин таҳлил имконият медиҳад, ки саҳми Воқифи Лоҳурӣ дар рушди жанри рубой дар адабиёти форсии тоҷикӣ бо таъки ба асосҳои илмӣ ва таҳлиلى муайян карда шавад.

Калидвожаҳо: Воқифи Лоҳурӣ, рубой, жанри лирикӣ, таҳлил, ғоя, мазмун, услуб, андеша, шеърӣ тоҷикӣ, шакли ифода, бадеият, сабки баён, нуқсҳои услубӣ.

***Идейное содержание, тематика и художественность рубаи
Вакифа Лахури***

Основной целью анализа данного раздела является рассмотрение роли и места жанра рубаи в выражении идей и тем, которые, по мнению Вакифа Лахури, наиболее адекватно передаются именно через эту лирическую форму поэзии. На основе изучения рубаи определяется, насколько поэт сумел реализовать потенциал жанра, используя художественные средства, поэтические образы и описание личных переживаний для выражения индивидуальных и социальных мыслей. В процессе исследования особое внимание уделяется анализу структуры, содержания и стиля изложения рубаи, а также

¹⁹**Шарофиддин Асомиддинзода** – Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови АМИТ, шӯъбаи фолклор ва адабиёти Бадахшон, номзади илмҳои филологӣ, унвонҷӯй. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи У. Холдоров, 4. Тел.: (+992)939376666; e-mail: mudir7373@mail.ru.

Шарофиддин Асомиддинзода – Институт гуманитарных наук имени академика Б.Искандарова НАНТ, отдел фольклор и литературы Бадахшана, кандидат филологических наук, соискатель. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. У. Холдорова, 4. Тел.: (+992)939376666; e-mail: mudir7373@mail.ru.

Sharofiddin Asomiddinzoda – Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST, Badakhshan Folklore and Literature Department, Candidate of Philological Sciences, Researcher. Address: GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov, 4. Tel.: (+992)939376666; E-mail: mudir7373@mail.ru.

выявлению возможных стилевых и смысловых недостатков. Такой подход позволяет научно и аналитически оценить вклад Вакифа Лахури в развитие жанра рубаи в таджикско-персидской литературе.

Ключевые слова: Вакиф Лахури, рубаи, лирический жанр, анализ, идея, содержание, стиль, мысль, таджикская поэзия, форма выражения, художественность, поэтический стиль, стилевые недостатки.

Ideational content, themes and poetic artistry in the rubaiyat of Waqif Lahori

The main objective of this section is to examine the role and significance of the rubai genre in expressing the ideas and themes that, according to Waqif Lahori, are most appropriately conveyed through this lyrical poetic form. Based on an in-depth study of his rubaiyat, the analysis seeks to determine the extent to which the poet successfully employed this genre, using literary devices, poetic imagery, and personal emotion to articulate both individual and social reflections. Special attention is given to the analysis of structure, content, and stylistic expression, while also addressing potential stylistic and conceptual shortcomings. This analytical approach allows for a scientifically grounded assessment of Waqif Lahori's contribution to the development of the rubai genre within Persian-Tajik literature.

Keywords: Waqif Lahori, rubai, lyrical genre, analysis, idea, content, style, thought, Tajik poetry, form of expression, poetic artistry, stylistic expression, stylistic shortcomings.

Дар хусуси он, ки жанри рубой ихтирои мардуми форсу тоҷик аст, ҷои баҳс ва овардани иқтибосҳои зиёд нест ва инчунин, роҷеъ ба ҷойгоҳи ин жанри лирикӣ дар адаби милли ҳоҷати суҳан нест. Бо назардошти кулли андешаҳои баёншудаи шеършиносони мутақаддим ва адабиётшиносони муосир, мо рубоиҳои Воқифи Лоҳуриро дар тарозуи таҳлили мундариҷавӣ қарор медиҳем.

Аксари уламои шеършинос бар онанд, ки дар жанри рубой асосан ҷамъбасти фалсафаи паҳлӯҳои гуногуни ҳаёт дарҷ мегардад ва сурудани он аз шоир идрок, андеша, дид ва ҳунари ғавқулодаро талаб мекунад. Барои мисол, назарияшиноси муосир Раҳими Муслумониён роҷеъ ба ин жанри лирикӣ андешаҳои таҳлилиашро баён дошта менигорад: «Рубой аз ду байт иборат буда, дар масъалаҳои гуногуни зиндагӣ, бо рӯҳияи некбинонаи фалсафӣ эҷод мешавад» [3, 162].

Чунин ҳулосаи назариячиёни гузашта ва назмшиносони имрӯза роҷеъ ба рубой ғолибан ба дарки хусусиятҳои ин жанри лирикӣ дар адабиёти ҳаттӣ баробар меояд, аммо рубоиёти шифохӣ ва рубоиҳои аксари шоирони дигар, ки ҳатто гоҳ-гоҳе машқи эҷоди рубой мекарданд, ба тарафҳои мухталифи зиндагӣ, аз ишқи заминӣ сар карда, то ба муҳаббати илоҳӣ ва аз васфи табиат то ба панду насиҳат ва амсоли инҳо рафта мерасиданд. На дар ҳамаи рубоиҳо «рӯҳияи некбинонаи фалсафӣ» метавонад бошад, агар мо масъалаи фалсафиро аз ҷуну ҷарои ҳаёт иборат доништа бошем.

Рубоиҳои Лоҳури Воқифӣ қариб дар ҳама ҳолу аҳвол ва ҳодисаву воқеаҳои муҳити зист эҷод шудаанд ва назари жарф ба мавзую мундариҷаи онҳо маълум месозад, ки онҳо дар самтҳои гуногун ва вобаста ба вазъи рӯҳии шоир ва муҳити иҷтимоӣ, иқтисодӣ, эътиқодӣ ва сиёсии ӯ эҷод гардидаанд. Ба он нигоҳ накарда, ки «қолабҳои анъанавӣ – рубоӣ, дубайтӣ, қитъа ва ғазал...бо мурури замон ба як қолаби комилан муайян» даромада бошанд ҳам [4, 77], вале аз ҷониби Воқифи Лоҳурӣ ин қолаби анъанавӣ дар сурудани рубоӣ баъзан қурбони мавзӯ ҳам мегардад.

Таҳлили тамоми рубоиҳои шоир, ки дар ҳар ду девони дастраси мо вучуд доранд, нишон медиҳад, ки шоир рубоиро вобаста ба вазъи фардӣ ва муҳити ӯро ихотакарда дар чунин мавзӯҳои асосӣ эҷод намудааст:

- а) Рубоиҳои ошиқона.
- б) Рубоиҳои орифона.
- в) Рубоӣҳое, ки авзои фардии шоирро инъикос мекунанд.
- г) Рубоиҳои ғарбӣ ва дурӣ аз ватан.
- д) Рубоӣҳое, ки ба мазаммати ашхос ё гурӯҳи ашхос бахшида шудаанд.
- и) Рубоиҳои панду андарзӣ.
- е) Рубоиҳои дар мавзӯи низоъ ва норозигиҳои эътиқодӣ ва динию мазҳабӣ.
- ж) Рубоиҳои мазмуни афсӯсхӯрӣ аз умри ҷавонӣ ва надомати умри пирӣ.

Зимни таҳлили мавзӯҳо ва муҳтавои ғазалҳои шоир гуфта шуд, ки наваду нӯҳ дар сади онҳо ба мавзӯи ишқу ошиқӣ ва тасвири ҳаматарафаи субъект ва объекти лирикӣ бахшида шудаанд, яъне ишқу муҳаббат, васлу ҳичрон, сӯзу гудоз, оташу хокистар, гулу булбул, хорзору бўстон ва масъалаҳои дигари ҳамсон аз тасвирҳои асосии ғазалҳои шоир дар ин самт будаанд. Инчунин, дида баромада шуд, ки шоир танҳо бо ишқӣ дунявӣ қаноат надошт ва баъзан аз ишқӣ маънавӣ низ иброз мекард, худро ориф ва гоҳе ринд ҳам мегуфт. Айнан ҳамин тарзи тасвири ишқу муҳаббатро дар рубоиҳои шоир низ назора кардан метавон баъзан дар шарҳи маъно ва мундариҷаи онҳо дугунагии мазмун низ ба зеҳни кас меояд. Мафҳум ва тасвири баъзе аз ин рубоӣҳоро дида мебароем.

Ҷамъбасти мазмуни рубоии зер дар ибораи «кори ёр» мунъакис аст, ки ба маънои «варзидани ишқӣ ёр» омадааст, чунончи:

Саргаштаи рӯзгор воқеъ шудаам,

Овораи ҳар диёр воқеъ шудаам.

Аз воқеаи худам ғам нест, ки ман

Дур аз сари кори ёр воқеъ шудаам [1, 832].

Гўяндаро аз вокеаи ба сараш омада, яъне саргаштаи рўзгор ва овораи ҳар диёр шудани худ ғам нест, вале ғамаш аз дур афтодан аз васли ёр мебошад:

Ишқат зи диёрҳо баровард маро.
Шавқи ту зи ёрҳо баровард маро.
Аммо баъд ба пешиям омад зи қазо,
Коре, ки зи корҳо баровард маро [1, 807].

Кучое васл аст, ҳичрон ҳам аст ва Вокиф зиёд рубоиҳоро бо ин мазмун дорад. Яке аз хусусиятҳои хоси тасвири чунин ҳолат, ки дар рубоиҳои шоир ба назар мерасад, ба ҳичрати ёр камтар дахл дошта, аксаран ба ҳичрати худӣ ошиқ - шоир пайвастагӣ пайдо мекунад:

Гардид видои ёр вочиб моро,
Шуд дурӣ аз он нигор вочиб моро.
Дорулхузн аст аз рақибон кўяш,
Ҳичрат шуда з-ин диёр вочиб моро [1, 807].

Дар ин рубой мисраи «*Ҳичрат шуда з-ин диёр вочиб моро*» бар мабной санъати ихом гуфта шудааст, ки яке далолат бар ҳичрат аз диёре, ки ёр дар он ҷо маскун аст ва дигаре, ки ба гумони ғолиб ҳадафи шоир аст, ки «кўйи ёр» мебошад ва ин маъниро мисраи сеюми рубой тасдиқ мекунад. Ҳамин гуна мафҳумро метавон дар рубоии дигари шоир баръало мушоҳида кард:

Ман рахт зи кўйи ёр бурдам, рафтам,
Сад шиква зи рўзгор бурдам, рафтам.
Аз нолаи ман бувад касонро тасдех,
Дарди сар аз ин диёр бурдам, рафтам [1, 833-834].

«Касон» гуфта, шоир ҳамоно ду маъно, яке маънои наздик ва дигаре маънои дурро дар назар дорад, яъне касони аввал мардумон, ошиқони кўйи ёр ҳастанд, ки аз нолаи зиёди шоир ба танг омадаанд. Чунин тасвир ишора бар он дорад, ки гўянда нолонтарин ошиқи ёр будааст. Касони дигар худӣ ёр аст, ки нолаву ғавғои ошиқ дарди сари ӯ шудааст ва аз ин рӯ рафтани ошиқ аз кўйи ёр маънои «бурдани дарди сар аз ин диёр»-ро дорад.

Ҳарчанд, ки ошиқ ҳар лаҳза аз кўйи ёр рахти сафар мебандад, то дарди сар набошад, вале боз ҳам афсӯсу надомат меҳӯрад, ки аз ёри хеш дур афтадаст:

Дерест, ки дурам аз ҳарими дилдор,
Бо гиряи зор зор дорам сару кор.
Ай абр, биё об зи чашмам бардор,
В-он гаҳ бирав, бирон, бару бум бибор [1, 826].

Чудой аз маҳбуб яке аз воситаҳост, ки ёди ошиқро роҷеъ ба ҳолатҳои рухдода тоза месозад. Дар ҳавои рӯи дилдода ошиқи танҳо ашӯ ва ҳолати маъшукро ба зеҳн меорад ва онҳо барояш азизу гиромӣ мешаванд. Аз ҷониби дигар, маҳз ҳамин лаҳзаҳо ҳастанд, ки ошиқро

ором намегузоранд ва барои васли дубора таҳрик медиҳанд. Дар чунин мавридҳо мешавад, ки ҳолати шодиовар ба ҳолати ҳузновар мубаддал мегардад, яъне бо дилдода он сарманшаи хушҳолӣ буд ва бе дилдода он сарчашмаи ғаму андух аст, чуноне ки дар рубоии зер дасти як замоне дар камарбудаи ёр ба дасти бар зар занандаи ошиқ табдил ёфтааст:

Рафт он, ки рухат пеши назар буд маро.
Дар хона тамоми шаб саҳар буд маро.
Акнун, ҳар лаҳза мезанам бар сари хеш,
Он даст, ки бо ту дар камар буд маро [1, 809].

Писанд нагардидани ошиқ ва қадр нагардидани ҷонсупориҳои ӯ аз муҳимтарин хислатҳои маъшук аст ва он дар кулли ашъори дар ин мавзӯ эҷодшуда ҷойи намоёнро ишғол мекунад. Рубоҳои Воқиф низ аз ин ҷода истисно нестанд.

Рафтам бари ёру қадр нашнохт маро.
В-аз лутф ба як-ду ҳарф нанвохт маро.
Ман гуфтаи ўро зи қарӣ нашнидам,
Ин гўши гарон турфа сабук сохт маро [1, 808].

Оне, ки аз чашми ёр афтид хортарин, зортарин ва вазнинтарин бор хоҳад буд. Ўро бидуни ёр касе дигар иқтидори аз хок бардоштан надорад.

Хор он, ки ту аз назар фикандӣ
ўро. Зор он, ки ту аз назар
фикандӣ ўро. Бардоштаниш қучост
мақдурӣ касе,

Бор, он, ки ту аз назар фикандӣ ўро [1, 707-708].

Ягона тасаллидҳандаи дили аз назари ёр афтодагон тақдир, насиб аст, ки метавон тамоми нобарории рӯзгор ва бемехрии ёрро ба насибу тақдир ҳавола кард ва дили худро бо ҳамин таскин дод. На ҳамеша таъбири мо ба тақдирамон мувофиқат мекунад ва шоир ин масъаларо дар як рубоиаи чунин баён мекунад:

Сабрам ба дили ту ҳеч таъсир накард,
Қас ҳоли маро пеши ту тақрир накард.
Қардам бисёр ҷаҳд, афсӯс, афсӯс,
Тақдир мувофиқат ба тақдир накард [1, 824].

Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, ошиқ дар хизмати маъшуқи хеш ҳамеша омода ва барои ҳама гуна хизматҳо тайёр аст:

Дар кори ту, ҷоно, ба дилу ҷон часпем,
Бар ҳар чи кунӣ ба банда фармон, часпем.
Гар хизмати зулфи худ маро фармой,
Ҳамчун шона ба дасту дандон часпем [1, 833].

Ишқи шоир танҳо ишқи заминӣ нест ва мисли он, ки дар ғазалиётҳо дида будем, дар рубоҳои ӯ низ андешаҳои ирфониро ба таври ошкор дидан метавон. Қисме аз рубоии Воқиф дар ин мавзӯ ба таври муноҷот ба даргоҳи Аллоҳ таъоло эҷод шудаанд ва қисмати

дигар ҳолу авзои дарунии ўро тасвир мекунад. Чолиб аст, ки дар баъзе рубоиҳои шоир ҳислати азали ва табиати воқеии инсон дар ин масъала баён мешавад. Яъне инсон, ки мавҷуди нафсонӣ ва дорои панҷ аъзои ҳис ҳаст, наметавонад аз таъсири онҳо берун бошад. Инро шоир дар рубоие бо чунин ҳақиқат ба қалам овардаст:

Хоҳам, ки ба чуз Худопарастӣ накунам,
Ёде аз мосивопарастӣ накунам.
Лекин бўйи ту аз сабо мешунавам,
Худ гӯ, ки чи сон ҳавопарастӣ накунам [1, 836].

Қои тазаккур аст, ки ҳатто дар чунин як рубоии ба ҳоли воқеии инсон бахшида, Вокиф аз санъатҳои тасвири чолиб истифодаи ҳунаромандона намудааст. Масалан, дар мисраи сеюми рубой «шундаи бўй» санъати ҳисомезӣ буда, «ҳавопарастӣ» дар мисраи чорум санъати таҷнис шуда омадааст. Маънои аввали вожаи «ҳавопарастӣ» «ҳавасронӣ, ба кайфу сафо додашуда, шахватпарастӣ, пайрави ҳавас, ҳавасбозӣ» мебошад [5] ва маънои дуюми дар мисраи омада ба таври маҷоз ба зеҳн меояд, ки бо калимаи «сабо»-и мисраи сеюм алоқаи зеҳнӣ пайдо мекунад. Яъне сабо, ки чузӣи ҳаво ҳаст, ба ҳавопарастӣ мазмунӣ мантиқӣ пайдо карда метавонад.

Побанди аъзои ҳис будани инсониятро шоир дар образи худ дар рубоии дигар, мурочиаткунон ба носеҳ чунин изҳор медорад:

Гуфтӣ, ки мабин ту сурати зеборо.
Машнав зинҳор сурати рӯҳафзоро.
Носеҳ, ту худ инсоф бифармо, чи кунам,
Гӯши шунавову дидаи биноро [1, 807].

Рубоиҳои мазмунӣ ирфонидоштаи шоирро метавон ба чанд қисмат ҷудо намуд ва тавассути таҳлили онҳо раванди аз ҳисси воқеӣ ба ҳисси руҳонӣ интиқол ёфтани шоирро мушоҳида кардан осон аст.

Пеш аз ҳама рубоиҳое, ки дар онҳо афсӯсхӯриву надомат аз кори шоистае накардан дар ин зиндагӣ сухан рафта, аз Худо мағфирату пӯзиш ва таваллои роҳи ростро нишон додан аксандозӣ шудааст. Дар ин қабилӣ рубоиҳо Худо бо исмҳои алоҳидааш мавриди мухотаби шоир қарор мегирад, чуноне ки дар рубоии зерин омадааст:

Ё Раб, ба фақириям тарахҳум фармо, Ё
Раб, ба амириям тарахҳум фармо. Дар
тифлию ҷавониям қардӣ раҳм,
Ақнун дар пириям тарахҳум фармо [1, 807].

Қисмати дуюми ин гуна рубоӣ ба бесарусомонии ҳаёти хеш ва ба бузургию азамати Аллоҳ, ба лағбахшии ӯ дар авфи гуноҳҳо бахшида шудааст. Барои мисол:

Ё Раб, қорам ҳамеша бироҳуравист,
Вақтам сарфи тоати нафси ғавист.

Гар ман зи гуноҳ заиф гаштам, лекин,
Ғам нест, ки бар афви ту уммед кавист [1, 811].

Умеди авфи гуноҳ аз ҷониби Худо, ки дар дили шоир қавӣ аст, иҷозат медиҳад, то ғўянда аз мухотаби хеш дасти ёрӣ ва фарёдрасе талабад, чунончи:

Аллоҳ, ту фарёдрасеро бифирист,
Бекас уфтодаам, касеро бифирист.
Дарди дили ман табибро карда мариз,
Ё Раб, ту Масеҳонафасеро бифирист [1, 813].

Алорағми кулли гуноҳҳои банда, Аллоҳ карим ва раҳим аст, ҳар гуноҳи бандаро мебахшад:

Аллоҳ карим аст, ато мебахшад, Ҳам
пӯшад айбу ҳам хато мебахшад.
Зоҳид, ҳарчанд пургуноҳем, вале
Моро бар рағми ту Худо мебахшад [1, 821].

Ҳамин бахшандагии Худо аст, ки кулли махлуқот ва рӯҳу равони инсон ошиқи ўст:

Эй зумраи аҳли дил ба ҷон ошиқи ту,
Ҷон ошиқи ту, руҳу равон ошиқи ту.
Аз валҳу уқулу инсу ҷон ошиқи ту,
Маъшук туй, ҷумла ҷаҳон ошиқи ту [1, 840].

Аз ҳамин нукта, яъне аз шинохт ва ҳисси бузургиву гуноҳбахшии Аллоҳ ба таври амиқ воқиф гаштани банда, ба зебогии ў расидан имкони аз васвасаи нафсонӣ ва зиндони худӣ ворастан фароҳам меояд.

Сад шукр, ки аз қайди худӣ ворастам,
Дар силсилаи аҳли ҷунун пайвастам.
Рафтам бадар аз шаҳр гиребон зада чок,
Доман ба домони биёбон бастам [1, 829].

Ишқ аст, ки аз қайду банди ҳар аҳвол ва ҳар кас ҳалосӣ мебахшад:

Эй ишқ, маро зи қайд кардӣ озод,
Яъне аз зарқу шайд кардӣ озод.
Мамнуни туам, бандаи хешам хондӣ,
Аз миннати Амру Зайд кардӣ озод [1, 826].

Ишқ мазмуни ҳама чиз, аз ҷумла атрибутикаи Худо ҳаст ва барои ҳамин ҳам дар назари шоир ишқ «ҷону дину имон»-и ўст:

Ишқ аст, ки он неъматӣ алвони ман аст,
Роҳи ману рӯҳи ману райҳони ман аст.
Куфрон бошад, агар кунам шиква аз ў,
Ҷони ману дини ману имони ман аст [1, 812].

Ҳамин тариқ, раванди ташаккули таҳайюл ва ҳисси ирфонии шоир аз талаби авфи гуноҳ ва тавсифи Офаридгор оғоз шуда, тадриҷан ба он нукта мерасад, ки ошиқ худро куллан маҳви маъшук (Аллоҳ) мебинад. Аммо дар ин роҳ як шартӣ дигар вучуд дорад, ки бидуни он

ба ин нукта расидан маҳол аст. Ин талабот доштани роҳнамое дар зиндагӣ мебошад, ки шоир роҷеъ ба ин масъала чунин рубой дорад:

Онро, ки бувад ирода аз хеш равад,
Бояд пайи муршиди сафокеш равад.
Бе роҳнамо, касе, ки шуд солики роҳ,
Чун даъвии бедалел, кай пеш равад!? [1, 820].

Қисмате аз рубоиҳои шоир дар мавзӯҳои иҷтимоӣ сароида шудаанд, ки аз мазмунҳои мухталиф иборат мебошанд. Ба ҳарфи дигар, дар рубоиҳои ба мавзӯҳои иҷтимоӣ бахшидашуда омезиши се ҷанбаи афкори шоир: ҳолу аҳволи худӣ ва муносибати ӯ бо муҳити ҷомеа, танкиди ҷомеа ё ба таври умумӣ ва ё ба таври ҷузъӣ ва ҳамчунин, зиддиятҳои заминаи диниву мазҳабӣ доштаи ҷамъияти онрӯза ба ҳам омадаанд. Андешаҳои иҷтимоии шоир баъзан ҷанбаи сиёсӣ низ мегиранд. Ба ҷанде аз ин рубоиҳо мурур мекунем.

- 1) Гила аз зиндагӣ ва нобаробарии рӯзгор:
Молид ғами замона гӯши дили мо.
Зон сон, ки зи сар бурид хуши дили мо.
Ќуз Бори Худой кист, то бардорад,
Ин бори бало аз сару души дили мо [1, 809].

Дерест, ки мо ситамкаши сайёдем.
Умрест, ки дар доми бало ношодем.
Мурдему надидем раҳой дар хоб,
Дар соати сангин ба қафас афтодем [1, 832].

- 2) Гираву озор аз атрофиён:
Ҳарчанд ниҳанд дӯстон сад номам, Аз
давлати ишқ ман ҳамон бадномам.
Расвои диёри хеш будан то кай,
Ќое биравам, ки кас надонад номам [1, 833].

Дар масъалаи гираву озор ва норозигӣ аз одамони шоирро ихотакарда, аз номехрубониҳо ва сардиҳои онҳо шоир зиёд ҳарф мезанад ва баъзан ин муҳит ва одамони он мушаххас мегарданд. Ин ҳолатро дар ду рубоии зер дидан метавон, ки шоир аз Мултон ва аҳли сокинони он ба таври ошкоро забони шикоят кушодааст:

Гўям ба ту он чи тўхфаи Мултон аст,
Гармову гадову гарду гўристон аст.
Бемор, агар шавӣ нампурсандат,
Мултон гўй ту, шаҳри нопурсон аст [1, 817].

Ба назар мерсад, ки шоирро сокинони ин мулк боз аз он асабӣ намудаанд, ки онҳо аз одами зинда пурсон намешаванду ба мазору гўру сангу чўб сачда мекунанд, чунончи дар рубоии дуюм омадааст:

Аҳли Мултон, ки бешууре чанданд.
Аз роҳи худ фитода дуре чанданд.

Аз бебасарӣ тавфи мазорот кунанд,
Кўре чанданд, гирди гўре чанданд [1, 824].

Дар як рубой шоир ибораи «аҳли дувал»-ро истифода намудааст, ки дар луғат ба маънои «арбоби давлат, ҳукуматдорон» омадааст [2]. Рубой ин аст:

Аз аҳли дувал мадор чашми инъом,
Чўшанд агар бо ту ба гармии тамом.
Дар кисаашон ғайри тихидастӣ нест,
Бадноми хизонаанд, ҳамчун ҳаммом [1, 833].

3) Панду андарз дар заминаи баёни хислатҳои нописандидаи инсонӣ:

Дар рубоии навбатӣ шоир аз хислати бади тамаъ ёдовар мешавад, ки одамро ба чӣ балоҳо дучор намекунад ва ба кучоҳо намебарад. Бар замми ин, дар партави тасвири оқибати нохушоянди тамаъ, хислати дигари бади инсонӣ, ки шум ва шумӣ аст, изҳор гардидааст. Яъне ҳарчанд тамаъ худ як хислати ғайринеку бошад онро боз аз одами шум тамаъ намудан умуман нашояд.

Эй бурда туро зи Ҳинд то Рум тамаъ.
Хосияти анбар макун аз мум тамаъ.
Иқболи Ҳумо мекунӣ аз бум тамаъ,
Зинҳор мадор ин ҳама аз шум тамаъ [1, 827].

Тасвирҳо низ дар рубой ҷолибанд ва махсусан ташбеҳи акс, ки тавассути «анбар» ва «мум» ва «Ҳумо» ва «бум» баён ёфтааст, қобили зикранд.

Дар масъалаи панду андарз бошад, шоир мухотаби худро ба росихӣ дар бандагӣ даъват мекунад ва панд медиҳад, ки кас набояд аз ҳудуди имкон ва боварии хеш берунтар по ниҳад, чунончи:

Гирем, ки пеши хоча қадри ту фузуд,
Росих дар бандагӣ туро бояд буд.
Бар мавқифи аҷзи хеш побарҷо бош,
Мағзар чу Аёз аз мақоми Маҳмуд [1, 824].

4) Низоъ ва норозигиҳои эътиқодӣ ва динию мазҳабӣ:

Масъалаи доғи тамоми давраҳо барои мусулмонон низоъҳои динӣ ва мазҳабӣ мебошад, ки дар замони Воқиф ва дар диёри Ҳинд низ вучуд дошту боиси таассуфу надомати аҳли илму фарҳанг мегардид. Шоир дар ин бора мегӯяд:

Ай ишқи гаронқадру сабуксайр, биё.
То Чанд низои ҳараму дайр, биё.
Куфру ислом чанг бо ҳам доранд,
Ай сулҳдеҳи солиси Булхайр биё [1, 809].

Дар воқеъ, Воқиф ба симое аз симоҳои Ислом тавачҷуҳ доштаст ва аз ӯ ҳамчун сулҳбахш миёни мусалмонон ва пайравони динҳои дигар ҷашминтизорӣ ҳам доштаст. Ӯ дар як рубоиааш аз Маҳдии охируззамон

ёд мекунад, вале ин ёдкунӣ як навъ ташбеҳ ба назар мерасад ва албатта санъати талмех аст, масалан:

Ай дар қадамат амну амон, зуд биё,
Ай чони чаҳон, чаҳони чон, зуд биё.
Даччолваҳон фитна барангехтаанд,
Ай Маҳдии охируззамон, зуд биё [1, 808].

Аммо ин шахсият дар назари Воқиф кӣ будаст маълум нест. Агар аз лиҳози эътиқодӣ дида шавад, дар андеша ва ашъори шоир ин масъала танокузе надорад, зеро ӯ ҳамчун як мусалмон ҳам Усмон (р), ҳам Алӣ (а) ва ҳам Маҳдии охируззамонро ба як поя хурмат мекунад. Масалан, дар як рубоии хеш Воқиф аз шаҳиди роҳи ислом гардидани Халифа Усмон (р) ёд мекунад ва ҷазои қотили ӯро ба рӯзи маҳшар ҳавола менамояд:

Он кони ҳаёву ҳилм, яъне Усмон,
Кардандаш шаҳид аҳли ҷавру туғён.
Донӣ, ки чаро рехт ба Куръон хунаш,
То хунхоҳаш кунад ба маҳшар қирон [1, 837].

Ба ҳар ҳол, шоир ҳамаи нотифоқиҳои динию мазҳабиро на дар динҳо ва мазоҳиб мебинад, балки мусаббабашро инсон мешуморад:

Муставҷиби таънаи дамодам моем,
Шоёни маломати ду олам моем.
Сўзем чароғи Каъба дар бутхона,
Бадномкуни дудай Одам моем [1, 834].

Дар баробари масъалаҳои иҷтимоӣ ва муносибати адёну мазоҳиб, дар рубоӣҳои шоир афсӯсхӯриҳо аз гузаштани айёми ҷавонӣ ва мушкилиҳои айёми пирӣ зиёд ба назар мерасад. Ин ҳол воқеияти маҳз аст ва дар ашъори кулли шуаро мақом дорад. Дар рубоӣҳои шоир ҳамин ду ҷанбаи умр аксандозӣ доранд ва тарзи тасвири онҳо аксаран тавассути муқобилагузорӣ сурат гирифтааст.

Айёми шубобу комронӣ бигашт,
Доғам, ки баҳори зиндагонӣ бигашт.
Хамёзаи умру ишқ, яъне пирӣ,
Дар марсияхонии ҷавонӣ бигашт [1, 811].

Дар рубоии боло, аввал агар аз гузашти айёми ҷавонӣ сухан равад ва баъд аз синни пирӣ, дар рубоии дигар аз айёми пирӣ сухан оғоз мегардад ва ҷавонӣ бошад бо сифатҳои «зебой», «раъной», «гирой»,

«тавоной» тавсифи бо афсӯс якҷоя изҳор мегардад:

Пирӣ омад зи чехра зебой рафт,
В-аз қомати ҳамчу сарв раъной рафт.
Рафтор зи по, зи даст гирой рафт,
Акнун чӣ тавон кард, ки тавоной рафт [1, 811].

Рочеъ ба гузаштани даври чавонӣ ва фаҳмидани кадру қимати ҳамдигар, шоир дар рубоии дигар ба объекти лирикиаш мурочиат карда мегӯяд:

Дарёб, ки мавсими чавонӣ бигзашт,
Биштоб, ки вақти комронӣ бигзашт.
Ай шўх, биё, бигзар аз ин чавру чафо,
З-он пеш, ки бишнави фалонӣ бигзашт [1, 817].

Пирӣ дигар ҷой ва замони «мову ман» ва интихобу чени «либос», ки дар айёми чавонӣ ҳамеша иттифоқ меафтод ва он бо кўшишу шавк анҷом мешуд, нест. Сарпўши пирӣ мўйи сафед ва либоси пирӣ кафан аст, ки аз ҳамин мўйи сафед бофта мешавад. Аниқтараш, муйи сафеди сар нишонаи тору пуди кафан аст:

Пирист, дило, чӣ мавқеи мову ман аст?
Кай ҳангоми таклифи пирахан аст?
Доман даркаш кунун зи тақтеи либос,
К-ин мўи сафед тору пуди кафан аст [1, 812-813].

Рафтан аз дори фано ба дунёи дигар амри табиист ва ҳарчанд шоир афсўс ҳам хўрад, вале медонад, ки бояд рафт:

Афсўс, к-аз ин марҳила мебояд рафт.
Гар якдила вар даҳдила, мебояд рафт.
Як рўз ба пеши ҳама кас меояд,
Он роҳ, ки бекофила мебояд рафт [1, 811].

Аз лиҳози сабку услуби баён, таъсири рубоӣҳои шифоҳӣ ба рубоӣҳои шоир аз ҳама зиёд ба назар расид. Аммо дар мавридҳои ҷудогона ва мавзӯҳои алоҳида, дар гуфтори шоир ибораҳои калимаҳо ва тарзи тасвири Ҳаким Умари Хайём (махсусан, ҳангоми тасвири давраҳои чавониву пирӣ) ва сабки Абусаиди Абулхайр (дар рубоӣҳои мавзӯи сўфиёнадошта) мушоҳида мегарданд.

Китобнома:

1. Воқифи Лоҳурӣ, Нурулҷайн. Девон [Матн] / Нурулҷайн Воқифи Лоҳурӣ. Бо кўшиши Ғулом Раббонӣ Азиз. – Лоҳур, 1963. – 845 с.
2. Дувал. - URL: <https://vazhaju.tj> [манбаи электронӣ] [Матн] (санайи вурӯд: 25.03.2025).
3. Мусулмонӣён, Раҳим. Назарияи адабиёт [Матн] / Раҳими Мусулмонӣён. – Душанбе: Маориф, 1990. – 336 с.
4. Сатторов, А. Нуктаи пайванд (Баъзе масъалаҳои инкишофи шеър ва танкиди адабӣ) [Матн] / А. Сатторов. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 240 с.
5. Ҳавопараст. - URL: <https://vazhaju.tj/search> [манбаи электронӣ] [Матн] (санайи вурӯд: 15.03.2025).

УДК: 82-1:81'42(=411.2):811.161.1

**ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
ПЕРЕВОДА АДАМА ОЛЕАРИУСА: ОТРАЖЕНИЕ
ЕВРОПЕЙСКОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ И КУЛЬТУРНЫХ
РЕАЛИЙ**

Сарахонзода Муҳаммадрасул Сарахон²⁰

Таджикский национальный университет

***Хусусиятҳои лингвофарҳангии тарҷумаи Адам Олеариус: инъикоси ҷаҳонбинӣ
ва воқеиятҳои фарҳангии Аврупо***

Дар доираи ин мақола таҳлили лингвофарҳангии тарҷумаи олмони «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ, ки дар асри XVII аз ҷониби шарқшиноси аврупоӣ Адам Олеариус анҷом дода шудааст, баррасӣ мегардад. Тарҷумаи ӯ на танҳо ҳамчун амали забониносии, балки ҳамчун воситаи муносибати фарҳангӣ баррасӣ мешавад, ки ба дарки Ғарб аз Шарқ таъсири назаррас расонидааст. Бо истифода аз методологияи забониносии-фарҳангӣ, муаллифи мақола тағйироти калидиро муайян мекунад, ки матни асли дар ҷараёни интиқол ба зерматни фарҳангӣ ва забони олмонӣ аз сар гузаронидааст. Диққати махсус ба таҳлили мутобиқсозӣ ва аз нав тафсир кардани образҳо ва мафҳумҳои шарқӣ, ки таҳти таъсири ҷаҳонбинии ғарбӣ қарор гирифтаанд, дода мешавад.

Муайян карда шуд, ки Адам Олеариус, ки ҳамчун миёнарави байнифарҳангӣ баромад мекард, на танҳо матнро тарҷума намудааст, балки онро мувофиқи завқи маърифатӣ ва ахлоқи хонандагони худ сохт. Ин боиси соддагардонӣ ва аз даст додани умқи маънавии баъзе ақидаҳои калидии Саъдӣ гардид, ки тавассути призмаи ахлоқи насронӣ тафсир шудаанд. Таҳлил нишон медиҳад, ки тарҷумаи мазкур на танҳо воситаи интиқоли иттилоот, балки майдони тасвир ва тафсири фарҳангӣ шудааст, ки ин ногузир ба мутобиқшавии сершумор ва тағйироти маъноӣ дар матни асли оварда расонд.

Калидвожаҳо: Адам Олеариус, Гулистон, Саъдии Шерозӣ, адабиётшиносӣ, фарҳангшиносӣ, тарҷумаи байнифарҳангӣ, интиқоли фарҳангӣ, шарқшиносӣ.

²⁰Сарахонзода Муҳаммадрасул Сарахон - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои олмонӣ ва фаронсавӣ, номзади илмҳои филологӣ. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ. Тел.: (+992)976196767; e-mail: muhammad1967@mail.ru.

Сарахонзода Мухаммадрасул Сарахон — Таджикский национальный университет, общеуниверситетская кафедра немецкого и французского языков, кандидат филологических наук. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки. Тел.: (+992)976196767; e-mail: muhammad1967@mail.ru.

Sarakhonzoda Muhammadrasul Sarakhon — Tajik National University, Department of German and French Languages, Candidate of Philological Sciences. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue. Tel.: (+992)976196767; e-mail: muhammad1967@mail.ru.

Лингвокультурологические особенности перевода адама олеариуса: отражение европейского мировоззрения и культурных реалий

В рамках данной статьи проводится лингвокультурологический анализ немецкого перевода «Гулистана» Саади Ширази, осуществлённого в XVII веке европейским ориенталистом Адамом Олеариусом. Данный перевод рассматривается не просто как лингвистический акт, но и как инструмент культурного взаимодействия, который существенно повлиял на западное восприятие Востока. Применяя лингвокультурологическую методологию, автор статьи выявляет ключевые трансформации, которые претерпел оригинальный текст в процессе переноса на немецкий культурный и языковой субстрат. Особое внимание уделяется анализу адаптаций и переосмыслений, которым подверглись восточные образы и концепции под влиянием западной картины мира.

Выявлено, что Адам Олеариус, выступая в роли межкультурного медиатора, не просто транслировал текст, но и структурировал его в соответствии с познавательными и морализаторскими ожиданиями своей аудитории. Это привело к упрощению и утрате духовной глубины некоторых ключевых суфийских идей, которые были интерпретированы через призму христианской этики. Анализ показывает, что перевод стал не только средством передачи информации, но и полем для культурной репрезентации и интерпретации, что неизбежно повлекло за собой множественные адаптации и смысловые сдвиги в оригинальном тексте.

Ключевые слова: Адам Олеариус, Гулистан, Саади Ширази, лингвокультурология, межкультурный перевод, культурная трансляция, востоковедение.

Linguoculturological Features of Adam Olearius's Translation: a Reflection of European Worldview and Cultural Realities

This article provides a critical analysis of the German translation of Saadi Shirazi's "Gulistan," carried out in the 17th century by the European orientalist Adam Olearius. This translation is considered not merely a linguistic act but also a tool of cultural interaction that significantly influenced the Western perception of the East. Applying a linguocultural methodology, the author identifies key transformations that the original text underwent during its transfer to the German cultural and linguistic substrate. Particular attention is paid to the analysis of adaptations and reinterpretations to which Eastern images and concepts were subjected under the influence of the Western worldview.

It is revealed that Adam Olearius, acting as an intercultural mediator, not only transmitted the text but also structured it in accordance with the cognitive and moralizing expectations of his audience. This led to the simplification and loss of the spiritual depth of some key Sufi ideas, which were interpreted through the prism of Christian ethics. The analysis shows that the translation became not only a means of conveying information but also a field for cultural representation and interpretation, which inevitably led to multiple adaptations and semantic shifts in the original text.

Keywords: Adam Olearius, Gulistan, Saadi Shirazi, linguoculturology, intercultural translation, cultural transmission, oriental studies.

Перевод восточных классических произведений на европейские языки в XVII веке являлся не только филологическим актом, но и актом культурной трансляции, формирующим представление Запада о Востоке. Одним из важнейших и наименее исследованных памятников такого рода является немецкий перевод произведения Саади Ширази «Гулистан», выполненный Адамом Олеариусом, который представляет собой не только филологическую работу, но и отражение мировоззренческих, эстетических и культурных координат, присущих Европе XVII века.

В связи с этим понимание перевода как формы межкультурной интерпретации позволяет с другого ракурса взглянуть на труды раннего европейского востоковедения, в которых языковая передача тесно переплетена с ментальными и идеологическими установками эпохи. В данном контексте особую исследовательскую значимость приобретает анализ лингвокультурологических особенностей перевода, осуществлённого Олеариусом, который позволяет не только проследить трансформацию исходного текста в процессе переноса на немецкий языковой и культурный уровень, но и выявить, какие элементы персидского мировоззрения были переосмыслены, адаптированы или же утрачены под влиянием европейской картины мира.

Лингвокультурологический подход к анализу перевода Олеариуса позволяет рассматривать текст как своеобразное звено, соединяющее различные культурные парадигмы. Он помогает понять, каким образом восточные образы и идеи были осмыслены в западной интерпретации, и как мировоззрение переводчика и его читательской аудитории повлияло на характер перевода. В этом контексте «*Persianischer Rosenthal*» Олеариуса представляет собой одновременно произведение восточной литературы и западный текст, сформированный под влиянием европейской культурной матрицы. Анализ перевода Олеариуса с лингвокультурологической точки зрения позволяет рассматривать его как попытку репрезентации восточных лингвокультурных реалий в рамках западной концептуальной картины мира, что неизбежно ведёт к множественным адаптациям, интерпретациям, а подчас и к сознательным искажениям.

Адам Олеариус, выступая как переводчик, медиатор и интерпретатор, не только воспроизводил текст Саади, но и структурировал его под ожидания западной аудитории. Он не скрывал свои установки на познавательный и поучительный характер восточной мудрости, нередко подменяя тонкие метафизические идеи Саади рационалистическими морализаторскими трактовками. Вот как в предисловии к переводу он пишет об этом: «Эти притчи и рассказы, собранные просвещённым мужем Востока, столь же полезны, сколь и

приятны европейскому уму, если правильно истолкованы» [8, 7]. Это означает, что отражение европейского мировоззрения в переводе «Гулистана» проявляется прежде всего в интерпретации ключевых культурных концептов, в особенности суфийских, чьё содержание в версии Олеария часто утрачивает свою духовную и философскую глубину. Проведённый анализ текста показывает, что «трактовка суфийских образов с позиций христианской морали приводит к их упрощению и переосмыслению» [6, 88].

Необходимо помнить, что «Гулистан» Саади в переводе Олеариуса представляет собой раннюю попытку адаптации восточной философско-поэтической мысли к западному образу мышления. Саади использовал сжатую форму, насыщенную метафорами, аллегориями, афоризмами и культурно-обусловленными концептами, а Олеариус будучи представителем немецкого протестантского гуманизма, трансформировал эти образы в соответствии с собственным идеологическим горизонтом. Подобная тенденция особенно заметна при передаче притч, насыщенных религиозными и этическими аллюзиями. Так, в рассказе о царе и мудром старце Саади приводит диалог, в котором старец отказывается от служения власти в пользу духовной свободы. В интерпретации Олеариуса этот эпизод приобретает явно христианское звучание: «Ибо служение не Богу, но человеку, есть путь к заблуждению» [4, 84]. Восточная идея отказа от земного ради самопознания в таком контексте превращается в протестантскую моральную аллгорию, акцентирующую служение истине как высшей ценности.

Таким образом, адаптация текста Саади к европейским культурным канонам затрагивала не только концептуальный, но и стилистический уровень. Лаконичные, насыщенные метафорами конструкции оригинала нередко преобразуются в пространные и рассуждающие парафразы. Например, афористическое высказывание Саади «Слово — жемчуг, молчание — сокровище» в переводе Олеариуса превращается в назидательное разъяснение: «Слово, произнесённое без рассудка, подобно острию ножа...» как молчание есть удел благоразумного» [4, 212.]. Расширение интерпретационных границ в переводе может быть понято как стремление адаптировать исходный текст к восприятию читателя, принадлежащего к иной культурной и ментальной системе координат. Это стремление также отражает сдвиг риторических установок в сторону более назидательного, дидактически окрашенного способа изложения.

Наибольшие трудности при переводе «Гулистана» Саади связаны с передачей поэтических фрагментов, органично встроенных в прозаическую структуру произведения. Лирические бейты насыщены образами и символами, укоренёнными в персидской поэтической

традиции. Такие мотивы, как «роза», «вино», «возлюбленная» и другие, обладают высокой степенью культурной маркированности и многозначности. В немецком переводе, выполненном Адамом Олеариусом, эти элементы нередко заменяются отвлечёнными нравственными категориями, что превращает поэзию Саади в аллегорическую прозу, утратившую свою эмоциональную составляющую. С этой точки зрения перевод Олеариуса можно рассматривать как своеобразный текст-отражение, в котором взаимодействуют два культурных кода: восточный голос Саади и западный взгляд самого переводчика. Между ними возникает пространство смысловых компромиссов, адаптаций и переосмыслений. В этом контексте задача переводчика «Гулистана» на немецкий язык XVII века, представляла собой не просто дословную передачу текста, а в том, чтобы «декодировать компрессию исходного языкового материала, извлечь из нее концентрированные эксплицитные и имплицитные смыслы и далее представить их в компрессии нового языкового и культурного кода...» [9, 57]. Таким образом, перевод «Гулистана» Саади, выполненный Адамом Олеариусом, представляет собой значимый объект исследования в рамках литературоведческой лингвокультурологии. Его текст отражает не только лингвистические сложности межкультурной передачи, но и более широкие процессы культурной адаптации, интерпретации и репрезентации, в которых проявляется специфика европейского мировоззрения XVII века. В дальнейшем анализе основное внимание будет уделено конкретным переводческим стратегиям, использованным Олеариусом, а также способам трансформации восточных культурных концептов в рамках западноевропейской культурной парадигмы, а также какие лингвокультурные маркеры свидетельствуют о культурном взаимодействии или же напротив, о противостоянии в этом тексте. Мы рассмотрим основные стратегии: 1) адаптация - приближение образов к европейскому читателю; 2) экспликация - развертывание сжатых афоризмов; 3) идеологическая переинтерпретации - европеизация смыслов; 4) культурные замены и аннотации; 5) интеграция восточной мысли в европейскую картину мира. Каждый из этих пунктов отражает ключевые стратегии, через которые в переводе Олеариуса происходит взаимодействие и трансформация культурных кодов Востока в рамках европейского контекста XVII века.

Итак, во-первых, рассмотрим **адаптацию**, т.е. приближение образов к европейскому читателю, в котором выявляется как переводчик трансформирует восточные культурные образы, в более понятных и близких для европейской аудитории.

Таблица 1

Адаптации образов в переводе Олеариуса

№	Оригинальный образ (символ) в «Гулистане»	Адаптация в «Persianischer Rosenthal»	Лингвокультурный эффект
1	<p>کتاب سبب تألیف در بیان کتاب سبب تألیف در بیان</p> <p>/ В предисловие о причине написания книги</p> <p>طبقے؟ ز گل بچہ کار آیت گلستان من ببر ورقے از پنج روز و شش همین گل باشد، خوش گلستان همیشه وین باشد</p> <p>[4, 21] /</p> <p>Что пользы тебе от подноса с цветами? Из моего цветника возьми лепесток. Цветок лишь пять-шесть дней существует, А этот цветник вечно приятен будет.</p>	<p>Ursache, warum er diesen Rosenthal oder Rosengarten geschrieben /</p> <p>Причина, по которой он написал этот «Розовый сад» или «Сад роз»</p> <p>Wozu nützen dir die Rosen aus diesem Garten? Besser ist, ein Blatt aus meinen Rosen genommen. Eine Rose aus diesem Garten bleibt nur fünf oder sechs Tage grün, die aber aus meinem Rosental werden nimmer verwelken [8, 55] / К чему (тебе) полезны розы из этого сада? Лучше если (будет) взят лист из моих роз. Одна роза из этого сада остаётся зелёной только пять или шесть дней, (а) те же из моей розовой долины никогда не увянут.</p>	<p>Олеариус перерабатывает восточные образы - роза, сад, лепесток в рационально-академическом ключе: вместо мистической аллегии Саади: бренности и вечности он предлагает метафору книги как источника непреходящего знания. Сад превращается в текст, лепесток - в страницу, роза - в символ мимолётности бытия. Подобная адаптация сохраняет форму оригинала, но полностью меняет содержание.</p>
2	<p>تربیت در تأثیر: باب هفتم دوم حکایت</p> <p>/ Глава VII. О влиянии воспитания. Рассказ 2.</p> <p>پسران را پند حکیمی س از جاه تحکم: دادهمی</p> <p>بردن، کرده به ناز، جور مردم خو بردن</p>	<p>Das Siebende B Von der Kinderzucht und guten Sitten. Die 2. Historia / Книга седьмая. О воспитании детей и хороших нравах. Вторая история. Ein weiser Mann vermahnete seine Kinder: Schwer ist,</p>	<p>В персидском тексте слово حکیم обозначает авторитетного и лаконичного наставника — хранителя традиционной, символической мудрости, дающего афористические и эмоционально</p>

ФОЛКЛОР ВА АДАБИЁТ

	[4, 353] / Мудрец сыновьям наставление давал: Тяжело после величия подчинение терпеть, Привыкшему к ласке - притеснение людей сносить.	wenn man zuvor im Überfluß gesessen und leidet nachmals Not, muß schmale Bissen essen. Wer zuvor saß hoch und muß hernach verspottet sein, das kränkt. Es ist auch nicht eine schlechte Pein [8, 183-184] / Один мудрый человек наставлял своих детей: Тяжело, когда раньше жил в изобилии, а потом испытываешь нужду, и должен есть скудный кусок. Кто прежде занимал высокий пост, а потом над ним издеваются — это причиняет боль. Это также немалое страдание.	насыщенные наставления. В немецком переводе « <i>ein weiser Mann</i> » представляет образ педагога и моралиста, рационально и развернуто излагающего советы, что отражает европейскую традицию детального нравоучения. Таким образом, персидский « <i>حكيم</i> » акцентирует сакральность и краткость, а немецкий « <i>ein weiser Mann</i> » — дидактичность, что свидетельствует о культурной адаптации образа в переводе.
--	--	--	---

В первом примере, в оригинале Саади цветы и сад служат аллегориями бренности и вечности соответственно: поднос с цветами — недолговечное, преходящее, эфемерное удовольствие, тогда как лепесток из сада — метафора духовного знания, укоренённого в божественной истине. Цветок увядает через пять-шесть дней, но сад истины остаётся вечно благоухающим — это мистическое, суфийское по содержанию послание.

У Олеариуса внешняя структура и образы сохраняются: мы видим тот же риторический вопрос: «К чему тебе розы из этого сада?», ту же оппозицию тленного и вечного, и тот же числовой мотив - «пять или шесть дней». Однако при этом образы наполняются совершенно иным содержанием. Он переносит акценты с метафизического и духовного на рациональное и текстуальное. Сад в его интерпретации — это не райский сад или внутреннее пространство души, а книга, созданная им самим. Роза — это не отражение божественного света или символ откровения, а буквально цветок, не способный пережить время. В то же время «лист» — это уже не метафизический знак, а страница книги, которую автор предлагает читателю как неувядающую замену увядающему цветку. В этом и заключается фундаментальная

переориентация: восточная аллегория знания через чувственный образ у Олеария превращается в протестантскую концепцию знания как прочного, рационального, упорядоченного текста.

Олеариус использует эстетику Востока — символы сада, роз, лепестков — но переопределяет их в духе европейского гуманизма XVII века. Его Rosental - «розовая долина» — это вовсе не рай, не путь к Богу, а продукт авторской мысли, созданный для «штудирующий юности» и «удовольствия учёных». Здесь он действует в духе европейского интеллектуального проекта: создаёт знание, неподвластное времени, ветру и переменам — в противоположность природе, которая, как роза, неизбежно увядает.

Таким образом, Олеариус проводит не просто адаптацию, а культурно-философскую трансформацию сохраняя риторическую и образную оболочку восточного текста и наполняя её новым смыслом, соответствующим протестантскому идеалу вечного знания, заключённого в книге. Это превращает его работу не в обычный перевод текста, а в акт интеллектуального присвоения, где заимствованное становится неузнаваемо новым.

Во втором примере, в персидском тексте слово حکیمی — некий мудрец — несёт в себе не только смысл обладания знанием, но и статус человека, наделённого нравственной и духовной властью, который кратко и метко даёт наставления своим сыновьям. В оригинале حکیم «мудрец» предстает как фигура авторитетная, но при этом лаконичная и выразительная, его речь построена в форме афоризма, где за малым числом слов скрывается глубокая мысль. Таким образом, حکیم «мудрец» выступает не просто носителем знаний, а хранителем традиционной мудрости, передающейся из поколения в поколение.

В немецком переводе Олеариуса это же слово передано как «*ein weiser Mann*» «один мудрый человек». Несмотря на буквальную близость, в немецком варианте акцент с лаконичного и авторитетного наставника смещается в сторону учёного, дающего подробные наставления. Фраза «*ein weiser Mann vermahnete seine Kinder*» / «один мудрый человек наставлял своих детей», вводит образ человека, который не только обладает знанием, но и выступает в роли наставника, объясняющего и обосновывающего свои советы, что подчёркивает рациональный и педагогический аспект «мудрости».

Таким образом, в немецком тексте слово «мудрец» приобретает более дидактическое и аналитическое звучание, в то время как в персидском оригинале оно связано с более емкой, авторитарной и афористичной традицией устного наставления.

Это отражает различие культурных восприятий: восточный حکیم — это хранитель древней, сакральной мудрости с метафорическим,

эмоциональным воздействием, а европейский «wise man» — наставник и моралист, формально разъясняющий свои мысли.

Экспликация: развертывание сжатых афоризмов

Демонстрирует изменение стилистики текста, где компактные восточные выражения разъясняются и расширяются для лучшего восприятия в европейской традиции. Саади известен афористическим стилем — его фразы коротки, поэтичны и многозначны. Олеарий часто «расшифровывает» эти афоризмы, расширяя их до логически обоснованных христианско-нравственных конструкций:

Здесь краткое восточное наблюдение превращается в длинную морализаторскую формулу, где звучит протестантский акцент на божественном порядке и воздаянии. Такая стратегия характерна для переводов XVII века, где перевод воспринимался как средство просвещения и нравственного воспитания.

Таблица

Экспликация - развёртывания сжатых афоризмов в переводе Олеариуса

№	Оригинальный афоризм, выражение в «Гулистане»	Экспликация в «Persianischer Rosenthal»	Лингвокультурный эффект
1	کتاب در سبب تألیف در بیان کتاب سبب تألیف بیان / В предисловие о причине написания книги. نشسته به کنجی زبان بریده صم بکم که نباشد زبانش ز کسی بهتر اندر حکم [4, 17] / язык отрезанный — в углу сидящий, немой и глухой лучше, чем тот, у кого не находится язык в повиновении.	Ursache, warumer diesen Rosenthal oder Rosengarten geschrieben / Причина, по которой он написал этот «Розовый сад» или «Сад роз» Denn es ist besser, daß man in einem Winkel stumm und taub sitzt, als seine Zunge unmäßig gebrauchen [8, 52] / Ибо это лучше, чтобы человек в углу немой и глухим сидел, чем свой язык чрезмерно (неумеренно) употреблять.	Саади использует яркий метафорический образ: «به زبان بریده» «отрезанный язык лучше», выражающий идею тотального молчания и внутренней отрешённости. Олеариус заменяет метафору на более нейтральное выражение «stumm und taub» - «немой и глухой», вводя моральную оценку: молчание предпочтительнее неумеренной речи. Его адаптация под европейскую традицию подчинена задаче этического пояснения и культурной понятности, что отражает общий принцип перевода той

ФОЛКЛОР ВА АДАБИЁТ

			эпохи — приоритет нравственного смысла над поэтической формой.
2	<p>قناعت در فضیلت :باب سوم دوم حکایت</p> <p>Глава III. О преимуществах довольства малым, рассказ 2.</p> <p>از اسمہ شکر نعمت باری همچنان افزونترست یا پیغمبران بر من که میراث علم و تو میراث قلم یعنی ملک فرعون و هامان یعنی مصر</p> <p>بمالند من آن مورم که در پایم زنیورم که از دستم بنالند نه نعمت این خود شکری کجا گذارم ندارم زور مرد و م آزاری که [4, 204-205] / благодарность за благодать Творца по-прежнему более велик. Для меня - наследие пророков - я получил, то есть знание, а тебе - наследие Фараона и Хамана, то есть царство Египта. Где (как) я сам благодарность за эту благодать выражу? Что не обладаю силой обижать народ.</p>	<p>Das Dritte Buch. Von der Berußfambfeit und Herrlichkeit eines befriedigten Gemühtes / Третья книга. О пользе и славе удовлетворённого ума (души). Ich habe den lieben Gott für seine Gnade ein Erbtheil des Propheten (verstehet: Mahumed) gefunden, nämlich: Weisheit; du aber [hast] nur das Erbgut Pharaons und Hamans, nämlich: das Reich Egypten, welches auch von gottlosen Leuten kann besessen werden. Bin ich eine geringe Ameise, die man mit Füßen tritt, so bin ich keine Biene, welche dich sticht und wehe tut, und bin auch kein reißender Wolf, dessen Untergang jeder wünscht. Wie kann ich Gott genugsam loben und danken? / Я воздал благодарность возлюбленному Богу за Его милость, я нашёл наследство пророка (имеется в виду: Мухаммад), а именно: мудрость; а ты имеешь лишь наследство Фараона и Хамана, а именно:</p>	<p>Анализ посвящён сравнительно- этическому рассмотрению идеи превосходства мудрости над богатством в персидском дидактическом тексте («در فضیلت قناعت :باب سوم»), рассказ 2) и его немецкой интерпретации А. Олеария. Через противопоставление двух братьев — одного, унаследовавшего знание как духовное достояние пророков, и другого, обладающего царством Египта как символом преходящей власти — формулируется мысль о превосходстве внутреннего совершенства над внешним могуществом. Герой утверждает благодарность Богу не за силу, а за отсутствие силы причинять вред. Зооморфные метафоры (муравей, пчела, волк) подчёркивают выбор пути ненасилия и смирения как формы истинной добродетели. В немецком переводе эта идея адаптирована через категории рационального гуманизма XVII века,</p>

ФОЛКЛОР ВА АДАБИЁТ

		<p>царство Египта, которое может также быть во владении у безбожных людей. Если я - ничтожная муравейка, которую топчут ногами, то я — не пчела, которая тебя жалит и причиняет боль, и также не хищный волк, чьей гибели каждый желает. Как могу я достаточно хвалить и благодарить Бога?</p>	<p>сохраняя основную ценностную оппозицию: Weisheit Reichtum. Исследование выявляет общий этический вектор обеих традиций — утверждение нравственной ответственности и духовной свободы как высших форм человеческого достоинства.</p>
--	--	--	--

Персидская строка «زبان بریده به کنجی نشستہ صُم بکم», дословно переводимая как «язык, отрезанный в углу, сидит — немой и безмолвный», представляет собой краткий, но насыщенный метафоризмом образ, заключающий в себе не только буквальное молчание, но и отрешённость, вынужденную или сознательно избранную. Слово «بریده» - «отрезанный» в контексте отсылает к идее полного отказа от речевой функции, к состоянию, в котором слово более не служит посредником между внутренним и внешним. Употребление арабской конструкции «صُم بکم» усиливает эффект немоты, доводя его до крайней степени — абсолютной неспособности к звуковому выражению. Однако в этой немоте нет только страдания или лишения, напротив, в ней может заключаться духовное достоинство, акт самоограничения ради внутреннего сосредоточения.

Немецкий перевод, предложенный Адамом Олеарием — «*Denn es ist besser, daß man in einem Winkel stumm und taub sitzt, als seine Zunge unmäßig gebrauchen*» — уводит читателя от буквального уровня восприятия к более интерпретативному. Переводчик не следует дословно за оригиналом и не передаёт буквально метафору «отрезанного языка», заменяя её более нейтральным образом — сидение в углу в состоянии немоты и глухоты. Такая замена объяснима: образ «отрезанного языка» мог бы вызвать у европейского читателя XVII века недоумение или даже отторжение без соответствующего пояснения. Олеариус, очевидно, стремится адаптировать текст к восприятию западной аудитории своего времени, для которой моральное содержание изречения должно было быть выражено ясно и однозначно. Его формулировка, в отличие от лаконичного и образного оригинала, расширена и обогащена дидактическим смыслом: «лучше

быть немым и глухим, нежели использовать язык неумеренно». Тем самым переводчик придаёт афоризму нравственно-поучительный оттенок, выдвигая идею о необходимости сдержанности в речи, что соответствует христианской этической традиции.

Такая интерпретация демонстрирует характерную для эпохи Барокко трансформацию восточного образа в понятную и приемлемую для европейского разума моральную максиму. Олеарий фактически реконструирует высказывание в соответствии с европейским вкусом: если в персидском стихе молчание — это экзистенциальное состояние, символ отказа от избыточной экспансии сознания, то в немецком варианте оно становится частью системы практической морали, где воздержание от слов рассматривается как благоразумие и добродетель. Примечательно, что Олеарий вводит в перевод слово «taub» («глухой»), которого в оригинале нет. Это добавление, очевидно, служит для усиления образа полной изоляции от мира звуков и слов, подчеркивая тотальную отрешённость субъекта. Тем самым, немецкий перевод не только передаёт, но и интерпретирует, одновременно смещая акценты: эмоциональная сила и трагизм оригинальной метафоры уступают место упорядоченному и рациональному послы.

Контекстуальное различие между персидской культурой и европейским миропониманием XVII века играет здесь определяющую роль. Персидская поэтика, питаемая суфийской традицией, допускает, а порой и превозносит молчание как форму духовного совершенствования, как путь к внутреннему свету. В европейском же контексте молчание чаще служит предупреждением против легкомыслия или празднословия, что находит отражение и в структуре перевода Олеариуса. Таким образом, перевод перестаёт быть простой языковой трансляцией и превращается в акт культурной адаптации, где образ «отрезанного языка» — воплощение трагического и возвышенного молчания — заменяется рационализированной формой нравоучения, приемлемой для читателя эпохи Просвещения.

Следовательно, перевод Адама Олеариуса следует рассматривать как характерный пример интерпретативного подхода, в котором приоритет отдаётся передаче внутреннего смысла и морали, а не сохранению образной структуры и экспрессивной формы оригинала. Его работа свидетельствует не столько о буквальной верности, сколько о попытке мостом соединить две культурные вселенные — восточную метафизику молчания и западную этику умеренности.

Во втором примере мудрость как высшее достояние: сравнительно-этический анализ персидского дидактического текста и немецкой интерпретации А. Олеариуса.

Одним из устойчивых этических ориентиров в классической литературе Востока является идея превосходства духовных

добродетелей — в частности, знания, скромности и внутренней удовлетворённости — над материальными формами могущества. В особенности это положение выражено в рамках персидской наставительной традиции (адаб), где мудрость трактуется не только как высшая интеллектуальная категория, но и как форма богоугодной жизни. Данная идея с предельной ясностью выражена в рассказе из «Третьей главы о достоинстве довольства» («باب فضیلت قناعت: باب سوم»), сопоставляемом с его немецкой интерпретацией, выполненной Адамом Олеариусом выдающимся переводчиком и культурным медиатором XVII века.

Рассказ строится на символическом противопоставлении двух братьев: один из них избирает путь знания и постижения духовных истин, другой — путь обогащения и мирской власти. Первый в своих словах утверждает:

«Я получил в удел наследие пророков, то есть знание, тогда как ты — наследие Фараона и Хамана, а именно — царство Египта» (перс. بر من که میراث پیغمبران یا قلم یعنی علم و تو میراث فرعون و هامان یعنی ملک مصر)

Тем самым автор отрицает истинную ценность политического владычества, подчеркивая его внешнюю, мирскую и, следовательно, преходящую природу.

Знание (علم) здесь ассоциируется с пророческой традицией — не как с узкопонятым религиозным авторитетом, а как с духовным достоянием, унаследованным от праведных людей, избранных Богом. В то время как земное властвование соотнесено с фигурами Фараона и Хамана — универсальными символами тирании, высокомерия и богоотступничества. Таким образом, противопоставление разворачивается не только в плоскости социального статуса, но в этико-онтологической перспективе — как противостояние двух ценностных миров: мира мудрости и мира бездуховной власти.

Особую глубину текст приобретает благодаря использованию зооморфных метафор. Герой сравнивает себя с муравьём, которого топчут, но который не причиняет вреда, в отличие от пчелы, которая жалит, и хищного волка, которого все стремятся уничтожить:

«نه زنبورم که از دستم ببالند / من آن مورم که در پایم ببالند»

/ Я — муравей, которого топчут, но не пчела, жалящая, и не волк, на погибель которого все уповают. Такое самоопределение не свидетельствует о слабости, напротив — это выражение моральной силы, отказа от мести и насилия, являющегося эквивалентом духовного благородства.

Немецкий перевод А. Олеариуса сохраняет идейное ядро оригинала, но адаптирует его под категориальный аппарат европейской аскетико-гуманистической традиции. В его версии говорится: *«Ich habe den lieben Gott für seine Gnade ein Erbtheil des*

Propheten [...] gefunden, nämlich: Weisheit; du aber [hast] nur das Erbgut Pharaons und Hamans, nämlich: das Reich Egypten, welches auch von gottlosen Leuten kann besessen werden» / «Я возблагодарил Бога за то, что мне выпало в удел наследие пророка — то есть мудрость; а тебе — лишь достояние Фараона и Хамана, царство Египетское, которое может быть во владении и у безбожников».

Таким образом, Олеариус воспроизводит этическую и религиозную оппозицию: мудрость (*weisheit*) трактуется как достояние, определяемое не внешними обстоятельствами, а внутренним состоянием, в то время как богатство — лишь случайная данность, доступная даже нечестивцам. Он также включает риторический вопрос, завершающий рассуждение:

«Wie kann ich Gott genugsam loben und danken?» / «Как могу я достойно благодарить и прославить Бога?» — как кульминацию всей концепции.

Из вышеизложенного видно, что текст выступает не только как литературное высказывание, но и как этическое послание, обращённое

к сознанию читателя: в подлинной иерархии ценностей приоритет принадлежит знанию, умеренности и способности не вредить другим. В

противоположность этому, власть и богатство представлены как потенциально опасные, способные превратить человека в источник страданий для окружающих. Так, герой испытывает благодарность не за силу, а именно за её отсутствие: «Как могу я воздать благодарность Богу за то, что не обладаю силой вредить людям?»

В контексте восточной интеллектуальной традиции данный фрагмент можно интерпретировать как проявление этики внутреннего достоинства (*haqq-nafs*), тогда как западноевропейский перевод трансформирует его в духе рационалистического гуманизма раннего Нового времени. Тем самым мы наблюдаем интересный интеркультурный диалог, в котором различные цивилизационные парадигмы сходятся в утверждении универсальной истины: величие человека определяется не масштабом его власти, но глубиной его сознания и нравственной ответственности перед ближним и Богом.

Следовательно, Олеариус выступал не только как переводчик, но и как интерпретатор, адаптируя восточный текст к западному мировоззрению. Он стремился сохранить суть оригинала, но при этом сделать его доступным и понятным для европейского читателя.

Деятельность Олеариуса оказала значительное влияние на формирование ориенталистского дискурса в немецкой культуре XVII века. Его труды способствовали росту интереса к Востоку, развитию востоковедения и расширению культурного горизонта европейцев. Кроме того, Олеариус внес вклад в развитие научного подхода к изучению Востока. Его труды сочетали эмпирические наблюдения с

аналитическим подходом, что стало основой для дальнейшего развития ориенталистики в Германии.

Таким образом, Адам Олеариус был не просто переводчиком, но и культурным медиатором, сыгравшим ключевую роль в адаптации и интерпретации восточной культуры для европейской аудитории. Его деятельность способствовала формированию ориенталистского дискурса в немецкой культуре XVII века и оказала значительное влияние на развитие востоковедения и литературной традиции в Германии:

1. Перевод Адама Олеария является лингвокультурологическим актом, в котором лексические, стилистические и семантические уровни тесно связаны с механизмами межкультурной адаптации. Текст «Гулистана» в немецкой версии демонстрирует систематическую переориентацию смыслов, ориентированную на культурные и религиозные установки Европы XVII века.

2. Он выступал не как нейтральный посредник, а как активный интерпретатор, который осознанно перестраивает оригинал в соответствии с протестантскими, рационалистическими и этическими нормами того времени. Олеарус применял стратегии христианизации, универсализации, редукции и жанрового переосмысления.

3. В переводе Олеариуса многие ключевые исламские и суфийские термины либо заменяются на христианские и светские эквиваленты, либо исключаются вовсе, что приводит к стиранию культурной и философской специфики оригинала и нивелированию его мистико-метафизической глубины.

4. Он упростил художественную структуру текста: афористичность, образность и метафоричность Саади уступают место дидактике, риторической однозначности и морализму. Это соответствует эстетико-нравственным ожиданиям немецкого читателя XVII века.

5. Олеариус формировал «приемлемый Восток», в котором Восток предстает не как радикальное иное, а как морально наставляемая, «цивилизованная» система. Тем самым он закладывает основы ориенталистского дискурса в немецкой культуре, где Восток перестаёт быть субъектом и становится объектом интерпретации.

Таким образом, перевод «Гулистана» Саади, выполненный Адамом Олеариусом в XVII веке, является не просто результатом межъязыковой трансформации, но глубоко репрезентативным актом культурного посредничества. С лингвокультурологической точки зрения, данный перевод представляет собой пример того, как переводчик, находясь на пересечении различных языковых и ментальных традиций, фактически формирует новую смысловую

структуру, отражающую не только особенности оригинала, но прежде всего — установки, нормы и ценности культуры-получателя.

В переводе Олеариуса «Гулистан» Саади подвергается не буквальному переносу, а комплексной переработке, в ходе которой происходит систематическое переопределение ключевых понятий, образов и смыслов. Исламские и суфийские термины (такие как хадж, таваккул, зикр, фикх) заменяются на христианские, универсальные или дидактически окрашенные аналоги, при этом теряя как свою мировоззренческую глубину, так и философскую контекстуальность. В результате текст Саади, насыщенный афористикой, метафизическими пластами и тонкой поэтикой, превращается в морально-назидательное чтение, соответствующее эстетическим и нравственным стандартам протестантской Европы XVII века.

Такая переработка объясняется не только желанием сделать текст доступным, но и более глубокой задачей — адаптировать Восток к европейской картине мира, представить его в понятных и безопасных категориях, выстроить модель «приемлемого Востока». Через упрощение символики, подмену понятий, снижение метафизической сложности и риторическую нормализацию восточная инаковость оказывается встроенной в европейскую систему координат. Сам перевод в данном случае становится частью процесса создания дискурсивной власти над «иным», где оригинальный текст превращается в культурный объект интерпретации и идеологического управления.

Восточный текст в европейском переводе очень часто утрачивает свою семиотическую природу и начинает функционировать как репрезентация иной культуры, которая подчинена познавательному и моральному контролю.

В данном контексте фигура переводчика оказывается ключевой: Олеариус является активным модератором смыслов, формирующий новый текст в пространстве между двумя культурами. Роль Олеариуса можно определить как культурного архитектора, выстраивающего конструкцию Востока в формах, удобных для восприятия Западом.

Таким образом, в редакции Олеариуса перевод «Гулистана» представляет собой не только пример раннего европейского ориентализма, но и уникальный пример лингвокультурологического взаимодействия, в котором перевод выступает как средство не только передачи, но и трансформации культурного восприятия и знания. Именно этот факт свидетельствует о важности включения лингвокультурологических параметров в анализ переводов художественных текстов, особенно тех, которые формируют устойчивые представления о иной культуре.

Анализ лингвокультурологических особенностей перевода Олеариуса, позволил нам выявить ключевые механизмы адаптации восточного классического текста к европейскому культурному контексту XVII века. Мы рассмотрели, каким образом переводчик переопределяет поэтические, религиозные и философские категории оригинала, подчиняя их эстетическим, риторическим и нравственным установкам своей эпохи.

Литература:

1. Бузоева, З. Г. Переводы персидской поэзии в России (XVIII–XX вв.): библиографический указатель / З. Г. Бузоева, А.А. Исаева, Н.М. Цельникер. – М.: Наука, 1986. – 302 с. – URL: https://www.orientalstudies.ru/rus/images/pdf/add1/PPV_catalogue_buzaeva_isaeva_tselniker_1986.pdf] (дата обращения: 30.09.2025).
2. Половцов А. А. Олеарий, Адам // *Русский биографический словарь* / под ред. А. А. Половцова. – Т. 12. – СПб., 1904. – С. 340–342. – URL: <https://azbyka.ru/otechnik/Spravochniki/russkij-biograficheskij-slovar-tom-12/212>] (дата обращения: 30.09.2025).
3. Саади. Гулистан / Критический текст, перевод, предисловие и примечания Р. М. Алиева. — М.: Издательство восточной литературы, 1959. — 716 с.
4. Саади. Гулистан / под редакцией А. Бертельса и С. Шервинского. Подготовка текста, вступительная статья и примечания Р.М. Алиева. – М.: Художественная литература, 1957. – 322 с.
5. Саади. Гулистан. – М.: Вече, 2011. – 360 с.
6. Франк-Каменецкий, И. М. Проблемы перевода восточной поэзии. — М.: Наука, 1980. — С. 88.
7. Чайкин, К. Са’ди. / К. Чайкин // Восток. Сб. 2: Литература Ирана X–XV в. Под ред. А.А. Болотникова, А.Н. Тихонова, К.И. Чайкина. - М.; Л.: Academia, 1935. - С. 317–320.
8. Olearius, A. Persianischer Rosenthal oder Der Persischen Rosengartens, in welchem viel lustige Historien, scharffsinnige Reden und nützliche Regeln enthalten / A. Olearius. – Schleswig: Johann Holwein, 1654. – 448 с. (Факс.: Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel).
9. Фатеева, Н. А. Постпереводческий анализ и послетекстовый комментарий в переводе поэзии / Н.А. Фатеева // Иностранные языки в высшей школе. - 2016. - № 2 (37). - С. 57–63.

ТДУ: 398(575.3):001.89

**АРЗИШИ ПАЖЌҲИШИ ПРОФЕССОР НИСОР
ШАКАРМАМАДОВ ДАР ТАҲҚИҚИ ЗИЁРАТГОҲҲОИ
КЌҲИСТОНИ БАДАХШОН**

Қурбонхонова Нуриҷаҳон Мирасановна²¹

*Институти илмҳои гуманитарии ба
академик Б.Искандарови АМИТ*

*Арзиши пажӯҳиши профессор Нисор Шакармамадов дар таҳқиқи
зиёратгоҳҳои Кӯҳистони Бадахшон*

Аз рӯи таҳлили таҳқиқоти Н.Шакармамадов нишон дода шудааст, ки он чун манбаи пураризи барои омӯзиши минбаъдаи унсурҳои таърихӣ, фалсафӣ ва урфу одатҳои мардумӣ ва ба тариқи муқоисавӣ гузаронидани пажӯҳиши арзиши калонро доро мебошад. Ҳамзамон таҳлилу таҳқиқи зиёратгоҳҳо имкон дод, ки тарзи ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва маънавии мардуми кӯҳистон дар давраҳои гуногун нишон дода шавад ва барои таҳқиқоти оянда истифода бурда шавад. Ин маводу маълумот ва мулоҳизаҳои илмӣ, инчунин, барои таҳқиқи масъалаҳои сотсиологӣ, муқоисавӣ-таърихӣ аз нигоҳи муносибати халқу қавмҳои гуногун ба маконҳои муқаддас маъҳази муҳим ва муътамади илмӣ маҳсуб меёбанд.

Калидвожаҳо: остонҳо, омӯзиш, устура, ривоят, арзишҳои фарҳангӣ.

*Значение исследований профессора Н. Шакармамадова в изучении
святынь Горного Бадахшана*

По результатам анализа исследований Н. Шакармамадова было показано, что эти исследования представляют большую ценность как важный ресурс для дальнейшего изучения исторических, философских элементов и народных обычаев, а также для проведения исследований сравнительным путём.

В то же время анализ и исследование святынь позволили показать социальный, экономический и духовный образ жизни горцев в разные периоды и использовать эти данные для будущих исследований. Эти материалы, данные и научные обзоры являются важным и авторитетным научным ресурсом для

²¹Қурбонхонова Нуриҷаҳон Мирасановна - Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б. Искандарови АМИТ, шуъбаи фолклор ва адабиёти Бадахшон, номзади илмҳои филологӣ. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруғ, кўчаи Охонҷонов, 35. Тел.: (+992)934609093; e-mail: ms.nurijakhon@mail.ru.

Қурбонхонова Нуридҷаҳон Мирасановна - Институт гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ, отдел фольклора и литературы Бадахшана, кандидат филологических наук. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. Охонджонова, 35. Тел.: (+992)934609093; e-mail: ms.nurijakhon@mail.ru.

Qurbonkhonova Nurijahon Mirasanovna - Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST, Badakhshan Folklore and Literature Department, candidate of Philological sciences. Address: GBAO, Khorog, st. Okhonjonov, 35. Tel.: (+992)934609093; e-mail: ms.nurijakhon@mail.ru.

исследования социологических и сравнительно-исторических вопросов с точки зрения отношения различных народов и народностей к священным местам.

Ключевые слова: святыни, исследование, мифы, повествование, культурные ценности.

The Significance of Professor N. Shakarmamadov's Research in the Study of Shrines in Mountainous Badakhshan

The analysis of N. Shakarmamadov's research demonstrates that these studies represent great value as an important resource for the further investigation of historical and philosophical elements and folk customs, as well as for conducting research through a comparative approach.

At the same time, the analysis and investigation of shrines have made it possible to illustrate the social, economic, and spiritual way of life of the mountain dwellers during different periods and to utilize this data for future research. These materials, data, and scholarly reviews serve as a vital and authoritative academic resource for investigating sociological and comparative-historical issues from the perspective of various peoples' and ethnicities' relationship to sacred places.

Keywords: shrines, research, myths, narrative, cultural values.

Чамъоварӣ пажӯҳиш ва интишори фолклори мардуми Бадахшон қарнҳои пеш мавриди назари муҳаққиқон қарор гирифта буд. Аз сарчашмаҳои муътамад ва таҳқику баррасии муҳаққиқон бармеояд, ки нахустин маротиба ба чамъоварӣ ва таҳқику интишори фолклори ин сарзамин муҳаққиқони хориҷӣ дар солҳои гуногун даст зада будаанд. Аз ҷумла сайёҳи англис Бернард Шоу (солҳои 1876-1877), кӯҳшиносии рус Д.Л. Иванов (соли 1883), муаррихи рус А. А. Семёнов (солҳои 1900 – 1901), А.А. Бобринской (солҳои 1895, 1898 ва 1901), мардумшиносии рус И.И. Зарубин (солҳои 1914 – 1916), М.С. Андреев (солҳои 1900), П.М. Майский (соли 1934), В. Лентс, Швед Шелд Ханнес (солҳои 1936, 1938 – 1939), А.Н. Болдирев (соли 1935), А.З. Розенфельд (солҳои 50-уми асри гузашта), И.М. Стеблин – Каменский, А.Л. Грюнберга (солҳои 70-уми асри сипаригардида) ба Бадахшон сафар карда, дар баробари масъулиятҳои гуногуни касбӣ доштанишон ба чамъоварӣ ва пажӯҳиши фолклори мардуми Бадахшон низ машғул гардидаанд. Аз тадқиқот ва сарчашмаву маводи нодири ин муҳаққиқон аён мегардад, ки эҷодиёти шифоҳии мардуми Бадахшон хеле барвақт таваҷҷуҳи олимони ватаниву хориҷиро ба худ ҷалб карда будааст.

Бояд қайд кард, ки дар солҳои 60-уми қарни XX баъди ба арсаи илм омадани Н. Шакармамадов омӯзиши фолклори Бадахшон усули навро гирифта буд. Аз ин ҷиҳат минбаъд фолклори Бадахшон бо номи ин олим поянда боқӣ хоҳад монд. Фаъолияти илмии профессор Шакармамадовро ду давраи таърихӣ - замони шӯравӣ, ки ибтидои фаъолияташ буд ва ҳамчунин замони Истиқлолияти ватан, ки рушди фаъолияташ гардида буд, ташкил медод. Н. Шакармамадов дар шӯбаи фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакӣ

хайси лаборант, ходими хурди илмӣ кор карда, аз соли 1964 то соли 1967 чун аспирант таҳсил намудааст. Баъди хатми аспирантура то соли 1989 дар шуъбаи помиршиносии АИ ҚТ, аввал ба сифати ходими хурди илмӣ, баъд ба сифати ходими калони илмӣ кор кард. Соли 1989, бо қарори Президиуми Академияи илмҳои РСС Тоҷикистон шуъба ба маркази ВМКБ – шаҳри Хоруғ интиқол ёфт ва 9-уми сентяри соли 1991, дар асоси Қарори Раёсати АИ ҚТ дар заминаи он Пажӯҳишгоҳи илмҳои инсонии АИ ҚТ таъсис дода шуд. Соли 1991 шуъбаи помиршиносӣ ба ду шуъба: забонҳои помирӣ ва адабиёту фолклори Бадахшон табдил ёфт. Аз 1-уми июли соли 1993 шуъбаи забонҳои помирӣ бо шуъбаи адабиёт ва фолклори Бадахшон ҳамроҳ гардида, шуъбаи филологияи Помир таъсис ёфт ва мудирияти онро номзади илмҳои филологӣ, ходими калони илмӣ Нисормамад Шакармамадов ба уҳда гирифта буд. Н. Шакармамадов дар давоми фаъолияти илмиаш ба тамоми маҳалҳои Вилояти Кӯҳистони Бадахшон сафар намуда, маводи зиёди фолклориро ҷамъоварӣ намудааст, ки қисмашон дар захираи илмии дастхатҳои Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакӣ ва қисми дигарашон дар захираҳои Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон маҳфуз ҳастанд. Ў пайваста дар кӯшишу кӯшишҳои илмӣ буд ва маҳз ҳамин ғайрати пурсамар буд, ки соли 1969 рисолаи номзадиро дар мавзуи «Хусусиятҳои типологӣ ва жанрии лирикаи Бадахшон» Ҳимоя карда, сазовори унвони номзади илмҳои филология гардида буд. Соли 1997 рисолаи докториро Ҳимоя намудааст. Доманаи тадқиқоти ин муҳаққиқи пуркор басо фароҳ буда, бештари осораҳои эҷодии даҳонакии халқро дар бар гирифта, аҳли илмро бо кашфиёти тозаи соҳаи фолклор шарафёб менамояд.

Шакармамадов Н. зиёда аз 300 таълифоти хурду бузургро дар самти фолклори мардуми Бадахшон, ки нишонгари фарҳангу маънавияти бостонии ин сарзамин маҳсуб меёбанд, боқӣ гузоштааст. Муҳаққиқ В. Охониезов зимни андешаронӣ роҷеъ ба пажӯҳиши профессор Н. Шакармамадов дар муқоиса ба таълифоти муҳаққиқони лаҳистонӣ Б. Белкевич ва З. Блайет нишон дод, ки “паҷуҳиши онҳо асосан ба фолклор ва махсусан зиёратгоҳҳои ҳудуди Бадахшони Тоҷикистон иртибот доштанд ва бадеист, ки бе зикри исми устод онҳо ноқис мебуданд. Боз ҳам, мушк он, ки худ бибӯяд на он ки аттор бигӯяд ва ман аз зикри ном ва хизматҳои ин симои бузурги илми тоҷик дар пажӯҳишҳои олам ифтихор кардам” [1, 60].

Маъмулан ҳам дар муқоиса бо пажӯҳишгарони хориҷӣ пажӯҳиши муҳаққиқони бумӣ арзиши баландро соҳиб мегардад, зеро ҳар як халқу кишвар дорои муҳимтарин нозукиҳои фарҳангиву маънавӣ, забониву этникии худ мебошанд ва танҳо соҳибонашон метавонанд ин нозукиҳоро дарк ва таҳлил намоянд. Дар ин чода мо пажӯҳиши

муҳаққиқони хориҷиро инкор карданӣ нестем, балки қайд карданием, ки ҳар як пораи ишораи ин ё он муҳаққиқ роҷеъ ба фолклори мардуми Бадахшон маводи хеле арзишнок ва сарчашмаи бой барои омӯзиши минбаъдаи адабиёти шиғоҳии ин сарзамин мебошад. Маводи гирдовардаи муҳаққиқон, ашхоси алоҳидае, ки бевосита ё ба восита ба гирдовариин ё он матни фолклории мардуми Бадахшон даст зада будаанд, на фақат барои омӯхтани таъриху расму маросим, балки барои муайян намудани мавқеи фолклори ин сарзамин манбаи пуарарзиши илмӣ мебошанд. Ҳамчунин, маводи шиғоҳии ба таърих расонидаи муҳаққиқон дар вусъат пайдо намудани вижагии фарҳангиву маънавии ин халқ ва сайри таърихию ҷуғрофии он мусоидат мекунад.

Яке аз пажӯҳишҳои доманадори профессор Н. Шакармамадов таҳқиқи зиёратгоҳҳои Кӯҳистони Бадахшон ба ҳисоб меравад. Н. Шакармамадов дар асоси маводи аз солҳои 60-уми асри гузашта ҷамъовардааш бо далелу муқоиса тавассути истифода аз таълифоти муҳаққиқони гузашта ва андешаву хулосаҳои илмӣ таҳия гардида, соли 2011 таҳти унвони “Остонҳо – осори таърих ва фарҳанги мардуми Бадахшон (Таҳқиқи зиёратгоҳҳои Кӯҳистони Бадахшон)”-ро таҳия намуд.

Остонҳо ҳамчун манбаъҳои таърихӣ аҳамияти бузург доранд, зеро онҳо нишонаҳои бевоситаи таърихӣ, фарҳангӣ ва маънавиро дар худ нигоҳ медоранд. Ин таҳқиқот тавонист дар бораи марҳилаҳои гуногуни таърих, самтҳои иҷтимоӣ ва муносибатҳои байни халқҳо маълумот диҳад. Дар баробари ин остонҳо ҳамчун нишонаҳои фарҳангӣ ва рамзҳои миллии этникӣ, ба ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳангӣ мусоидат мекунанд. Омӯзиши илмӣ дар ин самт ба шеваҳои гуногуни истифодаи ин манбаъҳо, ба монанди таҳлили санадҳо, расму оинҳо ва урфу одатҳо, инчунин тарзи зисту зиндагӣ дар шароити муҳити кӯҳистон, ҷаҳонбинӣ ва ҷаҳонфаҳмии давраи қадимро, ки бар асоси тасаввуроти мифологӣ ва маросимӣ асос ёфтааст, ҳамаҷониба баррасӣ мекунад.

Мавриди зикр аст, ки ин аввалин таҳқиқотест, дар асоси маводу манбаъҳои фаровони арзишманд роҷеъ ба таъриху сабабҳои ба вучуд омадани ҷойҳои муқаддас барои инсонҳо ва маҳбубияти мардум нисбат ба онҳо аз замони бостон то замони мо арзи вучуд намудааст. Маводу маълумоте, ки дар рисола ҷой дода шудааст, барои пажӯҳиши минбаъдаи масъалаҳои таърихӣ, фалсафӣ, расму оин, маросимҳои мардумӣ ва урфу одатҳо ва маънавиёти мардум имрӯз манбаи арзишманд мақом пайдо намудааст. Таҳқиқоти профессор Н. Шакармамадов дар хусуси зиёратгоҳҳо арзиши баланди илмиро низ касб намуд, ки аз он маводи зиёдро роҷеъ ба зиёратгоҳҳои дар муҳити кӯҳистон вучуд дошта метавон ба даст овард.

Дар баробари ин метавон ба чанд арзиши нишонраси ин таҳқиқот рушанӣ андохт. Пеш аз ҳама нишонаи таърихӣ муҳочирати одамон аз як макон ба макони дигар, ки дар ривоятҳо дарҷ гардидааст, дар ин таҳқиқот инъикос ёфтааст. Натиҷагирӣ гардидааст, ки куҷиш аз мавзеъҳои марказиву маданӣ ба қўхистони дурдаст, ба ҳодисаву воқеаҳои таърихӣ давраҳои гуногун вобаста будааст. Ин воқеа ҳанӯз аз замони хеле қадим вучуд доштааст ва одамон ё ба таври оммавӣ ё ба тариқи ҷудогона тарки маконашон карда, ба қўхистон паноҳ мебурданд. Дар ин ҳолат нишонаҳое аз ин шахсиятҳо боқӣ монда, бо мурури замон бархе аз зиёратгоҳҳо нишондиҳандаи он мегардиданд. Дар ин раванд профессор Н. Шакармамадов хеле дақиқ дар ҷадвалҳо бо як тартиби муайян дар кадом ноҳия, кадом деҳа, ба унвони кадом шахсият тааллуқ доштани зиёратгоҳҳо ва шумораи онҳоро муайян намудааст. Аз ҷумла дар ноҳияи Ишқошим 83 адад остонҳо 8-то бо унвони Хўча, 10 - пир, 2 - Саид, 1 - шайх, 9 - Бибӣ ва боқимонда шояд бе ном ё ба дигар ашё тааллуқ дошта бошанд. Дар Шуғнону Роштқалъа 79 - адад остонҳо 7-то Хўча, 8-то Шоҳ, 3 - Пир, 1-то Бибӣ, 2-то Имом, дар Рўшон 144 адад 10-то Хўча, 6 - Шоҳ, 5 - Пир, 4 - Шайх, 1 - Пир, 1 - Бибӣ, 1 - Имом, Дарвоз 28 адад 9 - Хўча, 3 - Шоҳ, 2 - Имом вучуд доранд [3, 34]. Бояд қайд кард, ки ин нишондиҳанда хеле муҳим буда, на танҳо барои омӯзиши минбаъдаи илми мардумнигорӣ ва фолклоршиносӣ маводу маълумоти дақиқ медиҳад, балки барои омӯзишу фаҳмиши амиқтари таърихи куҳан, фарҳангу маънавиёти мардуми ин сарзамин маводи арзишманд ба ҳисоб меравад. Ҳамзамон дар айни ҳол барои рушд додани соҳаи сайёҳӣ хеле муфид аст, ки метавон, дар ин ҷода аз он фаровон истифода бурд.

Баъдан, ин таҳқиқот чун манбаъи пурарзиш барои омӯзиши минбаъдаи унсурҳои таърихӣ, фалсафӣ ва урфу одатҳои мардумӣ ва ба тариқи муқоисавӣ гузаронидани таҳқиқот арзиши калонро доро мебошад.

Сониян, ковишҳои илмӣ ба профессор Н. Шакармамадов имконияти муайян намудани дараҷаи пажӯҳиш, ҷамъоварӣ ва интишорот роҷеъ ба масоили гуногуни анъана, одатҳо, дину оин, маросимҳо ва дигар унсурҳои вобаста ба зиёратгоҳҳо дода буд. Дар ин ҷода Н. Шакармамадов натиҷагирӣ намуд, ки тафсиру таҳлили дараҷаи таҳқиқот вобаста ба масоили мазкур аслан, аз солҳои 90-уми асри XX оғоз гардидааст. Ин натиҷа низ барои омӯзишу таҳлили минбаъдаи соҳаҳои гуногуни илм хеле муҳим ба ҳисоб меравад.

Дар баробари ин профессор Н. Шакармамадов тавассути таҳқиқоташ нишон додааст, ки остонҳо на танҳо ҷойгоҳи тоату ибодат, балки рамзи ахлоқи писандидаи инсон ба ҳисоб мераванд. Устураву ривоятҳое, ки вобаста ба остонҳо миёни мардум вучуд доранд, тараннумгари ахлоқи ҳамидаи инсонӣ, арҷгузорӣ ба гузашта ва

бузургони даври замон, муносибати хайрхоҳона доштан нисбати ҳамдигар, арҷгузорӣ ва тарахҳум нисбати табиату ашъи табиатро дар бар мегиранд. Бештари устураҳову ривоятҳо вобаста ба остонҳо ҷанбаҳои гуногуни рӯзгори инсониро дар бар гирифта, нишондиҳандаи ахлоқи неки инсонӣ ва муносибати некбинона нисбати табиатро дар бар гирифтаанд. Аз ин сабаб, ҳам бархе аз одамон маҳбубияту арҷгузорию дар миёни ҷомеа пайдо намуда, ҳатто сазовори парастии низ гардидаанд. Вобаста ба ин дар тӯли таърих инсоният тавонист, ки ҳар гуна расму маросимро вобаста ба остонҳо ба вучуд орад ва тавассути он дар миёнашон ҳамдиливу ҳамраъӣ пайдо шуда, бо мурури замон мустаҳкамтар мегардид. Чунин расму маросимҳо таърихи бостонӣ дошта, нишонгари тобеи табиату ашъи он будани инсонро баррасӣ намуда, ҳукмрон будани ақидаҳои анимистиву тотемистиро баррасӣ менамоянд. Аз ин ҷиҳат ҳам таҳқиқи ин мавзӯ доманаи густурдатарро соҳиб гардида, минбаъд низ на танҳо дар тарбияи ахлоқӣ, балки дар тарбияи экологӣ низ метавон аз он истифода бурд ва дар таҳқиқи масоили тотемистиву анимистӣ маводди тозаро медиҳад.

Ҷолиб он аст, ки профессор Н. Шакармамадов дар баробари натиҷагирӣ намудани ҷанбаҳои фолклорӣ ва мардумнигорӣ тавассути устураву ривоятҳо, ҳатто ба баъзе унсурҳои экологӣ ҳам ишора намудааст. Аз ҷумла остонҳоро ҳидоятгари покию тозагии муҳит ва ҳифзу ашъи табиат ҳисоб мекард, зеро тибқи боварҳои мардумӣ ҳатто чихил қадамӣ атрофи остонҳо агар ифлосӣ ба ҷашм мерасид, гуноҳи азим ҳисоб мешуд ва буридани дарахтон дар ҷойҳои муқаддас мамнӯъ буд [2, 202]. Чунин андешаҳо дар таҳқиқот хеле фаровон ҷой дода шудаанд. Аз ин ҷиҳат ҳам, барои муҳаққиқони соҳаи экология ва барои ҳифзи муҳиту атрофи зист ин таҳқиқот сарчашмаи арзишманд ба ҳисоб меравад.

Таҳқиқи остонҳо дар асоси санаду далелҳо ва нақли ғӯяндагони маводи шифоҳӣ сурат гирифта, барои таҳқиқоти минбаъда маълумоти комил ва муҳимро медиҳад. Бояд қайд кард, ки бо гузашти замон дар натиҷаи таҳаввулоти тафаккури инсонӣ ва боло рафтани тарзи зисту зиндагонӣ мақоми ривояту нақлҳои бостонӣ ва ҳамчунин мартабаи остонҳо коста шудааст, аз ин ҷиҳат ҳам таҳқиқоти профессор Н. Шакармамадов эҳёгари ганҷинаи бузурги аҷдодони гузашта буда, тавзеҳгари ягонагии тасаввуроту ақидаҳои халқияти гуногун мебошанд ва солҳои тӯлонӣ боқӣ хоҳад монд.

Инчунин таҳқиқоти профессор Н. Шакармамадов дар хусуси зиёратгоҳҳо дар баррасии бисёр масъалаҳои иҷтимоӣ, маънавӣ, фарҳангии гузаштаву ҳозира ва омӯзишу мукамал намудани донишҳо дар соҳаи этнография ва фолклор маводи пурарзиш медиҳад, зеро дар он шеваи зиндагӣ, урфу одатҳо ва анъанаҳои деринаи мардуми

кӯҳистон акс ёфтааст. Ҳамзамон таҳлилу таҳқиқи онҳо имкон дод, ки тарзи ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва маънавии мардуми кӯҳистон дар давраҳои гуногун нишон дода шавад ва барои таҳқиқоти оянда истифода бурда шавад. Ин маводу маълумот ва мулоҳизаҳои илмӣ, инчунин, барои таҳқиқи масъалаҳои сотсиологӣ, муқоисавӣ-таърихӣ аз нигоҳи муносибати халқу қавмҳои гуногун ба маконҳои муқаддас маъҳази муҳим ва муътамади илмӣ махсуб меёбанд.

Китобнома:

1. Охониезов, В. Маҷмуае, ки бозгӯгари шахсияти мураттибаш аст (Бахшида ба 90-солагии муҳаққиқи шаҳир ва фолклоршиноси варзида Нисор Шакармамадов) / В. Охониезов // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ. - 2025. - №1. - С. 72-82.

2. Шакармамадов, Н. Остонҳо – осори таърих ва фарҳанги мардуми Бадахшон (Таҳқиқи зиёратгоҳҳои Кӯҳистони Бадахшон) / Н. Шакармамадов. – Душанбе: Логос, 2011. - 244 с.

3. Шакармамадов, Н. Фолклори Помир / Н. Шакармамадов. – Душанбе: Империял-групп, 2015. – 432 с.

ТДУ: 82-1/9(575).09

ОҲАНГҲОИ ИҶТИМОӢ ДАР РУБОИЁТИ МИРЗО СИДДИҚИ ФАНО Ғафурова Чамила Музафаровна²²

*Донишгоҳи давлатии
тиҷорати Тоҷикистон*

Мирзо Сиддиқи Фано аз зумраи шоирони нимаи дувуми асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX-и ҳавази адабии Истаравшан мебошад, ки бисёре аз вижагӣҳои шеърӣ худ мақбули ҳамзамонон ва ояндагон гардидааст. Ашъори ин шоир аз жанрҳои гуногуни адабӣ иборат буда, ғазал, рубоӣ ва чистон дар он мавқеи хосро соҳиб мебошанд. Аммо Мирзо Сиддиқи Фано то ба ҳол ба таври

²²Ғафурова Чамила Музафаровна - Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон, кафедраи забонҳо, саромӯзгори калон. Нишонӣ: г. Душанбе, хиёбони Дехотӣ 1/2. Тел.: (+992)934066655; e-mail: djamila.1966@mail.ru.

Ғафурова Джамила Музафаровна - Таджикский государственный университет коммерции, кафедра языков, старший преподаватель. Адрес: г. Душанбе, проспект Дехоти 1/2. Тел.: (+992)934066655; e-mail: djamila.1966@mail.ru.

Gafurova Jamila Muzaffarova - Tajik State University of Commerce, Department of Languages, Senior Teacher. Address: Dushanbe, Dekhoti Avenue 1/2 Tel.: (+992)934066655; e-mail: djamila.1966@mail.ru.

мукаммал омӯхта наишудааст ва мақоми жанрҳои адабии эҷоднамудаи ӯ то ҳанӯз на дар миёни ашъори ҳудаи ва на дар муқоиса бо ашъори шоирони дигари ҳамасраи омӯхта ва таҳлил нагардидааст. Мақолаи мазкур қадами аввал дар таҳлили мундариҷаи яке аз жанрҳои машҳури шеърӣ тоҷик, жанри рубоӣ дар ашъори шоир аст. Дар мақола муҳимтарин хосияти рубоиёти Мирзо Сиддиқи Фано, яъне истифодаи вожаҳо ва таркиботи писандида, тасвирҳои дилкашу зудошноро мавриди таҳлили муаллиф қарор гирифтааст. Хулоса мешавад, ки рубоиёти шоир аз ҷиҳати миқдор андак бошанд ҳам, аммо аз лиҳози камоли балоғат ва зарофат дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ мақоми вижаеро сазоворанд. Онҳо аз ҷиҳати характери иҷтимоӣ доштанишон ба бисёре аз саволҳои ҳаёти шоир ва ҳамзамонаиш ҷавоб меғуянд.

Калидвожаҳо: ашъор, оҳанг, форсӣ, ўзбекӣ, нусха, хаттӣ, вижагиҳо, рубоӣ, девон, лирика, табиат, қолабҳо, радиф, шакл, характери иҷтимоӣ.

Социальные мотивы в рубаи Мирза Сидди́ка Фанó

Мирза Сидди́к Фана (вторая половина XVIII — первая половина XIX века) является одним из ярких представителей литературного круга Истаравшана, творчество которого оказало заметное влияние как на современников, так и на последующие поколения. Лирическое наследие поэта охватывает широкий спектр жанров персидско-таджикской поэзии, среди которых особое место занимают газель, рубаи́ и чистан. Однако, несмотря на значимость фигуры Фана в литературной традиции, его поэтическое наследие до настоящего времени остаётся недостаточно изученным.

Настоящая статья представляет собой первую попытку научного анализа рубаи́ поэта как одного из важнейших жанров классической таджикской литературы. В центре внимания находятся идейно-тематические и художественные особенности рубаи́ Фана, в частности использование гармоничной лексики, выразительных образов и изысканных поэтических структур. Особое внимание уделяется выявлению социального содержания его рубаи́, которое отражает реалии повседневной жизни и духовный мир современников поэта.

Сделан вывод о том, что, несмотря на сравнительно небольшое количество, рубаи́ Мирза Сидди́ка Фана занимают значимое место в истории персидско-таджикской литературы. Их художественная выразительность, изящество формы и социальная направленность придают творчеству поэта особую ценность и открывают новые перспективы для дальнейшего литературоведческого анализа.

Ключевые слова: поэзия, мелодика, персидский, узбекский, копия, почерк, особенности, рубаи́, диван, текст, характер, закономерности, формы, радиф, социальный характер.

Social motives in the rubaiyat of Mirzo Siddiq Fano

Mirzo Siddiq-i Fanā (second half of the 18th — first half of the 19th century) is one of the prominent representatives of the literary circle of Istaravshan, whose creative work had a significant influence both on his contemporaries and on subsequent generations. The poet's lyrical heritage encompasses a wide range of genres of Persian-

Tajik poetry, among which the ghazal, rubā'iyāt, and chistān occupy a special place. However, despite the importance of Fanā's figure in the literary tradition, his poetic legacy has remained insufficiently studied to this day.

The present article represents the first attempt at a scholarly analysis of his rubā'iyāt as one of the most significant genres of classical Tajik literature. The focus is placed on the ideational-thematic and artistic features of Fana's rubaiyat, in particular the use of harmonious vocabulary, expressive imagery, and refined poetic structures. Special attention is given to the identification of the social content (or social dimension) of his rubā'iyāt, which reflects the realities of everyday life and the spiritual world of the poet's contemporaries.

It is concluded that, despite their relatively small number, the rubā'iyāt of Mirzo Siddiq-i Fanā occupy an important place in the history of Persian-Tajik literature. Their artistic expressiveness, elegance of form, and social orientation bestow particular value on the poet's creative legacy and open new perspectives for further literary analysis.

Keywords: poetry, melodic structure, Persian, Uzbek, manuscript copy, handwriting, features, rubai, dīvān, text, character, regularities, forms, radif, social character.

Жанри рубой дар тамоми давраҳо аз жанрҳои мақбул ва дилнишини адабиёти классикии форсу тоҷик буд. Адабиётшиноси Эрон Зайнулобиддини Муътаман дар “Таҳаввули шеъри форсӣ” аз ҳамин хусус сухан ронда, дуруст таъкид мекунад, ки рубой ҳарчанд ақсоми хурди шеърест, ки “дар назари соҳибтаъён ва суханшиносон қадру манзалати рафъе дорад, ҳам вазни он хуш аст ва ҳам муштамил бар маонии рангин ва дилпазир ва мазомини нағз ва латиф аст” [4, 91].

Дар асл, сарчашмаи жанри рубой сурудаҳои халқӣ буда, ба қавли соҳиби “Ал-муъҷам фӣ маойири ашъор-ил-Аҷам” Шамс Қайси Розӣ онро дар адабиёти китобатӣ бори нахуст устод Рӯдакӣ дар заминаи вазни як мисраи дар вақти гирдабозӣ (чаҳормағзбозӣ) аз шодӣ бадеҳатан хондани кӯдаки ғазнинӣ дохил кардааст” [2, 219].

Адабиётшиносон қайд мекунанд, ки рубой зодаи таъ ва ихтирои шоирони адабиёти форсу тоҷик аст ва шуарои араб пайрави онҳост [3, 142-146].

Ба мо маълум аст, ки жанрҳои муҳимтарини адабиёти классикӣ, махсусан, қасида, ғазал, рубой ва маснавӣ аз давраи ба сифати шакли шеърӣ истифода шуданашон тақрибан дар тамоми марҳилаҳои таърихӣ маъруф буданд. Бинобар ин, аксарияти ин жанрҳо овони инкишофу такмил, равнақу пешрафти худро дошта, аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа як навъ тағйиротеро низ аз сар гузаронидаанд. Маълум аст, ки асрҳои XI-XII аз ҷониби адабиётшиносони Шарқу Ғарб давраи шукуҳи жанри қасида ва асрҳои XIII ва XIV марҳилаи ривочу равнақ ва сайқалёбии жанри ғазал доништа шудааст.

Дар заминаи чунин меъёр асри равнақи рубоиро ба айёми Умари Хайём ва эҷодиёти адабии ӯ пайваст доништан лозим аст, вале ин жанри матбуи баргузида дар ҳамаи давраҳои таърихи адабиёти классикӣ ҳамоно мунтазам ривочу рушд дошт. Зиёда аз ин, жанри рубой дар эҷодиёти шифоҳии халқ мақом ва манзалати хос дорад. Шуарои гузаштаи тоҷику форс тавассути ин жанри дилкаш мувофиқи завқу салиқа, талаботи равонӣ ва диди эстетикӣ мардум масъалаҳои гуногуни зиндагӣ, тараннуми ишқу муҳаббат, васфи маю майкада, панду ахлоқ, ақидаҳои амиқӣ фалсафӣ, муаммои вучуди оламу одам, мавқеи дар ҷамъият доштаи инсон, мазаммати камбудию норасоӣҳои тартиботи давраҳои гуногун ва ғайраро баён кардаанд.

Аз ҷиҳати тарзи адо ва баёни фикр лутфи рубой дар байти дувум ва хусусан, дар мисраи охир ошкор мегардад. Мисраҳои якуму дувум ва ҳатто савуми рубой барои ифодаи асли матлаб ва ғарази шоир ба сифати муқаддима ва гузориш хизмат менамояд. Дар он бояд фикри томе муъҷазу равон ифода карда шавад. Тарзи ифодаи фикр дар аксари рубоиёти шуарои соҳибдевони давраҳои гуногун ба монанди Ибни Сино, Фарруҳии Сиистонӣ, Анварии Абевардӣ, Умари Хайём, Саъдии Шерозӣ, Ҳофизии Шерозӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Соибии Табретӣ ва эҷодиёти намояндагони адабиёти охири асри XVIII аввали XIX Мирзо Содиқ, Носеҳи Хатлонӣ, Мавлоно Шавқӣ ва Мирзо Сиддиқи Фано суннатҳои жанри рубой риоя карда шудааст [1, 50-75-78].

Дар таҳқиқи равияи пешқадам, махсусан тамоюлоти халқии адабиёти давраи зикршуда девони Мирзо Сиддиқи Фано яке аз маъхазҳои адабии гаронбаҳо буда, нусхаи хаттии он дар Маркази мероси хаттии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон таҳти рақами 468 маҳфуз аст [5].

Ашъори дар ин девон сабтгардида, бештар дар қолаби ғазалу мухаммас, соқинома, рубой ва чистонҳои ба ду забон: тоҷикӣ ва ӯзбекӣ навишта шудаанд, ки бозгӯии сабки нависандагӣ ва ҳунари шоирии Мирзо Сиддиқи Фаноро дар худ таҷассум кардаанд.

Мавзӯву мундариҷаи рубоиёти Мирзо Сиддиқи Фано хеле гуногун аст. Дар рубоиёти шоир, ба мисли ғазалиёту соқиномаҳои ӯ, қаҳрамони лирикӣ аз саҳтиҳои замон, ҳаҷри ёри дилсаҳту бевафо, беқадрии аҳли фазлу дониш, зишткориву хирадношиносӣҳои фармонфармоён бо истифодаи мафҳумҳои умумии “фалак”, “дахр”, “даврон” ва монанди инҳо шикоят менамояд. Воқеан, ин шикоятҳо нолаҳои шахси ба қисмати забуни худ тамоман тандода нест, балки эътирозҳоеанд, ки ба муқобили он ҳама беназмиҳо ва хирадношиносӣҳо равона шудаанд. Чунончи, шоир дар рубоии зерин

аз кирдори “фалаки сақфбаланд” ва “мураббии даврон” ба дод омада мегӯяд:

Фарёд зи дасти фалаки сақфбаланд,
Парвардаи ӯст, ҳар кучо ҳунду лаванд.
Ҳар ҷо ки закитабъ бувад хор кунад,
Аз баҳри ғизо боз диҳад заҳру газанд [5, в. 496].

Дар аксари рубоиёти шоир қаҳрамони лирикии ӯ дар орзуи васли ёр аз чашм хун меборад ва заҳри ғами маҳбуба мечакад:

Ин дарду алам ҷумла, ки дар бораи туст,
Аз дасти яке шӯхи ситамкораи туст,
Ҳар ашк зи чашми хунфишон мерезад,
Ҳар як зи дили решу ҷигарпораи туст [5, в. 496].

Ё:

Аз заҳри ғамат ба тан зи ҷон гашта лазиз,
Дардат зи даво ба дил ҷунон гашта лазиз,
Як соат агар даст диҳад васли туам,
Ҳар дам зи ҳаёти ҷовидон гашта лазиз [5, в. 50а].

Қаҳрамони лирикӣ дар роҳи ишқи пок ва васли ҳаётбахши ёр ба тамоми душвориҳо розист ва ҳамаи онҳоро бо сарбаландӣ пешвоз мегирад. Дар қисме аз ҷунин рубоиёти шоир лаҳзаҳое мешаванд, ки ғайри чашмдошти субъекти лирикӣ маҳбуби ҷафокор, дилсахту танноз ва ситамкор ба ӯ бар хилофи ҳукми анъана ва таомули ишқу ошиқӣ асрори ниҳони дили хешро мекушояд. Воқеан, ӯ забон бо шахси ошиқ як мекунад, ки ҳатто он аз ағёр ниҳон мемонад. Ҷунончи, дар ин рубоӣ мисоли гуфтаҳои болоро мебинем:

Оҳиста бигуфт дӯш дилдор, эй дил,
Ту бандаи мой на зи ағёр, эй дил.
Ин рози нухуфтаре ба ағёр мағӯ,
Зинҳор, эй дил, ҳазор зинҳор, эй дил [5, в. 51а].

Дар рубоии зерин гуфтаҳои боло равшантар ифода ёфтааст:

Эй гашта асири маҳлиқе дили ман,
Дар зулмати ҳаҷр монда вое дили ман.
Бо душману дӯст бас маломатафзост,
Ҳар нукта расад зи мочарои дили ман [5, в. 51а].

Ҷунонки аз ин мисолҳо маълум аст, рубоиёти Мирзо Сиддиқи Фано аз ҷиҳати услуби баён, интиҳоби калима, ибора, образ, доираи муҳокимаву ривочи тафаккури бадеӣ ва хусусиятҳои равонии худ ба рубоиёти халқӣ бисёр наздик мебошанд. Ба исботи ин мулоҳиза дар рубоии якум, ки бо мисраи “фарёд зи дасти фалаки сақфбаланд” оғоз мешавад, тарзи ифода ва густариши маънӣ ибораҳои “ҳар кучо лунду лаванд” “аз баҳри ғизо”, “заҳру газанд” ва дар рубоии дуюм, махсусан,

мисраи “зинҳор, эй дил, ҳазор зинҳор, эй дил” мисол шуда метавонанд. Шояд сабаби ба ин дараҷа аз ҷиҳати мазмун ҷанбаи халқӣ гирифтани рубоиёти шоир, аз як тараф, аслан, баромади халқии ин жанри адабӣ бошад, аз ҷониби дигар, бевосита бо мардуми одии шаҳру деҳот наздикӣ доштани шоир аст, ки ногузир ин муҳит ба эҷодиёти ӯ нақш гузоштааст.

Дар рубоиёти Мирзо Сиддиқи Фано нуқтаи дигари нисбатан ғайри маъмул он аст, ки шоир, баъзан, ҳангоми истифодаи ташбеҳот майлу кӯшиши аз ҳудуди суҳанҳои анъанавӣ берун баромадан дорад. Чунончи, дар рубоии зерин ӯ намехоҳад, ки даҳони ёраш ба ғунча ва лаби ӯ ба барги гул монанд бошад. Ӯ ташбеҳи ёрашро ба гул муносиб намедонад. Вай мехоҳад, ки маҳбубааш аз он чи ки дар ҷаҳон нозук аст, аз он нозуктар бошад:

Аз ғунча бувад даҳонат, эй ҷон нозук,
В-аз барги гул ин лаби ту чандон нозук.
Ташбеҳи туро ба гул муносиб набувад,
Ҳар чиз нозук, ту беш аз он нозук [5, в. 51а].

Дарвоқеъ, дар ин рубоӣ шоир ба ташбеҳи беназир рӯ овардааст, ки мисоли он дар адабиёти гузашта ниҳоят ба нудрат ба назар мерасад. Дар асл, ин майли шоир на танҳо дар рубоиёти ӯ, балки дар ғазалиёти ӯ ҳам мушоҳида мешавад ва байти поён мисоли гуфтаҳои мост:

Ҳар чӣ дар олам бувад нозук аз ӯ нозуктар аст,
Мухтасар ин аст, сар то по суманбӯ нозук аст [5, в. 14а].

Чунин кӯшиши аз қайду банди суҳанҳои анъанавӣ як навъ озодшавӣ ва майли тозагӯйиро аз шоирони ин давра дар эҷодиёти Содиқ, Ҳозиқ ва Фориг мушоҳида мекунем, ки Мирзо Сиддиқи Фано низ аз қабилҳои онҳост.

Ҳамин тавр, дар рубоиёти Мирзо Сиддиқи Фано қаҳрамони лирикӣ гоҳо комёб аст ва ба васли маҳбуби худ мерасад. Ба фикри мо, рубоиёти шоир аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа ва руҳияи умумии ғамангези худ бо ғазалиёти ӯ ҳамоҳангии куллӣ дорад. Бояд зикр намуд, ки муҳимтарин хосияти рубоиёти Мирзо Сиддиқи Фано он аст, ки дар онҳо истифодаи вожаҳо ва таркиботи писандида, тасвирҳои дилкашу зудошно мушоҳида мешавад. Рубоиёти ӯ аз ҷиҳати миқдор башумор бошанд ҳам, аммо аз лиҳози камоли балоғат ва зарофат дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ мақоми вижаеро сазоворанд.

Китобнома:

1. Каримов, У. Адабиёти тоҷик дар нимаи дуввуми асри XVIII ва аввали асри XIX: китоби дарсӣ / У. Каримов. – Душанбе: Дониш, 1974. – 187 с.

2. Қайси Розӣ, Шамсиддин Муҳаммад. Ал-муъҷам фи маъойири ашъор-ил-аҷам / Муҳаммад Шамси Қайси Розӣ. Бо тасҳеҳи Муҳаммади Қазвинӣ. – Теҳрон: Мумтоз, 1338. – 463 с.

3. Мусулмонқулов, Р. Назарияи ҷинсҳо ва жанрҳои адабӣ: китоби дарсӣ / Р. Мусулмонқулов. – Душанбе: Маориф, 1987. – 87 с.

4. Муътаман, Зайнулобиддин. Таҳаввули шеъри форсӣ / Зайнулобиддини Муътаман. – Теҳрон: Интишороти Зухурӣ, 1339 (1921). – 414 с.

5. Фано, Мирзо Сиддиқ. Девон / Мирзо Сиддиқи Фано. – Нусхаи хаттии Маркази мероси хаттии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон таҳти рақами 468, вар. 1986.

6. Ҳабибов, А. Мероси адабии шоирони Ҳисор (аз нимаи дувуми асри ХУШ то ибтидои асри ХХ) / А.Ҳабибов. – Душанбе: Дониш, 1974. – 138 с.

7. Ҳакимова, С. Вежагиҳои шеъри иҷтимоии тоҷик. Автореферат барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филология / С.Ҳакимова. – Душанбе: Маориф. - 2009. – 25 с.

8. Ҳодизода Р. Адабиёти тоҷик (асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри ХХ): Китоби дарсӣ барои мактабҳои олӣ / Р. Ҳодизода, У. Каримов, С. Саъдиев. – Душанбе: Маориф. – 1988. – 464 с.

9. Ҳодизода, Р. Адабиёти тоҷик дар нимаи дуюми асри XIX: китоби дарсӣ / Р. Ҳодизода. – Душанбе: Адиб. – 1967. – 288 с.

10. Ҳодизода, Р. Аз Рӯдакӣ то имрӯз / Р.Ҳодизода. – Душанбе: Адиб, 1988. – 288 с.

11. Ҳоҷӣ Ҳакимхон. Мунтахаб-ут-таворих, нусхаи № 63. Хонамузейи А.А. Семёнов, в.15а.

ТДУ: 398.2:821.161.1(575.3)

**ТАЪСИРИ УНСУРҲОИ ФОЛКЛОРӢ ДАР АШӢОРИ ЛОИҚ
ШЕРАЛӢ ВОБАСТА БА ШАКЛУ МАЪМУН**

(дар мисоли дубайтию рубой ва суруду таронаҳои халқӣ)

Шодиева Ситора²³

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ*

Муаллиф аввалан, доир ба жанри дубайтӣ, вижагҳои он, шухрати он дар Эрон, Афғонистон ва Тоҷикистон, мавқеи дубайтӣ дар ашғори Лоиқ Шералӣ ва таъсирбардориҳои он аз фолклор сухан ронда, бо якчанд намунаҳо онро асоснок намуда, қайд намудааст, ки дубайтиҳои навиштаи Лоиқ ӯ худ шеърҳои, ки дар қолаби дубайтӣ навишта шудаанд, услубу нигориҳои омиёнаро доранд ва онро аз дубайтиҳои халқӣ фарқ кардан душвор аст.

Сипас, муаллиф дар хусуси махсусияти жанри рубой, мавқеи он дар адабиёти гуфторӣ навишторӣ, таъсири рубоӣ ба ашғори Лоиқ Шералӣ ва намунаҳои онро бо мисолҳо оварда, баъдан, роҷеъ ба жанрҳои суруду тарона ҳамчун қадимтарин жанрҳои фолклорӣ маълумот додааст.

Ахиран, муаллиф жанри сурудро ба гурӯҳҳои дахлдор тақсим намуда, номгӯйи ҳар як кадоми онҳоро дар ашғори шоир номбар намуда, бо мисолҳо асоснок намудааст. Таронаҳои шоир ҳам дар пайравӣ ба таронаҳои халқӣ навишта шуда, дар поварақ “моли мардум” ӯ “байти халқӣ” гӯён ишора намудааст. Лоиқ Шералӣ шеърҳои алоҳида не, балки силсилаи таронаҳоро ба вуҷуд овардааст ва бо ин кор сабки омиёна ва сабки шеъри касбиро бо ҳам пайванд кардааст.

Бо дарназардошти мулоҳизоти болоӣ метавон хулоса кард, ки Лоиқ Шералӣ дар ашғори худ аз жанрҳои маъмули адабиёти гуфторӣ, амсоли дубайтӣ, рубой, суруд ва таронаҳои мардумӣ ба таври фаровон истифода бурдааст.

²³**Шодиева Ситора Раҳматбеғовна** - Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, кафедраи назария ва таърихи адабиёт, унвонҷӯй. Нишони: ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. Тел.: (+992)907601401; e-mail: SitoraShodieva@mail.ru.

Шодиева Ситора Раҳматбеғовна — Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни, кафедра теории и истории литературы, соискатель. Адрес: г. Душанбе, проспект Рудаки, 121. Тел.: (+992)907601401; e-mail: SitoraShodieva@mail.ru.

Shodieva Sitora Rahmatbegovna – Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Department of Theory and History of Literature, External Research Associate. Address: Dushanbe, Rudaki Avenue, 121. Tel.: (+992)907601401; e-mail: SitoraShodieva@mail.ru.

Калидвожаҳо: фолклор, ашъор, шакл, мазмун, жанр, дубайтӣ, рубоӣ, суруд, тарона, адабиёти гуфторӣ, адабиёти навишторӣ, сабки омиёна, сабки шеъри касбӣ.

Влияние элементов фольклора в стихотворениях Лаика Шерали в отношении формы и содержания (на примере двустиший, рубаи, народных песен и гимнов)

Автор впервые говорит о жанре двустишия, его особенностях, популярности в Иране, Афганистане и Таджикистане, месте двустишия в поэзии Лаика Шерали и его влиянии на фольклор. Он подкрепляет это несколькими примерами, отмечая, что двустишия Лаика, или, скорее, стихотворения, написанные в формате двустиший, имеют общий стиль и перспективу, что отличает их от народных двустиший.

Затем автор рассматривает специфику жанра рубаи, его положение в устной и письменной литературе, влияние народного рубаи на поэзию Лаика Шерали и приводит его примеры. После этого он даёт сведения о песенном и поэмном жанрах как о древнейших фольклорных жанрах.

Наконец, автор делит песенные жанры на соответствующие группы, перечисляет каждую из них в стихотворениях поэта и обосновывает их примерами. Песни поэта также были написаны в стиле народных песен, и в предисловии он называл их «народным достоянием» или «народной поэзией». Лаик Шерали создал не отдельные стихотворения, а циклы песен, соединив при этом стиль народной и профессиональной поэзии.

Принимая во внимание вышеизложенные соображения, можно сделать вывод, что Лаик Шерали широко использовал в своей поэзии популярные жанры устной литературы, такие как двустишия (куплеты), рубаи, народные песни и народные сказки.

Ключевые слова: фольклор, поэзия, форма, содержание, жанр, двустишие, рубаи, песня, поэма, устная литература, письменная литература, популярный стиль, профессиональный поэтический стиль.

Influence of folklore elements in Laiq Sherali's poems in relation to form and content (e.g. couplets, rubai, folk songs and hymns).

The author speaks for the first time about the genre of the couplet, its features, popularity in Iran, Afghanistan and Tajikistan, the place of the couplet in the poetry of Laiq Sherali and its influence on folklore. He supports this with several examples, noting that Laiq's couplets, or rather poems written in the format of couplets, have a common style and perspective, which distinguishes them from folk couplets. The author then examines the specifics of the rubai genre, its position in oral and written literature, the influence of folk rubai on the poetry of Laiq Sherali and gives examples of it, and then provides information about the song and poem genres as the most ancient folklore genres.

Finally, the author divides song genres into corresponding groups, lists each of them in the poet's poems and substantiates them with examples. The poet's songs were also written in the style of folk songs, and in the preface he called them "national heritage" or "folk poetry". Loïc Sherali did not create individual poems, but song cycles, combining the style of folk and professional poetry. Taking into account the

above considerations, we can conclude that Loic Sherali widely used popular genres of oral literature in his poetry, such as couplets, rubai, folk songs and folk tales.

Key words: *folklore, poetry, form, content, genre, couplet, rubai, song, poem, oral literature, written literature, popular style, professional poetic style.*

Дубайтӣ. Дар адабиёти гуфторӣ дубайтӣ таърихи қадима дорад ва як қисмати назми халқиро дар қатори рубоӣ ва суруду тарона ташкил менамояд. Ҳарчанд дар адабиёти навишторӣ дубайтӣ ва рубоиро як донистаанд, вале фарқи онҳо аз ҳам чандон мушкил нест. Дубайтӣ қолаб ва вазни махсуси худро дошта, маъмулан ба вазни ҳазаҷи мусаддаси маҳзуф (маҳсур) суруда мешавад. Баъзан, ба қатори дубайтӣ вазни рамали мусаддаси маҳзуфро низ дохил менамоянд, вале ин вазъият чандон маъмул нест. Вазн ҳамон баҳри ҳазаҷ хоси дубайтӣ аст:

V - - - | V - - - | V - - мафоилун, мафойлу, фойилун

Дар адабиёти навишторӣ дубайтиҳои ба Бобо Тоҳири Урён нисбат додашуда беҳад маъруфанд. Як қисми ин дубайтиҳо бо лаҳҷаи лурӣ суруда шудаанд, ки хоси дубайтии гуфторӣ мебошанд, чунки тарзи баёни хоси адабиёти навишторӣ нестанд. Ба андешаи муҳаққиқон дубайтиҳои ба Бобо Тоҳир нисбат додашуда дар асри XVI дар шакли китоб тартиб дода шудаанд. Вале шуҳрати ин дубайтиҳо чӣ дар Эрон ва чӣ дар Афғонистону Тоҷикистон беандоза бузург аст ва Бобо Тоҳирро ҳамчун устоди дубайтӣ дар адабиёти навишторӣ шинохтаанд:

Му он риндам, ки номам бӣ қаландар,
На хон дорам, на мон дорам, на дилбар.
Чу рӯз оя бигардам гирдӣ гетӣ,
Чу шав оя ба хиште во ниҳам сар [2, 76].

Дар адабиёти муосири тоҷик дар инкишоф ва тақомули дубайтӣ устодон А. Лоҳутӣ ва М. Раҳимӣ нақши намоён бозидаанд. Дубайтиҳои А. Лоҳутӣ, ки бо номи “Дили Лоҳутӣ” ё “Дилномаи Лоҳутӣ” машҳур буда, қисмате аз онҳо ба дубайтиҳои халқӣ шаҳобати том пайдо кардаанд. Дубайтиҳои Лоҳутиро метавон аввалин силсилаи дубайтиҳо дар адабиёти тоҷик донист.

Сеюмин силсилаи дубайтиҳо бо номи “Резаборон” ба қалами Лоиқ Шералӣ тааллуқ дорад, ки соли 1976 нашр шуд. Лоиқ пеш аз “Резаборон” дар маҷмуаи “Соҳилҳо” (1972) силсилаи рубоихоро бо номи “Ҷоми Хайём” ба нашр расонида буд. “Резаборон” дуоимин силсилаи шеърҳои Лоиқ аст, ки ба ин назми халқӣ рӯ овардааст. Метавон гуфт, ки Лоиқ бо “Резаборон”-и хеш ҷойи дубайтиҳоро дар адабиёти тоҷик устувор сохта, мо дар онҳо таъсири адабиёти гуфториро бараъло ҳис мекунем. Лоиқ дар баъзе шеърҳояш аз

дубайтиҳо тазмин кардааст ва руҳияи қаҳрамонони шеърашро бо дубайтии халқӣ ифода кардааст. Масалан дар шеъри “Бачагӣ” ду таъсирбардори аз фолклор мушоҳида мекунем:

Ба чашмам нақш созад солҳои бачагиямро,
Ки дар рӯи чапар шабҳо суруди “Майда” мехондам.
Дареғо, бачагӣ ҳамчун гули қаҳ бод шуд, тай шуд,
Аз он хирман мани дунёнодида мисли дон мондам...
Суруди дигари ӯ ҷуз як дубайтӣ ӯ намедонист,
Намедонистам, ӯ будааст шайдоеву савдой.
Ба ҷои гул ба даври домани ӯ хор часпида,
Таровишҳои ҳуснашро макида боди саҳроӣ.
Сурудаш дар дилам чун нақши рӯи гандумаш боқист.
Ба ёд орам шавад дил пора-пора:
“Сари кӯҳи баланд ҷуфти ситора,
Ҷавони навахати бистуду сола.
Ҷавонон қадри якдигар бидонед,
Худо кай медиҳад умри дубора” [6, 54].

Ҳангоми дарав ва хирманкӯбӣ хондани суруд расм ё оини қадимаи мардумӣ аст. Дар ин суруд таронаҳо одамон ҳасрату шиква, орзуву омол зиндагии худро тараннум менамуданд. Дубайтӣ дар шеъри Ҷавид аз забони духтаре оварда шудааст, ки ӯ рози дили худро бо ҳамин дубайтӣ ифода кардааст.

Дар шеъри “Духтари рустой” Лоик боз аз дубайтиҳои халқӣ истифода карда, симои духтари рустоиро, ки маҳбубаш ба ҷанги Гермон рафтааст, тасвир менамояд. Духтари рустой бо хондани дубайтиҳои халқӣ худро таскин медиҳад ва душманонро лаънат мекунад:

Ба хилватгоҳҳои дашту саҳро,
Ту мехондӣ “Ҷавонам, ман ҷавонам.
Илоҳо, бишканад дасти камонсоз,
Ки аз дасти камон беҳонумонам”.

Забон меёфт гандумзори хомӯш,
Ба сӯзат ҳамсадо мегашту ҳамдард.
“Фалак аз рашки ҳусни офтобам,
Маро аз ёри дилбандам ҷудо кард” [6, 59].

Лоик дубайтиҳоро пурра наовардааст, вале ин дубайтиҳо чунон машҳуранд, ки хонанда худ ба маънои ниҳонии он пай мебарад:

Сарак мечидию медидӣ гоҳе,
Сари ёрат чунон афтода дар хок.

Сари кӯҳи баланд истода гоҳе,
Варо фарёд мекардӣ зи афлок [6, 59].

Лоиқ ибораи “сари кӯҳи баланд”-ро беҳуда ёдрас накардааст, чунки дубайтиҳои мазкур бо “сари кӯҳи баланд” оғоз мешаванд. Масалан:

Сари кӯҳи баланду давдавонам,
Камон дар китфу ханҷар дар миёнам.
Илоҳо бишканад дасти камонсоз,
Ки аз дасти камон бехонумонам [8, 52].

Шеърӣ “Китоби сангин” низ аз дубайтиҳо таркиб ёфтааст. Лоиқ он дубайтиҳоеро, ки рӯи сангҳо набиштаанд, мисол меоварад ва рози ҳуду сангнавиштаҳоро пайванд медиҳад. Одатан дар Зарафшон анъанаи куҳанест, ки рӯи сангҳо, сахраҳо байтеро ё шеъреро мекананд, то ёдгор истад. Лоиқ ҳамаи сангнавиштаҳоро китоби сангин номидааст:

Ба санги обшуста пасту ҳамвор,
Чунин лавҳест аз ёри вафодор.
“Ба тори қуллаҳо фарёд кардам,
Чавонии туро ман ёд кардам.
На ту боз омадию на чавонӣ,
Ба байте сангро обод кардам” [6, 64].

Дар фолклори тоҷик дубайтиҳои зиёде вомехӯранд, ки бо ибораи “сари кӯҳи баланд” оғоз мешаванд. Лоиқ “сари кӯҳи баланд”-ро монанди кӯҳистониён сарбаландӣ, ҳимматбаландӣ медонад, ки зи дасти сарнавишт ба кӯҳсор паноҳ бурдаанд ва кӯҳистон сарбаландиро аз онҳо гирифтааст:

Сари кӯҳи баланд ғаво кунам ман,
Туро аз бӯи гул пайдо кунам ман.
Туро аз бӯи гул пайдо намешуд,
Чавониро ба ғам савдо кунам ман.

Сари кӯҳи баланд най мезанам ман,
Шутур гум кардаам пай мезанам ман.
Шутур гум кардаам бо бори кошӣ,
Гуле гум кардаам, балки ту бошӣ [6, 99].

Лоиқ ба назми мардумӣ, хусусан ба дубайтӣ дилбастагии зиёде доштааст ва аз он таъсир бардоштааст. Дубайтиҳои навиштаи Лоиқ ё худ шеърҳое, ки дар қолаби дубайтӣ навишта шудаанд, услубу нигориши омиёнаро доранд ва онро аз дубайтиҳои халқӣ фарқ кардан душвор аст:

Агар фармуди он якто намешуд,
Гуноҳ аз Одаму Ҳавво намешуд.

Агар як дин ҷаҳонро пок медошт,
Дигар дин дар ҷаҳон пайдо намешуд [6, 506].

Муқоиса кунед бо:

Агар боди ҳаво пайдо намешуд,
Даҳони ғунҷаи гул во намешуд.
Агар Лайлиро медоданд ба Мачнун,
Дар олам ошиқи расво намешуд [5, 59].

Ё:

Ало, сабзипарӣ сабзӣ набинӣ,
Ба рӯзи мотамам сархам нашинӣ.
Басо рӯзе, ки аз ҳаҷрат шавам хок,
Ту аз хоки мазорам сабза чинӣ [5, 189].

Муқоиса шавад бо дубайтӣ:

Ало ёрҷон ту шӯҳи нозанинӣ,
Чаро аз ман ту дурӣ мегузинӣ.
Суроғамро бигирӣ тарсам он рӯз,
Ба ғайр аз сабзае хокам набинӣ [5, 197].

Чӣ хеле, ки мебинем Лоиқ дар дубайтисарой аз дубайтиҳои халқӣ бо таври фаровон истифода бурдааст.

Лоиқ дар дубайтиҳои иқтибосӣ, ки дар шеърҳои дида мешаванд, бозтоби навро додааст. Дар контексти шеъри Лоиқ дубайтиҳо мазмуни дигари иҷтимоӣ, саҳеҳтар мазмуни маънавӣ пайд кардаанд. Лоиқ фаротар аз мазмуни аслии меравад ва олами кӯчаки ғўяндаро ба олами дигар, ба олами фалсафӣ, сиёсӣ, маънавӣ аз зоҳир ба ботин мебарад. Дубайтӣ акнун на як воситаи изҳори дил ё дилхушӣ, балки даъват ба андеша аст, даъват ба ҷустуҷӯи роҳи тоза дар ҳудии инсон ва зиндагии ӯ мегардад:

Гаҳе чун шуълаи оташ дамидам,
Гаҳе дар фикри бешу кам тапидам.
Маро ҳарчанд модар зод аввал,
Худамро боз сад бор офаридам [6, 415].

Рубой. Чунончӣ дар боло зикр шуд, рубой ба дубайтӣ шабоҳат дорад: ҳам дар шумори мисраъ ва ҳам дар шумори қофияю радиф. Вале фарқи онҳо дар вазн аст ва ин фарқиятро ҳама кас, новобаста аз он ки аз вазн хабар доранд ё не, пай мебарад. Рубой яке аз маъмултарин ва машҳуртарин шакли шеърӣ чӣ дар адабиёти гуфторӣ ва чӣ дар адабиёти навишторӣ маҳсуб меёбад. Вале масъалаи он, ки рубой аз адабиёти гуфторӣ ба адабиёти навишторӣ омадааст ё баръакс баҳснок аст. Қариб ҳама муҳаққиқон тарафдори он андешаанд, ки ихтирокори рубой Одамушшуаро Рӯдакӣ аст.

Рубой дар ду шаҷараи баҳри ҳазач - шаҷараи аҳраб ва шаҷараи аҳрам суруда мешавад. Агар вазро ба ҳисоб нагирем, рубой аз ҷиҳати мавзӯ, сабки баён, қолаб ва амсоли инҳо ба дубайтӣ монанд аст. Шояд аз ҳамин рӯ дубайтӣ ва рубоиро як медонад.

Умари Хаёмо устои рубой шинохтаанд. Ҳарчанд дар адабиёт шоироне ба монанди Мавлавӣ, Аттӯр, Ҷомӣ, Бедил ва бисёри дигарон рубоӣҳои зиёде сурудаанд, ҷойгари Хайём дар рубоисароӣ волотар аст.

Дар адабиёти муосири тоҷик қариб ҳамаи шоирон рубой сурудаанд, ки дар пайравии шоирони классик ва адабиёти гуфторӣ ё мустақил эҷод шудаанд.

Силсилаи рубоӣҳои “Ҷомӣ Хайём”-и Лоиқ Шералӣ дар таъсири рубоӣҳои Хайём суруда шудааст. Лоиқ ба қавле ҷомӣ Хайёмро ба майи ноби тозаву тари рубой саршӯр гардонид. Лоиқ гӯё ба ҳар рубоии Хайём ҷавоб гуфтааст ва ин “ҷом”-ро бо ояндагон вогузоштааст. Лоиқ ба вуҷати андеша аз Хайём фарохтар рафтааст ва он чӣ, ки Хайём нагуфта, гуфтааст.

Ҳарчанд, ки Лоиқ аз Хайём таъсир бардоштааст, вале бархе аз рубоӣташ таъсири адабиёти гуфторӣ низ бараъло ҳис карда мешванд. Мо ин қазиро дар ибораву таъбироти халқӣ, қорбурди мақол ва зарбулмасалҳои халқӣ ва рубоӣҳои алоҳида дида метавонем:

Сабзиназанак дар қадӣ пастант ҷонам,

Дар ҷалаи нуқрагини дастат ҷонам [7, 173].

Лоиқ:

Сабзинанигор ҷотамат хоҳам буд,

Ҳамқисмати ҳар бешу камат хоҳам буд.

Донам, ки ҳамеша дӯстат хоҳам дошт,

Як боркаши бори ғамат хоҳам буд [6, 453].

Дар назми халқӣ калимаҳое ба монанди “сабзина”, “сабзиназанак”, “сабзинаҷавон”, “сабзинадухтар” бисёр вомерӯрад. Вожаи “сабзинанигор”-ро Лоиқ дар пайравии вожаҳои болоӣ офаридааст

Рубоии халқӣ:

Садбарги сафедаи саҳариро чӣ кунам?

Ман бе ту ҳаёту зинадагиро чӣ кунам?

Мардум аз Худо умри дароз металабанд,

Ман умри дарози ғамкатири чӣ кунам? [7, 88].

Лоиқ:

Ман шебу фарози роҳҳоро чӣ кунам?

Бе дарди ту солу моҳҳоро чӣ кунам?

Бе дарди ту шеърҳои ман бедарданд,

Бе сӯзу гудоз онҳоро чӣ кунам? [6, 88].

Суруд ва тарона. Суруд ва тарона низ аз қадимтарин жанрҳои фолклорие мебошанд, ки собиқаи таърихияш ба олами бостон мерасад.

Аз ҷумла, М. Наршаҳӣ чунин оварда: “Мардуми Бухороро дар куштани Сиёвуш навҳаҳост. Чунонки дар ҳамаи вилоятҳо маъруф аст ва мутрибон онро суруд сохтаанд ва мегӯянд ва қавволон онро “тиристанӣ муғон” хонанд ва ин суҳан зиёда аз се ҳазор сол аст” [4, 57].

Ин суҳанони Наршаҳӣ аз қадима будани суруд гувоҳӣ медиҳад ва ҷои тардиде нест, ки суруд аз қадимулайём ҳамдами одамон дар шодию ғам будааст.

Суруду тарона дар ҷойгоҳи Лоиқ ҷойгоҳи ҳосаеро дорост. Шоир ба баъзе шеърҳояш сарлавҳаи сурудро муносиб дида, чунин номгузорӣ кардааст: суруди некӣ, суруди модар, суруди туннелкорон, суруди Душанбе ё сарлавҳаи “Тарона” гузоштааст.

Ноғуфта намонад, ки ҳар матне, ки тавассути сози мусиқӣ суруда мешавад, суруд аст. Албатта, масъалаи жанри суруд баҳсталаб аст. Чунки ғазал ё рубоӣ дар адабиёти навишторӣ жанрҳои мустақил ба шумор мераванд. Вале ҳангоми суруда шудан, онҳо алаққай ғазал ё рубоӣ нестанд. Суруд қоидаву қонунҳои дохилии худро дорад, ки аз оҳанги мусиқӣ ва овоз иборат аст. Матн пойбанди мусиқӣ ва лаҳни овозхон мегардад ва аз доираи таъсири адабиёт мебарояд ва сабку хусусиятҳои тозае касб мекунад. Шояд аз ин ҷост, ки як матнро метавон ба чандин услубу лаҳн сароид, ки дар ҳар кадоме мусиқӣ тағйири оҳанг мекунад.

Дар адабиёти навишторӣ “суруд” ва “тарона” ҳамчун истилоҳи адабӣ шинохта нашудааст, вале Лоиқ ин гуна шеърҳояшро “суруд” ва “тарона” номидааст. Шояд аз он хотир, ки ин суруду таронаҳо бо оҳанг сарида хоҳанд шуд ва ё ки кӯшишест, ки Лоиқ барои ҳамчун истилоҳ шинохтани онҳост. Лоиқ дар баъзе шеърҳояш “ушшоқ” ё “ғазал” сарлавҳа гузоштааст. Аз қабилӣ “Ушшоқи Душанбе” ё “Ушшоқи Исфара” бегумон пайравӣ ба “Ушшоқи Самарқанд”-и Ҳоҷӣ Абдулазизи Самарқандӣ бар матни Зебуннисо, ки хеле маъруф аст. Ушшоқҳои Лоиқ ғазаланд, ғазалҳои “Ғазали боғбони пир”, “Ғазале барои худ”, “Ғазали дарё” тамоман ғазал (ба истилоҳи адабӣ) нестанд. Навъи дигар шеъранд, аз қабилӣ шеъри нав ё нимой [6, 138].

Силсилаи “Дастагули тарона” ҳам аз ғазал, ҳам аз дубайтӣ, ҳам аз мураббаъ иборат мебошад. Лоиқ ба баъзе таронаҳояш нақарот бастааст, ки хоси таронаҳост ё байтеро ҳамчун нақарот овардааст.

Суруди Лоиқро метавон ба се даста ҷудо кард:

1. Сурудҳое, ки ҳуди Лоиқ онҳоро “суруд” ё “тарона” номидааст, ки баъдҳо ба оҳанг даромадаанд.

2. Шеърҳое, ки аз тарафи оҳангсозон ё ҳунармандони овозхон оҳанг баста шудаанд ва суруда шудаанд.

3. Суруд ё таронаҳое, ки ба пайравии таронаҳои халқӣ офарида шудаанд ё сабки омиёна доранд.

Оид ба дастаи якум мо дар боло сухан рондем. Оид ба дастаи дуюм метавон чунон зикр намоем, ки шеърҳое ба монанди “Дарё, бе худ равонӣ, дарё”, “Ману дарё”, “Хуш омадӣ ба сина”, “Аз кӯҳ санге чун фитад”, “Бимон, то дар дили покам”, “Агар тирам ба сар борад”, “Охир мани шӯридадил”, “Аз нигоҳам шарора хоҳад монд”, “Дунёи савдо бигзарад”, “Шаб ба хайр”, “Борон”, “Мезанад борон ба шиша” ва амсоли онҳо аз ҷониби ҳунармандони мумтози санъати овозхонӣ Т. Муҳиддинов, Х. Ниҳолова, М. Ҳамроқулова, Ҷ. Муродов, А. Шодиев, М. Насриддинов, Д. Назаров, Х. Ортиқова, С. Қосимова, Д. Алиев ва дигарон суруда шуда буданд ва мешаванд.

Метавон зикр намуд, ки баъзе шеърҳои Лоиқ тамоман суруд нестанд, вале онҳоро низ оҳанг баста буданд. Барои мисол шеъри “Суғдиён ҳар гоҳ ба кӯи дӯст меҳмон мешуданд” хусусияти тарона ё сурудро надорад, вале аз ҷониби дастаи як замон маъруфи “Суғдиён” (солҳои 80-уми асри XX) суруда мешуд.

Дастаи сеюм, ки суруд ё таронаҳои бо сабки омиёна ё ба пайравии суруд таронаҳои халқӣ навишта шудаанд, аз ҷиҳати навъ гуногунанд. Лоиқ онҳоро “тарона” номидааст ва мо ҳам ҳамин вожаро истифода мекунем, ҳарчанд Лоиқ дар дохили таронаҳо вожаи “суруд”-ро низ истифода бурдааст. Аз ин лиҳоз, метавон гуфт, ки Лоиқ байни тарона ва суруд фарқе нагузоштааст:

Ман чанги хушнавоям, эй мутрибам кучой?

Ман давлати бузургам, эй соҳибам кучой?

Ишқ аст чун суруду тақрор кас нахонад,

Дар ҳозирам набошӣ, дар ғоибам кучой?

Боз о, ки рафт аз даст,

Ҷонона кори ошиқ.

Аз сар ба роҳ афтод,

Чашмони чори ошиқ [6, 75].

Воқеан, нақароти шеър суруди машҳури мардумӣ:

“Чашмам ба раҳи омаданат чор шудааст,

Гулҳои ҷаҳон дар назарам хор шудааст”-ро ба хотир меорад, ки Лоиқ аз он таъсир бардоштааст.

Таронаҳои “Имони дил” ва “Хосияти дукокула” дар пайравӣ ба таронаҳои халқӣ навишта шудаанд. Худи Лоиқ дар поварақ “моли мардум” ё “байти халқӣ” гӯён ишора дорад:

Ишқат имони дилам, қиблаи имони дилам,
Зулфи чун силсилаат, силсилаҷунбони дилам.
Санаме санаме, дара бикшо манаме,

То ба кай пушти дарат, ҳалқа бар дар занаме [6, 312-313].

Лоиқ аз таронаҳои халқӣ илҳом гирифтааст, вале тағйироте ба он ворид сохта, тарона халқӣ аслан чунин аст:

Эй санам, эй санам! Дара бикшо манам,

То ба кай пушти дарат, ҳалқа бар дар занам.

Таронаи Лоиқ ба андаке тағйирот оҳанги дигар, оҳанги илтиҷо касб кардааст. Дар таронаи халқӣ оҳанг аз илтиҷо дида, бештар ба таҳдид монандӣ дорад.

Таронаи “Хосияти дукокула” ҳамон оҳангу сабки гӯиши мардумиро нигоҳ доштааст:

Хосияти дукокула,

Ба рӯм задӣ барги гула.

Ба рӯм задӣ барги гула,

Куштӣ ҳазор булбула.

Чӣ бо итоб меравӣ, чӣ ба шитоб меравӣ?

Дили ман об кардаву барои об меравӣ.

Хосияти дукокула,

Ба рӯм задӣ барги гула.

Шохи гула чико кунам,

Бите ба ман боғи гула [6, 304].

Таронаи “Наврӯзӣ” низ ба асоси таассурот аз таронаи халқист, вале каме оҳанги дигареро дорост:

Наврӯз лола орад,

Май дар пиёла орад.

Пайғоми навбаҳорон,

Ба кӯҳу ёла орад.

Наврӯзи навбаҳорон, бар дӯстон муборак!

Чашни гулу муҳаббат, дар бӯстон муборак! [6, 304].

Таронаҳои “Мижгондароз”, “Боли шикаста”, “Ошиқаме” ба сабки омиёна навишта шудаанд, ки дилнишину дилчасп ва гуворо ба гӯш мерасанд:

Ман будаму ту, ҳам ҷоми бода,

Дил бурдӣ аз ман, бо чашми сода.

Дилма гумроҳ кардиё,

Бо дилгудозӣ.

Урма кӯтоҳ кардиё

Мижгондарозе [6, 308].

Ёри ягонаи ман,
Авҷи таронаи ман.
Шарм аз Худо накардӣ,
Бар мо вафо накардӣ.
Тори гусастаи дил,
Боли шикастаи дил,
Шарм аз Худо накардӣ,
Бар мо вафо накардӣ [6, 308].

Ҳар кучое биравам,
Рӯи ӯ дар назарам.
Гар равам аз дари ӯ,
Дар ҷаҳон дарбадарам.
Дил чудо, ақл чудо, дида чудо ошиқаме,
Ба Худо ошиқаме, ба Худо ошиқаме [6, 304].

Дар ин таронаҳо Лоиқ калимаву ибораҳоро дар шакли талаффузи мардумӣ овардааст: чиқа (чӣ қадар), бите (бидеҳ), гула (гулро).

Агар як тараф тақазои вазну қофия бошад, тарафи дигар ва муҳим сабки мардумӣ аст. “Умрама кӯтоҳ кардиё” хоси шеваи мардуми Зарафшон аст ва агар дар шакли “Умрамро кӯтоҳ кардай” меомад, ҷаззобият ва гувориашро гум мекард. Ба пайравии таронаҳои халқӣ ё сабки омиёна навишатни шеърҳо дар адабиёти муосир ҳодисаи нав нест. Дар замони худ Б.Раҳимзода низ ба ин кор иқдом намуда буд, вале шеърҳои навиштаи ӯ асосан хусусияти шӯхӣ ва ҳаҷвӣ доштанд.

Ба хотир биорем, шеърҳои “Мирзои мо”, “Ба Вализода”, “Соли наванда арзи нав”, “Соли нав мурак бошаде”, “Таронаи танбал” [1, 129,130, 152,155, 205].

Лоиқ шеърҳои алоҳида не, балки силсилаи таронаҳоро ба вучуд овардааст ва бо ин кор сабки омиёна ва сабки шеъри касбиро бо ҳам пайванд кардааст. Таронаҳои Лоиқ ҳоло ҳам суруда мешаванд ва ҳаловату ширинӣ, гуворию дилчаспии онҳо ба руҳ, ба дил, ба ҷон роҳат мебахшанд ва қисме аз он таронаҳо аллакай мардумӣ шудаанд. Таронаи “Шаб ба хайр”, ки ҳанӯз соли 1977 Баҳодур Неъматов ба оҳанг баста буд, то ҳол дар ҳар базм ҳамчун суруди хотима ё фарҷоми базм садо медиҳад ва кайҳост, ки мардумӣ шудааст. Ба қавли фолклоршинос В.Асрорӣ: “Ҳамоҳангии сурудҳо бо набзи замон, бо сабки халқӣ навиша шудани онҳо ва ба оҳанги мусиқӣ доро будани онҳо хусусияти халқияти онҳоро ифода кардаанд” [3, 54].

Бо дарназардошти мулоҳизоти болоӣ метавон хулоса кард, ки Лоиқ Шералӣ дар ашъори худ аз жанрҳои маъмули адабиёти гуфторӣ, амсоли дубайтӣ, рубой, суруд ва таронаҳои мардумӣ ба таври фаровон

истифода бурдааст. Шоир дар дубайтию рубоиёти худ чуқуртар аз мазомини аслӣ рафта, гӯяндаро дар баробари мавзуоти гуногун бештар ба олами фалсафӣ ва сиёсӣ мебарад. Суруду тарона низ дар ашъори Лоиқ ҷойгоҳи махсусро ҷойгузин буда, ба гурӯҳҳои вижа онҳоро ҷудо намуда, намунаашонро дар мисолҳои болоӣ нишон додем. Силсилаи суруду таронаҳоро ба вуҷуд овардани шоир дар ашъораш далолатгӯии беҳтарин таъсиргузори адабии гуфторӣ дар осори Лоиқ мебошад.

Китобнома:

1. Раҳимзода, Б. Асарҳо. Ҷ. 2 / Б. Раҳимзода. – Душанбе: Ирфон, 1978. 380 с.
2. Бобо Тоҳири Урён. Шарҳи аҳвол ва осори дубайтиҳо / Бобо Тоҳири Урён. – Техрон, 1354.
3. Воҳид Асрорӣ. Фолклор, халқият, нависанда / Воҳид Асрорӣ. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 95 с.
4. Ғолиб, Ғ. Таърихи Бухоро / Ғ. Ғолиб, К. Олимов, Н. Амиршоҳӣ. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 114 с.
5. Додочон Обидов. Намунаҳо аз фолклори Афғонистон / Д. Обидов, С. Фатҳуллоев. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 314 с.
6. Лоиқ Шералӣ. Куллийёт. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди 1. Ашъор / Лоиқ Шералӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – 560 с.
7. Фатҳуллоев, С. Фолклори Кӯлоб / С. Фатҳуллоев, Ф. Муродов. – Душанбе: Дониш, 2006. – 577 с.
8. Фолклори тоҷик. – Сталинобод; нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1957. – 453 с.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

ТДУ: 82 (575.3):930(575.3)

ТАЗКИРАИ «АРМУҶОНИ БАДАХШОН» ҲАМЧУН АСАРИ ТАЪРИХӢ Қаландариён Ҳоким Сафар²⁴

*Институти илмҳои гуманитарии
ба номи Б. Искандарови АМИТ*

Мақолаи мазкур ба таҳлили мазмун ва аҳаммияти таърихӣ тазкираи «Армуҷони Бадахшон» бахшида шудааст, ки яке аз манбаҳои арзишманди хаттӣ дар шинохти таърихи фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва шахсиятишиносии Бадахшон ба ҳисоб меравад. Муаллиф тавассути баррасии сохтор, муҳтаво ва усули нигоҳи тазкира нишон медиҳад, ки ин асар на танҳо манбаи маълумот дар бораи зиндагӣ ва фаъолияти шахсиятҳои маъруфи минтақа аст, балки бозтобгари рӯҳия ва вазъи иҷтимоиву фарҳангии давраи таълиф низ мебошад. Мақола инчунин ба масъалаи арзёбии тазкира ҳамчун як манбаи байнисоҳай (таърихӣ, адабӣ ва этнографӣ) равишанӣ меандозад ва нақши онро дар ҳифз ва интиқоли мероси таърихӣ маънавия баъри баррасӣ менамояд. «Армуҷони Бадахшон» танҳо як матни арзишманди адабӣ нест, балки он инчунин ҳамчун сарчашмаи муҳими таърихӣ шинохта мешавад, ки дар таҳқиқи таърихи маҳаллӣ нақши барҷаста дорад. Ин тазкира бо истифода аз равиши воқеъбинона ва тасвири ҳамаҷонибаи воқеаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии асрҳои XIX ва XX дар Бадахшон, чехраи равишане аз муҳити таърихӣ он давраро пешкаш мекунад. Маводи ғирдомада дар асар имкон медиҳад, ки муҳити таърихӣ минтақа бо тафсилу дақиқӣ бозсозӣ гардад ва барои таҳқиқоти минбаъда заминаи бозғути мод фароҳам оварда.

Қалидвожаҳо: «Армуҷони Бадахшон», Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ, тазкиранигорӣ, таърихнигорӣ, Бадахшон, вазъи иҷтимоиву фарҳангии Бадахшон, воқеанависӣ, манбаи байнисоҳай, таърихи маҳаллӣ, сарчашмаи хаттӣ.

²⁴Қаландариён Ҳоким Сафар - Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б. Искандарови АМИТ, шӯбаи фолклор ва адабиёти Бадахшон, доктори илмҳои филологӣ, Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи У. Холдоров, 4. Тел.: (+992)934892626; e-mail: hokim_k@mail.ru.

Қаландариён Ҳоким Сафар - Институт гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ, отдел фольклора и литературы Бадахшана, доктор филологических наук. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. У. Холдорова, 4. Тел.: (+992)934892626; e-mail: hokim_k@mail.ru.

Qalandariyon Hokim Safar - Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST, Badakhshan Folklore and Literature Department, Doctor of Philological Sciences. Address: GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov, 4. Tel.: (+992)934892626; e-mail: hokim_k@mail.ru.

Антология «Армуғони Бадахшон» как историческое произведение

Данная статья посвящена анализу содержания и исторической значимости антологии «Армуғони Бадахшон», которая представляет собой один из ценных письменных источников для изучения культурной, социальной истории и биографий выдающихся личностей Бадахшана. Автор, рассматривая структуру, содержание и стиль изложения тазкиры и демонстрирует, что это произведение служит не только источником сведений о жизни и деятельности известных деятелей региона, но и отражением духа эпохи, а также социально-культурной атмосферы времени его создания.

В статье также поднимается вопрос о междисциплинарной ценности данного источника (исторической, литературной и этнографической) и анализируется его роль в сохранении и передаче историко-культурного наследия. «Армуғони Бадахшон» является не только литературным произведением с высокой художественной ценностью, но и важным историческим документом, играющим значительную роль в исследовании локальной истории. Антология, основанная на принципах реалистического описания и подробной интерпретации политических, социальных и культурных событий XIX–XX веков в Бадахшане, позволяет воссоздать целостную и достоверную картину исторического контекста региона. Материалы, представленные в этом произведении, служат надёжной основой для дальнейших научных исследований.

Ключевые слова: «Армуғони Бадахшон», Шохабдулло Бадахши, тазкира, историописание, Бадахшан, социально-культурная обстановка Бадахшана, реализм, междисциплинарный источник, локальная история, письменный источник.

«Armughon-i Badakhshan»: an anthology as a historical source

This article is dedicated to the analysis of the content and historical significance of the tazkira «Armughon-i Badakhshan», which is considered one of the most valuable written sources for studying the cultural and social history, as well as the biographies of prominent figures of the Badakhshan. By examining the structure, content, and narrative style of the tazkira, the author demonstrates that the work serves not only as a repository of information about the lives and activities of notable individuals in the region, but also as a reflection of the socio-cultural and intellectual atmosphere of the time in which it was written.

The article also addresses the interdisciplinary value of the tazkira—as a historical, literary, and ethnographic source—and explores its role in preserving and transmitting historical and spiritual heritage. «Armughon-i Badakhshan» is not merely a work of literary merit; it is also recognized as an important historical document that plays a significant role in the study of local history. Employing a realistic approach and offering a comprehensive depiction of political, social, and cultural events in 19th–20th century Badakhshan, the tazkira presents a vivid and accurate portrayal of the historical context of the region. The material collected in the work provides a reliable foundation for further scholarly research.

Keywords: «Armughon-i Badakhshan», Shohabdullo Badakhshi, tazkira writing, historiography, Badakhshan, socio-cultural context of Badakhshan, realism, interdisciplinary source, local history, written source.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Мероси хаттии халқи тоҷик, хусусан мардуми Бадахшон, яке аз арзишмандтарин ғанчинаҳои таърихӣ ва фарҳангии миллати тоҷик маҳсуб меёбад. Дар миёни ин осори ғаронбаҳо тазкираи «Армуғони Бадахшон» ҷойгоҳи вижа дорад [7; 8]. Ин асар на танҳо таҷассумгари ҳаёти шахсиятҳои адабӣ ва рӯйдодҳои муҳими таърихии минтақа аст, балки чун шоҳиди зиндаи вазъи иҷтимоӣ, сиёсӣ, этнографӣ ва забонӣ низ хизмат мекунад. «Армуғони Бадахшон» тазкираест, ки дар охири асри XIX ва аввали асри XX таълиф шудааст. Муаллифи он як шахсияти огоҳ аз умури иҷтимоӣ ва сиёсии Бадахшон буда, рӯйдодҳо ва шахсиятҳои муҳими давраи пасомуғулӣ то даврони ҳукмронии Амир Абдурахмонхонро бо диққати хос сабт намудааст. Асар ба шакли тазкира, яъне зикри шахсиятҳо, рӯйдодҳо ва воқеаҳои марбут ба таърихи як минтақа, навишта шудааст, аммо фаротар аз жанри тазкира буда, хусусиятҳои таърихнигориро низ дар худ таҷассум намудааст.

«Армуғони Бадахшон» на танҳо асаре бо арзишҳои баланди адабӣ [4], балки дар айни ҳол, як манбаи беназири таърихӣ мебошад, ки дар заминаи таҳқиқоти таърихи маҳаллӣ аҳаммияти истисноӣ дорад. Ин асар бо шеваи воқеанависӣ ва таҳлили муфасссали воқеаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии Бадахшон дар асрҳои XIX–XX ҷанбаи хосае ба худ гирифта, имкони барқарорсозии тасвири аслии фазои таърихии минтақаи мазкурро фароҳам меорад. Ин андешаро метавон бар асоси чанд далели муҳим таҳким бахшид:

а) Манбаи таърихии маҳаллӣ ва шоҳидии бевоситаи рӯйдодҳо:

«Армуғони Бадахшон» дар қатори камшумор осоре қарор дорад, ки на бо воситаи муҳаққиқони берунӣ, балки аз дохили муҳити ҳуди Бадахшон навишта шуда, воқеиятро аз дидгоҳи шоҳидони ҳол ва иштирокчиёни мустақими рӯйдодҳо инъикос мекунад. Ин хосият ба асар имкон медиҳад, ки дар таҳқиқоти этнотаърихӣ, фарҳангшиносӣ ва таҳаввулоти сиёсӣ ҳамчун як санади аслий ва муҳаққиқисанд истифода шавад.

б) Тасвири муфасссали фазои сиёсӣ ва муносиботи қудрат:

Муаллиф бо забони воқеъбинона ва бидуни таърифу тамаллуқ, ҷараёни муборизаҳои сиёсии дохилии минтақа, аз ҷумла рақобатҳои сарсаҳти мирони маҳаллӣ, нуфузи амирони Кундуз, ва ҳаракатҳои муқовиматии шахсиятҳои чун Афсақол Баҳодурро тасвир менамояд. Ин ҷанбаҳои асар ба барқарорсозии харитаи сиёсии давра ва фаҳмиши амиқи низоми идорӣ ва иҷтимоии он замон мусоидат мекунад.

в) Инъикоси фазои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ:

Хусусияти дигари арзишманди «Армуғони Бадахшон» он аст, ки таърихро танҳо дар ҷаҳорҷӯби рӯйдодҳои сиёсӣ маҳдуд намекунад, балки зиндагии иҷтимоии мардум, урфу одат, муносибати байни ҳокимон ва халқ, шеваҳои маъмурии ҳалли муноқишаҳо, рӯзгори рӯзмарра ва муҳити маънавии ҷомеаро низ бо дарку эҳсоси амиқ ба

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

тасвир мекашад. Ин навъи нигариш таърихи иҷтимоиро ба матни таърих ворид карда, онро аз як рӯйхати рӯйдодҳо ба таҷассумгари зиндаи зиндагии як миллат табдил медиҳад.

г) Услуби баланди таърихнигорӣ бо муҳтавои бадеӣ

«Армуғони Бадахшон» на танҳо ба унвони як тазкираи таърихиву адабӣ, балки ҳамчун намунаи равшани забони навиштории асрҳои XIX–XX бо хусусиятҳои хоси услубӣ ва забоншиносӣ мавриди таваҷҷуҳи махсус қарор мегирад. Забони асар, ҳарчанд мураккаб ва пуртаъбиру иборат аст, дорои як низоми устувори мантиқӣ ва раванӣ буда, нишони равшани забони фарҳеҷтаи форсии тоҷикӣ дар минтақаи Бадахшон аст. Асар дорои забони мансури зебо ва услуби шоистаи таърихнигорӣ мебошад, ки бо унсурҳои бадеӣ тавҷам шудааст. Ҷумлаҳои тўлонӣ, бо сарбанду поёнбандҳои мантиқӣ ва ҳиссиёти зохирнамуда, бештар ба сабки таърихнигории классикӣ наздиканд. Муаллиф барои ифодаи рӯйдодҳо на фақат ба сухани хушқу ҳисоботӣ, балки ба тасвирсозӣ ва маҷознигорӣ низ таваҷҷуҳ зохир мекунад. Ин гуна шеваи нигориш ба хонанда имкон медиҳад, ки таърихро на ҳамчун рӯйдоди абстрактӣ, балки ҳамчун воқеияти зинда ва таҷрибашаванда эҳсос намояд. Забони тазкира пур аз вожаву таркибҳои таърихӣ даврон, калимаҳои арабӣ, туркӣ ва форсии классикӣ мебошад, ки барои хонандаи имрӯза ҳам як мушқил ва ҳам як имконият ба шумор меравад. Вожаҳои чун *мулкутавоиш*, *тасарруф*, *иқомат*, *шатранҷбозӣ*, *ихтилофот*, *нуфуз*, ва дигар истилоҳоти даврони феодализм шиносномаи лексикони сиёсӣ маъмурии асри XIX ба шумор мераванд. Дар қанори ин, калимаҳои маҳаллӣ ва вожаҳои бадахшонӣ низ дар матн ҷой доранд, ки муҳаққиқи забонро ба таҳқиқи алоқаҳои забони адабӣ бо шеваҳои гуфтугӯи маҳаллӣ раҳнамун месозад.

ғ) Мафҳумгарии сабк ва сатҳи баланди тафаккури сухан

Чанбаи дигари услуби тазкира равиши мафҳумгароӣ ва таъбири фалсафии рӯйдодҳост. Муаллиф на танҳо хабари одии воқеаҳо, балки шарҳ, тафсир ва ҳулосаҳои иҷтимоӣ ахлоқии онҳоро низ пешниҳод мекунад. Дар бисёре аз мавридҳо шеваи баёни муаллиф ба сабки тазкираҳои тасаввуфӣ ва фалсафии асрҳои миёна наздик мешавад, ки дар он воқеаи таърихӣ ҳамчун рамзи таҷрибаи инсонии амиқ истифода мешавад. Гузашта аз арзиши бадеӣ, забони асар бозтобгари марҳилае аз таҳаввули таърихӣ забони форсии тоҷикӣ аст. Истифодаи баъзе вожаҳои, ки имрӯз аз ғардиши забони муосир хориҷ шудаанд, барои забоншиносон имкони омӯзиши таҳаввули сохторҳои лексикӣ ва истилоҳоти таърихиро фароҳам месозад. Ин ҳамчунин имконият медиҳад, ки шеваи истифодаи забон дар манотиқи кӯҳӣ ва маҳдудшудаи фарҳангӣ дар муқоиса бо марказҳои забонӣ таҳқиқ гардад.

д) «Армуғони Бадахшон» - манбаи этнографӣ

Ғайр аз арзиши таърихӣ, «Армуғони Бадахшон» дорои аҳаммияти барҷастаи этнографӣ низ мебошад. Асар ҳамчун манбаи ибтидоии маҳаллӣ маълумоти муҳимро дар бораи низоми иҷтимоиву фарҳангии аҳолии Бадахшон ва бахусус минтақаву қabilaҳои Шугнон фароҳам меорад. Дар матн урфу одат, анъанаҳои марбут ба идоракунии ҷамъиятӣ, шеваҳои муносиботи байниқabilaвӣ ва суннатҳои маҳаллӣ бо назардошти макон ва замони муайян мустанад инъикос ёфтаанд. Муаллиф равшан ба таркиб ва фарқиятҳои этнолингвистии минтақа ишора мекунад: масалан, иштибоҳнопазир будани хосиятҳои забонӣ ва фарҳангии аҳолии Шугнон, Вахон, Ишкошим, Зебок, Санглед, Мунҷон ва дигар қисматҳои Бадахшон, ки ҳар кадом дорои забони вижа, шеваи гуфтор ва истилоҳоти маҳаллианд. Маҳз ҳамин хусусият «Армуғони Бадахшон»-ро ба як манбаи нодир барои омӯзиши бисёрҷабҳаи этнографияи маҳаллӣ табдил додааст. Гуногунзабонии аҳоли, ки дар асар борҳо зикр мешавад, на танҳо як падидаи забоншиносӣ, балки нишондиҳандаи ташаккули гурӯҳҳои этнофарҳангӣ дар шароити мураккаби ҷуғрофии минтақа ба шумор меравад [5]. Асар бо чунин хусусиятҳо имкони таҳқиқи ҳамбастагии забон, фарҳанг ва ҳувиёти этникӣ дар як муҳити кӯҳӣ ва гуногунмиллатро фароҳам месозад. Ҳамчунин, вожашиносии маҳаллӣ ва истифодаи истилоҳоти махсуси қabilaвӣ барои таҳлили динамикаи фарҳангӣ ва таркиби иҷтимоии ҷомеаи Бадахшони асрҳои XIX–XX арзиши илмӣ илова мебахшад.

е) «Армуғони Бадахшон» дар муқоиса бо тазкираҳои классикӣ: хусусияти истисноӣ ва арзиши илмӣ

Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ дар таърихи адабу фарҳанги форсии тоҷикӣ ҷойгоҳи хоса дорад. Ў дар арсаҳои адабӣ, таърихӣ, забоншиносӣ таълифоти арзишманде дорад, ки бештари онҳо дар замони ҳаёташ ва бархе дигар дар солҳои пас аз маргаш дар кишвари ҳудаш ва хориҷ аз он ба таъби расидаанд. Бештари шоироне, ки дар ин тазкира муаррифӣ шудаанд, марбут ба асрҳои XVII, XVIII ва XIX мебошанд. Аммо аз шоирони асрҳои пешин низ чандеро зикр намудааст. Масалан, қадимтарин шоири бадахшонӣ дар «Армуғони Бадахшон», ки аз ӯ ёд шудааст, Сайидумари Юмғӣ машҳур ба Малик Ҷаҳоншоҳ буда, аз муосирони Носири Хусрав мебошад. Муҳимтарин хусусияти фарқкунандаи тазкираи «Армуғони Бадахшон» аз дигар тазкираҳои пештаълифёфта аз он иборат аст, ки дар он шарҳи авзои сиёсӣ ва иҷтимоии давроне, ки шоирон дар он зиндагӣ мекардаанд, таҳлил шуда, ба тафсили бештаре шоирону ашъорашон муаррифӣ мегардад. Ҳамчунин муаллиф дар бораи осори мансури шоирон низ сухан карда, дар ҷо-ҷо ин осорро низ тавзеҳ медиҳад. Ба илова, Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ дар асараш дидгоҳи худро дар ҷиғунагии шеърӣ ҳар шоир баён мекунад ва наъве аз нақди адабиро ба намоиш

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

мегузорад. Яке аз дигар махсусиятҳои ин тазкира дар он зоҳир мегардад, ки муаллиф авзои умумӣ ва куллии минтақаи мавриди назарро бо тафсил шарҳ медиҳад ва дар партави он шоирони он чоро муаррифӣ мекунад. Аз вижагиҳои ҷолиби ин тазкира боз онро метавон ишора кард, ки муаллиф ашъори шоиронро, ки бо ғӯйишҳову лаҳҷаҳои хоси минтақавиашон сурудаанд, низ сабт кардааст. Тааҷҷубовар аст, ки Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ дар “Армуғони Бадахшон” ҳатто он шоироне, ки дар Бадахшон зода шуда, дар доираҳои бузурги адабии Бухоро, Исфаҳон ва Деҳлӣ ба рутбаҳои баланд ҳам расида бошанд, ёд накардааст, аммо шоироне, ки берун аз манотиқи Бадахшон таваллуд шуда, дар Бадахшон маскан гирифтанд ва ҳарчанд дорои мақоми баланд ҳам набуданд, ба тазкира ворид намудааст. Дар тазкира дар мавриди ҷуғрофиёи табиӣ, дарёҳо, кӯҳҳо, дараҳо, иқлим, тарзи зиндагӣ ва расму ривожҳои мардум сухан ғуфта шуда, маълумотҳои арзишманд пешниҳод шудаанд. Чун дар тазкира вазъи зиндагии мардум ва шароити иқтисодии ҳар маҳалли Бадахшон бо диққату зарофати хоса баён гардида, сохтори иқтисодии маҳаллот шарҳ ёфтааст, ки дар ҳеҷ асари пештарае ба назар намерасад, таҳқиқи он дар муқоиса бо замони муосир актуалӣ арзёбӣ мегардад.

Тазкираҳои анъанавии адабиёти форсии тоҷикӣ, махсусан тазкираҳои классикӣ, дар асоси як меъёри маъмул, яъне баён ва таҳлили ҳаёт ва осори шоирон, орифон ва аҳли тасаввуф, шакл гирифтаанд. Аз ин ҷиҳат, онҳо бештар хусусияти адабӣ ва аҳёан таърихиро дар доираи шахсиятҳои фарҳангӣ доро буда, аксаран бо як навъ романтизм ва идеализми иҷтимоӣ омехтаанд. Аммо «Армуғони Бадахшон» аз ин қолаби суннатӣ фаротар рафта, як шакли нави тазкиранависиро ба миён мегузорад, ки дар меҳвари он на танҳо шахсиятҳо, балки сарнавишти як сарзамин, тағйироти сиёсӣ иҷтимоӣ ва динамикаи қудрат қарор дорад. Асар, дар воқеъ, як рӯйномаи таърихӣ маҳаллӣ ба шумор меравад, ки дар он ҷараёнҳои сиёсӣ, муборизаҳои қудрат, низоми ҳокимият ва ҳаракатҳои муқовимати маҳаллӣ бо шеваи воқеанависӣ ва равиши таҳлиلى мустанад гардонид шудаанд. Муаллиф дар шакли гузориши мустақим ба ҳодисаҳо, шахсиятҳо ва ғурӯҳҳои иҷтимоӣ ишора намуда, он рӯйдодҳоро бо мушоҳидаи аввалиндараҷа ва дар бисёре маврид бо шохидии мустақим нақл мекунад. Ин хусусият ба асар аҳаммияти нодир мебахшад ва онро ба як манбаи мустақили истихрочи иттилоъ дар бораи Бадахшони асрҳои XIX ва аввали XX табдил медиҳад.

Фарқи дигари назарраси «Армуғони Бадахшон» дар он аст, ки ин асар танҳо ба таърихи элитаҳои сиёсӣ ва фақат ба аъёни давлатдорӣ маҳдуд намешавад, балки тасвири зиндагии мардум, урфу одат, сохтори қabilaвӣ, шеваҳои ҳокимият, забон ва фарҳанги рӯзмарраи аҳолиро низ фаро мегирад. Ба иборати дигар, ин тазкира як сафҳаи

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

зиндаи мардумшиносӣ (этнография) ва забоншиносии иҷтимоӣ низ мебошад. Муаллиф таваҷҷуҳи махсусро ба гуногунзабонӣ, тафовутҳои этнолингвистӣ ва шеваҳои гуфтории минтақаҳои Шугнон, Вахон, Ишкошим, Санглед, Мунҷон ва дигар минтақаҳои Бадахшон равона мекунад, ки ин имкони таҳқиқоти муқоисавии забоншиносӣ ва таҳаввулоти фарҳангиро фароҳам меорад.

Бо назардошти ин ҳама, арзиш ва аҳаммияти «Армуғони Бадахшон» танҳо дар доираи илми таърих маҳдуд намешавад, балки онро метавон як манбаи бисёрсоҳа (интердисциплинарӣ ё миёнриштаӣ) донист, ки дар самтҳои гуногуни илмӣ, аз таърихнигорӣ ва этнография то шарқшиносӣ, забоншиносии таърихӣ ва фарҳангшиносӣ, мавриди истифода қарор дода шавад.

«Армуғони Бадахшон» ба сифати тазкирае таърихиву адабӣ, намунаи равшани забони мансури классикӣ бо унсурҳои маҳаллии он буда, дорои арзишҳои лексикӣ, услубӣ ва фарҳангист, ки на танҳо барои таърихшинос, балки барои муҳаққиқи забон, адабиёт ва фарҳанги мардумшиносӣ низ манбаи бебаҳо ба шумор меравад. Аз ин рӯ, таҳқиқи академии «Армуғони Бадахшон», нашри интиқодӣ бо тавзеҳоти илмӣ ва ҷойгир кардани он дар гардиши илмии муосир як зарурати воқеӣ ва саривақтӣ мебошад. Ин гуна кор метавонад ба бознигариҳои таърихи Бадахшон аз дидгоҳи маҳаллӣ ва таҷдиди назар дар бисёре аз тасаввуроти суннатии марбут ба давлатдорӣ ва зиндагии иҷтимоии ин минтақа мусоидат намояд.

Китобнома:

1. Абдулазизи Азиз. Хадамоти уламо ва донишмандони Бадахшон ба илму забони арабӣ / Абдулазизи Азиз // Помир, соли нӯҳум, шумораи 30. -1403 хуршедӣ. - С. 51-78.

2. Бобаки Оташинҷон. Юмгии Бадахшонӣ / Бобаки Оташинҷон // Донишномаи адаби форсӣ. – Техрон: Вазорати фарҳанг ва иршоди исломӣ, 1375. – С. 1121-1122.

3. Каландаров, Т.С. Из истории памирских языков: будущее начинается вчера / Т.С. Каландаров // Вестник антропологии. - 2020. - №2 (50). – С. 68-94.

4. Қаландариён, Ҳ.С., Ғиёсов М. Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ ва ғайолияти эҷодии ӯ / Ҳ.С. Қаландариён, М. Ғиёсов // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ. - 2023. - №1. - С. 57-61.

5. Мамадшерзодшоев, У. Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ яке аз аввалин муҳаққиқони забонҳои помирии Афғонистон /У. Мамадшерзодшоев. // Забоншиносии донодил. – Душанбе: Сифат-офсет, 2022. – С.262-269.

6. Шохуморов, С. Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ / С. Шохуморов // Энциклопедияи Бадахшон. – Душанбе: Андалеб-Р, 2016. – С. 449.

7. Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ. Армуғони Бадахшон // Ба кӯшиш ва такмили Фарид Бежан. – Кобул: Ховар, 1387. - 231 с.

8. Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ. Армуғони Бадахшон // Ба кӯшиши Фарид Бежан. –Техрон: Сурайё, 1385. - 267 с.

ТДУ: 1:17(075.8)

**БАРРАСИИ МАСЪАЛАИ СУБЪЕКТИ МАЪРИФАТ
(ЭПИСТЕМОЛОГИЯ) ДАР КИТОБИ
«НАФС» - И АБУАЛӢ ИБНИ СИНО
Ҷонбобоев Сунатулло²⁵**

Донишгоҳи Осиёи Марказӣ

Субъекти маърифат, масъалае, ки Ибни Сино дар рисолаи «Нафс» ба таври хос, бо забони фалсафаи асримиёнагӣ ҳамчун таълимот дар бораи инсон ҳамчун субъекти маърифат ва субъекти амал, мушаххасан, дар либоси “инсонӣ муаллақ” аз он баҳс мекунад, доманадор ва барои омӯзиши ҷолиб аст. Воқеан он шарҳу тафсири навро тақозо мекунад. Субъекти маърифат системаи худрушткунада аст: ҷунончи фалсафаи замони ахир собит мекунад, ақли инсон фақат инъикоси ғайрифайзои воқеиятҳои муҳити атроф нест. Дониши инсон дар бораи худ на танҳо аз берун, балки аз замири дили ӯ ҳам мебарояд. Ибни Сино эълон медорад, ки «ман он чизеро, ки онро нафс меномам, медонам, ҳарчанд, ки шояд мафҳуми (нафс)ро надошта бошам»[1, 511]. Пас, ба андешаи ӯ, “ман” (нафс) дар ҳаргуна тасмимгириҳо ҳамвора ҳамроҳ бо Ман-и инсон аст. Дунё ҳамвора дар ҳоли ҳаракат ва гузашт аст, тасаввурот дар бораи дунё ва абзори дарёфти он дигар мешаванд. Ҳоло дар зерин таъсири таълимоти нав дар бораи шуур (психика) ва рушди ҳуши маснӯӣ шаклҳои нави маърифат пайдо мешаванд ва дар шуури инсон як ҳолати “чандпорагӣ” (фрагаментарность) ба вуҷуд меояд. Ин ҳолат то

²⁵Ҷонбобоев Сунатулло – Ходими калони илмии Донишгоҳи байналмилалӣ Осиёи Миёна ва Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови АМИТ, ходими пешбари илмӣ, номзоди илмҳои фалсафа. Нишони: ш. Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 33. Тел.: (+992)934470560; e-mail: sjonbobo@gmail.com.

Ҷонбобоев Сунатулло – Старший научный сотрудник международного Университета Центральной Азии и Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова НАНТ, ведущий научный сотрудник, кандидат философских наук. Адрес: г. Душанбе, ул. Рудаки, 33. Тел.: (+992)934470560; e-mail: sjonbobo@gmail.com.

Jonbobojev Sunatullo - senior scientific worker Senior Research Fellow at the International University of Central Asia and the A. Bakhovaddinov Institute of Philosophy, Political Science, and Law, NAST, Leading Research, Candidate of Philosophical Sciences. Address: 734025, Dushanbe, st. Rudaki, 33. Tel.: (+992)934470560; e-mail: sjonbobo@gmail.com.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

чое ба як вазъияти бӯхронӣ, ба техносотсиологизатсия, ҳатто гоҳе ба “марғ”и субъекти маърифат ва аз байн рафтани “Ман”и инсон оварда мерасонад. Барои пешгирии ҳолатҳои номатлуб зарур аст, ки аз бойгонии ахлоқиву интеллектуалии бузургони гузаштаи миллат (ба мисли Ибни Сино) ба таври фаъол истифода бурда, онро бо тафсири нав ба хонанда пешниҳод намуд.

Калидвожаҳо: Ибни Сино, китоби «Нафс», субъекти маърифат, инсони муаллақ, эпистемология, ҳуши маснӯӣ, “марғ”и субъект ва ғ.

Обсуждение проблемы субъекта познания (эпистемологии) в книге «Нафс»

Абуали ибн Сина

Субъект познания, тема, которую Ибн Сина особым образом рассматривает в своем трактате «Нафс», используя язык средневековой философии как учение о «летающем человеке», является далеко идущей и очень увлекательной проблемой для изучения, и требующей дальнейших интерпретаций в наше время. Известно, что Субъект познания — это саморазвивающаяся система. Как установлена в современной философии, человеческий разум — это не просто пассивное отражение реальностей окружающей среды. Человеческое знание о себе возникает не только из внешнего мира, но также и из глубин сердца, из души. Ибн Сина утверждает: «Я знаю то, что называю душой (нафс), даже если у меня нет понятия (нафс) как таковое», т. е., по его мнению, «я» (душа) всегда присутствует вместе с человеком, в процессе мышления и принятия решения. Декартовский «Я мыслю» уступает фрейдовскому фрагментарному психоанализу сознания. А под влиянием искусственного интеллекта (ИИ) сегодня появляются новые формы познания, возникает также такой феномен или состояние как «фрагментация» сознания. Это состояние может в той или иной степени привести к кризису, к техносотсиологизации, к «смерти» познающего субъекта и исчезновению человеческого «я». Чтобы предотвратить ситуации фрагментации личности, необходимо активно анализировать национальное интеллектуальное наследие великих мыслителей прошлого, таких как Ибн Сина и искать у них моральную, духовную и интеллектуальную опору.

Ключевые слова: Ибн Сина, Китаб ан-Нафс, субъект познания, “летающий человек”, эпистемология, искусственный интеллект (ИИ), “смерть субъекта и др.

Discussion of the Subject of Cognition (knowledge, epistemology) in the Book “Nafs” by Abuali ibn Sina

The Subject of Cognition (knowledge), a topic that Ibn Sina discusses in his treatise “Nafs” in a special way, using the language of medieval philosophy as a doctrine about the “flying human,” is a far-reaching and very fascinating issue for study that demands further interpretation and commentary for current time. The subject of knowledge is a self-developing system. As recent philosophy has established, the human mind is not merely a passive reflection of the realities of the surrounding environment. Human knowledge about oneself arises not only from the outside but also from the depths of the heart. Ibn Sina declares, “I know what I call the soul (nafs), even if I may not have the concept of (nafs).” Thus, in his view, the “I” (the soul) is always with the human self in any decision-making process. Today, under the influence of artificial intelligence, new

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

forms of knowledge are emerging, and a state of “fragmentation” appears in human consciousness. This condition can, to some extent, lead to a crisis state, technosociologization, the “death” of the knowing subject, and the disappearance of the human “I” To prevent such undesirable situations, it is necessary to actively draw on the intellectual legacy of great thinkers of the past, such as Ibn Sina, our national thinker.

Key words: *Ibn Sina, the book of “An-Nafs”, Subject of Knowledge, “flying person”, epistemology, AI, “death of the subject”, etc.*

Дар фалсафаи замони муосир масъалаи субъекти маърифат солҳост, ки дар байни хосу омм баҳсу барраси мегардад. Маълум аст, ки вақте мо оид ба субъекти маърифат баҳс мекунем, сухан аз инсонӣ пажуҳанда меравад, ки ҳомили огоҳӣ, тавонмандиҳои шинохти (ҳассосият), ноқили фаъоли донишу маърифат ва ҳомили эҷодкори аст. Баъди замони Замони Нави Аврупо “субъект” гуфта вучудеро мефаҳманд, ки дорои қобилияти омезиш додани иттилоъ бо иҷрои амали мақсаднок мебошад. Маълум аст, ки дар раванди ворид шудани иттилоъ (информатсия) ба чарҳаи таҷрубаи инсонӣ он (*иттилоъ*) ба *дониш* табдил меёбад [5, 16-24]. Аксаран ин ягона роҳи андӯштани дониш мебошад. Дониш баъди дарёфт ва ё ҳосил шуданаш ба арзише табдил меёбад, ки метавонад ба наслҳо хизмат кунад. Дар “*ман*”- и фард ва фаъолияти фардии инсон ҳама гуна дониш, фарҳанг, ва таҷрубаи умумии наслҳо ва халқҳо захира мешавад ва бад-ин тартиб он (маҷмуи дониш) “*дарозумр*” мегардад ва гоҳе ҳатто ба мисли “*ақли фаъол*” даъвои давомоти абади мекунад. Ин гуна шинохти субъект ба фалсафаи классики, масалан Ҳегел, хос аст, барои ӯ ҳар гуна субъект (Ман-и фарди) аз Руҳи мутлақ сарчашма мегирад [2, 155]. З. Фрейд дар “Ман”-и порашудаи шахс се қабати муҳими равони инсон (психика) ё шуури ӯро ҷудо мекунад, ки шахс дар миёни онҳо чун обу оташ қарор дорад: шуур, таҳтишуур ва фавқушуур. Бахши таҳтишуур ва шуур дар ҳоли фавқи он на унсури беруна, балки чун маҳсули азхудбегонашудаи шуур маҳсуб мегарданд [2, 91]. Масъалаи субъекти маърифат дар замони мо дар робита ба даҳолати ҳуши маснуи (ҲМ) ба ҳаёти ҳаррузаи мо дорои аҳамияти вижа мебошад: ҳуши маснуи аз ҳар дару тиреза вориди шуур ва дастгоҳи кории мо гардидааст. Ҳоло ақлу идроки инсон аз сарҳадҳои табиӣ худ торафт бештар убур карда, фазои воқеии *ноосфера* (Вернадский)-ро ба вучуд меоранд ва ин дастгоҳи субъективи дорои вижагиҳои нави обьективи мегардад. Олами субъективи инсон бо вучуди мураккаб ва бисёрсамта буданаш, ба сифати “*нафс*” ё “*инсонӣ муаллақ*” дорои қудрати фавқулодда, ягона ва фарогир гардидааст. Ибни Сино дар ин робита гуяд: “*Ман вучуди нафси худро бе вучуди узвҳои бадани худ ҳам медонам.*” Ин шаҳодат аз мухторият, аз қудрати маърифатии инсон медиҳад.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Ҳадафи ин мақола равшани андохтан ба он аст, ки масоили ба ин монанд дар гузашта, дар осори абармардоне ба мисли Ибни Сино - ин ситораи тобноки таърихи фалсафаи ватани чи гуна барраси мешаванд. Бояд зикр намуд, ки бунёди назарияҳои равшаншиносӣ, маърифатшиносии Ӯ эпистемологӣи Абуали ибни Синоро асарҳои ба масъалаи *нафс* бахшидаи у ташкил медиҳанд. Ин асарҳо шуруъ аз рисолаҳои кутоҳ то осори нисбатан калонҳаҷми у, аз қабилӣ «Донишнома», «Ал-Ишорот ва-т-танбеҳот», «Ан-Наҷот» ва ниҳоят китоби хеле бузурги у бо номи «Ан-Нафс» мебошанд. Китоби «Ан-Нафс» як бахши асари «Аш-Шифо» - аввалин китоби доиратулмаорифи дар ҷаҳони ислом аст [7, 2-3], вале дар «Ан-Нафс» танҳо масъалаи *нафс* то андозае муфасссалтар баён гардидааст. Бояд зикр намуд, ки «Ан-Нафс» аз нигоҳи сохтор баъд аз осори илмӣ-табиатшиносии Абуали ибни Сино, пас аз физика, минералогия ва биология (зистшиносӣ) омадааст. Дар ин бора Ибни Сино дар сарсухани худ ба китоби «Ан-Нафс» чунин менависад, ки ин китоби шашум (пас аз физика)-и асари энциклопедии у «Аш-Шифо» мебошад, ки таърихи навишта шудани он ба ҳисоби солшумории мо солҳои 1015-1030 аст. Ибни Сино дар сарсухани ин китоб менависад, ки у наметавонад, ки дар бораи *нафс* наботиву ҳайвонӣ китоби алоҳидае дошта бошад, баръакс, ҳадафи у дар ягонагӣ таҳқиқ намудани ҳама шаклҳои *нафс* аст. Сабаби ин усулро Ибни Сино чунин шарҳ медиҳад, ки ҳар гуна фасл кардани бахшҳо ягонагии ин бахшҳоро аз байн мебарад. Чун масъалаи *нафс* дониши ягона ва кулл аст, фақат дар чунин ҳамбастагӣ вижагиҳои *нафс*ро тасвир ва барраси кардан имкон дорад.

Аз ин ру, ин китоб хотимаи мусофирати маърифатии инсон аз олами ғайризинда (табиати ба истилоҳ «ғайризинда», аносири ҷаҳоргона, ҷузвӣ, мадин) ба суи табиати зинда, аз табиати зиндаи рустаниҳо ва ҳайвонот ба суи табиати зиндаи инсон ва камолоти *нафс*у руҳи он - дараҷаи олии ҳастии табиат ва руҳ дар сатҳи назариёт мебошад. Ҳамин тавр, дар китоби «Ан-Нафс» масъалаи марказӣ - инсон ва шуури у, имконоти қувватҳои олии маърифатии у дар муқоиса ва дар тафовут бо тавоноииҳо ва мабонии шинохт дар сатҳи набот ва ҳайвон аст. Абуали ибни Сино дастгоҳи маърифатии «шикор»-и дониш, ташаккули он аз тариқи *нафс*у ақли инсонро таҳқиқ мекунад. Дар ин марҳала *нафс*, тибқи таълимоти Ибни Сино, бо гузашти роҳи тулонии таҳаввул, аз ҷисм, яъне аз модда озод ва дар ниҳоят ба сатҳи «истиқлол» мерасад. Шарҳи Ибни Сино бо забони хоси асримиёнагӣ сурат гирифтаст. Он чун ҷавоби файласуфи машшоӣ ба ҷолишҳои

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

замон/парадигмаи исломи⁷, ки дар Қуръон *нафсу руҳ чун манбаъ ва маншаъи ҳаёт* [7, 3], муаррифи⁸ мешаванд, баён меёбад.

Мақола бо истифода аз муқаддима ба рисолаи «Ан-Нафс» аз ру⁹и нашри тарҷумаи асари мазкур зери унвони “Равоншиносии Шифо» дар тарҷумаи Акбари Доносиришт [8, 248], ки дар Маркази синошиносии ИФСҲ АМИТ ба нашр ҳозир карда шудааст, пешкаш мегардад. Дар он аз китобе, ки аз ҷониби Му¹⁰со Амид таҳия шудааст, ки ба назар хулосаи ин рисола аст, истифода карда шудааст. Ҷанбаи назариявии мақола ба китоби В.А. Лекторский “Эпистемологияи классики¹¹ ва ғайриклассики¹²” [2] ва Е.А. Никитина [5] дар бораи вижагиҳои субъекти маърифат таъя мекунад.

Ҳоло пеш аз таҳлил сохтори китобро (тибқи контент-анализ) мебинем. Дар мақолаи аввал ва оғози муҳокимарони¹³ дар китоби «Ан-Нафс»-и Абуали¹⁴ ибни Сино далелҳо барои таъйини ҳадд (таърифу тавсифи)-и нафсро фароҳам меорад. Тамоми феълҳое, ки мо дар олам ба мушоҳида мегирем, менависад Ибни Сино, ду навъанд: яке он ки феълаш ба ихтиёри ҳудаш аст, ба мисли ҳайвонот, дигар он, ки феълаш ба ихтиёри ҳудаш нест, ба мисли рехтани санг аз боло ба зер. Онро, ки ҳаракати он ба ихтиёри ҳудаш аст, ду навъанд: яке *нафси фалакӣ* ва дигаре *нафси ҳайвонӣ* [7, 7-8].

Ибни Сино нафсро ба гуруҳи *ҷавҳарҳо* дохил мекунад ва мегу¹⁵яд, ки аввал нафс *қувва*, баъдан - *сурат* (вале на модда!) ва ниҳоят *нафс камол* аст [7, 9]. Ин таърифи нафс, яъне нафсро камол унвон кардани Ибни Сино дар осори Арасту *энтелехия* ном дорад. Ибни Сино таълим медиҳад, ки нафс асоси фаъолият ва манбаи тавлиди ҳаракат аст, он дорои иродае аст, ки аз он ҳаракат сар мезанад. Барои мушаххас намудани тафовути *нафс* ва *сурат* Ибни Сино бо истифода аз қиёс (аналогия), чунин менависад: «Ҳар гуна сурат камол аст, вале на ҳар гуна камол сурат аст. Шоҳ камоли шаҳр аст ва ноҳудо камоли кишти¹⁶, вале онҳо сурати шаҳр ва кишти¹⁷ нестанд» [7, 9]. Масъалаи дигари баҳс чунин аст: Ибни Сино мегу¹⁸яд, ки вучуди нафс ҳамчун сурат бо моддаи нахуст (ҳайюло) алоқаманд аст. Яъне вучуди нафс аз модда ҷудо нест. Дар идомаи ин Абуали¹⁹ ибни Сино дар бораи танаввуъи нафсҳо сухан мегу²⁰яд, ки намудҳои нафс зиёданд.

Дар мақолаҳои *дуввум* ва *саввум* ва баҳсҳояш дар ин бахшҳо Ибни Сино дар бораи *қувваҳои нафс*, аз ҷумла нафси наботи²¹ ва ҳайвони²² сухан мегу²³яд. Муҳокимарониҳои у²⁴ дар бораи ҳиссҳои зоҳири²⁵ ва қувваи ботини²⁶, масалан, ҳавоси панҷгона, ба мисли ҳисси *ламс*, *чашоӣ* (*маза*), қувваи *шам* ё ҳисси *бӯёӣ* [7, 17-18], қувваи *самъ* ё ҳисси *шунавоӣ*, қувваи *басар*, ё *босира*, ки сурату шаклҳои олами атрофро идрок кунад, қувваҳои *шаҳват*, *ғазаб* ва ғайра ҷолибанд, ки онҳо аз таҳлил ва

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

тафсири ин масъала дар равоншиносии ҳозира кам фарқ доранд. Қувваи мударрика, ба андешаи Ибни Сино ду навъ, яке аз берун ва дигаре аз дарун бошад [7, 11-16; 17-19]. Фикрронии Абуали¹ ибни Сино дар бораи ҳисси *шарм* (чое ки инсон кори ношоистае карда бошад) ё *ҳисси тарс* (бар асари ягон амале ба вучуд омадани эҳсоси интизориё дар қалб, ки зарар хоҳад омад) арзишманданд.

Дар *мақолаи чаҳорум* дар бораи эҳсосот ва ҳисси ботинии ҳайвонот, қувваи *тасаввур*, *мутахайила* ва андешаҳо оид ба *ҳиссҳои ботинӣ*, фикрҳо дар бораи *хоб*, *хоббинӣ*, *бедорӣ*, *масъалаи нубувват* ва ғайра баҳс карда мешавад. Маълум аст, ки қувваи тасаввурот ва ҳаёл дар ҳаёти одамон нақши муҳим доранд; ба шарофати ин қувваҳо одамон имкон пайдо мекунад, ки баъзе ҳодисаҳоро пешгу²и³ бикунанд. Дар ҳолатҳои хоб ва маризи⁴, дар ҳоли хатар нафс метавонад заиф, аз ақл дур ё мунҳариф шавад [1, 452]. Дар мавриди хобу хоббини⁵ ва бедори⁶, Ибни Сино қайд мекунад, ки баъзан дар ҳолати хоб ҳалли баъзе аз масъалаҳо баъзе пайдо мешавад. Барои тасдиқи фикри худ ҳикояе дар бораи шоҳ Ҳеракло меорад [1, 445]. Вале «ба таври умда хоби шоирон, одамони дуруғбоф, одамони золим, майзадагон, беморон, одамони ғамзада, онҳое, ки ба мағзашон хилтҳои омехта, ҳаёлу ташвишҳои бад ҳукмронанд, дуруст нест» [1, 458]. Бисъёр ҳодисаҳо бо сабабҳои дохили⁷ (ба ҳам омехтани хилтҳо ва қувваҳо, ҳаяҷони равони⁸ ва ғайра) ё иллатҳои беруни⁹ (мувоҷиба¹⁰, ғамгусори¹¹) алоқаманданд. Ин падидаҳо мебошанд, ки ба андешаи Ибни Сино, бо шахсият ва табиати ин ё он одам (ашхос) ё бо муҳити зиндагии ин ё он одам иртибот доранд, ё ба ҷои сукунат ва мамлакати у¹² ва ё бо муҳити табиӣ у¹³ алоқаманданд. Ибни Сино баъдан дар бораи идроки сурат ва идроки маъни¹⁴ баҳс мекунад, идроки сурат дар нафс «аз тариқи *ҳисси зоҳирӣ*, ки сурати гург дарёбад». Ва идроки маъни¹⁵ дар ҳисси зоҳир акс намеёбад, зеро «ҳисси биноиро ҳеч насибе дар маъни¹⁶ нест» [7, 20-21].

Дар баҳши саввуми ин китоби зикргардида Ибни Сино мушаххасоти ақли назари¹⁷, ақли амали¹⁸, фарқи фикр ва ҳисро тавзеҳ медиҳад. Дар идомаи ин, у¹⁹ қувваи қудсӣ ва имкони вучуди онро мушаххас мекунад. Ибни Сино тафовути *ақли ҳайюлонӣ*, *ақли би-л-малака* ва *ақли би-л-феълро* шарҳ дода, дар лоираи ҳаракати *иродӣ*, ки як баҳши нафси нотиқа аст, *иродаи ақлияро* ташхис медиҳад ва таъсири онҳоро дар ҳаракати аҷсом нишон медиҳад. Дар идомаи ин мавзӯ Ибни Сино дар китоби «Ан-Нафс» дар бораи фаъолияти қувваи *хотира*, қувваи ҳаёл ва робитаи онҳо бо узвҳои ҷисмонии бадан нақл мекунад. Дар боби чаҳоруми «Ан-Нафс» Абуали²⁰ ибни Сино дар бораи қувваи пешгу²¹икунанда дар нафс ва ҳолатҳои марбут ба он маълумот медиҳад.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Дар мақолаи панҷуми «Китоб-ун-нафс», ки аз ҳашт боб иборат аст, Ибни Сино дар бораи хосиятҳои феълу инфӣюл ва ранҷу азобе, ки ба ҳар инсон хос аст, дар бораи *нерӯҳои ақлонӣ ва амалие*, ки ба нафси инсон алоқа доранд, маълумот медиҳад. Тибқи шинохти Ибни Сино нафси нотиқа ду қисм аст: яке қувваи омила ва дигаре қувваи оқила. Қувваи омила *ақли амалӣ* аст, ахлоқи неку бад аз он оянд. Ва он қувватҳои шахват ва ғазабро идора мекунад. Ва қуввати оқиларо *ақли назарӣ* хонанд. Ва уӯро идроки суратҳо, маъони, ва куллиёт ҳосил шавад [7, 23]. Ва ақл чун холи бошад аз маъқулот, онро *ақли ҳайюлонӣ* хонанд ва чун аввалиёт дарёбад, онро *ақли малакӣ* хонанд. Чун мутолиаи ин маъқулот кунад, онро *ақли би-л-феъл* гуянд. Ва чун дар он мутоила ва мушоҳида вучуд дошта бошад, онро *ақли мустафод* хонанд. Дар ин дараҷа одам дар илму амал *рутбати малак* гирад. Баъдан уӯ изҳор менамояд, ки вучуди *нафси нотиқа, ақлонӣ (оқила)* дар ҳайюлои ҷисмонӣ сабт наёфтааст ва кушиш мекунад, ки ин даъвои худро собит кунад. Дар идомаи ин мавзӯ муаллиф дар бораи он менависад, ки одам эҳсосотро чи гуна истифода мебарад ва уӯ роҳҳои пайдоиши онҳоро нишон медиҳад.

Баррасии масъалаи таносух. Дар боби чаҳоруми ин асар Ибни Сино эълон медорад, ки нафс ду қувва дорад - ҷисмӣ ва ҳаёли, идроки ҳаёли ба қуввати ҷисмонӣ аст [7, 33]. Нафси инсон нобуд намешавад ва аз як ҷисм ба ҷисми дигар намегузарад, чунон ки дигар мактабҳо онро ба шакли таносух, бозгашт ё гузариш, нақли он аз ҷое ба ҷое, аз ҷисме ба ҷисме тасвир кардаанд. «...Агар нафс бо ҷисм ба гунае пайвандад, ки баъд аз ҷисм ба вучуд ояд, ҷисм иллати вучуди нафс хоҳад буд» [1, 490-491]. Аммо дар асл ҷисм наметавонад иллати вучуди нафс бошад, зеро ҳам нафс ва ҳам ҷисм ҷавҳари мустақил мебошанд. Илова ба ин, Ибни Сино таъкид мекунад, ки нафс фанопазир нест. Дар робита ба ин Ибни Сино менависад, ки «ҳар як ҷисм барои худ ба нафси махсусе ниёз дорад, аммо имкон надорад, ки баъзе аҷсом (ҷисмҳо) ё абдон (баданҳо) барои худ ба нафси махсус ниёз доранд, дар ҳоле ки дигар аҷсом ин хислатро надошта бошанд, зеро ҷузъҳои ҳар як намуди (аҷсом) дар мансубият ба ҳайюло аз ҳамдигар фарқ намеkunанд, зеро маҳз ҳайюло моҳияти онҳоро ташкил медиҳад» [1, 490-491]. Пас, нафс ё ҷонҳо чун вучуди фарди нотақдоранд, онҳо наметавонанд «*интиқол*» шаванд ва аз як бадан ба бадани дигар гузаранд. Ин назари Ибни Сино зарбаи зеҳнии уӯ ба назарияи таносух буд, ки дар асрҳои миёна дар зери таъсири фалсафаи пифагори, афлотуни, боварҳои қадими, ҳинди (бараҳмания, ҳиндуия, буддоия), ҳам дар зери таъсири зардуштия ва монавия васеъ паҳн гашта, як ҷузъи ҷаҳонбинии баъзе ҷараёнҳои диниро ташкил

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

медоданд, ҳарчанд исломи расми⁷ худро аз ин гуна тасаввурот фосила мегирифт.

Маълум аст, ки исломи расми⁷ ва катби⁷ аз исломи халқи⁷ (исломи мардуми авом) дар ҳамаи давраи замон дур буд. Файласуф, намоёндаи муътазилиёни Бағдод, мутаваллиди Балх, Ан-Наззом [6, 151], аз ҷумлаи ин гуруҳҳо буд. Ӯ ҳукми «сабабият дар оламро, ки Худо ба он даҳлат карда натавонад», эътироф дошт. Атомизмро наменпазируфт, мудохила ё ба ҳамдигар ворид шудани аҷсом, ҳаракат чун ҷаҳиш, азали⁷ будани олам, модди⁷ будани нафс, паҳн будани он дар тамоми аҷзои баданро тарафдори⁷ мекард [6, 152]. Ин ақидаҳо заминае барои назарияи таносух (метемпсихоз), интиқоли нафс аз як ҷисм ба ҷисми дигар буданд. Ибни Сино, бо вучуди он, ки абадияти оламро тарафдори⁷ мекард, ба мисли Носири Хусрав ва ирфон назарияи таносухро наменпазируфт.

Баррасии масъалаи Ақли фаъол. Бахши хеле ҷолиби китоби «Нафс» мақолаи панҷуми он мебошад, ки ба “*ақли фаъол*” бахшида шудааст. Ақли фаъол ба нафсҳои мо тавре таъсиргузор аст, ки тамоми суратҳои аз аҷсоми модди⁷ ба воситаи ҳиссиёти мо қабулшуда аз модда «чудо» шуда, барои дидгоҳи мо (бинои⁷ ва ҳисси даруни⁷) «намоён» мегарданд. Дар ин маврид Ибни Сино менависад: «Ҳангоме, ки ақл/тафаккур ашъи мухталифиро, ки дар тасаввурот мавҷуданд, мушоҳида мекунад ва ба тарафи онҳо *нури ақли фаъолро* равона мекунад, ин шаклҳо аз аҷсом «канда» мешаванд, аз алоқамандиҳо бо модда чудо мешаванд. Онҳо дар нафси ақлони⁷ (оқила) инъикос меёбанд, вале ҳану⁷ аз ҳоли тасаввурот ба ақли мо пурра ворид намешаванд, зеро онҳо бидуни ин ки идеяе бошанд, бояд дар иртибот бо модда ҳамроҳ бошанд. Яъне ин шаклҳои тасаввурот ҳану⁷ аз иртиботи модди⁷ пурра чудо нестанд, онҳо (ҳану⁷) шаклҳои ақлони⁷ ё идея нестанд. Ин падидаҳо метавон аз тариқи мисол ё рамз чунин шарҳ дод: ашъи олам одатан фақат ба шарофати равшании нури Офтоб мунаввар мегарданд ва мо онҳоро ба василаи узви босира, ба шарофати пошида шудани нур ба табиат мебинем. Муносибати ақли фаъол ба нафсҳои мо ба мисли муносибати Офтоб ба қувваи босираи мо аст. Чун Офтобро аз тариқи равшании он метавон ба мушоҳида гирифт, ҷаҳонро ҳам метавон бо ёрии нурҳои он (яъне Офтоб) мушоҳида кард. Дар акси ҳол олами атрофро дар ҳолати воқеии ҳозирааш мушоҳида кардан имкон надорад [1, 495].

Чун ин шаклҳои ақлони⁷ (оқила) аллакай аз ақли модди⁷ чудо шудаанд ва акнун дар *ақли фаъол* ё (ақли фаъолияткунанда) дар шакли ақидаҳои абстракти⁷ қарор доранд, ки дар асоси онҳо мафҳумҳо ва назарияҳо, фарзияҳо ва ғайра ба вучуд меоянд. Ибни Сино менависад, ки дар ҳоле ки нафси инсон дар бадани ӯ қарор дорад, барои ӯ тасаввур ва дарк кардани ақли фаъол яку якбора имконнопазир аст.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Ибни Сино менависад, ки оғози таълим ба мисли табобати чашм аст, вақте ки чашм табобат ёфт ва ба нигоҳ кардан оғоз кард, он ашӯро мебинад ва мушоҳида мекунад. Дар сатҳи *ақли назарӣ* (дар илмҳо) дар вучуди одамон ба ҳамин монанд *чашими махсус* пайдо мешавад. Ибни Сино дар бораи дараҷаҳои ақл, дар бораи ақли би-л-қувва, ақли би-л-малака, ақли фаъол, оид ба дараҷаи олии он, яъне *ақли маъсум* масъала мегузорад. Китоби мазкур бо *бобҳои (ҳафтуми мақолаи панҷум)* оид ба андешаҳои уламои қадим дар масъалаи нафс, ки дар он баҳс оид ба шумор як ё чанд будани он ва инчунин дар бораи аҷзои нафс ба анҷом мерасад [1, 491-492].

Баррасӣ ва шарҳи масъалаи «инсони муаллақ». Дар охир Ибни Сино ба хулоса меояд, ки нафс ҷавҳари ғайриҷисмонӣ аст ва барои исботи он *у* таълимоти “*Инсони дар хало муаллақ*”, ки шартан онро метавон “*инсони паррон ё муаллақ*” номид, эҷод мекунад. Ин таълимот оид ба мустақилияти нафс дар китоби «Нафс» ва дар “Китоби ул-ишорот ва-т- танбеҳот” ҳам вучуд дорад. *Ӯ* менависад: «Чун ту ба ҳоле боши, ки чизҳоро дар тавони ёфт ва дарёфтани дуруст, аз зоти хеш ғофил тавони буд? Ва исботи зоти худ накуни? На ҳамоно, ки биноро ин ҳол тавонад буд, балки хуфта ва маст дар ҳоли хуфтагӣ ва масти зоти *у* аз *у* дур нахоҳад буд. Ва агарчи мисоли зоти вай дар зикр бинамонад. Ва агар таваҳҳум куни зоти худро, ки дар аввали офариниш бар он сифати камол боши, ки акнун ҳасти бо ақли дуруст ва моҳияти тамом ва таваҳҳум кун, ки андомҳои ту бар вазъе ва ҳайате бошад, ки баҳам пайванд надоранд ва якдигарро на пасовад, балки аз ҳам ҷудо бувад ва дар ҳавое бошад, ки аз он мутаассир нашавад, ва муаллақ истода бувад, *ӯ* ро бини, ки аз ҳама чизҳо ғофил бувад, магар аз субути ҳастии хеш» [7, 11].

Бо вучуди ин дар ҳоли ноогоҳӣ аз ҷисми худ, *у* аз худии худ огоҳ аст, ба шарофати нафс (руҳ) қобилият дорад, ки аз аҷсом, ҳатто аз ҷисми ҳудаш ҷудо шавад ва *чун вучуди муаллақ* ба парвоз биёяд. Ин таълимот яке аз далоили фалсафи ва таҷрубии (эмпирикии) Ибни Сино барои исботи вучуди нафс ва фарқияти он бо ҷисм аст. Абуали ибни Сино дар “Рисола фи-маърифат-ун-нафс ва-л-аҳволиҳо” ва дар “Рисолаи азҳавия” ҳам ба ин матлаб ишора кардааст, ки аз муҳимияти мавзӯ барои фалсафаи *у* шаҳодат медиҳад. Ибни Сино дар тафовут аз Арасту, ки ягонагӣ ва иттиҳоди байни *нафси нотиқа* (руҳ) ва ҷисми инсонро шадидан тарафдори мекард, ин гуна иттиҳоди байни онҳоро тавре дигар муаррифи мекунад ва имкони ҷудоии руҳ аз баданро тарафдори намудааст. “Ман вучуди нафси худро бе вучуди узвҳои бадани худ ҳам медонам.”

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

“...Ибо я есть я, даже если я не знаю, что у меня есть рука, нога или какой-либо иной орган, ... я думаю, что эти органы зависят от моего «я», и я уверен, что это органы, которые принадлежат мне, что я использую (их) в случае надобности. Если бы не было этой необходимости, то у меня не было бы нужды обладать ими; и «я» оставался бы «я» даже если бы их не было” [1, 510].

Яъне дар вучуди мо чизе аст, ки эҳтиёҷ ба тасдиқи эҳсоси беруни⁷ надорад. “Ман ҳама вақт нафси худро мешиносам, новобаста аз он, ки мафҳуми онро дошта бошам / «я всегда знаю то, что я называю душой. Но... быть может, я не знаю, что это может называться словом «душа» [1, 510-511].

Ин нафс идроки даруни⁷ аст. Хосияти ин нафс тафаккур аст. Инсон метавонад худро аз ҳиссу эҳсоси зоҳири⁷ ва баъзе идрокот берун кунад, вале дар кулл қодир нест, ки худро аз нафси хеш дур ва мучаррад созад [7, 12].

Ибни Сино ба хулосае омадааст, ки нафс мавҷуде аст, ки метавонад бидуни ёрии бадан ба дарки маъқулот бипардозад ва пас аз марғи бадан (ҷисм) бақо дошта бошад, зеро, ба андешаи у⁷, нафси нотиқа ё руҳ миранда нест! Бо вучуди ин, Ибни Сино вучуди нафси нотиқа ва бадани моддиро ду моҳияти мухталиф намедонад. Ў⁷ нафсро ҷавҳари воқеие медонад, ки он ба бадани инсон (ҷавҳаре дигар) маъни⁷ ва ҳақиқат мебахшад. Маҳз *нафси нотиқа* аст, ки тани одамиро ба дараҷаи нуму⁷, *камол ва тамомият* мерасонед, дар акси ҳол инсон ҳам як вучуди наботи⁷, ба мисли рустани⁷ ва ё вучуди зиндаи табиӣ⁷-физикие чун як намуде аз ҳайвон мемонд.

Ба воситаи ин далоил Ибни Сино собит мекунад, ки бадани инсон чизе ба ғайри нафси инсон аст, ҷисми хоки⁷ ё тани моддии одами⁷ як мавҷуд ва нафси инсонии⁷ як мавҷуде дигар аст. Инсон ба шарофати ин моҳияти худ (дар *нафси нотиқа*) инсон аст. Инсон, ба андешаи Ибни Сино, *намод (рамз)* иттиҳод ва ягонагии нафси нотиқа бо бадани модди⁷ ва иртиботи ин ҳарду дар ҷаҳони хориҷ (физики⁷) аст. Аз ин ҷост, ки Ибни Сино ҷисм ва нафси инсонро боз бо ҳам муттаҳид медонад ва нафсро *сурати* навъи бадан медонад. Ў⁷ меғу⁷яд, ки мо ин ҷо бо ду моҳият ё ҷавҳари мутафовут сару кор надорем, вале *ҷавҳари воқеӣ нафс* аст, ки ба бадан ҳақиқат медиҳад. Ва бо будани ҷон (руҳ) дар тан, колбади инсонии⁷ ба дараҷаи камол ва тамомият мерасад. Ҳадафи Ибни Сино бо исботи назарияи “*инсони муаллақ*” / мустақилияти руҳ дар муқобили ҷисм/бадан он буд, ки дар он замон андешамандони мусулмон, аз қабили Ашъари⁷ ва Боқилони⁷, ки пайрави назарияи ҷавҳари фард (атомҳо) буданд, нафс ё руҳро ба унвони як мавҷуди мучаррад ва ғайримодди⁷ қабул надоштанд ва маҳз ҳамин *колбади одамиро нафс* меномиданд. Таври мисол, ҳамон Абу-л-Исҳоқи Балхи⁷

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

машхур ба ан-Наззом, ки пештар у́ро дар масаъалаи таносух ёд кардем, муътақид буд, ки инсон иборат аз руҳ аст, ки дохил дар бадан буда, дорoi ҳис ва идрок мебошад [7, 4]. Яъне ба ақидаи ан-Наззом, руҳ дохил дар бадан аст, он вучуди мустақил надорад. Ибни Сино дар рисолаи «Ан-Нафс», бо истифода аз усули далоили фалсафи, ҳақиқати вучуди нафс ё руҳи инсониро исбот менамояд, то ҷавоби файласуфони моддигароро (табоиюн), ки мустақилияти руҳро рад мекарданд, бидиҳад.

Хулосаи таълимоти «инсони муаллақ» ин аст, ки тибқи фаҳмиши Ибни Сино, ҳар инсоне дар бедори, дар хоб, дар беҳуши ва ҳатто дар ҳолати масти қодир ба шиносоии худ аст (дар ҷаҳони физики гуё руҳи инсон аз бадан ҷудо шуда «сайр» мекунад!). Агар тасаввур кунем, ки шахсе дар як ҳавои озод битавонад ба сурати мутлақ дар фазо қарор дошта бошад ва натавонад баданашро ҳисс ё ламс намояд, оё боз ҳам қодир аст, ки худро ба унвони як инсони мустақил дарк бикунад? Оё ин инсони муаллақ аз худ ва «ман»-и хештан, худии хешро ташхис мекунад ва мешиносад, ё онро метавонад ба хуби дарк бикунад? Ҷавоби овардаи Ибни Сино мусбат аст. Инсон қодир ба ташхиси хеш аст, ҳаргиз дар мавриди вучуди хеш дучори шакку гумон ва тардид намешавад. Ин дар ҳоле аст, ин нафси мучаррад (абстракт) дар ин ҳол аз се ченаки фазои физики, - аз умқ, тул ва арзу макон ҷудо аст. Пас, тасаввури ин нафс аз худаш на аз тариқи ҳавоси (эҳсоси) бадан аст. Ин тариқи тасаввур модди нест, он нафсе бо фаъолияти руҳиву равони аст [7, 4].

Ҳамин тариқ, нафс (руҳ), ба андешаи мутафаккир, як бахши бадан нест, балки ҷисм (бадан) танҳо ноқили руҳ (нафс) аст. Ин нафс ё руҳ миранда нест. Дар назди суфӣҳо ин ҳолат ба ибораи «ҳаргиз намирад, он ки дилаш зинда шуд ба ишқ» ифода гардидааст. Дар назди файласуфон (машшой) ҷои ишқро ақл ишғол мекунад. Ин таълимоти Ибни Сино дар байни уламои мусулмон барои исботи динии мустақилияти руҳ/нафс аз олоишҳои ҷисмони замина гузошт, аксари мусулмонони ихлосманд ва ваҳдатсаро ин изҳороти уро табрик гуфтанд, то ҳатто тантана намуданд. Дар тафовут аз онҳо Ибни Сино дар замирашон далел барои абадияти ақл (илму дониш) месохт. Дар миёни муҳаққиқон ва файласуфони Аврупо ва Амрико ин таълимот бо номи «*инсони паррон*» ё «*инсони муаллақ*» машхур гашт ва дар он ҷо ҳаёти дуввум ёфт ва маънии бештар касб кард.

Муҳаққиқон даъво доранд, ки таълимоти мазкур заминаи ташаккули назарияи Рене Декарт (*René Descartes 1596 1650*), «*Cōgitō ergō sum*»)-«ман меандешам, пас ҳастам» гардидааст. Баъзеҳо дар Аврупо ақида доранд, ки Рене Декарт назари Августин (354-430)-ро дар бораи «агар ман шубҳа кунам, пас ҳастам»-ро (бо мазмуни дини) барои

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

субъекти дониш ва асоснок кардани рушди ҷараёни ақлгарои (ратсионализм) дар Аврупо истифода кардааст, вале маълум аст, ки назарияи Сино ба у аз тариқи схоластҳои қуруни вустои Аврупо бетаъсир намондааст. Гуфтаи Р. Декарт, ба ҳамон шакле, ки аст, ҳоло зери интиқоди шадид қарор дорад. Камбудии ин назарияпардозӣ ҳанӯз аз матни «ал-Ишорот ва-т-танбеҳот»-и Ибни Сино ошкор буд.

“Ончи дар ҷавҳари нафс рух медиҳад, аз амали худи уст / «все это возникает в разумной субстанции благодаря ее самой, а не через иное»” [1, 235; 1, 355].

Яъне намешавад, ки бо феъли худ, нафси худро собит кард. Муҳаққиқони муосир дар ин маврид мегуянд, ки агар мавҷудияти мо номаълум бошад, пас роҳи исботи он вучуд надорад. Мавҷудияти мо ё худ аз худ маълум аст ё ин ҷо назарияи мо исботнашаванда аст. Зеро агар касе бигӯяд, ки «ман шак мекунам, пас меандешам ва чун меандешам, ман вучуд дорам» - у бо андешидани худ, ки асари худи уст, мехоҳад вучуди физикии худро исбот кунад. Ба андешаи муҳаққиқон ин роҳи дурусти мантиқӣ нест ва ин гуна шахс ба мақсад намерасад. Дар ҳоле, ки Ибни Сино вучуди “*ман*”и худро чун падидаи “*худ аз худ*”, ба таври априори тасдиқ кардааст.

Олимони ҷаҳони ғарб дар асрҳои миёна ва нав ба саҳми Ибни Сино дар илму фалсафа баҳои баланд додаанд, дар ҳоле ки дар шарқи ҷаҳони ислом офтоби нури дониши синойӣ сол аз сол ғуруб мекард. Олими шинохтаи тоҷик М. Осими дар мақолаи худ “*Ибни Сино дар бистари тамаддуни ҷаҳонӣ*” менависад, ки Р. Бэкон, ба саҳми Ибни Сино дар рушди илм ва мантиқ баҳои баланд додааст[3: <https://www.dono.tj>]. Сабаб ин аст, ки ба мисли Ибни Сино, Р. Бэкон аз се таҷриба: *таҷрибаи реалии ҳаёти амалӣ*, аз *таҷрибаи мудаллали ҳиссӣ (илмӣ)* ва *таҷрибаи ирфониву рӯҳонӣ* суҳбат мекунад. Таълимоти “*инсони муаллақ*”, ки муҳаққиқи аврупоӣ Жилсон онро «*инсони паррон*» унвон кардааст, дар Аврупо ба иллати қувват гирифтани қудрати илму дониш хеле интишор ёфт [7, 12]. Бештариҳо чунин андешаро пайрави кардаанд, ки “*инсони паррон*” дар байни файласуфони мадрасии схоласти Аврупо мавриди таҳсин қарор дошт ва дар шароити Замони Нав он ба рушди ҳаракатҳои ақлгарои (ратсионалисти) дар Аврупо, алалхусус, ба ҳар сурате ба ташаккули таълимоти Рене Декарт мусоидат намуд. Дар ҳоле, ки худшиносии ва собит кардани худкифои нафс дар таълимоти ин ду матафаккир фарқ мекунам: нафси Ибни Сино худкифо аст!

Баррасии масъалаи умури куллӣ. Он ҳам то ҷое ба масъалаи субъекти маърифат робита дорад. Ин масъалаҳои мураккаб ва печидаи тафаккури назарии китоби «Ан-Нафс», ба қавли Ибни Сино, дар

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

китоби «Мо баъд-ут-табиъа» бештар барраси мешаванд. Дар чанд ҷои китоб Ибни Сино хонандаи худро барои хондани китоби «Фалсафаи уло» омода мекунад. Мутафаккир ба хонандаи худ имкони тафаккур кардан ва шарҳу тафсири суҳанҳои зеринро медиҳад: *«Мо меӯем ақоид ё айдосҳои ҳамаи чизҳое, ки дар ҷаҳон надид омада, онҳое ки буданд, ҳастанд ва хоҳанд буд, онҳо аз як сӯ дар Олами Холиқ вучуд доранд. Ва аз сӯи дигар ин суратҳо (идеяҳо) дар нафси фариштагонии осмонӣ вучуд доранд. Ҳар дуи ин ҷанбаҳо дар ҷое дигар барои шумо тавзеҳ дода хоҳад шуд»* [1, 355-356; 456].

Маърифати Воҷибулвучуд аз воқеиятҳо берун аз замон ва аз вақту даҳр (абадият) болост. Ин маърифати муқаддас манбаи ҳама гуна донишҳост [1, 357]. Суҳан аз масъалаи умури кулли ва шарҳи онҳо дар китоби «Фалсафаи уло» ё «Мо баъд-ут-табиъа» меравад, ки баъдан дар Ғарб номи масъалаи “универсалҳо” (умури кулли)ро гирифт ва ин мавзӯ дар замони схоластика (фалсафаи таблиғгарии илоҳиёи масеҳӣ) вирди забон шуд. Дар Аврупо ин баҳсҳо ба шакли муборизаи реализм ва номинализм идома ёфтанд, ки баҳси он ҷудо ва фурсати дигарро тақозо мекунад.

Шарҳи умумии китоб. Он чи инҷо шарҳу баён шуд, танҳо хулосае аз матолиби ин асари бунёдии Ибни Сино, асари воқеан муҳим барои таърихи фалсафа, фарҳанги дунё, ҷаҳони ислом ва миллати тоҷику форс аст. Вақте ки Ибни Сино дар бораи ҳаракоти мухталифи нафс суҳан мегуяд, агар ин масъаларо аз нигоҳи илми фалсафаи муосир шарҳ бидиҳем, суҳан аз нафси муҷаррад (тафаккури абстракти) ё идроки ақлӣ дар сатҳ ва раванди фикрронӣ ё дар ҳоли тафаккур, аз механизми ба амал омадани тафаккури назариявӣ ё абстракти меравад. Дар ҳақиқат, ақлу идроки инсон дар сатҳи тафаккури абстракти, дар фалсафа ва улуми назариявӣ бо олоишоту омешишоти ҷисмонӣ андармон буда наметавонад ва фикри инсон мебоҳад, ки «тоза ва озод» ва аз колбади модди ва “қолаби физики” берун барояд! Идроки ақлӣ аз роҳи шуҳуд (интуитсия), дар дараҷаи тафаккури мантиқӣ аз тариқи пайдо намудани ҳадди васати қиёс (ба русӣ: средний термин) ба амал меояд. Дар ин сатҳ инсон воқеиятҳои табииро тасвир намекунад, балки маъниҳоро ба мисли нобиғаҳо ба якборагӣ дарк ва воқеиятҳои навро эҷод мекунад.

Ба як масъала диққат медиҳем: нафс дар шинохти Сино ҳоким, холиқ и иллати ҳаракат аст! Ин як тасвири нафс аст, ки тибқи он нафс, гуё ба мисли ҷисм ҷавҳар аст, ҷавҳаре, ки гуё дар ҷисм вучуд дорад, вале он комилан аз он фарқ мекунад. Зиёда аз ин, нафс дар болои ҷисм ҳоким аст (!). Дар баробари ин Нафс ба ҷисм аз берун ворид намешавад, вале он (нафс) ҷисмро чун холиқ меофарад, ниҳоят, нафс иллати ҳаракати

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

ҷисм мегардад. Ин нуктаҳои муҳим ва тақондиҳандаи фалсафи дар таълимоти Ибни Сино дар бораи нафс ва руҳ аст, ки қудрати ҳаллоқият доштани инсонро тараннум мекунад.

Ҳарчанд аз навишта шудани асар бештар аз ҳазор сол гузаштааст, он асло аҳамияти худро гум накардааст. Гарчи дар ибтидо китоби «Ан-Нафс» чун посух ба асари «Дар бораи Нафс» (юн. *Περὶ Ψυχῆς*; лот. *De anima*)-и Арасту навишта шудааст, вале китоби Ибни Сино аз ҷаҳорҷуби ақоид ва системаи тафаккури машшоӣ берун мебарояд, зеро у аз ақоиди фалсафии замони нав, мероси навафлотуниён (Плотин ва Прокл), мероси эронӣ зарвония ва таълимоти динӣ ва фалсафаи ислом истифода мебарад ва фикри навро дар бораи абадият пешниҳод мекунад. Арасту иттиҳоди ногусастани нафсу баданро эътироф мекунад. Назари Ибни Сино дар ин масъала қотеона нест, у дар бораи иттиҳоди ҷанини-генетикии нафс ва бадан сухан ронда, менависад, ки “нафс гоҳе пайдо мешавад, ки ҳайюлои ҷисмонӣ вучуд дошта бошад, то ки нафс қобил барои истифода аз он буда бошад” [1, 401]. Вале нафси инсонӣ бо марғи бадан аз байн намеравад, он қодир ба бемарғӣ аст.

Дар хотир бояд дошт, ки Ибни Сино муаллифи ду асари бунёди мебошад: яке аз онҳо «Ал-Қонун» (дар тиб) ва дигаре «Аш-Шифо» (дар фалсафа ва илм) мебошанд ва чун қоида, ҳангоми таҳқиқ ва баррасии онҳо бояд ҳамвора дар канори ҳам қарор дошта бошанд. Бо ин усули кор Шайхурраис мефаҳмонад, ки аҳамияти *тибби нуфус* (руҳ) наздики у на камтар аз *тибби аҷсод* (бадан) аст. Онҳо давоми якдигаранд. Дар робита ба ин доктор Маҳди-Муҳаққиқ дар муқаддима ба асар менависад, ки фалсафаи Ибни Сино мутаассир аз тибб ва тибби у мутаассир аз фалсафа аст [7, 3]. Ба таври мушаххас нишон додани ҷойгоҳи ҳиссҳои ботинӣ ва малакаву лаёқатҳои ақлониву фикри дар мағзи сари инсон аз ин шаҳодат медиҳад [1, 520], ки он қаробат ва ваҳдати ҷисму руҳро нишон медиҳад. Дар айнӣ замон Ибни Сино менависад, ки нафси наботи, ҳайвонӣ ва нафси нотиқа, ҳар се дар вучуди худ ҳайюлои гуногуни ҷисмонӣ доранд. Нафси нотиқа бештар бо фаъолияти мағзи сар алоқа дорад, вале ба ҳамин монанд ҳар яке аз лаёқатҳои нафсонӣ бо ҷойгоҳи махсус дар мағзи сар вобаста мебошанд (қувваи босира ва тасаввур (дар пеш), тафаккур ва таҳайюл дар мобайн, хотира ва зокира (дар пушти мағзи сар) ва ғ.). Ибни Сино дар ин асар шарҳи ақлонии чунин қобилиятҳои фавқулоддаи инсонӣ, ба мисли қобилияти пешгӯӣ кардан, хобҳои “равшан” (вещие сны ё руҳҳои набавӣ) дидан, ҳадс, шухуд (интуиция), нубувват ё қудрати паёмбарӣ доштан ва ғ. пешниҳод мекунад. Мақсад аз ин гуфтаҳо паёме аст, яъне дар байни ҷисму ҷон ягон низое нест ва агар бошад, Ибни Сино ин таззодро ҳаллу фасл кардааст. Ҳамин тавр у, ба эътиқоди муҳаққиқ

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Маҳдии Муҳаққиқ, дар исботи вучуди нафс ба се усул таъя намудааст: ба қудрати имон (ислом), қуввати мантиқ ва лаёқатҳои шоиронаи худ [7, 11]. Сухан аз қувваи эҷод меравад.

Новобаста аз равишҳои фикри муҳаққиқон, ки пайрави аз ин ё он ақида мекунад, бояд эътироф намуд, ки нуктаи арзишманди китоб мухтрият ва абадияти руҳ (нафс, ақл) аст, ки у инсонии дорои ақлу шуурро чун мавҷуди фаъол ва озод тасаввур мекунад, ақли инсонро ҳамчун субъекти маърифат ва субъекти амали мақсаднок нишон медиҳад. Ин андеша ҳам барои замони гузашта ва ҳам барои замони муосир арзишманд аст. Инсон дар мисоли доштани руҳи бешикаст, намиранда, дорои фардияти нодире аст, ки онро дар таҳзаҳои душвортарин ҳеҷ гоҳ аз даст намедиҳад.

Таври мисол, дар ибтидои бахши дуввуми мақолаи ҷаҳорум Ибни Сино менависад: «Иҷоза диҳед, ки он чи дар бахши гузашта дар бораи қувваи тасаввур гуфта шуд, хулоса кунем». Дар ин ҷо у ёдрас мекунад, ки қудрати тасаввур - қудрати ниҳои буда, дар он ашқоли чизҳои ҳасти идрок ва нигоҳ дошта мешавад. Яъне пас аз тасаввур (бознамои), ҳофиза ва тахайюл ворида маҳдудии марзи байни эҳсосот («ҳисси муштарак») ва тафаккури ақлони ва назари мешаванд [1, 450]. Ин шева ҳароина матолибе аст, ки инчунин гувоҳи маҳорати тарбиявии Ибни Сино аст, ки у хонандаи худро ба ороми ворида умқи истидлоли назарии печида дар ҳавзаи маърифатшиносии мекунад. Бо ин шеваи ёдрас у гузаштан аз як мавзӯ ба мавзӯи дигар, аз як ҳолат ба ҳолати дигарро осон мекунад. На танҳо дараҷоти ёддоштшуда дар боби вучуди «идеяҳо ва ақоид дар бораи ҳамаи чизҳо дар маҳзани дониши Офаридгор, дар хотираи фариштаҳои ақлони ва осмони», балки назари Ибни Сино дар боби шашӯм дар бораи «*ақли софу маъсум*», ақле ки он онқадар зиёд ба омузиш ниёз надорад (ҳоси нобиғаҳое чун худи Сино аст) ва бештар ҳақиқатҳоро аз роҳи шӯҳуд ва пайдо кардани ҳадди васати қиёс дарёфт мекунад [1, 506], баҳсҳои асримиёнагии оид ба умури кулли (универсалҳо)ро ба хотир меорад, вале дар асл масъалаҳои муҳими раванди маърифатро матраҳ мекунад, онҳо бояд бо шеваи тадқиқ ва дидгоҳи нав баррасии гарданд.

Ибни Сино дар улуми табиӣ кашфиёти зиёд дорад ва бо навиштани китоб ё рисолаи «Ан-Нафс»-и «Аш-Шифо» у пояҳои назарияи таҳаввули олами зинда ва механизми фаъолияти тафаккури абстрактиро ба вучуд овард. Бо ин Ибни Сино як ҷаҳорҷуби муштарак барои улуми фалсафа, илм, тиб ва ҳатто динро эҷод намуд. Ё мантиқи Арасту хуб омухт ва онро тавре синтез намуд, ки дар он барои дину имон (новобаста аз он ки ин дин ислом аст ё сухан аз адёни пайравони дигари «*аҳли китоб*» меравад) ҷой барои пой пайдо бикунанд.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Муборизаи Ибни Сино дар густариши таълимоти *ақли фаъол* дар ду ҷабҳа, ду ҷабҳаи ифротӣ сурат мегирифт: яке бо ифротии моддигаро, ки ба мисли Ашъарӣ ва Боқилонӣ, ки «*мункири вуҷуди нафсу руҳ буданд*» [7, 10], нафсу ақдро бо ҷисм омезиш меоданд, ва ҳамзамаон гуруҳи дигаре аз ифротӣ- мутакаллимон, руҳонии расмӣ, ақли тақво, ки олами табиӣ, ҷисм ва модидро чун сояи олами малакут нозим мепиндоштанд ва ба олами моддӣ арзиш қоил намешуданд. Дар хотимаи китоби «Нафс» Абуали ибни Сино аз таълимоти “*нафси паррон*”и худ сарфи назар карда (бо эълони се шакли мавҷудияти умури кулли: то аҷсом, дар аҷсом ва баъди аҷсом) гароиш ба реализми афлотуни намудааст. Ин гуна гароишро худ Ибни Сино ба таври муфасссал шарҳ намодааст, он шояд дар зери таъсири аҳкомҳои ҳукмронӣ замони сурат гирифта бошад ё боз ҳам ниёзмандӣ ба масъалаи абадияти руҳ.

Субъекти маърифат, масъалае, ки Ибни Сино дар рисолаи «Нафс» ба таври хос, бо забони фалсафии асримиёнагӣ аз он баҳс мекунад, масъалаи домандор ва барои омузиш хеле ҷолиб аст, он барои замони мо шарҳу тафсири бештарро тақозо мекунад. Дар асл он риштае аст, ки ҳам ба табиат ва ҳам ба ҷамъият тааллуқ дорад. Субъекти маърифат унсури фаъол аст, он оламо мешиносад, шарҳу тавзеҳ медиҳад, он тасмим мегирад, “оламо” чун эҷодкор меофарад, дар назди худ ҳадаф мегузорад ва ба иҷро мерасонад. Дар фалсафии муосир субъекти маърифат ба масобаи фарди мушаххаси ҷисмонӣ (субъект метавонад фардӣ, коллективӣ, иҷтимоӣ, эстетикӣ, технологӣ ва ғ. бошад) шинохта мешавад, ки дар замону макони мушаххас қарор дорад, мансуб аст ба фарҳанги муайян, бо ашхоси хосу омм дар равобити ҳамарӯза қарор дорад [2, 124; 155]. Субъекти маърифат системаи худрушткунада мебошад. Бо сохтани олами ашъӣи худ, инсон худро ҳам месозад [2, 82]. Пас, чунонки фалсафии замони ахир собит кунанд, ақли инсон фақат инъикоси ғайрифаволи воқеиятҳои муҳити атроф нест. Дониши инсон дар бораи худ на танҳо аз берун, балки аз замири дили ӯ ҳам мебарояд. Ибни Сино эълон медорад, ки «*ман он чизеро, ки онро нафс меномам, медонам, ҳарчанд, ки шояд мафҳуми (нафс)ро надошта бошам*» [1, 511]. Пас, ба андешаи ӯ, “ман” (нафс) дар ҳаргуна тасмимгириҳо ҳамвора бо ман-и инсон аст. Нафс дар ин марҳала, агар гуфтори Сукрот (худро бишинос!)-ро ба хотир биёрем, заминаи аслии худшиносии инсон ва шинохти мақоми худ дар ҷаҳон аст.

Вале ҳоло дар зери таъсири технологияи нави интернет ва компютери хушманд сохтори шинохт аз дунё дигар мешавад, як навъ ақлонияти инсониву мошинӣ дар ҳоли шаклгири аст, симтемаҳои

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

компютери гирдовари маълумот ва нигоҳдори коркарди он як бахши муҳими тафаккури инсон ва инсоният мегардад. Шаклҳои нави маърифат пайдо мешаванд, дар шуури инсон як ҳолати “чандпорагӣ” (фрагментарность) ба вуҷуд меояд. Ба таъкиди В.А. Лекторский, бар асари нисби будани дониш постмодернистҳо вуҷуди “ман” и шахсиятро комилан рад мекунад. Марказият доштани “ман” и Р. Декарт (шахсият, шуур) дар Ғарб дигар эътибор надорад [2, 85]. Фрейд пораҳои “Ман”и шахсро дар се бахш нишон медиҳад. Тамаддуни ҳозираи ғарбии аврупоӣ дар кулл арзишҳои фалсафаи классикиро зеро по намудааст. Технологияҳои инсонро гирифтааст, дар ҳоле, ки “инсон дар маълуми худ гум гаштааст” (М. Иқбол). Ин ҳолат то чое ба як ҳолати бухрони, ба техносотсиологизатсия, ба “марг”и субъекти маърифат ва аз байн рафтани “Ман”-и инсон оварда мерасонад [4, 108-122]. Барои пешгирии чунин ҳолатҳои номатлуби равонӣ зарур аст, ки аз бойгонии интеллектуалии бузургони гузашта, ба мисли Ибни Сино, ба таври ғаёл истифода бурда шавад. Зеро мафҳуми субъекти маърифат фақат мафҳуми эпистемологи нест, он мазмуни ахлоқӣ (эҳсоси масъулият)-ро низ дар бар дорад.

Китобнома:

1. Ибн Сина. Книга о душе // Ибн Сина. Избранные философские произведения. (пер. проф. А.Л.Хромова), Отдел философии АН Тадж. ССР. М. Асими и М.Диноршоев (предисловие). - М.: Наука, 1980. - С.495.
2. Лекторский, В.А. Эпистемология классическая и неклассическая / В.А. Лекторский. - М.: Канон+, 2001. - С.124.
3. Мухаммад, С. Асимов. Авиценна в контексте мировой цивилизации. – URL: <https://www.dono.tj>. (Замони вуруд: 18.01.25).
4. Никитина, Е.А. Искусственный интеллект: философия, методология, инновации / Е.А. Никитина // Философские проблемы информационных технологий и киберпространства. - 14. - № 2. - С. 108-122.
5. Никитина Е.А. Проблема субъекта познания в современной эпистемологии / Е.А. Никитина // Перспективы Науки и Образования. 2015. 2 (14) pnojournal.wordpress.com/archive15/15-02/ Дата публикации: 1.05.2015. - № 2 (14). - С. 16-24.
6. Нофал, Ф. О. Ибрахим ибн Саййар ан-Наззам / Отв. ред. А. В. Смирнов. - М.: Языки славянской культуры, 2015. - 152 с. – URL: <https://iphlib.ru/library/collection/FMIM/document/HASHnofal2015>. (Замони вуруд: 17.01.2025).

7. Рисолаи «Нафс» -и Шайхурраис Абуали² ибни Сино. مهدى محقق. رساله نفس شيخ الرئيس ابو علي ابن سينا // رساله نفس. تصنيف شيخ الرئيس ابو علي ابن سينا. با مقدمه، . ص. 3. // حواشی و تصحيح دكتور موسى عميد. همدان 1383 هجري شمسی/ 2004 م. ص. 2.

8. Равоншиносии Шифо. Таълифи Шайхурраис Ибни Сино. روانشناسی شفا. تأليف شيخ الرئيس حسين بن عبدالله بن سينا. ترجمه اكبر داناسرشت. مقدمه فريد قاسمى. تهران: المعنى، 1386 هجري شمسی. ص. 248.

УДК 39(575.3):316.42

ИЗУЧЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ УГРОЗ СОХРАНЕНИЯ КУЛЬТУРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ ЗАПАДНОГО ПАМИРА

Ниёзбеков Давлат Толибекович²⁶

*Институти илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б.Искандарови АМИТ*

Омӯзиши таҳдидҳои муосир ба ҳифзи ҳувиати фарҳангии Помири Ғарбӣ

Мақола ба баррасии ҷолибиҳо ва таҳдидҳои муосир бахшида шудааст, ки ҳифзи ҳувиати фарҳангии аҳолии Помири Ғарбиро — минтақаи нодир ва дорои мероси гании таърихӣ фарҳангӣ зери хатар мегузоранд. Бар асоси маводи саҳроӣ, тадқиқоти этнографӣ, ҳамчунин иттилооти ташилотҳои байналмилалӣ ва маҳаллӣ, раванди муҳоҷират, урбанизатсия, ҷаҳонишавӣ ва табдили динӣ таҳлил мегарданд, ки ба институтҳои суннатӣ, забон, урфу одат ва арзишҳои таъсир мерасонанд. Пешиҳодҳо ҷиҳати ҳифзи ҳудудиҳои фарҳангӣ дар шароити муосир ироа шудаанд.

Калидвожаҳо: ҳувиати фарҳангӣ, Помири Ғарбӣ, муҳоҷират, урбанизатсия, ҷаҳонишавӣ, фарҳанги суннатӣ, ҷаҳонбинӣ.

²⁶Ниёзбеков Давлат Толибекович – Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови АМИТ, шӯбаи таърих, мардумшиносӣ ва бостоншиносӣ, номзади илмҳои фалсафа, дотсент. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи У. Холдоров, 4. Тел.: (+992)935058384; e-mail: dato_73n@mail.ru.

Ниёзбеков Давлат Толибекович – Институт гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ, отдел истории, этнографии и археологии, кандидат философских наук, доцент. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. Холдорова, 4. Тел.: (+992)935058384; e-mail: dato_73n@mail.ru.

Niyozbekov Davlat Tolibekovich – Institute of Humanitarian sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST, department of history, ethnography and archeology, candidate of philosophical sciences, associate professor. Address: GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov, 4. Tel.: (+992)935058384; e-mail: dato_73n@mail.ru.

Изучение современных угроз сохранения культурной идентичности Западного Памира

В статье рассматриваются современные вызовы и угрозы, угрожающие сохранению культурной идентичности населения Западного Памира — уникального региона, обладающего богатым историко-культурным наследием. На основе полевых материалов, этнографических исследований, а также данных международных и местных организаций анализируются процессы миграции, урбанизации, глобализации и религиозной трансформации, оказывающие влияние на традиционные институты, язык, обычаи и ценности. Предложены рекомендации по сохранению культурной самобытности в условиях современности.

Ключевые слова: культурная идентичность, Западный Памир, миграция, урбанизация, глобализация, традиционная культура, мировоззрение.

Study of modern threats to the preservation of cultural identity of the Western Pamir

The article examines contemporary challenges and threats to the preservation of the cultural identity of the population of Western Pamir — a unique region endowed with a rich historical and cultural heritage. Based on field materials, ethnographic research, as well as data from international and local organizations, the processes of migration, urbanization, globalization, and religious transformation are analyzed, which affect traditional institutions, language, customs, and values. Recommendations are proposed for safeguarding cultural distinctiveness in the context of modernity.

Keywords: cultural identity, Western Pamir, migration, urbanization, globalization, traditional culture, worldview.

Западный Памир — один из наиболее уникальных в этнокультурном отношении регионов Центральной Азии. Населённый в основном памирскими таджиками, говорящими на восточноиранских языках и сохраняющими элементы дохристианских и доисламских верований, регион представляет собой своеобразный культурный ареал, устойчивость которого в XXI веке ставится под сомнение под влиянием глобальных процессов.

Современные социальные, экономические и политические трансформации — в частности, трудовая миграция, экспансия религиозных течений, медиа и образование — создают новые вызовы для культурной идентичности, ранее сохранявшейся благодаря изоляции региона. Как утверждает А. С. Мамадназаров, “если ещё в середине XX века традиционная культура Памира функционировала как целостный уклад, то сегодня её носители сталкиваются с необходимостью адаптации к новым реалиям” [5, 43].

Цель данной статьи — проанализировать основные современные угрозы сохранению культурной идентичности Западного Памира и наметить возможные направления этнокультурной политики и локальных инициатив по её защите.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Культурная идентичность определяется как совокупность признаков, обеспечивающих чувство принадлежности человека или группы к определённой культуре, традиции, языку, религии и социальной структуре. Согласно С. Хантингтону, “идентичность является основным источником смысла для людей и основой для социальной солидарности” [10, 27].

Существует мнение, что в условиях жизни за пределами своей страны родной язык теряет значимость и не нужен как инструмент общения. Однако вопрос не сводится исключительно к способности использовать язык для коммуникации с другими этносами. Родной язык является фундаментом культурной и национальной идентичности, формирует мировоззрение, систему ценностей и способы восприятия мира. Лишение человека родного языка неизбежно ведёт к отчуждению от культурных корней, поскольку язык служит носителем исторической памяти, традиций и духовных ориентиров народа.

Утрата связи с языковой и культурной основой приводит к разрыву поколенческой преемственности. Индивид, утративший родной язык и культурные коды, оказывается неспособным воспитывать своих детей в духе национальных традиций и региональной культуры. В результате формируется поколение, для которого родные обычаи, обряды и символические формы становятся чуждыми или воспринимаются как «устаревшие» и «ненужные». Это особенно проявляется у представителей диаспоры, которые, получив гражданство других государств, зачастую начинают дистанцироваться от культурных ценностей своего народа, хотя именно эти ценности были естественной основой жизни предыдущих поколений.

Таким образом, постепенный отказ от родного языка и культурных практик ведёт к ослаблению национальной идентичности, снижению уровня патриотизма и утрате уважения к предкам. Сохранение языка в таких условиях выступает не только средством коммуникации, но и механизмом укрепления культурной устойчивости, позволяющим обществу сохранять свою самобытность в условиях глобализационных вызовов.

Согласно отчёту UNDP, к 2024 году более 40% трудоспособного населения ГБАО временно или постоянно проживает за пределами региона, главным образом в России [12, 19]. Это приводит к следующим последствиям:

- а) ослабление традиционных семейных связей;
- б) передача детей на воспитание пожилым, не всегда способным сохранять культурные коды;
- в) исчезновение обрядов и обычаев, связанных с жизненными циклами (свадьбы, похороны и др.).

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

По мнению этнографа М. Сайфиддинова, “долговременная трудовая миграция отрывает молодое поколение от культурной среды, в которой формировалась их этническая идентичность” [9, 34].

Как отмечалось в предыдущей работе, миграционные процессы обладают двойственным характером: с одной стороны, они могут оказывать положительное влияние, выражающееся в пополнении семейного бюджета, расширении профессиональных компетенций, приобретении новых навыков и знакомстве с иными культурными практиками. С другой стороны, миграция имеет и негативные последствия, связанные с постепенным отдалением человека от собственной культуры в процессе адаптации к новой социокультурной среде. Такое отдаление способно привести к трансформации или даже утрате этнокультурной идентичности.

Особенно уязвимыми в этом отношении оказываются те мигранты, которые и на родине не обладали достаточным уровнем знаний о собственных традициях и культурных ценностях. Для них включение в чужую культуру нередко становится процессом ассимиляции, сопровождающимся отказом от собственных корней. В противоположность этому лица, глубоко осознающие значимость своей культурной принадлежности, как правило, стремятся сохранять идентичность даже в условиях проживания за границей. Более того, они используют возможности межкультурного взаимодействия для популяризации и представления богатства своей этнической традиции другим народам.

Таким образом, миграционные процессы не только способствуют экономическому и профессиональному росту личности, но и формируют серьёзные вызовы в сфере сохранения культурной преемственности. От способности индивида и общины сохранять баланс между интеграцией в новое общество и сохранением этнокультурных основ зависит устойчивость национальной идентичности в условиях глобализации.

Молодёжь, прибывая в крупные города, нередко стремится подражать местному населению — как в манере одежды, так и в языке общения и повседневных привычках. Подобная адаптационная стратегия зачастую объясняется желанием избежать социальной стигматизации, оскорблений или ярлыка «чужака». Однако в ряде случаев попытка полного копирования новой культурной среды не достигает цели: несоответствие в поведении или акцентах приводит к обратному эффекту — такие индивиды становятся объектами насмешек и дискриминации.

Следует подчеркнуть, что человек, обладающий прочными знаниями о собственных традициях и ценностях, имеет возможность формировать позитивное культурное самопредставление.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Демонстрация уважения к своим обычаям и умение их донести до других этнических групп позволяет мигранту не только сохранять собственную идентичность, но и вызывать уважение к своей культуре. Более того, подобная позиция способствует развитию межкультурного диалога, основанного на принципах равноправия и культурного многообразия.

Таким образом, сохранение культурной самобытности в условиях городской миграции является не препятствием к интеграции, а, напротив, важным условием формирования гармоничных межнациональных отношений. Подлинная интеграция возможна лишь при осознании ценности собственной культурной принадлежности и её достойном представлении в новом социальном окружении.

В исследовании Бекназарова указывается, что “с потерей ландшафтной среды теряется не только материальная культура, но и мировоззренческие ориентиры памирцев” [3, 51].

В последние 10–15 лет усилилась активность религиозных течений (ваххабизм, салафизм), нередко конфликтующих с традиционной исмаилитской культурой региона. Как показано в исследовании Р. Одинаева, “новые формы ислама отрицают местные традиции, включая культ предков и заменяют их догматическим подходом” [7, 75].

Следует подчеркнуть, что несмотря на усиливающиеся процессы культурного и социального давления, местное население сохраняет глубокое уважение к своим традициям и обычаям, стремясь либо удержать их в неизменном виде, либо адаптировать к условиям современности. Однако в последние годы наблюдается активизация религиозных движений, таких как салафизм и «Свидетели Иеговы», которые посредством пропаганды добились определённых успехов в привлечении последователей. Данный феномен объясняется рядом факторов: во-первых, ограниченной информированностью населения о собственных культурных и духовных ценностях; во-вторых, сложной социально-экономической ситуацией, которая делает уязвимыми отдельные слои общества; в-третьих, процессами радикализации, оказывающими влияние на мировоззрение, особенно среди молодёжи. В совокупности эти обстоятельства формируют благоприятную почву для распространения альтернативных религиозных учений, что представляет собой серьёзный вызов для сохранения традиционной культурной и духовной идентичности региона.

В условиях цифровой глобализации информационное поле Западного Памира радикально изменилось. Молодёжь всё чаще ориентируется на западные и российские культурные модели, формируемые через TikTok, Instagram, YouTube и мессенджеры. Это способствует нивелированию локальных норм поведения, одежды, языка и этикета.

ТАҒРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Кроме того, наблюдается исчезновение устной культуры: передача сказок, легенд, ритуальных формул и молитв сокращается. Об этом говорит и исследование UNESCO 2022 года: “в 5 из 7 обследованных сел молодое поколение не владеет языком ритуала и не может пересказать ни одной локальной легенды” [11, 13].

Памирские языки (шугнани, рушони, ишкашимӣ и др.) находятся под угрозой исчезновения. В школах обучение ведётся на таджикском, а в социальных сетях дети общаются преимущественно на русском. Это приводит к исчезновению лексических пластов, связанных с традиционной культурой.

Согласно данным Института языкознания АН РТ, уже к 2023 году менее 18% подростков в Ишкашимском районе могли свободно говорить на родном языке [9, 27].

Фонд Ага Хана, работающий в регионе с 1990-х годов, реализует ряд программ по сохранению архитектуры, музыкального наследия, традиционных ремёсел и фольклора. В рамках проекта «Культурное наследие Памира» были задокументированы более 230 локальных песен, легенд и обрядов [13, 20-23].

Как подчёркивает Г. Абдуллоева, «фонд играет уникальную роль в формировании у молодёжи позитивного восприятия своей культуры как элемента гордости» [1, 49].

Инициативы вроде летних школ, курсов фольклора, ремесленных мастерских (в частности, в сёлах Варанг, Хуф, Намадгут) демонстрируют эффективность в восстановлении локального знания. Ученики учатся вышивке, игре на рубабе, традиционному пению, изучают обрядовую поэзию.

По мнению Шерали Мирзоева, «через практическое освоение культурных кодов формируется эмоциональная привязка к культурной идентичности» [6, 38].

Для сохранения культурной идентичности в современных условиях нужно предпринять следующие меры:

–Внедрение обязательного курса «Культура Западного Памира» в школьную программу ГБАО;

–Финансирование цифровых архивов локальных языков и фольклора;

–Поддержка культурных инициатив молодёжи на уровне района и области;

–Включение объектов нематериального наследия Памира в список ЮНЕСКО.

–Создание молодёжных этно клубов;

–Объединение усилий родителей и учителей;

–Программа поощрения использования памирских языков в СМИ и радио.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Как подчёркивает этнограф А. Бобоёрова, «сохранение идентичности невозможно без активного участия самих сообществ — как носителей, так и трансляторов культурных практик» [4, 73].

Культурная идентичность Западного Памира сегодня стоит перед множеством вызовов, порождённых миграцией, урбанизацией, глобализацией и религиозными трансформациями. На фоне ускоренной трансформации социума наблюдается снижение межпоколенческой преемственности и утрата культурных кодов. Однако активные усилия местных сообществ, организаций и отдельных личностей дают надежду на сохранение и обновление культурной самобытности региона. Будущее идентичности Западного Памира во многом зависит от сочетания традиции и адаптивности, локальной ответственности и институциональной поддержки.

Литература:

1. Абдуллоева, Г. Этнокультурные проекты Фонда Ага Хана / Г. Абдуллоева // Вестник ГБАО. – 2022. – №4. – С. 48–52.
2. Андреев, А.Ю. Памир в контексте исламской цивилизации / А.Ю.Андреев. – Душанбе: Ирфон, 2015. – 264 с.
3. Бекназаров, Ф. Традиционная архитектура Памира и её утрата / Ф.Бекназаров // Материалы конференции. – Хорог, 2023. – С. 50–54.
4. Бобоёрова, А. Участие сообществ в сохранении нематериального наследия / А. Бобоёрова // Наследие Востока. – 2024. – №1. – С. 70–74.
5. Мамадназаров, А. С. Трансформация культурной среды Памира в XXI веке / А.С. Мамадназаров // Памирские исследования. – 2019. – №2. – С. 40–46.
6. Мирзоев, Ш. Памирские мастерские: практика и символизм / Ш. Мирзоев // Культура Востока. – 2023. – №3. – С. 35–39.
7. Одинаев, Р. Новые религиозные движения в Памире / Р. Одинаев // Ислам и современность. – 2022. – №6. – С. 70–78.
8. Сайфиддинов, М. Социальные последствия миграции в ГБАО / М. Сайфиддинов // Демография и миграция. – 2020. – №5. – С. 33–37.
9. Шакабаев, Ш. Таджикские языки Памира: угасание и возрождение / Ш. Шакабаев. – Душанбе: Маориф, 2023. – С. 24–29.
10. Huntington, S. Who Are We? The Challenges to America's National Identity / S. Huntington. – New York: Simon & Schuster, 2003. – P. 26–29.
11. UNESCO. Cultural Identity and Threats in the Pamir Region. Final Report. – Geneva: UNESCO Office, 2022. – 26 p.
12. UNDP. Social and Economic Trends in GBAO. – Dushanbe: UNDP Tajikistan, 2024. – 47 p.

13. AKF (Aga Khan Foundation). Cultural Heritage Pamir Project. Final Results. – Khorog: AKF, 2021. – 34 p.

УДК: 39(091):551.5

**НАРОДНЫЕ ТРАДИЦИИ И ОБРЯДЫ, СВЯЗАННЫЕ С ВОДОЙ
И ЗАЩИТОЙ ЛЕДНИКОВ**

Азорабекова Ширингул Мамадмуродбековна²⁷

*Институт гуманитарных наук им.
академика Б. Искандарова НАНТ*

Анъана ва маросимҳои мардумии марбут ба об ва ҳифзи пирахҳо

Мақолаи мазкур ба таҳлили муқоисавӣ ва системавии расму оинҳо, анъанаҳо ва эътиқодоти мардуми тоҷики Бадахшон (Помири Ғарбӣ) дар робита ба об ва пирахҳо бахшида шудааст. Муаллиф, бо таъкид ба маъназҳои таърихӣ нодир, адабиёти илмӣ этнографӣ, инчунин натиҷаҳои тадқиқоти саҳроӣ ва мушоҳидаҳои шахсӣ, кӯшиш ба харҷ додааст, ки ин паҳлӯҳои фарҳанги ғайримоддиро таҳлилу ҷамъбаст намояд.

Дар мақола бори нахуст анъана ва эътиқодоти тоҷикони Воҳони Тоҷикистон ва Афғонистон оид ба ҳифзи пирахҳо, ки ба таври муфассал дар асоси маводи ғирдовардаи мардуминосии тоҷик И. Муҳиддинов ҷамъбаст шудаанд, мавриди муаррифӣ ва муҳокимаи илмӣ қарор мегиранд. Таҳлили мазкур нишон медиҳад, ки чӣ гуна унсурҳои эътиқоди қадимаи пеш аз исломӣ бо унсурҳои динӣ омезиш ёфта, механизми фарҳангии танзими муносибат бо захираҳои табиӣ ва ҳифзи экологиро таъкил додаанд.

Калидвожаҳо: анъана, расму оин, эътиқод, хайрия, фаришта, об, Помири Ғарбӣ, пирах, этнография, ҳувиати фарҳангӣ.

²⁷Азорабекова Ширингул Мамадмуродбековна – Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови А М И Т , шуъбаи таърих, мардумшиносӣ ва бостоншиносӣ, ходими илмӣ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи У. Холдоров, 4. Тел.: (+992)939318339; e-mail: azorabecova.shiringul@mail.ru.

Азорабекова Ширингул Мамадмуродбековна – Институт гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ, отдела истории, этнографии и археологии, научный сотрудник. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. У. Холдорова, 4. Тел.: (+992)939318339; e-mail: azorabecova.shiringul@mail.ru.

Azorabekova Shiringul Mamadmurodbekovna – Institute of Humanitarian Sciences named after academician Bahodur Iskandarov of the NAST, Department of History, Archeology and Ethnography, Researcher. Address: GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov, 4. Tel.: (+992)939318339; e-mail: azorabecova.shiringul@mail.ru.

Народные традиции и обряды, связанные с водой и защитой ледников

Данная статья посвящена сравнительному и системному анализу обрядов, традиций и верований таджикского населения Бадахшана (Западного Памира) в отношении воды и ледников. Автор, опираясь на редкие исторические источники, научно-этнографическую литературу, а также результаты полевых исследований и личных наблюдений, предпринял попытку проанализировать и обобщить эти аспекты нематериальной культуры.

В статье впервые представлены и подвергнуты научному обсуждению традиции и верования таджиков Таджикистанского и Афганского Вахана по вопросам сохранения ледников, подробно обобщенные на основе материалов, собранных таджикским этнографом И. Мухиддиновым. Проведенный анализ показывает, как элементы древних доисламских верований смешиваются с религиозными элементами, формируя культурный механизм регулирования отношений с природными ресурсами и экологической защиты.

Ключевые слова: традиция, обряд, верование, пожертвование / благотворительность, ангел, вода, Западный Памир, ледник, этнография, культурная идентичность.

Folk Traditions and Rituals Related to Water and Glacier Preservation

This article is devoted to a comparative and systematic analysis of the rites, traditions, and beliefs of the Tajik population of Badakhshan (Western Pamir) regarding water and glaciers. The author, relying on rare historical sources, scientific and ethnographic literature, as well as the results of field research and personal observations, attempts to analyze and synthesize these aspects of intangible culture.

The article, for the first time, presents and subjects to scholarly discussion the traditions and beliefs of the Tajiks of Tajik and Afghan Wakhan concerning glacier preservation, which have been thoroughly compiled based on materials collected by the Tajik ethnographer I. Muhiddinov. This analysis demonstrates how elements of ancient pre-Islamic beliefs (animism, sacralization of nature) merge with religious elements, forming a cultural mechanism for regulating relations with natural resources and environmental protection.

Keywords: tradition, rite, belief, charity/donation, angel, water, Western Pamir, glacier, ethnography, cultural identity.

«Мы собрались в связи с тем, чтобы обсудить один из важнейших вопросов, от которого зависят все сектора, включая продовольствие, здравоохранение, климат, природу, культуру и экономику наших стран. Это и есть великая сила воды, которая объединяет различные континенты, страны и культуры мира. Давайте объединимся вокруг воды».

Эмомали Рахмон.

С древних времен предки цивилизованного и культурного таджикского народа считали воду великим благом, символом чистоты, света и источником жизни, которым Творец наделил все живое на Земле.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Таджики, в том числе жители Горного Бадахшана, уважают и считают священной воду, которая относится к одной из четырех стихий. В этой связи фольклорист Н. Шакармамадов отмечал: «Вода — один из четырех элементов мироздания, одно из величайших материальных благ и главный фактор выживания всего живого. Поскольку этот важный элемент природы с незапамятных времен был неразрывно связан с жизнью человека и приобрел необычайное значение в его повседневной жизни, люди проявляли к нему большую преданность и веру, считая его одной из святынь мироздания» [11, с. 100].

На протяжении всей истории люди создавали идеи, верования, ритуалы и табу, связанные с почитанием воды. Согласно верованиям и обрядам жителей Горного Бадахшана, вода, как и люди, способна распознавать добрые и злые поступки и проявлять над ними свою силу и власть. По поверьям народа, приближаясь к ручью или роднику, нужно приветствовать воду, чтобы очистить свое существо от нечистот. Если человеку приснился страшный сон, он рано утром выходил на берег реки, рассказывал свой сон воде и просил ее о помощи, чтобы сон был истолкован положительно. Бросать грязь в воду, плевать, сквернословить у кромки воды, а также драться и спорить было запрещено и считалось тяжким грехом в культуре горных народов. Чистота и непорочность воды также отражены во фразеологизмах, которые передают уникальные характеристики и черты характера народа. Например, выражение: «*Yichidũmžac-ta tu pĩc nafirẽwd*» / «Никакая вода не может смыть грязь с твоего лица», то есть твой грех, употребляется по отношению к грешнику, грех которого считался непростительным. Они также клялись водой, произнося: «Клянусь водой, которая видела красоту Господню» или «Да ослепит вода мои глаза» и т. д.

Жители Бадахшана верили, что у воды есть свой ангел и покровитель, и если к ней относиться неуважительно, то человека неизбежно постигнет беда. Например, в Шугнани, Ишкашине, Ваханской долине и Гороне хранителем вод реки Пяндж является Пир Гаввас, а в Дарвазе — Пир Ильяс. Входя в реку, они всегда называли их имена, веря, что таким образом будут защищены от всех бедствий и опасностей. По нашему мнению, наши предки с древних времен ощущали психологические свойства воды. В связи с этим в древности, согласно верованиям и обрядам, воду использовали для лечения различных болезней, особенно психических, таких как страх, паника, воздействие демонов и джиннов и т. д. Позднее, с принятием Ислама, это практиковалось посредством использования «тиштавов», «дамйа» и написания «тумор» — «йекал» — «хайкал», то есть написания «тумора» — амулета размером с рост человека. Таким образом, традиции и

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

верования, связанные с водой, сопровождают человека с самого начала жизни и до смерти. В современном мире, с развитием науки и новых технологий, кристаллы воды изучаются психологами, и вокруг этого природного элемента проводится множество экспериментов.

В селе Джирудж джамоата Поршинев Шугнанского района ГБАО мы узнали о ритуале, который традиционно соблюдается утром в день Навруза. Утром в этот день детей, особенно девочек, купали, одевали в новую одежду и дарили им красные шарфы или шапки. Девушки подходили к краю ручья, где текла вода, перепрыгивали через него три раза, затем хором говорили: «Шогун баҳор муборак!» («С весенним Шогуном!») и трижды брызгали друг другу в лицо водой. После этого обряда старушки села посыпали мукой (булочкой) воду ручья и правое плечо девушек, а затем девушки получали новогодний подарок (шелковицу, грецкие орехи и новогодний хлеб – «гузкамоch»). Старейшины села просто объяснили эту практику как древнюю традицию наших бабушек, и всё. Никакой другой конкретной информации нам найти не удалось.

Возможно, эта традиция восходит к доисламскому периоду, поскольку в 5-м Яште, «Ардвисур-яшт», упоминаются молитвы женщин и девушек и их обращение за помощью к ангелу воды. Девушки в чистой одежде, возможно, символизировали чистоту и невинность, возвещая водному ангелу Ардви-Суре приход нового дня, а также прося у него благополучной и благословенной жизни. Как сказано в 5-м Яште, «Ардвисур-яшт»:

Пусть девушки о муже
Тебя хорошем просят,
Хозяине и доме,
Богатом и большим,
А женщины, рожая,
О лёгких родах просят —
Ты им, о Ардви-Сура,
Всё это можешь дать [9, 38].

Красная тюбетейка — символ радости и счастья, символ солнечного света, тепла и окончания холодного зимнего сезона.

Также среди жителей Бадахшанских гор распространены различные легенды о происхождении родниковой воды этого горного края, которые передавались из поколения в поколение и сохранились до наших дней.

Следует отметить, что на всей территории Горного Бадахшана Таджикистана имеются родники, озёра, водопады и крупные ручьи, о которых неизбежно возникли легенды, предания и народные поверья. Среди них — легенды о происхождении Сарезского озера, Дирумкуля,

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

озера в селении Ёмдж, источников Носир, Биби Фотимы Зухра и другие.

Стоит отметить, что в рамках данной темы историк и этнограф А. Шоинбеков предоставил интересную информацию о народных легендах и преданиях, связанных с происхождением воды из источников, ручьев и водопадов среди жителей долины Шохдара (Рашткалинский район ГБАО). Сведения историка о народных обрядах, связанных с водопадом Чашма в селении Шод, ручьем Шах Бурхан Вали в селениях Тусиён, Парзудж, Бародж, ручьем Азиз Хан в Шахиризме, Остан, источником Шах Бурхан Вали в Тингхане, источником озера Друм, имеют высокую научную ценность и олицетворяют историю наших предков, а также культурную духовность жителей этой местности [12].

Необходимо отметить, что в ходе сбора устного материала мы получили и проанализировали новую информацию, связанную с традициями и поверьями относительно воды. По словам Ширинбека Киргизова, жителя села Бародж Рошткалинского района ГБАО, дед которого прожил 113 лет и обладал очень чёткой и точной исторической памятью, и который слышал от него много легенд и рассказов, жители этого села издревле проводят обряд «Маска чихацчид» («пускание масла по воде») при ремонте канала Шобурхан. Полную информацию об этом предоставили учёные М. Аламшоев и Т. Каландаров, однако мы посчитали необходимым учесть некоторые наши собственные дополнения и мнения по этому поводу.

Ритуал «маска чихацчид» (*maskā*, как правило, масло — символ богатства и благословения — Ш.А.) традиционно проводился в последний четверг или пятницу месяца Джавзо, что соответствует 22–23 июня. Со временем сроки его празднования менялись, и по сей день, с изменениями, соответствующими времени, он отмечается накануне праздника Хидир-айём или Навруза. Собеседник добавил: «Они приглашали людей из малых и больших сёл и даже соседних деревень принять коллективное участие в кампании». Каждая семья брала с собой чашку маски и две буханки хлеба и приходила на место церемонии в определённое время. Также были сделаны каменные «полчаки», или временные каменные горшки, в которых женщины деревни пекли хлеб. Они готовили праздничные блюда из масла, хлеба с маслом и сметаны. Перед началом церемонии курили ароматную траву ситирахм (символ благословения и средство от всех земных и небесных бедствий), а проживший долгую жизнь и начитанный старец читал молитву о ниспослании изобилия воды и защите от всех бедствий, затем окунали маску в холодную воду источника, начиная церемонию. Затем они берут масло из родниковой воды, поднимаются к головной части канала (зувару) и бросают в ручей сначала небольшое

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

количество бобовой муки, а затем масло, выпуская воду. В это же время на берегу ручья Шобурхан приносили в жертву барана или быка и готовили мясной суп. В самом же селе молодые женщины приветствуют воду танцами, а дети набирают воду в миски и выливают капли воды из окон в дома для изобилия и благословения.

После завершения этого обряда они возвращаются на место церемонии, поскольку участие каждого в мероприятии считалось обязательным. Согласно распространённому мнению, неучастие в этом мероприятии навлекало беду и вред на домохозяйство или жителей села. Они также добавили, что однажды семья из деревни Лангар не приняла участия в акции, и вода попала в фундамент их дома, разрушив его.

После еды проводились различные игры, и церемония завершалась радостью и счастьем.

Наряду с легендами собеседники рассказали и истории, связанные с советской эпохой и свидетельствующие о пережитках древних традиций и верований. Согласно полученной информации, в 1937 году церемония «маска чихацхид» была запрещена, а уровень воды в ручье Шобурхан, который до этого не наносил никакого ущерба селу, внезапно поднялся, вызвав наводнение, затопившее возделываемые земли и уничтожившее посевы пшеницы. Говорят, что после этого случая человек по фамилии Мусоев привёл быка и разрешил людям продолжить традицию.

Следует отметить, что существуют разные мнения и суждения о времени и месте совершения этой традиции, а также разнится информация, предоставленная опрошенными: некоторые утверждали, что она совершалась накануне Навруза, в то время как большинство старейшин отмечали, что она проводилась в конце месяца Джавзо (июня). На основании проанализированных и исследованных нами материалов можно сделать вывод, что данная традиция имеет глубокие исторические корни и может быть связана с древним сезонным праздником наших предков — Тиргон, который отмечался в день летнего солнцестояния (21–22 июня), знаменуя начало сокращения дневного времени, и чьи пережитки сохранились среди таджиков горных районов до сих пор.

Если более подробно рассмотреть содержание сохранившихся легенд, поверий, традиций и обрядов, то станет ясно, что большинство из них имеют доисламский характер и связаны с ангелом воды Ардвисурой и богиней плодородия Анахитой, что характерно для арийских народов.

В селах Зонг, Ширгин, Вранг, Ямг (Вахан), Даршай, Сист, Гармчашма (Горон) Ишкашимского района ГБАО есть много родников, которые люди считают священными и поклоняются им с

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

древних времен. Согласно поверью, если человек подойдет к источнику немытым и грязным, то невидимая и таинственная сила навлечет беду не только на него и его семью, но и на жителей села. По этой причине они приносили жертвы у источников и молились во время распространения инфекционных заболеваний, прося помощи во избежание всевозможных бедствий.

Горные таджики с особым почтением относились к воде, считая её очистителем тела и души человека, поэтому использование воды в различных обрядах — рождении ребенка, свадьбах, трауре и сезонных праздниках — стало традицией, которая сохраняется и по сей день. Параллельно с этими вопросами работали многие исследователи, такие как М.М. Аламшоев, Т.С. Каландаров, А.А. Шоинбеков, А. Шохуморов и другие, которые предоставили ценную информацию, которую мы не считаем нужным повторять.

Следует отметить, что народные традиции, связанные с водой, практиковались в основном в сельскохозяйственном секторе и сохранились до наших дней в некоторых отдаленных горных селениях. Необходимо подчеркнуть, что зарубежными и отечественными этнографами и фольклористами накоплен значительный научный материал по этой теме. Одним из таких учёных является таджикский этнограф И. Мухиддинов, который своими ценными научными данными внес достойный вклад в область этнографии. Собранный этим таджикским учёным материал об использовании воды в каменистых горных землях, традициях и верованиях, связанных с этим, особенно у таджиков Ваханской и Ишкашимской долин, весьма интересен и отражает духовную культуру земледелия с древнейших времен.

Согласно информации И. Мухиддинова, в канун праздника Навруз земледельцы начинали коллективно строить и ремонтировать большие и малые ручьи, а в верховьях совершали подношения и жертвоприношения ради обилия воды. Из слов старейшин становится ясно, что наши предки, жившие в суровом горном климате, считали обилие воды в источниках и реках знаком благодати и благословения ангелов и, чтобы оказать им почтение и уважение, возжигали благовония (ситирахм) у истоков рек и читали молитвы. Когда не было дождя, совершали обряд «вызывания дождя», приносили в жертву барана или быка, готовили обрядовые блюда (бат, камоч-тарйт, гухт-харво). Наряду с другими магическими обрядами, связанными с водой, жители Ваханской долины Ишкашима с древних времен пытались защитить ледники на мысах от таяния, поскольку мысы являются основным источником воды в долинах.

И. Мухиддинов привёл информацию об очень интересной традиции, связанной с сохранением и расширением ареала «лозар»

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

(шугнанское *солов*) — многолетних льдов в горах. В сознании людей железо является причиной холода. В этой связи М.С. Андреев и А.А. Половцов также высказали свои мнения, отметив: «После завершения обработки земли жители селения Боров провинции Зебок (Бадахшан, Афганистан) не пользовались железными предметами и не позволяли пользоваться ими другим.

По поверьям жителей этой местности, «если железо ударится о какой-либо твёрдый предмет, то это неизбежно вызовет преждевременные и внезапные похолодания, которые приведут к гибели урожая». Поэтому до определённого периода времени, а именно до сезона сбора урожая пшеницы, все железные предметы были спрятаны и использовались деревянные. Кроме того, с периода посева до сбора урожая лошадей перегоняли в горы или держали подальше от возделываемых полей. Причина в том, что, согласно распространённому поверью, если у копыта лошади железная подкова, то при ударе о землю она издаёт звук, а если даже у лошади нет подковы, то у неё обязательно есть уздечка, и вибрация уздечки также будет издавать звук. В связи с этим жители села Боров не допускали всадников в село до наступления сезона сбора урожая» [3, 27]. Также среди жителей села Боров сохранилась следующая связанная с этим легенда: «Однажды афганцы захватили Зебок. Местный правитель подумал о том, чтобы летом проехать по землям на лошади и исследовать их. Местные жители, получив известие, собрались группой, чтобы встретить правителя, заявив, что если всадник пересечёт их границу, они покинут село, так как, по верованиям жителей, неизбежные холода уничтожат их урожай, и они останутся без хлеба» [3, 43]. «После этого правитель отступает и предоставляет жителей села самим себе, в то время как афганцы, похоже, решили уважать поверья жителей».

И. Мухиддинов отметил: «Нам удалось обнаружить интересную традицию, которая включала совершение магического действия, а именно бросание кусков железа поверх снега, что должно было помочь увеличить поток воды в горах». Согласно легенде, если бросить на снег куски железа, то снег не будет таять каждый год и постепенно превратится в толстый слой льда. Такое увеличение площади льда в горах позволит людям беспрепятственно пользоваться водой в течение определённого периода времени, когда в следующем году потеплеет погода.

Дехкане собирали обломки старых железных предметов на дорогах и в углах полей, складывали их в корзины, а затем поднимались на гору и бросали их на снег. Затем они посыпают его конским навозом, чтобы остановить быстрое таяние снега. Например, в селении Зонг для этой цели с горы на левом берегу реки Пяндж

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

привозили большие куски льда, помещали их в корзины или навьючивали на ослов, везли на гору вместе с железом и конским навозом и бросали на снег. Это действие, по-видимому, способствовало образованию большого количества льда.

Жители сёл Хандуд и Ямит в провинции Бадахшан Афганистана совершали этот обряд, чтобы защитить себя от нападений врага. По информации, опрошенной И. Мухиддиновым, жители этих сёл таким образом умудрились на долгие годы покрыть дорогу между перевалами Кофаристон и Чатрол толстым слоем льда, который якобы не тает даже в летнюю жару [6, 99].

Традиция действительно очень интересная, она не исследовалась и не анализировалась и может быть рассмотрена отдельно в будущем. В связи с этим мы решили кратко высказать некоторые наши мысли относительно убеждений и представлений о железе.

Несомненно, некоторые общие этнографические, фольклорные и лингвистические сведения об искусстве кузнечного дела и его сакральности у таджиков, в том числе у таджиков Бадахшана, были представлены отечественными и зарубежными учёными, но детально не изучались. Полной информации о железе и причинах, по которым оно является предметом поклонения, верований и суеверий, не существует. Исследования и изыскания по этой теме показывают, что кузнечное искусство получило распространение во время принятия Ислама, но его корни уходят в глубокую древность. Основоположником исследования этого искусства является лингвист Ш.С. Некушоева, которая, цитируя исторические источники и научную литературу с этнолингвистической точки зрения, предоставила в своих статьях интересную и ценную информацию. Среди прочего, учёная отмечает, что кузнечное искусство содержит исламские и доисламские элементы, восходящие к временам зороастризма. Она также нашла два трактата по кузнечному делу и в ходе их сравнительного анализа пришла к выводу, что неизвестно, к какому историческому периоду они относятся, что их текст не является оригинальным и что они были либо скопированы, либо написаны кем-то другим [см. 7; 8].

Из анализа имеющихся материалов можно сделать вывод, что железо могло быть изначально предметом поклонения и верования у народа, и на этом основании кузнечное искусство также стало предметом поклонения у таджиков. Если обратиться к историческим данным о происхождении железа, то оно было известно человечеству как чудо из космоса ещё тысячи лет назад. Вероятно, человек впервые получил железо из метеоритов, о чём свидетельствует его появление в разных языках: в Древнем Египте железо называлось *beni-pet* — небесное, космическое, небесное железо, что было одним из первых и наиболее распространённых его названий. Железо в Древней Греции —

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

sideros — лат. *Sidius* — звезда, небесное тело. В хеттских рукописях, датируемых XIV в. до н. э., железо упоминается как тело, упавшее с неба [14].

Слово «железо» в португальском, ашкани языках — *асун*, в среднеперсидском пахлави — *асен*, *асингар*, в курдском, сурани, самнани, шахруди, лосгарди и ибрагимбади (из азербайджанских диалектов, древнеазербайджанского языка, иранского, иранское дастабохтари) как *асен*, в сурхойском языке — *асан*, в языке народов Белуджистана, чабахара, а также курдский гургони как *асин*, в языках хури и анораки как *осун*, *асун*, в талышском языке — бактрийская иранская группа — как *асен*, *асун*, в языке харзанди — как *осен*, в языке курдов Кирманджа как *асин*, в хотанском языке *хиссана*, в языке зозо как *аси*, в персидском *اجن*, в древненемецком языке *isan*, в древнем немецком языке *issen*, в современном немецком языке *eisen*, в древнеанглийском языке — *isren*. Сипин (сипин) — название железа в древних языках иранцев и других арийских языках, и это слово сохранилось до наших дней в шугнанском языке. В рушанском говоре — *аан*, в ваханском — *иин*, в ишкашимском — *ипин*, в язгуламском — *лом*. Стоит отметить, что перечисленные выше слова необходимо исследовать и анализировать с лингвистической точки зрения, но оценить их в рамках одной статьи невозможно.

Мы посчитали необходимым отметить некоторые обычаи и поверья, касающиеся использования железа, его статуса в духовной культуре жителей Шугнанского района ГБАО. Согласно устным данным, железо обладает защитными свойствами, отпугивает и отталкивает все злые силы, а также лечит некоторые болезни. Кусок железа кладут на живот умершего человека, независимо от пола, если по разным причинам человек не был похоронен хотя бы в течение суток. Поступая так, они якобы останавливают отёк мёртвого тела. В древности в грудь невесты клали кусок железа как символ богатства, защиты от сглаза, от злых языков и влияния злых сил. Железную руду (*сипинтов*) добавляли в воду и использовали для предотвращения выпадения волос и анемии. В долине Вахон Ишкашимского района на могилу кладут кусок железа.

В ходе исследования данного вопроса И. Мухиддинов получил богатый этнографический материал путём интервьюирования пожилых людей из Ваханской и Ишкашимской долин, который сегодня получить невозможно. Имеющиеся материалы имеют высокую культурную ценность с этнографической точки зрения, но, к сожалению, были упущены из виду специалистами в других областях. По нашему мнению, верования и народные традиции коренных народов требуют тщательного и всестороннего изучения.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Хотя народные предания не имеют под собой научной основы, они свидетельствуют о давних, многовековых наблюдениях горных таджиков. Народные обычаи и традиции отражают связь человека с природой, его единство и солидарность в достижении своих целей.

Наши предки, опираясь на практические знания, накопленные столетиями, пришли к выводу, что человек может спасти природу, способен защитить и сохранить её.

Литература:

1. Аламшоев, М.М. Об одном ирригационном празднике шугнанцев долины р. Шахдари / М.М. Аламшоев, Т.С. Каландаров // Этнографическое обозрение. - 2000. - № 4. - С. 68-73.
2. Андреев, М.С. Таджики долины Хуф. Переизд. Выпуск 1-2. / М.С. Андреев. – Бишкек: АО «Джем КДЖ», 2020. – 794 с.
3. Андреев, М.С. Этнографические материалы иранских племен Средней Азии. Ишкашим и Вахан / М.С. Андреев, А.А. Половцов. – СПб., 1911. – 43 с.
4. Давлатбеков, Н. Доисламские верования населения Западного Памира / Н. Давлатбеков. - Душанбе: Орион, 1995. - 80с.
5. Каландаров, Т.С. Погребально-поминальные обряды народов Памира: забота о живых или освещение пути мертвым? / Т.С. Каландаров, А.А. Шоинбеков // Востоковедческие исследования на постсоветском пространстве. - М.: МГУ, 2014. - С. 163-177.
6. Мухиддинов, И. Реликты доисламских обычаев и обрядов у земледельцев Западного Памира (XIX – начало XX вв.) / И. Мухиддинов. - Душанбе: Дониш, 1989. - 100 с.
7. Некушоева Ш.С. К сопоставительному анализу двух текстов «Рисоля кузнечного мемесла» / Ш.С. Некушоева // Вопросы гуманитарных наук. - 2019. - № 3. - С. 35-45.
8. Некушоева, Ш.С. Культ кузнечного ремесла у народов Западного Памира / Научный вклад М.С. Андреева и А.А. Семёнова в изучение истории и этнографии таджикского народа / Ш.С. Некушоева // Международная научно-теоретическая конференция. – Душанбе, 2018. - С.224-234.
9. Стеблин-Каменский, И.М. Авеста: Избранные гимны / И.М. Стеблин-Каменский. – Душанбе: Адиб, 1990. – 176 с.
10. Хазраткулов, М. Навруз – светлый праздник мира и другие традиционные праздники года / М. Хазраткулов. – Душанбе: Эр-граф, 2012. – 483 с.
11. Шакармамадов, Н. Ритуалы Навруза в Бадахшане / Н. Шакармамадов. – Душанбе: Эр-граф, 2012. – 98 с.

12. Шоинбеков, А.А. Исторические места и памятники долины реки Шохдара (Рошткалинский район) / А.А. Шоинбеков. – Душанбе: Сифат-Офсет, 2022. – 198 с.

13. Шохуморов, А. Памир - страна ариев / А. Шохуморов. – Душанбе: Дониш, 1997. - 181с.

Электронные ресурсы:

14. Миниахмет Муталов. Посланец космоса - железо. – URL: [https:// dzen. ru](https://dzen.ru) газета «Истоки» (дата обращения: 21.09.2023. 10:35). – Текст: электронный.

15. Петрухин Владимир Яковлевич. Происхождение железа. – URL: [culture. wikireding. ru](http://culture.wikireding.ru). (дата обращения: 21.09.2023. 10:23). – Текст: электронный.

16. –URL: [Fa. Glosbe. Com](http://Fa.Glosbe.Com) | Fa | ae | – Текст: электронный.

17. –URL: [Khorasanrameen. Net](http://Khorasanrameen.Net) |php | read. Php? = 2845. – Текст: электронный.

Респонденты:

1. Абдурахимова Соябегим, 1942 года рождения, жительница села Джирудж Шугнанского района ГБАО.

2. Мусоев Назриддин, 1964 года рождения, житель села Дашти Рог Ванджского района ГБАО.

3. Киргизов Ширинбек, 1955 года рождения, житель села Бародж Рашткалинского района ГБАО.

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ» нашрияти Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Баҳодур Искандарови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (ш. Хоруғ) мебошад.

Дар маҷалла мақолаҳои илмӣ дар бахшҳои забон, адабиёт, фолклор, таърих, фалсафа ва иқтисодиёт ба таъби мерасанд.

Маҷаллаи «Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи мақола фишурдаи он ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар мақолаи ба ҷоп пешниҳодкардааш бояд мубрамии мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, хулосаҳое гирад, ки бо навоарӣ ва аҳамияти илмӣ амалии худ қобили тавачҷуҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

Матни мақола бояд бо ҳуруфи андозаи 12 дар дар вожапардозии Word, дар як рӯи қоғаз андозаи стандартӣ (А 4) бо фосилаи 1,15 (барои ёддоштҳо ва эзоҳҳо, фосила 1.0) навишта шуда, ҳар саҳифа бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва хошияҳо), зиёд набошад. Хошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз ҷап ва рост – 3 см.

Ҳадди ниҳони дастнавис: мақола – 16 саҳифа; фишурдаи мақола - 1 саҳифа, тақриз - 4 саҳифа, солномаи ҳаёти илмӣ - 4 саҳифа.

Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои калон, бо ҳаҷми шрифти 10 ва аз матн бо фосилаи як сатр ҷудо карда мешавад. Дар зери он ному насаби муаллиф, бо иқтисбос дар поварак: ҷойи қор, вазифа, унвони илмӣ ва нишони муаллиф оварда мешавад.

Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба ҳатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) ва бо пешниҳоди маълумоти зерин оварда мешавад: маълумот оид ба унвон (китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ, маълумотномаҳо ва ғ.) / Маълумот дар бораи масъулият (муаллифон, мураттибон, муҳаррирон ва ғайра). Маълумоти дубора ҷопшуда (масалан, нашри дувум, таҳрири нав ва иловагӣ). - Ҷойи нашр (шаҳр): Ношир, соли нашр. - Ҳаҷм (шумораи сафҳаҳо).

НАМУНА:

Агар як муаллиф бошад:

1. Айни, С. Кулӣёт. Ҷ. 1. / С. Айни. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1958. - 555 с.

2. Рӯдакӣ, Абӯабдуллоҳ. Ашғор / Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳот аз Расул Ҳодизода ва Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 416 с.

Ду муаллиф:

Асрорӣ, В. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик / В.Асрорӣ, Р. Амонов. - Душанбе: Маориф, 1980. - 304 с.

Се муаллиф:

Ҳодизода, Р. Адабиёти тоҷик (асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX) / Р. Ҳодизода, У. Каримов, С. Саъдиев. - Душанбе: Маориф, 1988. – 416 с.

Китобҳои зерини унвон.

Тавсиф аз номи китоб оғоз мешавад, агар он аз ҷониби чор ва ё зиёда муаллиф навишта шуда бошад:

Чор муаллиф:

Ному насаби ҳамаи муаллифон пас аз хати моил оварда мешавад: Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Султон. - Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2010. – 950 с.

Панҷ ва ё зиёда муаллиф:

Агар асар панҷ ва ё зиёда муаллиф дошта бошад, номи се нафари аввал дода мешавад ва ихтисораи [ва дигарон] дар қавсҳои чоркунҷа дода мешавад:

Идоракунии фаъолияти инноватсионӣ: китоби дарсӣ / Т.А. Искандерова, Н.А. Каменских, Д.В. Кузнецов [ва дигарон]. – М.: Прометей, 2018. - 354 с.

Маҷмӯаҳо:

Инноватсияҳо дар ҷараёни таълим: маҷмӯаи асарҳои конференси илмӣ ва амалии умумирусиягӣ бахшида ба 155-солагии зодрӯзи А.Н.Крылов. Чоп 16 / Институти Чебоксары (филиал) Донишгоҳи политехникии Москва. - Чебоксары: Политех, 2018. - 215 с.

Дастурҳои методӣ: (агар муаллиф дошта бошад):

Маърифати таълим: ҷустуҷӯ ва бозёфт / Ф.Ниёзов, Ф. Олимова, М. Зиёев. Дастур барои худомӯзии омӯзгорони фанни забони тоҷикӣ. - Душанбе, 2012. – 78 с.

Фаъолиятҳои лоиҳа: роҳнамо барои татбиқи лоиҳаи курсӣ барои донишҷӯёни курси омодагӣ 03/08/01 "Соҳтмон" / О. Волков. - Чебоксары: Политех, 2017. - 28 с.

Агар фақат тартибдиҳандагон бошанд:

Агар дар бораи се ва ё зиёда тартибдиҳанда маълумот вучуд дошта бошад, пас бояд номи аввал ва насаби компилятор аввал дода шавад ва ихтисораи [ва дигарон] дар қавсҳои чоркунҷа дода мешавад:

Нархгузори ва буҷетсозӣ дар соҳтмон: дастурҳо оид ба татбиқи ҳуҷҷатҳои курсӣ / мураттибон И. В. Петрова [ва дигарон]. – М.: СНИ (f) МРУ, 2017. - 28 с.

Мақолаҳо:

Як муаллиф:

Мусулмонқулов, Р. Асоси як тасвири шоирона / Р. Мусулмонқулов // Садои Шарқ. – 1975. - № 7. – С. 25 – 28.

Ду ё се муаллиф:

а) Гафурова Ф. Андешаҳо роҷеъ ба тарзҳои фозилӣ ва мафъулии феълҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / Ф. Гафурова, Ф. Зикриёев // Аҳбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, сисилаи филология ва шарқшиносӣ. - 2013, - № 1. - С. 5-12.

б) Бойматов А. Сиғаи аудитивии забони тоҷикӣ ва муодили англисии он / А. Бойматов, А. Исоқов, Р. Фузайлов // Паёми Донишгоҳи миллӣ. - 2015, - № 4/8. - С. 44-45.

Чор муаллиф:

Тақвияти устувори бўтабандии паҳлугии электролизҳои паҳлӯгии электролизерҳои арзизӣ (алюминӣ) / М. Акрамов, М. Сафаров, Ф. Раҷабов, Б. Эрзолов // Паёми Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. – 2010, - №2 (16). – С. 52-62.

Панҷ ва ё зиёда муаллифон:

Омӯзиши потенциодинамикии ҳӯлаи сурби ССуЗ бо мис дар электролити NaCl пайваست карда шуда / С. Худойбердизода, И. Ғаниев, Н. Муллоева [ва диг.] // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои табиӣ. - 2019. - № 1. – С. 206-213.

Мақола аз маҷмӯа:

Қосимова, Н. Маъно ва вазифаҳои калимаи «будан» дар «Кушоиш ва раҳоиш»-и Носири Хусрав / Н. Қосимова // Забонрукни тоат. Маҷмӯи мақолаҳо. Китоби дуҷум. - Душанбе, 2004. С. 9-15.

Санадҳои меъёрӣ:

Кодекси қонунҳои оид ба меҳнати РСС Тоҷикистон [23.07.2016, №1329 қабул шудааст]. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 144 с.

Тафсир ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза ба муқобили хариду фурӯши одамон» - Душанбе: Ирфон, 2007. – 132 с.

Арбитражи байналмилалӣ тичоратӣ: ташаккул ва проблемаҳои танзими ҳуқуқӣ / Зери таҳрири: д.и.х., проф. М.З.Раҳимов. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 157 с.

Рисола ва автореферат:

Бобоёрова, Л.Х. Айни и таджикская просветительская литература: диссер ...канд. филол. наук: 10.01.03 / Бобоёрова Лутфия Холиковна; [Место защиты: Тадж. гос.нац. ун-т]. – Душанбе, 2010. – 189 с.

Салихов, Ш.А. Роман в таджикской литературе XX века: проблемы формирования жанра: автореф. дисс. ...д-ра филол. наук: 10.01.03 / Салихов Шамсиддин Аслидинович; [Место защиты: Ин-т яз. и лит. им. Рудаки. НАНТ]. – Душанбе, 2011. – 62 с.

Захираҳои электронӣ:

Ихтисораи URL пеш аз суроғаи почтаи электронӣ нишон дода мешавад. Пас аз суроға, ҳатман санаи дастрасӣ ба захираи нишон диҳед.

Сомонаҳо дар Интернет:

Таърихи ҷаҳонӣ: сайт. - URL: <http://www.istorya.ru> (санаи дастрасӣ: 15.10.2019). - Матни электронӣ.

Ҳукумати Федератсияи Россия: сайти расмӣ. - Москва. - URL: <http://government.ru> (санаи муроҷиат: 19.02.2020). - Матни электронӣ.

Мақолаҳо аз сомонаҳо:

Маҳатма Ганди. Инсон – маҳсули афкори хеш аст / Ганди Маҳатма. – режими дастрасӣ: lifeyes.info/man-is-a-product-of-his-own-thoughts/ (санаи муроҷиат: 08. 11. 18). - Матни электронӣ.

Брокгауза ва Ефрона. (Ҳарфи Е): портали интернет. - URL: <http://bibliotekar.ru/brokgauz-efron-ch/150.htm>. (санаи муроҷиат: 12.03.2021). - Матни электронӣ.

Китобҳо аз EBS:

Борзова, Л. Д. Асосҳои химияи умумӣ: китоби дарсӣ / Л. Д. Борзова, Н. Ю. Черникова, В. В. Якушев. - Санкт-Петербург: Лан, 2014. - 480 с. - URL: <https://e.lanbook.com/book/51933> (санаи муроҷиат: 23.10.2019). - Матни электронӣ.

Китобҳо аз китобхонаи электронии СНІ (f) МРҮ:

САПФИР 3D: китоби дарсӣ / В.В.Бойченко, Д.В.Медведев, О.И.Палиенко, А.А.Шут. - Киев, 2017. - 130 с. - URL: <http://library.polytech21.ru:81/files/Sapfir.2017.pdf> (санаи муроҷиат: 07.10.2019). - Ҳолати дастрасӣ: барои сабти номшуда. Хонандагони СНІ (f) МРҮ. - Матни электронӣ.

Истинодҳои библиографӣ:

Истинодҳои берун аз матн ҳамчун рӯйхати сабтҳои библиографӣ, дар матни асар дар қавсҳои квадратӣ [], бо вергул ҷудо карда шуда, саҳифаҳоеро, ки дар он иқтибос ҷойгир аст, нишон медиҳанд. Рақамҳои онҳо нишон медиҳанд, ки дар рӯйхати библиографӣ таҳти кадом рақам бояд ҳуҷҷати зарурӣ пайдо карда шавад. Масалан: [34, 78].

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талабот тартиб дода шудаанд, дида баромада намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо қўтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифони ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонаи мо: 736001, шаҳри Хоруғ, кўчаи У.Холдоров 4, Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Баҳодур Искандарови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, маҷаллаи «Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ», тел.: (+992)93 535 31 68 .

Сомонаи мо: www.ign.tj; e-mail: nrizvonshoeva@mail.ru.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Вопросы гуманитарных наук» издается Институтом гуманитарных наук имени академика Баходура Искандарова Национальной академии наук Таджикистана (г. Хорог).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии, истории, этнографии, археологии, философии, фольклору, литературе, а также экономике.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются аннотациями на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

Автор представляет рукопись на таджикском, русском или английском языке. Аннотации к статье должны быть представлены на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницу.

Текст должен быть отпечатан шрифтом 12, выполненного в текстовом редакторе Word на листе стандартного формата (А4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через 1,15 интервала (для примечания и сносок интервал – 1,0). Поля рукописи: верхнее и нижнее – 2,5 см, левое и правое – 3 см. Размер абзацного отступа – 1,0 см.

К рукописи прилагаются: сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номер телефона и адрес электронной почты);

Предельный объем рукописей:

статья – 16 страниц, аннотация – 1 страница; рецензия – 4 страницы; хроника научной жизни – 4 страниц.

Заглавие статьи печатается большими буквами шрифтом 10 и снизу приводится фамилия и инициалы автора со ссылкой внизу страницы, где приводится место работы, звание, ученая степень и контактные данные автора.

Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в

хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием выходных данных.

Схема описания книги: заголовок (Ф. И. О. автора). Основное заглавие: сведения, относящиеся к заглавию (учебники, учебные пособия, справочники и др.) / сведения об ответственности (авторы, составители, редакторы и др.). Сведения о переиздании (2-е изд, перераб. и доп.). – Место издания (город): издательство, год издания. – Объем (кол-во страниц).

ОБРАЗЕЦ:

Один автор:

1. Айнӣ, С. Куллиёт. Ҷ. 1. / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1958. - 555 с.
2. Рӯдакӣ, Абӯабдуллоҳ. Ашъор / Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳот аз Расул Ҳодизода ва Алии Муҳаммадии Хурсонӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 416 с.

Два автора:

Асрорӣ, В. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик / В.Асрорӣ, Р. Амонов. - Душанбе: Маориф, 1980. - 304 с.

Три автора:

Ҳодизода, Р. Адабиёти тоҷик (асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX) / Р. Ҳодизода, У. Каримов, С. Саъдиев. - Душанбе: Маориф, 1988. - 416 с.

Книги под заглавием:

Описание начинается с заглавия книги, если она написана четырьмя и более авторами:

Четыре автора:

Имена всех авторов приводятся за косой чертой:

Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Султон. - Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2010. – 950 с.

Пять авторов и более:

При наличии информации о пяти и более авторах приводят имена первых трех и в квадратных скобках сокращение [и др.]:

Идоракунии фаъолияти инноватсионӣ: китоби дарсӣ / Зери таҳрири Т.А. Искандерова, Н.А. Каменских, Д.В. Кузнецов [ва дигарон]. – М.: Прометей, 2018. - 354 с.

Сборники:

Инноватсияҳо дар ҷараёни таълим: маҷмӯаи асарҳои конференси илмӣ ва амалии умумирусиягӣ бахшида ба 155-солагии зодрузи А.Н.Крылов. Чоп 16 / Институти Чебоксары (филиал) Донишгоҳи политехникии Москва. - Чебоксары: Политех, 2018. - 215 с.

Методические указания: (с именем автора):

Маърифати таълим: ҷустуҷӯ ва бозёфт / Ф.Ниёзов, Ф. Олимова, М. Зиёев. Дастур барои худомӯзии омӯзгорони фанни забони тоҷикӣ. - Душанбе, 2012. – 78 с.

Ҷаъолиятҳои лоиҳа: роҳнамо барои татбиқи лоиҳаи курсӣ барои донишҷӯёни курси омодагӣ 03/08/01 "Соҳтмон" / О. Волков. - Чебоксары: Политех, 2017. - 28 с.

Если есть только составители:

При наличии информации о трех и более составителях приводят инициалы и фамилию первого составителя и в квадратных скобках сокращение [и др.]:

Нархгузорӣ ва буҷетсозӣ дар соҳтмон: дастурҳо оид ба татбиқи ҳуҷҷатҳои курсӣ / мураттибон И. В. Петрова [и др.]. – М.: СНИ (ф) МРПУ, 2017. - 28 с.

Статьи:

Один автор:

Мусулмонқулов, Р. Асоси як тасвири шоирона / Р. Мусулмонқулов // Садои Шарқ. – 1975. - № 7. – С. 25 – 28.

Два или три автора:

а) Ғафурова Ф. Андешаҳо роҷеъ ба тарзҳои фойлӣ ва мафъулии феълҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / Ф. Ғафурова, Ф. Зикриёев // Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, сисилаи филология ва шарқшиносӣ. - 2013, - № 1. - С. 5-12.

б) Бойматов А. Сиғаи аудитивии забони тоҷикӣ ва муодили англисии он / А. Бойматов, А. Исоқов, Р. Фузайлов // Паёми Донишгоҳи миллӣ. - 2015, - № 4/8. - С. 44-45.

Четыре автора:

Тақвияти устувори бўтабандии паҳлугии электролизҳои паҳлугии электролизерҳои арзизӣ (алюминӣ) / М. Акрамов, М. Сафаров, Ф. Раҷабов, Б. Эрзолов // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. – 2010, - №2 (16). – С. 52-62.

Пять авторов и более:

Омӯзиши потенциодинамикии хӯлаи сурби ССу3 бо мис дар электролити NaCl пайваст карда шуда / С. Худойбердизода, И. Ғаниев, Н. Муллоева [ва диг.] // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои табиӣ. - 2019. - № 1. – С. 206-213.

Статья из сборника:

Қосимова, Н. Маъно ва вазифаҳои калимаи «будан» дар «Кушоиш ва раҳоиш»-и Носири Хусрав / Н. Қосимова // Забон рӯкни тоат. Маҷмӯи мақолаҳо. Китоби дуюм. - Душанбе, 2004. С. 9-15.

Нормативные акты:

Кодекси қонунҳои оид ба меҳнати РСС Тоҷикистон [23.07.2016, №1329 қабул шудааст]. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 144 с.

Тафсир ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза ба муқобили хариду фурӯши одамон» - Душанбе: Ирфон, 2007. – 132 с.

Арбитражи байналмилалӣ тичоратӣ: ташаккул ва проблемаҳои танзими ҳуқуқӣ / Зери таҳрири: д.и.ҳ., проф. М.З.Раҳимов. – Душанбе: Деваштиҷ, 2007. – 157 с.

Диссертация и автореферат:

Бобоёрова, Л.Х. Айни и таджикская просветительская литература: диссер ...канд. филол. наук: 10.01.03 / Бобоёрова Лутфия Холиковна; [Место защиты: Тадж. гос.нац. ун-т]. – Душанбе, 2010. – 189 с.

Салихов, Ш.А. Роман в таджикской литературе XX века: проблемы формирования жанра: автореф. дисс. ...д-ра филол. наук: 10.01.03 / Салихов Шамсиддин Аслидинович; [Место защиты: Ин-т яз. и лит. им. Рудаки. НАНТ]. – Душанбе, 2011. – 62 с.

Электронные ресурсы:

Перед электронным адресом приводится аббревиатура URL. После адреса обязательно указывать дату обращения к ресурсу.

Сайты в сети интернет:

Всемирная история: сайт. – URL: <http://www.istorya.ru> (дата обращения: 15.10.2019). – Текст: электронный.

Правительство Российской Федерации: официальный сайт. – Москва. – URL: <http://government.ru> (дата обращения: 19.02.2020). – Текст: электронный.

Статьи с сайтов:

Маҳатма Ганди. Инсон – маҳсули афкори хеш аст / Ганди Маҳатма. – режими дастрасӣ: lifeyes.info/man-is-a-product-of-his-own-thoughts/ (санаи муроҷиат: 08. 11. 18). - Матни электронӣ.

Брокгауза ва Ефрона. (Ҳарфи Е): портали интернет. - URL: <http://http://bibliotekar.ru/brokgauz-efron-ch/150.htm>. (санаи муроҷиат: 12.03.2021). - Матни электронӣ.

Книги из EBS:

Борзова, Л. Д. Основы общей химии: учебное пособие / Л. Д. Борзова, Н. Ю. Черникова, В. В. Якушев. – Санкт-Петербург: Лань, 2014. - 480 с. – URL: <https://e.lanbook.com/book/51933> (дата обращения: 23.10.2019). – Текст: электронный.

Книги из Электронной библиотеки СНІ (f) МПУ:

САПФИР 3D: учебное пособие / В. В. Бойченко, Д. В. Медведенко, О. И. Палиенко, А. А. Шут. – Киев, 2017. – 130 с. – URL: <http://library.polytech21.ru:81/files/Sapfir.2017.pdf> (дата обращения: 07.10.2019). –Режим доступа: для зарегистрир. Читателей **СНІ (f) МПУ:** – Текст: электронный.

Библиографическая ссылка:

За текстовые ссылки оформляются как перечень библиографических записей, помещенных после текста документа или его составной части. Связь библиографического списка с текстом может осуществляться по номерам записей в списке. Такие номера в тексте работы заключаются в квадратные [] скобки, через запятую указываются страницы, где расположена цитата. Цифры в них указывают, под каким номером следует в библиографическом списке искать нужный документ. Например, [34, 78].

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 736001, г. Хорог, ул. У.Холдоров 4, Институт гуманитарных наук имени академика Баходура Искандарова Национальной академии наук Таджикистан, редакция журнала «Вопросы гуманитарных наук», тел.: (+992) 93 535 31 68 .

Наш веб-сайт: www.ign.tj; e-mail: nrizvonshoeva@mail.ru.

Address: 736001, Khorog, avenue U. Kholdorov 4, Institute of Humanities named after B.Iskandarov National Academy of Sciences of Tajikistan, Tel.: (+992) 93 535 31 68.

Our website: www.ign.tj ; e-mail: nrizvonshoeva@mail.ru.

МАСЪАЛАҲОИ ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ
ВОПРОСЫ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК
ISSUES OF HUMANITARIAN SCIENCES

№ 3, 2025

Ба чоп 2023 иҷозат дода шуд. Андозаи 70x100¹/₁₆.
Коғази офсет. Чопи офсет. Гарнитураи Times New Roman Tj.
Ќузи чопи шартӣ 15,5.
Теъдоди нашр 50 нусха. Супориши № 22

ҚДММ “Сифат - Офсет”
734036, ш. Душанбе,
Тел: (+992) 93-585-72-71